

EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG SZENT LÁSZLÓ KORÁBAN

Debrecen

2017

Európa és Magyarország Szent László korában

Szerkesztette

BÁRÁNY ATTILA – PÓSÁN LÁSZLÓ

Debrecen

2017

Az MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport
(MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája, LP2014-13/2014.) kiadványa

Kutatócsoport-vezető: BÁRÁNY ATTILA

<http://memhung.unideb.hu/>

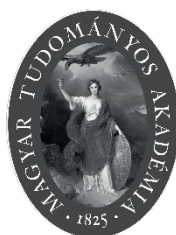
Együttműködő partner:
Szent László Év – 2017
PRO PATRIA EGYESÜLET

A kötetet lektorálta:
KISS GERGELY

Technikai szerkesztő – a borítót tervezte:
LAPIS-LOVAS ANETT
JÁROM KULTURÁLIS EGYESÜLET

SZENT LÁSZLÓ-ÉV
2017

**DEBRECENI
EGYETEM**

ISBN 978-963-508-865-2

© 2017, MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport

© Szerzők

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva.
A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Printed in Hungary

Nyomta a Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

A borítón:
Szent László királyt ábrázoló töredékes szobor, 14. század második fele, Nagyváradi

TARTALOM

Előszó	6
Rövidítések	7
<i>Orosz István</i> : Európa Szent László korában	8
<i>Zsoldos Attila</i> : Magyarország Szent László korában	21
<i>Weisz Boglárka</i> : A királyi hatalom gazdasági háttere a 11. századi Magyarországon	35
<i>Thoroczkay Gábor</i> : Szent László és az egyház	47
<i>Veszprémy László</i> : Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon	57
<i>Csákó Judit</i> : Szent László uralkodása a nyugati elbeszélő hagyományban	71
<i>Bradács Gábor</i> : Szent László alakja a középkori német és cseh történetírásban	118
<i>Bagi Dániel</i> : Szent László Gallus Anonymus gesztájában	146
<i>Font Márta</i> : A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai Szent László korában	159
<i>Körmendi Tamás</i> : Szent László király horvátországi hadjárata és előkészületei	177
<i>Bárány Attila</i> : Magyarország, Bizánc és a Nyugat a 11. század végén	193
<i>Pósán László</i> : Időjárási viszonyok, éhínségek és járványok a 11. században és a 12. század első felében	225
<i>Tózsá-Rigó Attila</i> : A 11–12. század fordulója, a kereskedelmi forradalom, mint korszakolási lehetőség kezdete	238

ELŐSZÓ

I. László királyunk trónra lépésének 940. és szentté avatásának 825. évfordulója alkalmából a 2017. évet Szent László-évnek nyilvánították. Az emlékév számos rendezvénye sorában a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete „Európa és Magyarország Szent László korában” címmel tudományos konferenciát szervezett a Debreceni Egyetemen 2017. május 11-12-én. Ezen a konferenciára a hazai egyetemek kutatói mellett az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a HM Hadtörténeti Intézet középkorral foglalkozó munkatársai vettek részt.

A tudományos konferencia debreceni helyszíne nem volt véletlen. Szent László alakja történelmünk későbbi viharos századaiban – felekezeti hovatartozástól függetlenül – a magyar néphagyományban és köztudatban összefonódott a keresztény értékrend és az ország védelmezésével. Debrecen ma három nagy keresztény felekezet vallási központja: római katolikus és református püspöki, valamint görög katolikus érseki székhely. A Szent László-évhez kapcsolódóan újjáéledt a Debrecen – Nagyvárad közötti Szent László zarándokút, s ennek alkalmából, amikor a Szent László hermát Győrből Nagyváradra vitték, a relikvia útközben Debrecenben is megállt. De a város történelmi múltja is indokolta a konferencia helyszínét, mert Debrecen egyik városrészét mind a mai napig Szentlászló falvának hívják.

A konferencia két plenáris előadással indult. Orosz István akadémikus a Szent László-kori Európáról, Zsoldos Attila akadémikus pedig az akkori Magyarországról beszélt. A további előadások ezekhez a plenáris előadásokhoz kapcsolódtak, azok különböző aspektusait igyekeztek megvilágítani.

Jelen kötetünk a konferencián elhangzott előadások többségének írott változatát tartalmazza.

Szerkesztők

RÖVIDÍTÉSEK

CD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae 1829–1844.
DHA	Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. (ab anno 1000 usque ad annum 1131). Edendo operi praefuit Georgius Györffy, adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. Budapestini 1992.
ÍF 1050–1116	Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Makk Ferenc, Thoroczkay Gábor. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) Szeged 2006.
Képes Krónika	Képes Krónika. Ford. Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél, Veszprémy László. Az utószót írta, a függelék és az irodalomjegyzék összeállította Szovák Kornél. (Millenniumi magyar történelem – Források) Bp. 2004.
KMTL	Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp. 1994.
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MGH SS	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in Folio]
MGH SS rer. Germ.	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi
MGH SS rer. Germ. N. S.	Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MPH	Monumenta Poloniae historica – Pomniki dziejowe Polski. Ed. August Bielowski. I–VI. Lwów 1864–1893.
SRH	Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp. 1937–38. (Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Bp. 1999 ² .)
RA	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II/1-4. Szerk. Szentpétery Imre. ill. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával Borsa Iván. Bp. 1923–1987.

Orosz István

EURÓPA SZENT LÁSZLÓ KORÁBAN

A 11. század utolsó harmadában az a 18 év, amíg Szent László Magyarország királya volt, (1077–1095), Európa történetében túlságosan rövid idő ahhoz, hogy ne csak a politika történetéről essék szó ebben az összefoglalásban. Feladatunkat tágabban értelmezve azokról a változásokról is kívánunk szólni, amelyek a 11. században és a 12. évszázad első évtizedeiben kontinensünk történetében lejátszódtak, nemcsak a világi politikában, de a demográfiában, a gazdaságban, társadalomban, az egyházban, és a kultúrában. Természetesen egy ilyen rövid áttekintés nem tűzhet más célt maga elé, mint a fő vonalak felvázolását.

Nemcsak az utókor, de már a kortársak is úgy vélték, hogy a 11. század a változások időszaka.¹ Az ezredforduló: Krisztus születése, valamint 1033, Krisztus halála millenniumának túlélése bebizonyította, hogy a félelmek a világ végétől alaptalanok voltak, a chiliasztikus elképzeléseknek nem volt valós háttere. A világ vége, és Krisztus második eljövetele elmaradt s az európai keresztény világnak további várakozásra kellett berendezkednie.²

Az érezhető változások egyik területe a *demográfia* volt. Európa népessége a Nyugat-Római Birodalom bukása után évszázadokon keresztül nem növekedett, vagy ha igen, különböző csapások következtében ismét megfogyatkozott.³ Ez a helyzet az ezredforduló után kezdett megváltozni. Ismeretes, hogy Európa népességének becslése tág határok között ingadozik. Van olyan vélemény, amely szerint Krisztus születésekor 31 millióan, 1000 táján pedig 30 millióan éltek Európában. Más vélemények szerint az ezredik év körül 27,5, vagy 38,5 és 42 millió között lehetett a kontinens népessége.⁴ Abban azonban teljes az egyet-

¹ „Az idegen inváziók megszűnése... átalakulást váltott ki vagy tett lehetővé a 11. század közepére”: *Marc Bloch: A feudális társadalom.* Bp. 2002. 82.; *J. M. [John Morris] Roberts: History of the World to 1500.* New York 1976. 448.

² *Klaniczay Gábor: Az évezredforduló kereszténysége és a szerzetesség megújulása.* In: *Európa ezer éve: a Középkor I–II.* Szerk. Klaniczay Gábor. Bp. 2004. I. 241–242.; *Georges Duby: A katedrálisok kora. Művészet és társadalom 980–1420.* Bp. 1998. 50.; *Ghislain Lafont: A katolikus egyház teológiatörténete.* Bp. 1998. 142.; *Oscar Halecki: Európa millenniuma.* Bp. 1993. 21., 109.

³ Bizonyos becslések szerint Kr. u. 200 és 700 között 67 millióról 27 millióra csökkent. *B. H. [Bernard Hendrik] Slicher van Bath: The Agrarian history of Western Europe: A. D. 500–1850.* London 1963. 78.

⁴ Uo. 78.; *Orosz István: Az európai mezőgazdaság a 11–13. században.* In: *Európa az érett és a kései középkorban (11–15. század).* Szerk. Angi János et al. Debrecen 2001. 4–5.

értés, hogy 1000 után relatíve gyors növekedés kezdődik. M. K. Bennett szerint az ezredforduló 42 milliós népessége 1050-re 46 millióra, 1100-ra 48 millióra, 1150-re 50 millióra 1200-ra pedig 61 millióra növekedett.⁵ Wilhelm Abel becslése szerint a 11. században 50 évenként 9,5, illetve 4,3%-kal lett magasabb a lakosság száma.⁶ Meglehetősen eltérő volt az európai népesség tájegységek szerinti megoszlása is. Az ezredforduló idején a Bizánci Birodalomban, Itáliában és az Ibériai félszigeten 17 millióan, Franciaországban, a brit szigeteken, Németországban és Skandináviában 12 millióan, Oroszországban, Lengyelországban és Magyarországon 9,5 millióan, összesen Európában (e becslés szerint) 38,5 millióan éltek.⁷ Magyarország két császárság ütközőpontjában volt, a Német-római Császárságnak mintegy 4, a Bizánci Birodalomnak 5 millió lakosa volt, szemben a Kárpát-medencének a század végén Kristó Gyula szerint mintegy 0,7 millióra, mások szerint 1,2 millióra tehető népességével.⁸ A sokféle becslés között kivételt képez Anglia, amelynek lakosságát 1086-ban a Domesday Book alapján viszonylag pontosan meg lehet állapítani 1,1 millióban.⁹

A népesség növekedése Európa különböző régióiban eltérő mértékű volt. Franciaország Németország és a brit szigetek lakossága 1000 és 1200 között 12 millióról 22,2 millióra (85%-kal) nőtt,¹⁰ miközben egész Európáé csak 45%-kal. Ennek következményei Közép- és Kelet-Európában a következő évszázadokban váltak érezhetővé a vendégnépek, a francia, vallon, német hospesek megjelenésével.¹¹ Elég arra utalnunk, hogy Németország népsűrűsége a 11. század második felében 11 fő volt négyzetkilométerenként, Magyarországé a század végén 2,1 (illetve 2,7).¹²

A népesség számának növekedésétől elválaszthatatlan volt a *gazdaság* fejlődése. A viszonylagos túlnépesedés vándormozgalmakat indított el, s hozzásegítette az elmaradottabb térségeket a felzárkózáshoz. A gazdaság legfőbb ágának, a mezőgazdaságnak kiszélesedését az éghajlati feltételek is elősegítették. 750

⁵ Idézi: *Slicher van Bath, B. H.*: The Agrarian history i. m. 78.

⁶ *Wilhelm Abel*: Die Wüstungen des ausgehenden Mittelalters. Stuttgart 1955. 62.; *Katus László*: A középkor története. Bp. 2000. 181–182.

⁷ *Heinz-Dieter Heimann*: Einführung in die Geschichte des Mittelalters. Stuttgart 1997. 132.; Nem volt a Római Birodalom bukása után érdemi növekedés Itáliában, ahol az ezredforduló népessége 5 millió körül volt, de az 5. század végén sem volt kevesebb 5–6 milliónál.; *Alfred Doren*: Italienische Wirtschaftsgeschichte. Jena 1934. 29.

⁸ *Kristó Gyula*: A tizenegyedik század története. Bp. 1999. 164.; *Gyimesi Sándor*: Utunk Európába. H.é.n.² [Bp. 1994.] 17.

⁹ *Orosz I.*: Az európai mezőgazdaság i. m. 5.

¹⁰ *Slicher van Bath, B. H.*: The Agrarian history i. m. 80.; *Heimann, H.-D.*: Einführung i. m. 132.

¹¹ *Engel Pál*: Beilleszkedés Európába. A kezdetektől 1440-ig. (Magyarok Európában 1.) Bp. 1990. 175.; *Gyimesi S.*: Utunk i. m. 33.

¹² Georg Droege szerint Németország területe 925 és 1125 között kb. 440–460 ezer négyzetkilométer volt, lakossága pedig a 11. század második felében 5–5,5 millió fő. *Georg Droege*: Deutsche Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Frankfurt am Main–Berlin–Wien 1972.² 11.

körül ért véget az a lehűlés, amely Európa éghajlatát a korábbi évszázadokban meghatározta. 750 és 1200 között az átlaghőmérséklet emelkedett, a jéghatár a magas hegyek gleccsereinek visszahúzódása mellett érezhető volt pl. Grönland „zöld földdé” válásában, vagy a szőlők termelési zónájának északi kiterjedésében. Ekkor kezdődnek számottevő változások Európa erdősültségében. Míg a Mediterráneumban már a római korban sok erdőt kiirtottak, Franciaországban, de az Alpokon túli Európában gyakran csak szigeteknek tűntek a mezőgazdaság művelt területei. A Nyugat viszonylagos túlnépesedésének nemcsak a Keletre vándorlás volt a megoldása, de az is, hogy folytatódott az összefüggő erdőségek módszeres irtása, s ez által új művelhető területek szerzése.

Az ezredforduló előtt az erdők, és a művelt földek aránya szinte összehasonlíthatatlanul az erdők javára alakult. A termőterület bővülése nagyobb részt az erdők rovására, irtás révén valósult meg.¹³ Az európai mezőgazdaság 11. században kezdődő átalakulásának, amelyet egyesek „középkori agrárforradalomnak” neveznek, a legfontosabb elemei voltak: a termőterület kiszélesítése, a határhasználat rendjének átalakulása, a termelési eszközök és eljárások tökéletesedése, a hozamok növekedése és mindezek eredményeként az üzemi szerkezet és a településrend új formáinak létrejötte.

A termőterület kiszélesítésében, amint említettük az erdők irtásának volt döntő szerepe. Ennek fő formája az égetés volt. Az égetéses-irtásos rendszerben a felégetett és a hamuval trágyázott földeket addig szántották és vetették, amíg a talaj ki nem merült. A pihentetés idejére új erdőrészt kellett kiirtani, majd ismét az akkorra már bozóttal, fiatal fákkal benőtt eredeti parcellát fogták művelés alá (Brandtwirtschaft). Georges Duby szerint a 11. században a tűz az erdőkben nem a fosztogatók, hanem az erdőirtók jelenlétére utalt.¹⁴ Hasonló módszer érvényesült a legelők feltörésekor és a szántóföldek legelőben vándorlásakor (Feldgraswirtschaft). A nagyobb népsűrűségű vidékeken a parlagolás helyett gyorsabban terjedtek az ugaros, nyomásos rendszerek, az Alpoktól északra inkább a háromnyomásosak, a Mediterráneumban a kétnyomásosak.

A szántóföldi gazdálkodás legfontosabb eszköze az eke volt, amelynek a római kortól fogva fő variánsa az aratrum, vagyis a karcoló, túró-eke, amellyel, mivel a barázdát nem tudta megfordítani, hosszában és keresztben is meg kellett szántani a földet. Erre a legalkalmasabb a négyzet alakú parcella volt. A 11. századdal kezdődő új korszak nagy technikai találmánya a kormánylemezes, eketaligás aszimmetrikus ágyeke volt, amely kormánylemeze révén meg is fordította a felszántott földet, így a parcellát nem kellett keresztbe is megszántani, azaz a termelékenység azonnal 50%-kal növekedett. Ennek az ekeformának hatékonysága a hosszú téglalap alakú parcelláknál érvényesült, mert kevesebbszer kellett fordulni a szántás közben, ami a nehéz ágyekék számára nem volt

¹³ *Guy Fourquin: Le temps de la croissance. In: Histoire de la France rurale 1. La formation des campagnes françaises. Eds. Georges Duby – Armand Wallon. Paris 1975. 466–470.; Georges Duby: Emberek és struktúrák a középkorban. Bp. 1978. 9.; Jócsik Lajos: Egy ország a csillagon. Bp. 1977. 32–33.*

¹⁴ *Duby, G.: A katedrálisok i. m. 12.*

egyszerű. A parcellák formájából így az ekék típusára is lehetett következtetni. Angliában különbséget tettek a „kelta” és az „angolszász” parcellák között, az előbbiek voltak a négyzet alakúak (többnyire sövénnel körülvettek), az utóbbiak a hosszú nadrágszíj parcellák. A középkor embere pontosan érzékelte az ekék közötti különbséget. A franciák a római korból örökölt karcoló, túró ekét az aratrum nevéből araire-nek nevezték, az ágyekét amelynek legszembetűnőbb eleme az eketaliga volt, a carruca nevéből charrue-nek. A németeknél a Haken volt a könnyűeke és Pflug a nehézeke. A szláv országokban a karcoló eke szoha, vagy raló volt, a nehéz eke pedig a német elnevezés után: plug.¹⁵

Az agrárátalakulás másik eleme a fogatolás megváltozása volt. Nyugaton, ahol a szarvasmarhák száma alacsony volt (és testsúlyuk is csekély), egyre inkább lovakat is alkalmaztak szántásra és teherszállításra. Vonóerejüket megsokszorozta a nyakhám helyett a szügyhám alkalmazása. A kordék helyett négykerekű nehéz szekereket alkalmaztak, de a boronával új mezőgazdasági eszköz is született. Az említett átalakulás része volt, hogy a sarlós aratás mellett megjelent a kaszás aratás is. Mindezen változások eredményeként új mérték keletkezett az egy nap alatt felszántható területben a holdban, növekedtek a terméseredmények, a terméshozamok az elvetett maghoz képest már nem két, hanem három-négy termést hoztak s ezáltal visszaszorították (de nem szüntették meg) az éhínségeket.¹⁶

Az átlaghőmérséklet emelkedésével észak felé kiszélesedett a szőlő termőterülete, nemcsak Anglia egy részét, de Észak-Németországot is magába foglalta. A szőlőtermelésben – amely eltérő volt a Mediterráneumban, ahol a lugasos, Franciaországban és a Rajnán túl, ahol a tőkés művelési rendszert alkalmazták, s összefonódott az erdőirtásokkal is – szintén jelentkeztek új eljárások, pl. a szőlő préselésének széleskörű elterjedése.¹⁷

Az állattartás kiszélesedésének lehetőségeit az átlaghőmérséklet emelkedése és a magas hegyeken a hóhatár visszaszorulása teremtette meg. A szénakészítés új tartásformákat teremtett, különösen az Alpokban, kialakítva a téli és nyári szállások váltakozását. Ugyanakkor a hagyományos vándorpásztorkodásnak is megőrződtek sok évszázados hagyományai a Balkánon, az Appennini- és az Ibériai-félszigeten. Az a mély válság, amely különösen a szarvasmarhatartást jellemezte Európa nyugati felén a 7–10. században, ekkor fordult át növekedés-

¹⁵ *André-Georges Haudricourt – Mariel Jean-Brunhes Delamarre: L'homme et la charrue à travers le monde. (coll. Géographie humaine 25.) Paris 1955. 92–102., 196–199., 276–285., 330., 357. stb.; Fourquin, G.: Le temps de la croissance i. m. 453.; Georges Duby: Guerriers et paysans (VIIe–XIIe siècle): Premier essor de l'économie européenne. H.n. 1973. 211–214.; Katus L.: A középkor története i. m. 230.; Nagy Balázs: A gazdasági fellendülés kiindulópontja: a mezőgazdaság. In: Európa ezer éve i. m. 225.*

¹⁶ *Orosz I.: Az európai mezőgazdaság i. m. 9–10.; Engel P.: Beilleszkedés Európába i. m. 128–129.*

¹⁷ *Fourquin, G.: Le temps de la croissance i. m. 499–508.*

be, az állatok testsúlyának és marmagasságának emelkedésében mutatkozott meg.¹⁸

Az Európa nyugati felén már a 11. században elkezdődő változások Szűcs Jenő szerint Magyarországra csak az Árpádkor végén a 13. század második felében érkeztek el, jórészt a hospesek közvetítésével.¹⁹ A felzárkózás Európához már az első időszakban is legalább két évszázadot késett. Ez volt a helyzet a társadalmi viszonyok területén is.

A mezőgazdaságban számottevő változások voltak tapasztalhatók a gazdálkodás kereteiben is. Az ezredforduló előtti években még működött a római kori villa rusticana, de elsorvadásával létrejött az a földesúri gazdálkodási rendszer, amelyben az urasági termelő üzemek helyett a paraszti szolgáltatások adták a gazdálkodás keretét (a terra indominicata helyett a terra mansionata) s valóságos termelés a paraszti földeken (mansio, Hufe, hoba, Heide stb.) folyt. Ezt a rendszert Európa különböző részein különböző névvel illették: manor, seigneurie, votcsina, németül egy modern korban alkotott műszóval: Grundherrschaft.²⁰ A földesúri termelő üzemek hiánya arra is utalt, hogy a 11. századdal kezdődő újítások nem az urasági, hanem a paraszti gazdaságokat erősítették. Mindezek mellett különvált a tulajdonlás és a birtoklás. A hűbéri függés megteremtette a feltételes adománybirtokot, a beneficiumot, majd ennek feudummá alakult formáját is.

A korai középkorban a szolgálatok (officia) rendszere nem igényelte az iparos tevékenység különválását. Lengyelországban pl. ugyan úgy, mint nálunk, külön falvakban éltek egy-egy uradalom azonos szolgálatokat teljesítő lakói. Voltak szczytniki (fegyverkovácsok), zlotniki (aranyművesek), sokolniki (solymászok), kuchary (szakácsok), kádárok (bednary), takácsok (kobierniki), méhészek (miodary), szíjgyártók (siodlary), kerékgégyártók (wozniki).²¹ Az ezredforduló után a városok kialakulása együtt járt az ipar földesúri gazdaságoktól elváló szerveződésével, sőt hovatovább az önálló iparos testületek, a céhek megszerveződésével. Ez utóbbiak Itáliában a 10. századtól, Franciaországban, Németországban, Angliában a 11. század végétől kimutathatók.²² A 11–12. században Európa nyugati felén a „technológia aktivitás”-ban is új szakasz kezdődött.²³ Megmutatkozott ez a vízimalmok új hasznosításában²⁴ – mert 1040-től nemcsak őrlésre, de kallózásra, érczúzásra is használtak vízikereket –, valamint a textilipar és a bányászat

¹⁸ Orosz I.: Az európai mezőgazdaság i. m. 13.

¹⁹ Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. (História Könyvtár – Monográfiák 1.) Bp. 1993. 177–199.

²⁰ Sz. D. [Szergej Danyilovics] Szkazkin: A parasztság a középkori Nyugat-Európában. Bp. 1979. 190–191.

²¹ Jerzy Topolski: Lengyelország története. Bp. 1989. 46.; Jacques Le Goff: Das Hochmittelalter. (Fischer Weltgeschichte 11.) Frankfurt am Main 1965. 81.

²² Barta János – Pósnán László: A középkori ipar. In: Európa az érett és kései középkorban i. m. 32.

²³ Jean Gimpel: La revolution industrielle du Moyen Âge. H.n. [Paris] 1975. 5.

²⁴ Uo. 9–17.; Gyimesi S.: Utunk i. m. 28.

fejlődésében.²⁵ A vidéki kézművesség átalakulását városi iparrá a 11. században „valóságos forradalom”²⁶ követte. A változások mértéke az elmondottakon túl nem volt kisebb mértékű a *társadalomban* sem.

A kortársak nézetét a 11. századi Európa társadalmáról két püspök is megfogalmazta: Adalberon laoni és Gerhard cambrai-i főpásztor. Szerintük a társadalomnak három rendje van: az oratores, bellatores (pugnatores) és laboratores.²⁷ A társadalom e három rendje azonban a püspökök szerint sem volt egyenlő, hiszen a papság és a katonaság élvezte a teljes személyi szabadságot, míg a dolgozók személyükben nem voltak szabadok.

Az egyháziak, a klerikusok „ordó” jellegét az a teológiai elv biztosította, amely az áldozópapságot olyan szentségnek tekintette, amely a keresztény hívők közösségéből egyeseket sajátos feladatokra jelölt ki és tett alkalmassá. A papság a felszenteléssel (ordinatio) nyert jogot az eucharisztikus áldozat bemutatására és Krisztus bűnbocsátó hatalmának közvetítésére. Az egyszerű áldozópapoktól az egyházmegyék püspökei és érsekei, vagy a szerzetesi monostorok perjeljei szinte beláthatatlan távolságban voltak, mégis a felszentelés révén egy ordó tagjainak voltak tekinthetők. Az európai kereszténység történetében a 9. század viszályai után 1054-ben szakadás következett be a keleti és nyugati rítusú keresztények között, mint ismeretes a római pápa és a konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen kiközösítették egymást. Úgy tűnik, a kortársak még nem érezték a szakadás következményeit, pedig a Bizánci Birodalom népei, Bulgária és a Kijevi Rusz lakossága egyre távolabb kerültek Nyugat-Európától. Ezzel egy időben egyre jobban növekedett a római pápa hatalma, amelynek elemzésére a későbbiekben még visszatérünk. Az ordo clericalis elkülönülését a 12. században számos privilégium biztosította, köztük az adómentesség mellett a legfontosabb az volt, hogy egyháziak felett csak egyházi bíróság ítélezhetett.²⁸

A harcosok rendjét, akiknek megjelölésére a 11. században terjedt el a lovag szó,²⁹ a 11. században a vazallitás, a hűbérurakhoz fűződő személyes kapcsolat határozta meg. A homo és a dominus közötti kapcsolat morális tartalommal bírt, amelynek alapja a kölcsönös hűség volt. A vazallus oldaláról ezt pecsételte meg a szolgálat, a hűbérúr részéről pedig az adománybirtok. A hűbér másik formája a honor³⁰ volt, amely valamely tisztség betöltése következményeként követelte meg az adományozó iránti hűséget.

²⁵ Doren, A.: Italienische i. m. 481–494.

²⁶ Henri Pirenne: A középkori gazdaság és társadalom története. Bp. 1983. 93.; Pirenne ezeket a változásokat a 11. században a flandriai posztóiparban és a Meuse-völgyi fémiparban találta meg. A középkori technika átalakulására: Endrei Walter: A középkor technikai forradalma. Bp. 1978. 29–30.

²⁷ Heimann, H.-D.: Einführung i. m. 100–101.; Jacques Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Bp. 1979. 11.; Katus L.: A középkor története i. m. 243.

²⁸ Orosz I.: Az európai mezőgazdaság i. m. 125.

²⁹ Duby, G.: A katedrálisok i. m. 38.

³⁰ A honornak a hűbér pusztá szinonímájává válásáról: Bloch, M.: A feudális i. m. 214.

A 11. századra bizonyos nyugat-európai országokban kialakult az a helyzet, hogy egy vazallusnak több hűbérura is volt, így a hűbéri eskü érvényessége megkérdőjeleződhetett. Ezt oldotta meg a homo ligius rendszer, mert homagium ligitumot csak egy (fő)hűbérúrral lehetett kötni. Ezzel láncolta magához pl. a salisbury-i esküben (1086) Hódító Vilmos azokat a katonáit is, akiknek a királyon kívül esetleg más hűbéruraik is voltak.³¹ A hűbériségben a közhatalom feloldódott a magánhatalomban, bár Európa keleti felén, Bizáncban és Oroszországban ilyen változások nem következtek be. Bizáncban a 10–11. században kifomálódott pronóia rendszer is adomány volt, mint a nyugat-európai hűbér, de az uralkodó (császár) ajándékozta, olykor az egyházi birtokokból, és nem a magánhűbérúr. A császár ekkor is késő antik értelemben vett dominus volt, és a pronóiat az alattvalók szolgáltatásaiból juttatta azoknak, akik ezért fegyveres szolgálattal tartoztak.³² A kijevi fejedelmek fegyveres kíséretének tagjai, a bojárok sem földbirtokot kapnak a 11. századi Pravda időszakában, hanem az uralkodónak járó adókból élveznek „táplálást” (kormlénynie).³³

A lovagi életforma magasabbrendűségét hirdették „a lovaggá stilizált királyszentek”³⁴ – mint az angol Szent Edmund, a cseh Szent Vencel, de a magyar Szent László is. A 11. század embere királyát lovagnak látta, „aki karddal teremt igazságot és békét a népnek.”³⁵

A dolgozók rendjét általában a parasztokkal azonosították,³⁶ de a városok kialakulásával a feudális függésből felszabadult népességet, a kézműveseket és a kereskedőket is e csoporthoz számították. Az egykori római városok, amelyek a korai középkorban legfeljebb püspöki székhelyenként vagy a földesurak lakóhelyeiként maradtak meg, a 10–11. században kezdtek középkori városokká, azaz kereskedők és iparosok lakóhelyeivé átalakulni. A civitasok és burgusok mellett a városok megnevezésekor egyre többször szerepeltek a portusok is, amelyek nemcsak a kikötőket jelentették, hanem minden olyan helyet, ahol keresztülhaladt az áru. A városok kereskedők és iparosok lakóhelyévé váltak, megszabadultak az urasági függésből, s kommunáik révén ezt a helyzetet meg is tudták őrizni. „A városi levegő szabaddá tesz” szólás a valóságot fejezte ki, bár a városiak adófizetési kötelezettségük révén távolról sem voltak a teljes szabadság (plena libertas) birtokában.³⁷

³¹ Pósn László: A hűbériség. In: Európa az érett és kései középkorban i. m. 11.; Bárány Attila: Anglia a 11–15. században. In: Európa az érett és kései középkorban i. m. 179.; A miles és a lovag összefüggéseire: DUBY, G.: Emberek és struktúrák i. m. 75–79.

³² Georg Ostrogorsky: A bizánci állam története. Bp. 2001. 293., 338.; A pronóia és a feudum azonosságát vallja: 371.; Warren Treadgold: A History of the Byzantine State and Society. Stanford 1997. 680–684.

³³ Orosz I.: Az európai mezőgazdaság i. m. 318.; Font Márta: A Kijevi Rusz. In: Oroszország története. Szerk. Font Márta et al. Bp. 1997. 36.

³⁴ Klaniczay Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. Bp. 2000. 144.

³⁵ DUBY, G.: A katedrálisok i. m. 23.

³⁶ Werner Rösener: Bauer im Mittelalters. München 1985. 241.

³⁷ Pirenne, H.: A középkori gazdaság i. m. 88–92.; Jacques Le Goff: Der Mensch des Mittelalter. Essen 2004. 41.

A „laboratores” döntő többségét azonban a parasztok (rustici) alkották. A megelőző századokban a római kor rabszolgái és colonusai mellett a népvándorlás idején felduzzadt a közsabadoknak nevezett parasztok társadalma, majd éppen a 11. századtól kezdve Nyugat-Európában ez a szabadság kezdett eltűnni. A döntő változás a szabadság (libertas) új értelmezése lett. Ennek kifejtése előtt azonban szólnunk kell azokról is, akik a múlt hagyományaként még őrizték a régi szabadságot. A német agrártörténet-írás részletesen vizsgálja azoknak az u. n. „parasztállamoknak” és territóriumoknak a történetét, amelyekben az ezredforduló után is megőrződött a közsabadság, s a parasztok nem kerültek urasági függésbe. Ilyenek voltak a svájci kantonok, Tirol, Friesland, Ditmarschen, Rheingau és más kisebb körzetek is.³⁸ Európa peremvidékein, ahol a feudalizáció még kevésbé haladt előre, szintén megmaradt a „régie értelmű” szabad parasztság. Skandináviában a bonde a társadalom nagyobbik részét alkotta, Lengyelországban is csak lassan szorult vissza a szabad parasztság, Oroszországban a Russzkaja Pravda időszakában a szabad parasztok (muzsi) alkották a társadalom nagyobb részét. Bizáncban, mivel a hadsereg a katonáskodó szabad parasztokra épült, mint a korai barbár államokban, az államhatalom is védelmezte a sztratióták (limitaneusok) szabad paraszti rétegét.³⁹

A múlt emlékét őrző paraszti libertas-szal szemben a szabadságnak új értelme lett, főként azért, mert a szabad parasztokból függésbe került szolgálónépek lettek, de elnevezésükben továbbra is őrizték korábbi társadalmi állásukat. Szabadságuk a függéssel, a nem szabadsággal kapcsolódott össze (a német kifejezés szerint: „freie Unfreiheit”).⁴⁰ E folyamattal párhuzamosan játszódott le a rabszolgák (servi) társadalmi emelkedése. E változással, Szabó István megfogalmazása szerint a hagyományos „servitudo”-nak (rabszolgaságnak) nem volt többé értelme „Az esclavage-ból servage, a rabszolgaságból szolgálás lett”.⁴¹ Az esclavage antitézise a seigneurie teljes virágzásra jutott. A terra dominica megszűnésével a volt rabszolgák többé nem szolgálatokat, hanem szolgáltatásokat

³⁸ *Günther Franz*: Geschichte des Bauernstandes vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert. (Deutsche Agrargeschichte 4.) Stuttgart 1970. 80–95.

³⁹ *Bárány Attila*: A skandináv államok a középkorban. In: Európa az érett és a kései középkorban i. m. 261.; *Orosz István*: A bizánci gazdaság és társadalom. In: Európa az érett és a kései középkorban i. m. 320.; *Topolski, J.*: Lengyelország i. m. 48.; *Font M.*: A Kijevi Rusz i. m. 38.; Nyugat-Európa VII–X. századi szabad parasztjaira: *Duby, G.*: Guerriers i. m. 43–46.; *Le Goff, J.*: Der Mensch i. m. 41.

⁴⁰ *Rösener, W.*: Bauer i. m. 29.; *Friedrich Lütge*: Geschichte der deutschen Agrarverfassung vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert (Deutsche Agrargeschichte 3.) Stuttgart 1967. 60–61., 70.; *Bolla Ilona*: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Bp. 1998. 10–11.

⁴¹ *Szabó István*: A prédiüm. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és településtörténelem körében. In: Szabó István: Jobbágyság–parasztok. Értekezések a magyar parasztság történetéből. S. a. r. Für Lajos. Bp. 1978. 55.; *Bloch, M.*: A feudális i. m. 288.

teljesítettek uraiknak.⁴² A költözés szabadsága a volt szolgáknak ugyanúgy legfontosabb szabadságává vált, mint a lesüllyedő szabadoknak.

Nyugaton megindult a szolga eredetű parasztnak felemelkedése (unfreie Freiheit), s ezáltal a szabad eredetű és a szolga eredetű parasztnak kiegyenlítődése.⁴³ Az eredet szerinti különbözőség az elnevezésekben megmaradt, sőt helyenként az összeolvadás is csak évszázadokkal később következett be. Angliában a sokemane sok elemét őrizték a szabadságnak, mégis függésben élő parasztnak voltak. Oroszországban a szabad eredetű szmerdek sem voltak azonosak a rabszolgákkal, de függésben éltek. Franciaországban a villain és serf, Németországban a Hörige és Leibeigene elnevezésben élt tovább az eredet szerinti kettősség,⁴⁴ Itália északi tartományaiban viszont az adóztató nagybirok is nagyon hamar felbomlott s szolgáló népei bérlő paraszttá alakultak. Oroszországban ellenben a holopok rétegében a 16. századig megmaradt a késő antik értelmű rabszolgaság.⁴⁵

Az elmondottak alapján kétségtelen, hogy az ezredforduló táján a régi paraszti szabadság már csak Európa peremvidékén és elzárt belső körzeteiben volt megtalálható, a szabad és szolga parasztnak közötti merev válaszfalak eltűnésben voltak, s az életmód azonossága nem indokolta az eredet szerinti kettősség fennmaradását. Ugyanakkor a tényleges szabadság privilégiumként jelent meg az egyházi és világi birtokosoknál, s a hűbéri hierarchia különböző szintjein elhelyezkedő társadalmi csoportoknál.

Ha az európai demográfia, a gazdaság és a társadalom áttekintése után a politikai és hatalmi viszonyokról is kívánnánk szólni, a 11. század második felében európai hatású folyamatoknak a reconquista kiszélesedését, Hódító Vilmos angliai sikerét, I. Alexiosz és a Komnénoszok balkáni uralmának megerősödését, I. Szyjatoszláv alatt a Kijevi Rusz széthullását, vagy Vratiszláv a uralkodása alatt a cseh, Merész Boleszláv uralkodása alatt a lengyel állam viszonyainak rendeződését emelhetnénk ki. A század végén elkezdődtek az évszázados küzdelemmé terebélyesedő keresztes hadjáratok is. A legmélyebb hatást azonban a pápaság és császárság harca VII. Gergely pápa és IV. Henrik német-római császár küzdelme váltotta ki, mivel ebben a harcban a legtöbb európai uralkodónak állást kellett foglalnia.

Az egyház életében a 882–963 közötti időszakot nem véletlenül nevezik „saeculum obscurumnak”. A pápai hatalom mélypontra süllyedt, Róma püspökei alig voltak mások, mint Itália középső részének feudális urai. Ennél is nagyobb

⁴² Uo. 55.; *Fourquin, G.*: Le temps de la croissance i. m. 531.

⁴³ *Franz, G.*: Geschichte des Bauernstandes i. m. 35–36.; *Lütge, F.*: Geschichte der deutschen Agrarverfassung i. m. 80–81.

⁴⁴ *Bloch, M.*: A feudális i. m. 287–288.

⁴⁵ *Doren, A.*: Italienische i. m. 194.; *Szvák Gyula*: A moszkvai Oroszország. In: Oroszország története. Szerk. Font Márta et. al. Bp. 1997. 140.; *Font M.*: A Kijevi Rusz i. m. 39.; *Duby, G.*: Guerriers i. m. 208–210.; *Orosz István*: A korai orosz parasztság jellegének kérdéséhez (11–15 sz.). Acta Universitatis Debreceniensis. Acta Historica. Történeti Tanulmányok 9. (2001) 11–20.

baj volt az az erkölcsi fertő, amely a pápai udvart jellemezte. A helyzet I. Ottó császárrá koronázásával sem sokat változott, bár a pápai udvar erkölcsi javultak. A német császárok gyámkodása alatt a pápaság ismét visszanyerte tekintélyét s irányítója lehetett a keresztény világ kiszélesítésének. Nagy Károly császárságától kezdve a kereszténység határa a 10. század utolsó harmadában és a 11. század elején kezdett ismét kitágulni az északi népek, a Kijevi Rusz lakossága, a lengyelek és a magyarok keresztény hitre térésével.⁴⁶

A 11. század második felében a pápai hatalom nemcsak a császári gyámkodástól akart megszabadulni, de igyekezett megteremteni a keresztény világ univerzalizmusát a pápa vezetése alatt. VII. Gergely, vagy a későbbi századokban őt követő III. Ince, VIII. Bonifác politikájának ez volt a lényege, és a „libertas ecclesiae”⁴⁷ jelszavával folyt. Ebbe a törekvésbe beillettek a keresztes háborúk is, amelyek meghirdetése az 1095-évi clermonti zsinaton VII. Gergely egyik utódának és követőjének, II. Orbánnak a nevéhez kapcsolódott. A pápai univerzalizmus eszméinek kibontakozásához segítséget jelentett a korábban született cluny-i mozgalom, amely a szerzetesi életeszményt akarta általánossá tenni a világi papság körében is. Ennek legfontosabb eszköze volt a papi nőtlenség a cölibátus bevezetése, valamint a laikus investitúra és a simonia eltiltása.⁴⁸ Ez utóbbiak a felsőpapságot jellemezték, megtiltásuk a pápai hatalmat erősítette volna a császári hatalommal szemben. Harc folyt a patarénus nicolaiták ellen, akik a cölibátust szükségtelennek tartották. VII. Gergely és IV. Henrik császár küzdelme nemcsak a világi uralkodókat, de az egyházi főméltóságokat is megosztotta. A „Dictatus Papae” olyan jogokat vindikált a pápának (a püspökök letétele, új püspökségek alapítása, császári jelvények használata, császárok letétele, egyetemes zsinatok összehívása, a római egyház infallibilitása, a pápa személyének szentsége stb.), amelyek a 11. században megvalósíthatatlanok voltak és az investitúra küzdelmet még évszázadokra meghosszabbították.⁴⁹ E pápai követelések között talán nem is az volt a legfontosabb, hogy a pápa leteheti trónjáról a császárt – „Quod illi liceat imperatorem deponere” –, hanem a XXVII. cikkely – „Quod a fidelitate, iniquorum subiectos, potest absolvere”. A gonoszok alattvalóinak feloldozása hűségeskü alól óriási fegyver volt, a pápa bármely ellensége kiszolgáltatható volt a „gonoszok” megbüntetésének, akár a meggyilkolásnak is. A regnum és a sacerdotium viszonyában VII. Gergely először fogalmazta meg egyértelműen, hogy Krisztus papjai „a királyok és fejedelmek és minden

⁴⁶ Norman Davies: Európa története. Bp. 2000. 309.; Halecki, O.: Európa i. m. 99.

⁴⁷ Le Goff, J.: Der Mensch i. m. 41.; Karl Heussi: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp. 2000. 196.

⁴⁸ Grzegorz Leopold Seidler: A politikai gondolkodás az ókorban és a középkorban. Bp. 1967. 329.

⁴⁹ Rousselot Péter – Huby József – Brou Sándor – Grandmaison Léoncius: Krisztus és az egyház. Bp. é.n. 175.; Pierre Pierrard: A katolikus egyház története. Novi Sad 1994. 73., 76–77.; Franciaország története I. Szerk. Georges Duby. Bp. 2005. 291–292.; Gergely Jenő: A pápaság története. Bp. 1982. 90–106.; Székely György: VII. Gergely. (Életek és korok). Bp. 1984. 144–155., 159., 179.

hívó atyjának és tanítójának számítanak”.⁵⁰ A gregorián reformok, ha lassan és fokozatosan is, bevezették az egyházi méltóságok választásának elvét, amit a világi hatalmasságok: a királyok és bárók csak nagyon nehezen tudtak elfogadni.⁵¹ A reformok változást hoztak a főpapság soraiban. Az aszketikus szerzetesi életmód, bár kívánatos volt, nehezen volt összeegyeztethető a főpapság politikai tevékenységével. Egyébként is VII. Gergely igyekezett megerősíteni a püspökök főpapi hatalmát a szerzetesi rendházak és apátjaik felett.⁵² Ezeknek az egyházi céloknak a szolgálatában álltak a 11. században szerveződött új szerzetesrendek is. Az „evangéliumi” vagy „apostoli” élet olyan célkitűzés lett, amely nemcsak a szerzetesek, de a világi papság számára is példává vált.⁵³ Az első ilyen rendet a hercegi családból származó ravennai Szent Romuald alapította a toszkánai Camaldoliban a 11. század elején. A kamalduli rend tagjai a megszigorított bencés regulát követték, és előtérbe állították a remete életet, amelyhez a némasági fogadalom is hozzátartozott. Bár nem a bencés, hanem az ágostonos regulát követte, de hasonló szigorúság jellemezte a német Szent Brúnó kanonok által alapított karthauzi rendet is, amely egy kietlen völgyben, a Grenoble melletti Chartreuse-ben született meg (1084-ben). Brúnó maga is megtapasztalta a simoniákus egyházi vezetők gonoszságát, hiszen a kölni érsek miatt menekülnie kellett hazájából. A karthauziak életében nagy szerep jutott a könyvmásolásnak, mivel szájukkal nem hirdethették Isten ígését, kezükkel tették azt.⁵⁴ Még ugyanebben a században megalakult a bencés regulát követő ciszterciták rendje is, amelyet Szent Róbert alapított. Az első monostort 1070-ben Molesme mellett hozta létre, a másodikat, amelyről követőit elnevezték, Citeaux-ban 1098-ban (Dijon mellett). A rend igazi felvirágzása a 12. században következett be Clairvaux-i Szent Bernát vezetésével.⁵⁵ Nem feltétlenül a remeterendek, de az „ora et labora” elvet ismét előtérbe állító ciszterciták a szerzetesi gazdálkodásban is fordulatot teremtettek. A bencések, különösen a cluny-i szerzetesek a 11. századra már kevés elemét őrizték meg a Szent Bernát javasolta puritán életformának. Cluny szokásgyűjteménye (*consuetudines*) a benedeki regulát az új igényekhez alkalmazta. A kor szemléletének megfelelően a kétkezi munkát nem tartották szabad emberhez méltónak.⁵⁶ A bencések sorában nőtt a pap-szerzetesek száma,

⁵⁰ *Joseph Canning*: A középkori politikai gondolkodás története 300–1450. Bp. 2002. 132., 137.

⁵¹ *Bloch, M.*: A feudális i. m. 379.

⁵² *Kosza László*: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján. Századok 2. (2012) 279–280.

⁵³ *Klaniczay Gábor*: Reform-szerzetesrendek, eretnekmozgalmak. In: Európa ezer éve i. m. I. 314.; *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp. 2001. 2001–2004.

⁵⁴ *Török József*: Egyetemes egyháztörténelem. I–II. Bp. 1999. II. 55.

⁵⁵ *Hans-Werner Goetz*: Leben im Mittelalter vom 7. bis zum 13. Jahrhundert. München 1986. 71–72.; *Balanyi György*: Szerzetesrendek. (Kincsestár). Bp. 1933. 30., 34., 38.; *Szentek élete az év minden napjára*. Szerk. Schütz Antal. Bp. 1995. 93–95., 257., 547–551., 656–657.

⁵⁶ *Duby, G.*: A katedrálisok i. m. 61.

akik a táplálkozás tekintetében kevésbé szigorú helyzetben voltak.⁵⁷ A kétkezi munka a felszentelt szerzeteseknél nem jelentett többet, némi kertészkedésnél és konyhai kisegítésnél. Georges Duby szerint viszont a cluny-iekkel szemben „Citeaux helyreállította minden szerzetes közvetlen, tényleges kontaktusát a földdel.”⁵⁸ A kétkezi munka (labor manuum) újra felértékelődött, anélkül, hogy a lelki élet és a szellemi munka hátrányba került volna.⁵⁹ Az új típusú monostor olyan gazdasági közösség (is) volt, amelyben a szolga barátok (conversi), csak a kétkezi munkára voltak alkalmasak, a tevékenységükből származó jövedelem gyorsan gazdaggá tette az új rendházakat is, mivel a regula által szabályozott ételmezés (victus) és ruházkodás (vestitus) változatlan maradt.⁶⁰ A skolasztika előfutáraként az egyházban megkezdődtek a fontosnak vélt dogmatikai kérdések tisztázásai. Szent Anselm (1033–1109), aki Szent László kortársa volt, először próbálta meg Isten létét a ratio közreműködésével igazolni, s először írt az értelmet kereső hitről, bizonyítva, hogy a fides és a ratio nincsenek ellentmondásban egymással.⁶¹ Később mások is a „dialektika útjára merészkedtek” s a teológiában kibontakozott az értelem kritikai használata.⁶² E század szülötte volt Tours-i Berengár, aki kétségbe vonta a transsubstantiációt, azt, hogy a szentmise áldozatban a kenyér és a bor a valóságban átváltozik Krisztus testévé és vérévé.⁶³ Tanításait többször elítélték, amikor azonban elismerte tévedését, VII. Gergely visszafogadta az egyházba.

A 11. és 12. század fordulóján már megkezdődött a korai skolasztika egyik legjelentősebb vitája az universalékről. Johannes Roscellinus (1050?–1124) az universalákat csak szavaknak tartotta, ellenfele Guillaume de Champeaux (1170–1121) viszont valóságos létezőknek.⁶⁴ A nominalizmus eretnekséggé nyilvánításában bizonyára az is közrejátszott, hogy Roscellinus a Szentháromság kérdésében is nyilatkozott és tagadta a három isteni személy lényegi egységét.⁶⁵

Az ekkor már több helyen is működő kolostori iskolák előkészítették a magasabb stúdiumok ismeretét is magukba foglaló egyetemek megszületését. A következő századokban Európa érdeklődése kiterjedt az arab világra és a klasszikus antikvitásra is. A himnusz-költészet mellett, amelynek Petrus Damianus

⁵⁷ Török J.: Egyetemes egyháztörténelem i. m. I. 290.

⁵⁸ Duby, G.: Emberek és struktúrák i. m. 43.

⁵⁹ Török J.: Egyetemes egyháztörténelem i. m. II. 15.

⁶⁰ Duby, G.: Emberek és struktúrák i. m. 46–49.

⁶¹ II. János Pál pápa Fides et Ratio kezdetű enciklikája a Katolikus Egyház püspökeihez a hit és az ész kapcsolatának természetéről. Bp. 1999. 52–53.

⁶² Duby, G.: A katedrálisok i. m. 73.; Lafont, G.: A katolikus egyház i. m. 168.; Székely Gy.: VII. Gergely i. m. 57.

⁶³ *Dér Katalin*: Szépséges értelem. Canterbury Szent Anselm teológiája és filozófiája. Bp. 2001. 94.; Székely Gy.: VII. Gergely i. m. 20., 292–293.; Heussi, K.: Az egyháztörténet i. m. 206.

⁶⁴ Orosz István: Egyházi művelődés a skolasztika korában. In: Európa az érett és kései középkorban i. m. 358.; Le Goff, J.: Das Hochmittelalter i. m. 158.

⁶⁵ Heussi, K.: Az egyháztörténet i. m. 153.

(1006–1072) is jeles alakja volt⁶⁶, Hildebert de Lavardin (1056–1113) tours-i érsek pl. elégiákat írt Róma romjairól, de ezzel egy időben himnuszt a Szentháromságról. Marbod rennes-i püspök (1035–1123) a drágakövek szimbolikáját énekelte meg.⁶⁷ Egy Pedro Alfonso nevű huescai kikeresztelkedett zsidó tudós az arab tudományossággal igyekezett megismertetni a keresztény szellemiséget. Ennek eredménye volt a 12. században a Korán latin fordítása.⁶⁸

Az európai korszakváltás azonban nemcsak a fentiekben, de a művészetekben is tükröződött.⁶⁹ Jellegzetes formája ennek a román stílusú építészet kialakulása, amelynek első templomai a 11. századból és a 12. század első évtizedeiből származnak. Franciaországban 1050 és 1350 között 80 katedrális, 500 nagyobb templomot és 10 000-nél több plébániatemplomot építettek.⁷⁰ Ezek közé tartozott a Ripollban a Szűz Mária bazilika (1020–1033), Cardonában a Szent Vince templom (1029–1040), Jumiéges-ben a Mi Asszonyunk apátsági templom (1030–1067). A Cluny III-nak nevezett, és a 19. században lerombolt apátsági templom (1088–1118), Angliában a durhami katedrális (1110–1133), a gloucesteri katedrális (1089–1180). Spanyolországban a Santiago de Compostela-i katedrális (1075–1122), Németországban a speyeri dóm (1030–1061), a hirsauai Szent Péter és Szent Pál apátsági templom (1082–1091), Itáliában a milánói Szent Ambrus templom (11. század vége), Bariban a Szent Miklós templom (1087–1132) és még sok más egyházi épület.⁷¹ Az építészet meghatározta az összes többi művészetet. A román építészet technikai újítások egész sorát alkalmazza, a dongaboltozatot, a keresztboltozatot az elkülönített fülkékben, a kemenceboltozatot az apszis felett stb.⁷² Új korszak kezdődött az épület-szobrászatban, a falfestészetben – a freskók aranykora volt a romanika időszaka⁷³ – és a miniatúra festészetben is.

Szent László korának Európája változó világ volt. Évszázadok óta először demográfiai növekedés kezdődött, forradalmi változások voltak tapasztalhatók a mezőgazdaságban és az iparban, formálódtak a középkori városok, új viszonyok születtek a jobbágyok és földesurak társadalmában, más helyzetbe került az egyház a világi politika és a kultúra. Az új ezredév maga mögött hagyta a múltat.

⁶⁶ Mélyen átérzett himnuszokat írt pl. a halálról, a mennyországról stb.; *Sík Sándor*: Himnuszok könyve. Bp. é.n. [1944]. 158–164.

⁶⁷ *Le Goff, J.*: Das Hochmittelalter i. m. 161.; A Szentháromságról írt himnusza: *Sík S.*: Himnuszok i. m. 166–172.; *Szerb Antal*: A világirodalom története. Bp. 1973⁵. 185–186.

⁶⁸ *Le Goff, J.*: Das Hochmittelalter i. m. 157.

⁶⁹ *Bloch, M.*: A feudális i. m. 81.

⁷⁰ *Török J.*: Egyetemes egyháztörténelem i. m. II. 34.

⁷¹ *Hanna Losowska*: Romanik und Frühgotik. In: Yves Christe – Hanna Losowska – Roland Recht – Tania Velmans: Formen und Stile Christentum. Fribourg 1982. 269., 271., 274., 275., 289., 290., 292., 295., 297., 300., 304.

⁷² *Pierrard, P.*: A katolikus egyház i. m. 89.

⁷³ *Le Goff, J.*: Das Hochmittelalter i. m. 172.

Zsoldos Attila

MAGYARORSZÁG SZENT LÁSZLÓ KORÁBAN

A címben megfigyelhető pontatlanság, mely aligha maradhatott észrevétlen a figyelmes olvasó előtt, természetesen szándékos. Szent László az Árpád-ház azon tagjai közé tartozik, akik már trónra lépésük előtt is jelentős szerephez jutottak a Magyar Királyság sorsának alakításában, így az ő esetében éppen olyan indokolatlan lenne a személyével fémjelzett „kor” leszűkítése azokra az évekre, amelyekben királyként uralkodott, mint például a 13. századi királyok többsége, így II. András, IV. Béla vagy V. István esetében. Az elvi megfontoláson kívül ugyanakkor, hiábavaló is lenne tagadni, gyakorlati szempontok szintén a választott megoldás mellett szólnak. Az ország állapotának bemutatásához ugyanis a legbiztosabb — bár korántsem az egyetlen lehetőséget jelentő — kiindulópontot a korszak törvényeiben tükröződő kép jelenti, az viszont köztudomású, hogy a Szent László neve alatt fennmaradt törvények keletkezési idejét illetően számos nehézséggel kell szembenéznünk. Mindhárom úgynevezett törvény esetében bizonyosra vehető, hogy ma ismert formájukat utólagos szerkesztés következtében nyerték el, azaz a szövegek valójában különböző helyeken és időben hozott döntéseket foglalnak írásba, aminek meg is találjuk a félreérthetetlen nyomait mindhárom esetében. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy — amint az viszonylag széles körben ismert — a „Szent László III. törvénye” néven számon tartott szöveget illetően a kutatás egy vonulata egyenesen arra gyanakszik: annak rendelkezései részben vagy egészben a Szent László 1077. évi trónra lépte előtti időkből származnak. Abban azonban megoszlanak a vélemények, hogy az 1063 és 1074 közötti vagy az 1074 és 1077 közötti időszakkal, azaz Salamon vagy I. Géza uralkodásának idejével indokolt-e számolni e vonatkozásban. Hogy teljes legyen a zűrzavar, ismeretes olyan álláspont is, mely az 1077 előttinek tartott III. törvény esetében sem zárja ki, hogy tartalmaz néhány László uralkodása idején keletkezett rendelkezést, egyúttal azonban azt is felveti, hogy a kérdés minden kutatója által Szent László uralkodása idejéből származónak tartott II. törvény szövegében lehetnek I. Géza királyságának éveiben hozott rendelkezések.¹ Akkor, amikor „Szent László korá”-ra olyan időszakként tekintünk, amelynek határait László politikai színrelépésének (1063) és uralkodóként bekövetkezett halálának (1095) időpontjai jelölik ki, a törvények datálási nehézségeiből fakadó bonyodalmas kérdések tárgyalásától minden szakmai lelkiismeretfurdal-

¹ Minderre részletesen l. *Jánosi Monika*: Törvényalkotás a korai Árpád-korban. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9.) Szeged 1996. 104–128.

lás nélkül eltekinthetünk, így a továbbiakban ezzel a megoldással élek majd, ha mégsem, azt jelezni fogom.

Mindezek előrebocsátása után célravezetőnek tűnhet Szent László korának Magyarországot azon módszert követve jellemezni, hogy a korszak forrásaiban feltűnő történeti jelenségeket egybevetjük a Szent István koriakkal, abban a reményben, hogy az így felvázolható képen azonosíthatóak lesznek azok a különbségek, amelyek a lényegét illetően határolják el egymástól a két korszakot. Az eljárás kézenfekvő, bizonyos kockázatokat azonban rejt magában, hiszen nyilvánvaló: a Szent István korának forrásaiban említetlen, a Szent László koriakban viszont felbukkanó történeti jelenségről csak akkor feltételezhetjük megalapozottan, hogy az valóban a 11. század utolsó harmadában jelent meg újonnan a Magyar Királyságban, ha azt bizonyítani — vagy legalább valószínűsíteni — tudjuk.

A módszerben rejlő buktatókra könnyedén rávilágíthatunk a Magyar Királyság népességének etnikai összetételére vonatkozó forráshelyek jellegzetességeinek segítségével. Szent István törvényeiben nyomát sem találjuk annak, hogy az országban nem magyar etnikai csoportok élnek — a vendégeket (*hospites*) említő egyetlen törvény² nem ad támpontot a tekintetben, hogy külföldről beköltözőkről van-e szó, s ha igen, honnan érkeztek —, s a későbbi, de a korszakra vonatkozó források sem bővelkednek efféle utalásokban.³ A Szent László neve alatt fennmaradt törvényekben ellenben felbukkannak a zsidók,⁴ az „olaszok”⁵ és az etnikai különbözöségre a vallási különállás megjelölésével utaló módon említett izmaeliták,⁶ míg a korszak okleveleiben több alkalommal találkozunk

² Sancti Stephani decretorum liber primus, c. 24. (*Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Függelék: A törvények szövege. Bp. 1904. [reprint: Pápa 2002.] 148.).

³ A ritka kivételek közé tartozik a szatmári királyi hospesek 1230-ban feljegyzett hagyománya, mely szerint elődek Gizella királyné bíztaására telepedtek meg lakóhelyükön, l. 1230: CD III/2. 211–212. (hibásan, vö. MNL OL DL 90 749.). A híradás valóságtartalmának ellenőrzése nem lehetséges, mindazonáltal helytálló volta egyáltalán nem lehetetlen, vö. *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) Bp. 2005. 47–48.

⁴ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, cc. 10., 26. (*Závodszy L.*: Törvények és zsinati határozatok i. m. 159–160., 162.), vö. pl. *Kubinyi András*: A magyarországi zsidóság története a középkorban. Soproni Szemle 49. (1995) 2–27.; *Kristó Gyula*: Nem magyar népek a középkori Magyarországon. (Kisebbségkutatás Könyvek) Bp. 2003. 179–183.

⁵ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. 31. (*Závodszy L.*: Törvények és zsinati határozatok i. m. 163.).

⁶ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. 9. (*Závodszy L.*: Törvények és zsinati határozatok i. m. 159.), vö. összefoglalóan pl. *Karácsonyi János*: Kik voltak s mikor jöttek hazánkba a böszörmények vagy izmaeliták? (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. 7.) Bp. 1913.; *Szűcs Jenő*: Két történelmi példa az etnikai csoportok életképességéről. Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve. Főszerk. Juhász Gyula. Bp. 1987. 11–27.; *Kristó Gy.*: Nem magyar népek i. m. 41–54.

a besenyőkkel.⁷ Az említett etnikai csoportok közül a zsidók és az izmaeliták esetében bizonyítható,⁸ a besenyőkében pedig indokoltan feltételezhető,⁹ hogy képviselőik már Szent István korában is hozzájárultak az ország etnikai sokszínűségéhez. Egyedül az „olaszok”-ra vonatkozóan állnak a rendelkezésre olyan adatok, amelyek alkalmasak lehetnek annak valószínűsítésére, hogy az e néven emlegetett, az új latin nyelvek valamelyikét beszélő csoportok¹⁰ — legalábbis nagyobb számban — valóban csak a 11. század közepe táján telepedtek meg Magyarországon. A közelebbi időpontot illetően azonban az 1040-es évek második fele merült fel,¹¹ azaz az „olaszok” első csoportjainak magyarországi megjelenése sem köthető Szent László fentebbiek szerint meghatározott korához, azzal viszont indokoltan számolhatunk, hogy a 11. század utolsó harmadára növekedett meg a számuk annyira, hogy ügyeikkel már a királyi tanács foglalkozott.

Az alábbiakban a világi igazgatás és a társadalomtörténet kérdéseire koncentrálok majd, javarészt a következők miatt. Eredeti elképzelésem az volt, hogy a Szent László kori Magyarország minden lényeges jellemzőjének bemutatására a legalkalmasabb egy olyan forrás elemzése lenne, mely jellegében és tartal-

⁷ (1067 k.): DHA I. 183., 184., 1075: uo. 214., 1086: uo. 251., 1091: uo. 268.

⁸ A zsidókra l. pl. *Kohn Sámuel*: Héber kutforrások és adatok Magyarország történetéhez. Bp. 1881. [reprint: Bp. 1990.] 18–19., a zsidókra és az izmaelitákra l. *Kmoskó Mihály*: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom I/2. Szerk. Zimonyi István. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 13.) Bp. 2000. 242., vö. még *Kristó Gy.*: Nem magyar népek i. m. 41–44., 180. és *Berend Nóra*: A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban 1000 k.–1300 k. Máriabesnyő 2012. passim.

⁹ P. magistri, qui Anonymus dicitur, gesta Hungarorum, c. 57. (praefatus est textumque recensuit Aemilius Jakubovich, annotationes exegeticas adiecit Desiderius Pais) In: SRH I. 116–117.; Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 53. (praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky) In: SRH I. 303.; Simonis de Keza gesta Hungarorum, c. 94. (praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky) In: SRH I. 192., vö. *Györffy György*: Besenyők és magyarok. In: *Uő*: A magyarság keleti elemei. Bp. 1990., 109–110.; *Kordé Zoltán*: A magyarországi besenyők az Árpád-korban. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XC. [Szerk. Makk Ferenc] (1990) 5–8.; *Kristó Gy.*: Nem magyar népek i. m. 69–70.

¹⁰ Összefoglalóan l. pl. *Auner Mihály*: Latinus. Századok 50. (1916) 28–41.; *Bárczi Géza*: A középkori vallon–magyar érintkezésekhez. Századok 71. (1937) 399–416.; *Uő*: A magyar nyelv francia jövevényszavai. Bp. 1938. (különösen: 3–9.); *Balogh Albin*: Németek és franciák Szent István korában a magyar fővárosban. Katholikus Szemle 58. (1944) 44–46.; *Zolnay László*: Az esztergomi latinusokról. In: Annales Strigoniensis. Esztergom évlapjai. Az esztergomi múzeumok évkönyve I. Szerk. Zolnay László. H.n. [Bp.] 1960. 155–167.; *Székesgyörgy György*: A székesfehérvári latinok és vallonok a középkori Magyarországon. In: Székesfehérvár évszázadai II. Középkor. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1972. 45–72.; *Kristó Gy.*: Nem magyar népek i. m. 167–177.

¹¹ *Györffy György*: A székesfehérvári latinok betelepülésének kérdése. In: Székesfehérvár évszázadai i. m. 37–42.; *Tóth Péter*: A vallonok legkorábbi betelepülése Magyarországra. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVI. [Szerk. Veres László – Viga Gyula] (2007) 543–549.

mában hasonló az Árpád-kori Magyarország későbbi leírásaihoz, Idrīsī vagy a *Descriptio Europae Orientalis* ismeretlen szerzőjének munkájához.¹² Ha nincs ilyen, az sajnálatos ugyan, de a nehézség nem áthidalhatatlan. Egy efféle megoldás fő előnye nyilvánvalóan az lehetne, hogy a szöveg és interpretációja kéz a kézben járnak, hátránya viszont, már amennyiben az ilyesmi manapság hátrány egyáltalán, hogy mégis csak a valóság meghamisítása lenne, ami korunkban általános ugyan, de attól még nem helyes. Nagyívű és érdekes körkép helyett ily módon csak egy-egy részletekbe bonyolódó, reménytelenül földhöz ragadt fejtegetéssel szolgálhatok. A két említett téma kiválasztását az indokolja, hogy egyfelől mindkettőt illetően folytattam már bizonyos előtanulmányokat, másfelől azonban azok eltérő jellegűek: az egyik a Szent István-i alapvetés folytatójának mutatja Szent László korát, a másik ellenben valódi újdonságokkal szolgál az előző időszakhoz képest.

A világi igazgatás Szent László kori állapotát célszerű talán a megye intézményével kezdeni, mivel sokat tudunk róla, de korántsem eleget, így a vele való bíbelődés sohasem érdektelen.

Az ország igazgatásának ezen alapintézménye bizonyosan létezett már Szent István korában is — magam azok közé tartozom, akik nem kételkednek abban, hogy valójában akkor jött létre —, így a Szent István korához képest bekövetkezett esetleges változások leginkább a megyék számának gyarapodásában, esetleg szervezeti rendjük módosulásában kereshetők. Ami mármost a megyék számát illeti, a Szent István uralkodásának idején — különböző súlyú érvek alapján — létezőnek ítélnél meg megyék közül tizenegyet tudunk megnevezni,¹³ további három léte indokoltan feltételezhető,¹⁴ s ezek mellett számolhatunk még jónéhány megyei háttérrel nem rendelkező várispánsággal,¹⁵ melyeket magam szeretek „határvárispánság”-nak nevezni.¹⁶ A 11. század második felében — mely nem áll távol attól a „Szent László kora” fogalomtól, amelyet, mint említettem, ez alkalommal használok — további tizenhét megyére vagy ispánságra utaló adatok kerülnek elénk, ez alkalommal is különböző erősségű érveket

¹² *Elter István*: Magyarország Idrīsī földrajzi művében (1154). Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica LXXXII. [Szerk. Makk Ferenc] (1985) 53–63.; *Tibor Živković – Vladeta Petrović – Aleksandar Uzelac*: Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Anonym's Description of Eastern Europe. Critical ed. of Latin text and transl. by Dragana Kunčar. (Sources for Serbian History vol. 13, Latin Sources vol. 2.) Belgrade 2013.

¹³ Veszprém, Fejér, Kolon, Visegrád, Csanád, Nyitra, Győr, Hont, Doboka, Fehér, továbbá Bihar.

¹⁴ A pécsi, az egri és a kalocsai egyházmegye területén legalább egy-egy.

¹⁵ *Zsoldos Attila*: Szent István vármegyéi. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Szerk. Kristó Gyula. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 27.) Bp. 2001. 43–49.; *Zsoldos Attila*: Bihar megye korai története. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. [Szerk. Zsoldos Attila]. (Tanulmányok Biharország történetéről 1.) Nagyvárad 2014. 167–190.

¹⁶ *Zsoldos Attila*: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. Századok 134. (2000) 100.

szolgáltatva azok létezése mellett. Nem érdektelen talán megjegyezni, hogy ez kimagaslóan nagy szám: a szintén félévszázadokra osztott 12. században például hat, illetve tizenegy megye vagy ispánság tűnik fel újonnan.¹⁷ A jelenség aligha független attól, hogy a 14. századi krónikakompozíció elbeszélése éppen a 11. század második felének történetére vonatkozóan a legrészletesebb, igaz, a 12. század hasonló időszakában újonnan feltűnő megyék szűk többsége is egyetlen forrásban, az aradi prépostság birtokait összeíró 1177. évi oklevélben¹⁸ szerepel: a tizenegyből hat. A 11. század második felében forrásainkban első ízben szereplő megyék, illetve ispánságok önmagában is jelentős száma ugyanakkor még növelhető is, hiszen a megyék és ispánságok feltűnésének regisztrálása ésszerűtlenül mechanikus eljárás. Nincs ok például azt gondolni, hogy a Vág völgyében sorakozó határvárispánságok csoportjának megszervezése valóban olyan hosszan elnyúló folyamat lett volna, mint az a létüket dokumentáló, 1074 és 1208 közötti időszakban feltűnő első adatokból¹⁹ következnek. Éppen ellenkezőleg: bizonyosra vehető, hogy ezek már a 11. század első felében is léteztek, vita csak abban lehet — s van is —, hogy közelebbről mely időponttól kezdve számolhatunk velük.²⁰ A 12–13. századból ismert drávántúli határvárispánságok megszervezésének idejét is indokoltan kereshetjük a 11. században.²¹ Mindent összevetve, ha hajlandók vagyunk arra a módszertani engedményre, hogy a vár említése önmagában bizonyíték a várispánság vagy akár a megye létre — amit, persze, magam vitatnék a leghevesebben, ha más vetemednék efféle könnyen cáfolható állításra —, akkor nem is járunk messze attól a negyvenöt ispánsági csapattól (*agmen*), amelyek 1074. évi létre Pauler Gyula következtetett a krónikakompozíció elszórt utalásai alapján. Pauler ugyanakkor az így kapott eredményt a megyék — s nem a várispánságok — számának tekintette, amelyet egyúttal megfeleltetett a Szent István által alapított megyék számának, mivel kételkedett abban, hogy az 1038 után következő zűrzavaros évtizedek alkalmassak lettek volna a megyeszervezés munkájára.²²

A Szent István halálát követő évtizedek valóban szerfelett mozgalmasak voltak — erre még egy más szempontból visszatérek —, Pauler álláspontjával szemben mégis van helye a kételkedésnek. A kételyek szilárd megalapozását nagyban segíthetné, ha lépésről lépésre nyomon tudnánk követni azt a folyamatot, melynek végén egy újonnan szervezett megye áll, s így azt is meg tud-

¹⁷ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár – kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. passim.

¹⁸ *Borsa Iván*: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. *Levéltári Közlemények* 33. (1962) 205–218.

¹⁹ Sempste egy 1074. évi esemény elbeszélésekor tűnik fel, l. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 127. In: SRH I. 398.; Bolondóc vára 1208-ban, l. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II*. Ed. Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. I. 116.

²⁰ *Györffy György*: István király és műve. Bp. 1977. 329.; *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. (Nemzet és emlékezet) Bp. 1988. 352–354.

²¹ *Körmendi Tamás*: Szlavónia korai hovatartozása. *Századok* 146. (2012) 386–387.

²² *Pauler Gyula*: Néhány szó hadi viszonyainkról a XI–XII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 1. (1888) 517–518.

nánk ítélni, mindez mennyi időt vett igénybe.²³ Ezzel kapcsolatosan csupán becslések kockáztathatók meg két párhuzam alapján. Fejér megye 1009-ben már bizonyosan létezett, a Koppány-történetben azonban nyomát sem találjuk sem Fehérvárnak, sem a körülötte megszervezett megyének, jóllehet a korabeli Dunántúl minden olyan települése szerepel a történetben, amelyek egykorú léte más források alapján is igazolható. Ennek oka indokoltan kereshető abban, hogy 997-ben még sem Fehérvár, sem Fejér megye nem létezett, azaz a megye megszervezésére a 997 és 1009 között eltelt tizenkét év folyamán került sor.²⁴ Ennyi idő tehát bizonyosan elegendő volt egy minden szervezeti előzményt nélkülöző megye létrehozására az intézmény történetének hajnalán. A másik példa jóval későbbi időből való, s a megyeszervezés egy más módjára vonatkozik. Az Árpád-kor nagy kiterjedésű zólyomi ispánságát I. Károly számolta fel, önálló megyéket hozva létre annak területén. Ez alkalommal, nem meglepő módon, többet tudunk a folyamatról. 1338 elején még Doncs állt — akkor már évtizedek óta — az egységes ispánság élén, az év közepén azonban feltűnik utóda, Gönyői Tamás. Igen valószínű, hogy nem egyszerű személycseréről lehetett szó már ekkor sem, mert 1339 végén az akkortól kezdve önálló megyeként szereplő Zólyom és Turóc élén új ispánokat találunk, miközben Gönyői Tamás továbbra is Liptó ispánjaként szerepel.²⁵ Ebben az esetben tehát bő másfél év elegendő volt új megyék kialakításához. A folyamat gyorsaságában nyilvánvalóan szerephez jutott, hogy egyfelől az új megyék nem előzmények nélkül jöttek létre, másfelől maga a megyei intézmény már több évszázados múltra tekinthetett vissza, s a nagy területű igazgatási egységből több kisebbet létre hozó folyamat sem először ment végbe a megyei intézmény történetében.

A fenti példáktól bátorítva megkockáztatható talán annak kijelentése, hogy néhány év bizonyosan elegendő volt a 11. században is egy-egy új megye létrehozására, s az is feltehető, hogy a már létező nagyobb megyéből több kisebb kialakítása még kevesebb időt igényelhetett. A megyeszervezés ez utóbbi formájával történetesen a 11. században is találkozunk: az 1009-ben még a későbbi Zala és Somogy megyék együttes területét magában foglaló Kolon megye 1061-re már bizonyosan szétvált az önálló Zalára és Somogyra.²⁶ Nem tudjuk, hogy e fejlemény mikor történt pontosan, mindenesetre a Szent István uralkodása idején létrehozott nagy kiterjedésű megyék közül egyikről sem igazolható,

²³ Az ispánsági várak felépítéséhez szükséges munkaidőre vonatkozóan ugyanakkor rendelkezésre állnak számítások, melyek módszertani alapjai azonban aligha sziklaszilárdak, vö. *Bóna István*: Várak Szent István korában. In: Államalapítás, társadalom, művelődés i. m. 105. (kérdés korábbi irodalmával).

²⁴ *Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely*: Székesfehérvár története az Árpád-korban. (Székesfehérvár története I.) Székesfehérvár 2016. 33–34. (a vonatkozó rész Zsoldos A. munkája).

²⁵ *Mályusz Elemér*: Turóc megye kialakulása. Bp. 1922. 177–178.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996. I. 150., 215., 244.

²⁶ *Zsoldos Attila*: Somogy megye kialakulásáról. In: A honfoglaló magyarság állama, kultúrája és az ősi vastermelés. II. konferencia, Somogyfajsz 1998. Szerk. Stamler Imre. Dunaújváros 1998. 37–50.

hogy még a 11. század első négy évtizedében felosztották volna. Ez a körülmény némiképp megtámogatja azt a vélekedést, hogy Kolon megye feldarabolásának feltételezhető időpontja lényegesen közelebb eshetett 1061-hez, mint 1009-hez. Az új megyék megszervezéséhez szükséges néhány évnyi nyugalom ugyanakkor — igaz, több részletben — 1038 után is rendelkezésre állt; I. András és Salamon uralkodásának egy-egy szakaszában bizonyosan. Valójában tehát, nincs okunk ebben a kérdésben követni Pauler álláspontját: a Szent László korában létező megyék között lehettek olyanok, amelyek 1038 után jöttek létre, Somogy példája pedig arra vall, hogy kiváltképp az osztódásos modell vehető számításba, annál is inkább, mert a királyi hatalom már Szent István korában kiterjedt a Kárpát-medence egészére.

A következő felmerülő kérdés az lehet, hogy Szent László korában jött-e létre új megye. A válasz hosszadalmas és bonyolult fejtegetéseket igényelne, melyektől megkímélem az olvasót, így csak a végeredményt említem meg röviden: leginkább a déli országrészben, egyfelől a Szerém–Valkó–Pozsega térségben, másfelől pedig Varasd környékén érdemes ez irányban kutakodni, s az sem teljesen lehetetlen, hogy valójában Szent László korára tehető a Szent István korából ismert nagy kiterjedésű Csanád megye kisebb megyékre osztása, jóllehet annak megtörténtét csak száz évvel későbbi forrás alapján lehet igazolni.

A megye intézményénél maradva, de immár a részletekbe is bepillantva, még két rövid megjegyzés kívánczik ide. Szent László törvényei alapján ismerhető meg alaposabban a megyei bíraskodás korai állapota. A két megyei bíróra vonatkozó rendelkezések feltűnése és részletessége ugyanakkor félrevezették a régibb jogtörténetírást, mely úgy vélekedett, hogy a bíraskodásnak ezt a fórumát Szent László hozta létre.²⁷ Utóbb azonban megnyugtatóan sikerült tisztázni, hogy valójában Szent István kori intézménnyel van dolgunk.²⁸ Méltán állítható ezzel párhuzamba a *confiniumok*, azaz a határvidékek ügye: bár Szent László törvényei többször és viszonylag részletesen kitérnek az ezen sajátos területekkel kapcsolatos kérdésekre, mégis bizonyosra vehető, hogy ezek szintén az államalapítás korából erednek.²⁹

A területi igazgatás megyéknél magasabb szintjét jelentő 11. századi hercegség, azaz a dukátus bizonyosan létezett Szent László korában, ha azt a fentieknek megfelelően, igen tágan értelmezzük. 1048 tájától 1060-ig, majd 1063-tól 1077-ig bizonyosan számolhatunk a léteivel, miként Szent László utódának, Kálmán királynak az uralkodása idején is egy ideig, ámbár a dukátus ezen utolsó szakasza rövidebb lehetett, mint azt korábban gondoltuk. Az viszont kérdéses, hogy 1077 és 1095 között — azaz Szent László szűkebb értelemben vett korában — létezett-e a dukátus. Az intézmény működéséhez nélkülözhetetlen hercegek éltek ekkor is a Magyar Királyságban, mindjárt ketten, a dinasztia az idő sze-

²⁷ L. pl. *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a ve-gyes-házi királyok alatt. Bp. 1899. 4–5.

²⁸ *Váczy Péter*: A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI–XII. században. (Miskolci Jogászélet Könyvtára 56.) Miskolc 1930.

²⁹ *Zsoldos A.*: *Confinium és marchia* i. m. 99–116.

rinti két ágát képviselő Dávid és Lampert személyében. A Pozsonyi Évkönyv egy bejegyzése³⁰ némi alapot ad annak feltételezésére, hogy László átadta a dukátust öccsének, Lampertnek — ámbár, meglehet, annak csupán egy részét³¹ —, ezzel az értelmezéssel szemben azonban hozhatók fel érvek. Tény mindenestre, hogy a dukátus, ha létezett is Szent László uralkodása idején, olyan szerephez bizonyosan nem jutott az ország történetében, mint akár a korábbiakban, akár a későbbiekben.³²

Az ország világi igazgatásának intézményrendszerében csupán kisebb változások észlelhetők tehát, melyek a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy Szent László — bármiféleképpen értelmezett — korát kormányzattörténeti szempontból önálló jellemzőkkel rendelkező időszaknak tekintsük, melyet erőteljes vonások különítenek el a korábbi vagy éppen későbbi évtizedektől.

Egészen más a helyzet a társadalomtörténet terén: Szent László korának társadalmában minden kétséget kizáróan új jelenségek tűnnek fel. Ezek feltárását és leírását az Árpád-kor modern társadalomtörténeti szintézise elvégezte már.³³ A változás lényege abban ragadható meg, hogy Szent László korára a „szabadság” korábban egységes fogalma felbomlott, s ennek következményeként mind a szabadok, mind a szolgák társadalmi csoportja összetettebb képet mutat a 11. század végén, mint az első ezredfordulót követő évtizedekben. A szabadok közül kiemelkedett az ezentúl „nemesek”-nek (*nobiles*) nevezett előkelők csoportja. Maga a „nemes” kifejezés első alkalommal a „Szent László III. törvénye”-ként emlegetett forrásunkban tűnik fel, de előkerül a Szent László nevéhez kötött másik két törvény rendelkezéseiben is. Ezek elemzése fényt derített arra, hogy a közönséges szabadokhoz képest kiváltságokkal rendelkező csoportról van szó, aminek jeleként ugyanazon bűn elkövetése esetén rendre enyhébb büntetés a része a nemeseknek, mint másoknak.³⁴ A nemeseket általában vagyonosnak gondolhatjuk, ugyanakkor bizonyos, hogy voltak közöttük szegényebbek is, hiszen több esetben felmerül, hogy a nemes nem képes a büntetésként kiszabott összeget előteremteni.³⁵ Kétségtelen tehát, hogy nem a vagyon volt a nemesi mivolt alapja. A nemesi jogállás kereteit e korban tartalommal megtöltő kiváltságok

³⁰ Annales Posenienses, ad a. 1097. (praefatus est, textum recensuit, annotatibus instruxit Emericus Madzar) In: SRH I. 126.

³¹ Györffy Gy.: A „lovagszent” uralkodása i.m. 533–534.

³² A dukátus intézményére összefoglalóan l. Györffy György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Századok 92. (1958) 47–87., 565–595.; Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp. 1974.; ill. legújabban Bagi Dániel: Új közelítési lehetőségek a 11. századi hercegség történetének vizsgálatához. In: Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2016. 25–57.

³³ Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 100.) Bp. 1983. 37–39., 40–43.

³⁴ Sancti Ladislai regis decretorum liber secundus, c. 9., Synodus Strigoniensis prior, c. 55. (Závodszy L.: Törvények és zsinati határozatok i. m. 168–169., 203.).

³⁵ Sancti Ladislai regis decretorum liber secundus, c. 11., Synodus Strigoniensis prior, c. 55. (uo. 169., 203.).

minden részletre kiterjedő meghatározását forrásaink elégtelen volta nem teszi lehetővé, bizonyosra vehető azonban, hogy a nemes az uralkodó vidéki bírói közegeinek, az említett megyei bírának a mellőzésével, közvetlenül a királyi udvarban pereskedhetett, amint arra az 1092. évi szabolcsi zsinat döntéseihez csatolt egyik Szent László kori törvény utal.³⁶ És mivel a nemesi udvarházban (*in curia nobilium*) elkövetett lopással kapcsolatban egy másik törvény az udvarház urának poroszlját (*pristaldus*) említi,³⁷ indokoltan gondolhatunk arra, hogy a korai idők nemeseit megillette a bíraskodás joga a birtokaikon élők felett. Nem sok kétségünk lehet ugyanakkor afelől, hogy a Szent László korában feltűnő „nemese” kifejezés az előkelőknek azt a csoportját jelölte, amelyet Szent István egyik törvénye még a „születésre és méltóságra nézve nagyobbak” (*maiores natu et dignitate*)³⁸ körülírást alkalmazva nevezte meg.³⁹

A szolgák esetében bekövetkezett változásra a szabolcsi zsinat egy rendelkezése világít rá, mely azokról rendelkezik, „akiket [...] a lelkek üdvéért szabadítottak fel, azonban azzal a feltétellel, hogy az egyháznak szolgáljanak”.⁴⁰ Szent István idején a szolgafelszabadításnak még kizárólag az a formája ismert, mely a született szabadok jogállását adja meg a felszabadítottaknak,⁴¹ itt viszont megjelenik a jogállások azon típusa, melyben a szabadság feltételhez kötött. Az ugyanakkor nem ítélt meg egyértelműen, hogy vajon ezen feltételes szabadság birtokosairól van-e szó akkor, amikor zsinati határozatok az „apátok szabadjai”-t emlegetik,⁴² illetve úgy rendelkeznek, hogy a püspökökhöz vagy ispánokhoz szegődött „szabadok”-kal (*liberi*) a püspökök és az ispánok saját belátásuk szerint bánjanak, ám „szabadságuk épségben tartásával” (*salva tamen libertate*).⁴³ A mérleg nyelvét az billenti némiképp a kötött szabadság irányába, hogy mindkét esetben alapvető kérdést rendez a zsinati határozat: a püspökök és ispánok szabadjait illetően ez nyilvánvaló, az apátok szabadjai pedig a tizedfizetéssel kapcsolatosan kerülnek elénk. Ha a magyar társadalomban újonnan megjelent csoportokról van szó, ami felől nincs kétségem, magától értetődő, hogy a velük

³⁶ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. 41. (uo. 165.).

³⁷ Sancti Ladislai regis decretorum liber tertius, c. 12. (uo. 176–177.).

³⁸ Sancti Stephani decretorum liber primus, c. 21. (*Závodszy L.: Törvények és zsinati határozatok i. m. 147.*).

³⁹ Minderre l. még *Zsoldos Attila: Nemes és nemzetség*. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. Bp. 2011. 421–425.

⁴⁰ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. 30.: qui [...] pro animarum salute libertate mancipati fuerint, eo tenore tamen, ut ecclesie serviant — *Závodszy L.: Törvények és zsinati határozatok i. m. 162.* az idézett magyar szöveg Nótári Tamás fordítása, l. ÍF 1050–1116. 156.

⁴¹ *Bolla I.: A jogilag egységes jobbágyosztály i. m. 31–32.*

⁴² Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. 27. (*Závodszy L.: Törvények és zsinati határozatok i. m. 162.*).

⁴³ Sancti Ladislai regis decretorum liber primus, c. 30. (*Závodszy L.: Törvények és zsinati határozatok i. m. 162.*).

kapcsolatos alapkérdések szabályozása szerepelt a szabolcsi zsinat napirendjén, régóta létező csoportok esetében viszont ugyanez magyarázatra szorulna.

Az tehát, hogy valóban új társadalomtörténeti jelenségek tűnnek fel Szent László korában, aligha vitatható, ezek tartalmi jellemzői is világosan meghatározhatók. Amivel kapcsolatosan némi hiányérzetünk lehet, az annak tisztázása — pontosabban: éppen a tisztázás elmaradása —, hogy miért éppen ekkor, Szent László idején jelenik meg akár a nemesség, akár a feltételes szabadság a magyar társadalom palettáján. Feltéve, persze, hogy nem érzük be a hasonló esetekben rendre előkerülő hivatkozással a pontos mibenlétüket illetően nehezen meghatározható „társadalmi feltételek”-re, melyeknek, amint az ismeretes, szokása, hogy éppen a megfelelő időpontra „érjenek meg”, mert ami közhelynek megteszi, magyarázatnak meglehetősen vérszegény.

Az mindenesetre bizonyos, hogy a nemesség és a feltételes szabadság kialakulása nem mehetett végbe azonos módon, jóllehet mindkét jogállást bizonyos kiváltságok birtoklása alapozta meg. A feltételes szabadság esetében minden nehézség nélkül elképzelhető — sőt, valójában a legvalószínűbb lehetőségnek tekinthető —, hogy az részint a földesúri hatalom, részint pedig a lélekváltság intézményének⁴⁴ kereteit át nem lépő gyakorlat eredményeként jött létre, s a királyi hatalom csupán beillesztette azt a kor jogrendjébe. A nemességet illetően ez bízvást kizárható, hiszen az annak fogalmát tartalommal megtöltő kiváltságok mástól, mint az uralkodótól nem származhattak, így a nemesség létrehozásában kizárólag a királyi hatalom jöhet szóba kezdeményezőként. Indokolt tehát külön-külön szemügyre venni a két jelenséget.

A feltételes szabadság kialakulása közvetlen összefüggésbe hozható azzal a jelenséggel, mely gyakran felbukkan a Szent László neve alatt fennmaradt törvényekben — kiváltképpen a legkorábbinak tekintett III-ban —, s ezért a magyar történetírás a kor jellegzetességeként tartja számon, amint az köztudomású, „kóborlás” néven. Általános vélemény szerint — melynek egy rövidke lexikon-szócikk erejéig magam is hívéül szegődtem egykor⁴⁵ — olyan vándormozgalomról van szó, mely a maga csúcspontját az 1060–1070-es években érte el, és voltaképpen egyfajta reakció volt mindazon változásokra, amelyek a keresztény magyar királyság — legszélesebb értelemben vett — intézményrendszerének kialakulásával jártak együtt. A kóborlás résztvevői között egyfelől az új rend fenyegető kötöttségeit nem vállaló szabadokkal, másfelől az ezen kötöttségeknek már alávetett, de azoktól szabadulni akaró, s ennek érdekében a szökés kockázatától sem visszariadó szolgálkakkal kell számolnunk. Maga a vándormozgalom, értelemszerűen, a Kárpát-medence keleti és északi vidékei felé irányult, ahol az új rend kialakulása még korántsem haladt annyira előre, mint az Árpádok monarchiájának központjában, a mai Dunántúlon és az azzal közvetlenül szomszédos területeken. A kóborlók — egyéb jövedelemforrás híján — gyakorta kényserültek tolvajlással beszerezni mindazt, amire pusztá létük fenntartása érde-

⁴⁴ *Murarik Antal*: A lélekváltság (Donum pro salute animae). Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1937. 155–167.

⁴⁵ *Zsoldos Attila*: Kóborlás. In: KMTL 361.

kében szükségük volt. A kiépülő magyar államhatalom azonban nem tűrhette ennek a helyzetnek a tartós fennállását, s minden rendelkezésére álló eszközzel a felszámolására törekedett. A kóborlás mindazonáltal így is szerepet játszott a Kárpát-medence peremterületeinek benépesülésében.⁴⁶

A kérdéssel a közelmúltban egy kisebb dolgozat erejéig foglalkoztam,⁴⁷ így ez alkalommal annak csupán főbb megállapításait idézem fel. Megjegyzéseim kiindulópontjául az szolgált, hogy a 11–12. század fordulója körüli évtizedek törvényeiben — ide értve tehát a Szent Lászlóhoz kapcsoltak mellett Kálmánét is — nyomát sem találjuk kóborló szabadoknak, azokban kizárólag szökött szolgák kerülnek elő. A szökött szolga viszont meglehetősen hétköznapi alakja az Árpád-kor társadalmának, Szent László III. törvényében való feltűnésükben indokolatlan olyan történeti jelenséget látni, mely e kor — a törvény datálásának nyitott kérdése függvényében: az 1060-as vagy az 1070-es évek — sajátosan egyedi jellemzője lenne. Ugyanez egyébiránt igaz lenne a szabadokra vonatkozóan is: a — bármiféle okból — úton járó szabad elég közönséges jelenség lehetett az Árpád-kor folyamán, s nehéz lenne egyetlen időszakhoz, jelesül a 11. század második feléhez horgonyozni az alakját.

Az viszont kétségtelen, hogy a korszak törvényei mégis csak feltűnő gyakorisággal foglalkoznak a szökött szolgák kérdésével, nyilvánvalóan előnyös lenne tehát, ha valamiféle magyarázattal szolgálhatnánk a jelenségre. Ezt véltem, s vélem ma is, felfedezni abban az egyébként jól ismert tényben, hogy a Szent István halálát követő évtizedekben különösen sok háború dúlt fel az ország békéjét. Az 1038 utáni bő félévszázadban nem kevesebb mint 17 évben folyt háború az ország területén — átlagosan tehát hozzávetőleg 3,5 évente —, s ezek közül jónéhány volt olyan — szám szerint 9 —, melynek során a katonai események nemcsak a határmenti vidékeket érintették, hanem kiterjedtek az ország belsejére is,⁴⁸ jelentősen megnövelve így a pusztításnak kitett területeket. Összehasonlításképpen: a 12. század 100 éve alatt 6,5 évente tört háború az országra, de csak 7 esetben tudunk kiterjedtebb harcokról.⁴⁹ Még árulkodóbb a békeévek eltérése: a 11. század második felében a leghosszabb ilyen időszak 7 évre terjedt ki 1053 és 1059 között — még Szent László uralkodásának nyugalma is megtörte két nagyobb nomád betörés 1085-ben és 1091-ben⁵⁰ —, ezzel szemben a 12. század folyamán 29 évnyi, azaz egy szűk nemzedéknyi a leghosszabb békés

⁴⁶ Vö. pl. *Kristó Gy.*: A XI. századi hercegség i. m. 72–80. (a kérdés korábbi irodalmával).

⁴⁷ *Zsoldos Attila*: Kóborlás az Árpád-kori Magyarországon. In: ... in nostra lingua Hringe nominant. Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére. Szerk. Balogh Csilla – Petkes Zsolt – Sudár Balázs – Zsidai Zsuzsanna. Bp.–Kecskemét 2015. 221–230.

⁴⁸ Ilyennek tekintettem III. Henrik 1042., 1044. és 1051. évi hadjárait, az 1068., 1085. és 1091. évi nomád betörést, valamint a belháborúk közül az 1046., az 1060. és az 1074. évit.

⁴⁹ Ezek közé számítottam az 1108., az 1109., az 1128., az 1132., az 1152., az 1164., és az 1166. évi hadjáratokat.

⁵⁰ *Györffy Gy.*: A „lovagszent” uralkodása i. m. 555., 559.

periódus (1168 és 1196 között).⁵¹ Nem érdektelen ezen a ponton arra utalni, hogy a kóborlásnak nevezett jelenséggel kapcsolatba hozott törvények elbitangolt állapotokat is emlegetnek.⁵² Ez a körülmény sokkal inkább magyarázható a háborús időkkel, mint bármi mással, például a szabadságra vágyó lovak vagy marhák vándormozgalmával.

A gyakori és — vélhetően — súlyos háborús pusztítások kielégítő magyarázatot adnak arra, hogy az országban megbomlott a rend. A szolgák elszöktek uraiktól, ha tehették, s nem feltétlenül szabadságuk visszaszerzése érdekében; meglehet, csak mentették az életüket, ha híre jött egy ellenséges sereg közeledésének. Aki viszont a háború elől menekült, alighanem futott, amerre látott, azaz aligha számolhatunk a 11. század második felében olyan vándormozgalmakkal, mely kifejezetten az ország peremvidékei felé irányult volna, s a nem létező mozgalom, értelemszerűen e peremvidékek benépesülésében sem játszott semmiféle szerepet.

A szökött szolgák visszaszerzésére irányuló erőfeszítések, melyek jól felismerhetők a Szent László-kori törvényekben, az éremnek azonban csak az egyik oldalát villantják fel, s anélkül, hogy hatékonyságukat bármi módon megítélhetnénk. Arra, hogy mi lehet az érem másik oldalán, az Árpád-kor egy hasonló jelenségekkel terhes időszaka által kínált párhuzam vethet némi fényt: jelesül az 1241–1242. évi tatárjárás utáni helyzet. Akkor a 11. század második felében munkálókhoz szerfelett hasonlatos okok miatt — azaz részint a háborús pusztítások, részint az azok elől való menekülés — támadt munkaerőhiányon a világi nagybirtok úgy lett úrrá, hogy utat engedett a késő középkori értelemben vett jobbágyparaszságot kialakító folyamatnak, melyet — némi fáziskéséssel — a királyi és egyházi birtokok is követtek a maguk módján, kondicionárius réteggel váltva fel a szolgálónépek archaikus kötelezettségeken alapuló korábbi rendszerét.⁵³ Feltételezésem szerint a kötött szabadság megjelenése Szent László korában ugyanazt a célt szolgálta a 11. század végén, mint a jobbágyparaszság és a kondicionáriusok kialakítása a 13. század második felében: a szolgák szökésének igyekezett elejét venni oly módon, hogy könnyített a még el nem szököttek helyzetén egészen addig a pontig, amíg ez lehetséges volt a birtokszervezet működőképességének megőrzése mellett. A párhuzam helytálló volta mellett szóló érvként vehető figyelembe, hogy a 11. századi válság elmúltával a dömösi prépostság javait 1138-ban összeíró oklevél egy rendelkezése éppúgy korlátozni igyekezett az egyház szabadjainak számát,⁵⁴ miként tették azt az 1260-as évek

⁵¹ Az összegzéshez Érszegi Géza és Solymosi László adatait vettem alapul, l. Magyarország történeti kronológiája. Főszerk. Benda Kálmán. I. kötet: A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Solymosi László. Bp. 1981. 83–124.

⁵² Sancti Ladislai decretorum liber tertius, cc. 13., 20. (Závodszy L.: Törvények és zsinati határozatok i. m. 177., 178.).

⁵³ *Szűcs Jenő*: Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyosság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. Századok 115. (1981) 4–65., 263–319.

⁵⁴ *Szabó Dénes*: A dömösi prépostság adománylevele (1138/1329). Magyar Nyelv 32. (1936) 204.

királyi rendelkezései például a tihanyi apátság vagy a fehérvári prépostság népei esetében.⁵⁵

A nemesség megjelenését illetően még ennyi támponttal sem rendelkezünk. Az egyetlen kapaszkodót — ha ugyan annak tekinthetjük — egy politikatörténeti megfigyelés kínálhat ez alkalommal is. Amikor Salamon király — német segítséggel — újra elfoglalta a trónját 1063-ban, kisvártatva megjelentek az országban I. Béla fiai, s alig hihető, hogy seregük kizárólag lengyel segélycsapatokból állt volna. I. Géza trónraléptét követően Salamonnak még mindig voltak magyar hívei, akik készek voltak harcolni ügyéért, köztük a krónikás által megkülönböztetett figyelemben részesített Bátor Opos. Kálmán szintén előkelők élén ment Lengyelországba, Álmos pedig maga is támaszkodhatott az utóbb éppen Kálmán elől ugyanoda menekült magyarok tanácsára a 12. század első éveiben.⁵⁶ A korszak hatalomváltásai tehát rendre politikai válsággal jártak együtt. Az egyetlen kivétel a sorozatban Szent László 1077. évi uralomra jutása, amikor nincs tudomásunk semmiféle mozgolódásról, jóllehet Salamon még az országban tartózkodott, igaz, mindinkább magára maradván, s az egyre bizonytalanabb német segítségre alapozva trónja visszaszerzéséhez fűzött reményeit.⁵⁷ Azt ugyanakkor, hogy az előkelők legalább egy részének támogatása nélkül a mégoly elszánt trónkövetelő is esélytelenül próbálkozott meg érdekei érvényesítésével, Kálmán és Álmos első viszályának történetéből tudjuk, amikor tudniillik az összecsapás azért maradt el, mert az előkelők, kizárva a királyt és a herceget a tárgyalásból, megegyeztek egymással.⁵⁸ Ha tehát a nemesség úgy jött létre, hogy a 11. század második felének egy uralkodója a „születésre és méltóságra nézve nagyobbak” addig csupán elmosódott határokkal elkülönülő csoportját egy új jogállás által rendszerezett kiváltságokkal látta el — amit nehéz lenne vitatni —, a leginkább szóba jöhető király bizonynyal éppen Szent László lehet, aki ily módon teremthetett vitatható törvényességű uralma számára szilárd bázist a kor előkelői között. Ez a rekonstrukció ugyanakkor — feltéve, persze, hogy helyes — Szent László III. törvényét, részben legalább, az 1077 utáni időkre keltezi.

Szent László uralkodásának stabilitása döntő módon hozzájárult ahhoz, hogy a nevével jellemezhető korszak egy újabb szempontból is elkülönüljön a korábbi időszaktól. Igaz, ebben az esetben a „Szent László kora” kifejezés arra az időszakra korlátozódik, amikor ő ült az Árpádok trónján, s nem politikai okokra visszavezethető társadalomtörténeti változásról van szó, hanem vegytisztán politikatörténetiről. A Magyar Királyság az 1020-as évek végétől kez-

⁵⁵ 1267: A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története I–XII. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrác. Bp. 1902–1916. X. 528–529. (Tihany); 1269: CD IV/3. 517–519. (Fehérvár).

⁵⁶ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, cc. 97., 127., 140., 147. In: SRH I. 362., 398–399., 419., 426–427.

⁵⁷ *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika, 896–1196. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996.² 109–110., 116–117.

⁵⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 144. In: SRH I. 413.

dődő félévszázadban újra és újra arra kényszerült, hogy pusztta létéért küzdjön a Német-római Birodalom árnyékában, az 1090-es évekre viszont egy területét tartósan gyarapítani képes hatalommá vált Közép-Európában.

Weisz Boglárka*

A KIRÁLYI HATALOM GAZDASÁGI HÁTTERE A 11. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A Magyar Királyság már a 11. században differenciált bevételekre támaszkodott, de a királyi háztartás bevételei leginkább az udvari és várbirtokon élő népek természetben történt szolgáltatásaiból, illetve szolgálatából adódtak. Az udvari népek a terményt a legközelebbi udvarházba szállították be, ahol a tárnokok raktározták. A király népes kíséretével évente bejárva az egész országot az udvarházakba összehordott terményt felélte.¹ A természetbeni szolgáltatások értéke olyan megállapíthatatlan tényező volt, hogy ennek számszerű felbecsülésére még III. Béla 12. század végi jövedelemösszeírásában sem tettek kísérletet, csak annyi olvasható, hogy „a föld népe teljesen ellátja a királyt élelemmel”.² Jelentőségét ugyanakkor jól mutatja, hogy az egyháziaknak tett adományokban is a föld-, szőlő-, erdőadományok és a halászhelyek átadása mellett sorra csak ezen szolgálónépek, és a tőlük származó természetben szedett jövedelmek átadása jelenik meg a később részletesebben tárgyalandó vámok mellett. Így például az 1075-ben a garamszentbenedeki kolostornak adományozott Bihar megyei Ártándon lakó 120 háznép évente 12 ötéves disznót és 12 akó mézet adott, ami mellett nyáron és télen 2 lóval kellett szolgálatot tenniük.³ Kivételt csupán a 1055. évi tihanyi adománylevél jelent, melyben mindezek felül a királyi ménesből évente 50 csikó átadását rendelte el I. András,⁴ illetőleg egy 1148-ban kelt oklevél szerint I. László az óbudai káptalannak a királyi kamarából (*de sua camera*) évi 360 pensát adományozott.⁵ A kiváltságlevelekben a 11. század végén jelennek meg a sószállításhoz kapcsolódó adományok, és csak a 12. század végén az adómentességhez, vagy a királyi adó átengedéséhez kötődő kiváltságok.

* A szerző az MTA BTK Lendület Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) vezetője.

¹ Györffy György: A „lovagszent” uralkodása (1077–1095). Történelmi Szemle 20. (1977) 542.

² Et per hec omnia populus terre regi facit victum plenarium — Ifj. Barta János – Barta Gábor: III. Béla jövedelmei (Megjegyzések a középkori uralkodóink bevételeiről) Századok 127. (1993) 444.

³ DHA I. 215.

⁴ DHA I. 151.

⁵ Budapest történetének okleveles emlékei I. Monumenta diplomatica civitatis Budapest I. Csányi Dezső gyűjtését kiegészítette és sajtó alá rendezte Gárdonyi Albert. Bp. 1936. (a továbbiakban: BTOE I.) 3.

Mindez jól szemlélteti, hogy a királyt pénzben megillető bevételek közül egyedül a vámokból származót tekintették az uralkodók olyan állandó bevételi forrásnak a 11. században, melyből lehetőség nyílhatott adományozásra.

Szent Gellért legendája közvetlenül utal az első király, István uralkodása alatt megjelenő vámokra, amikor arról számol be, hogy Ajtonynak a Maros folyón vámszedői vannak, akik még a királyi sót is megvámolták.⁶ Közvetlenül ugyan, de határozottan I. István által beszédett vám jelenik meg Kálmán király törvényében is, mely szerint azok, akik saját és házilag termelt dolgaikból eladnak valamit vásáron, Szent István törvénye szerint fizessenek vámot.⁷ A hagyomány ráadásul tizenhét vámrész eladományozását kötötte I. István nevéhez.⁸ A vámok fizetése alól mentességet hamis oklevél szerint már I. István is adományozott,⁹ miként a fehérvári polgároknak biztosított vámmentesség-adományozást a hagyomány szintén I. István királyhoz kötötte.¹⁰ A vásárvám az ispánsági és egyházi központokban kialakult vásárokon jelent meg, az első közlekedési vámszedő helyek pedig a kereskedelmi utak mentén alakultak ki.¹¹ I. László igyekezett biztosítani a vásárvámok beszédését, amit azon rendelkezése is mutat, mely a kereskedelmi tevékenységet csak a vásárokon engedélyezte. Elrendelte, hogy az adásvételről a bíró, a vámszedő és a tanúk előtt szerződést kössenek.¹² A vámok Kálmán korára már biztos bevételi forrásnak számítottak, amit az is jelez, hogy a király törvényben rendelte el a tized szedését a vámokból is.¹³ Sőt, uralkodása alatt a vámok reformjára is sor került, amennyiben elrendelte, hogy a távolsági

⁶ SRH II. 489–490.

⁷ *Závodszky Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege.) Bp. 1904. 187. (34§)

⁸ Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. *Fontes byzantini historiae hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium*. Összegejtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Moravcsik Gyula. Bp. 1988. 80. — Szántó (Fejér m.); 1001.: DHA I. 41. — Pozsony (Pozsony m.); +1015.: DHA I. 76. — Pécsvárad (Baranya m.); +1019.: DHA I. 91. — Csány (Zala m.), Csurgó (Somogy m.), Kolon (Zala m.); +1037.: DHA 118. — Komárom (Komárom m.), Árpás (Győr m.), Bát (Hont m.), Szil (Sopron m.); 1109.: DHA I. 379. — Szigetfő (Fejér m.); 1261. szept. 9.: Árpád-kori oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. *Diplomata Aetatis Arpadiana in archivo comitatus Hevesiensis conservata*. Kiadja: Kondorné Látkóczy Erzsébet. Eger 1997. 27–28. — Lúcz (Zemplén m.), Örvény (Heves m.), Szentmária (Zemplén m.); +1263. márc. 18.: *Monumenta Vaticana historiam regni hungariae illustrantia*. Vatikáni magyar okirattár. I/4. Budapestini 2000. 265. — Tata (Komárom m.); 1271. aug. 31.: CD VII/2. 151. — Trencsén (Trencsén m.); 1400.: *Zsigmondkori Oklevéltár II/1*. Szerk. Mályusz Elemér. Bp. 1956. nr. 10. — Föveny (Fejér m.).

⁹ +1254.: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Ed. Stephanus Ladislaus Endlicher. Sangalli 1849. 484–487.

¹⁰ A fehérvári kiváltságról legújabbán l. *Zsoldos Attila – Neumann Tibor*: Székesfehérvár középkori kiváltságai. Székesfehérvár 2010.

¹¹ *Weisz Boglárka*: A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Bp. 2013. 10–14.

¹² *Závodszky L.*: Törvények i. m. 168. (7. §)

¹³ Uo. 186. (25. §)

kereskedők a régi vám kétszeresét fizessék ki.¹⁴ A külkereskedelmet nemcsak nagyobb vámtételekkel sújtotta az uralkodó, hanem a királyi udvar ellenőrzését is biztosította: akik el akarták hagyni az országot, azok mind a király, mind a határispán vámszedőjének pecsétjével kellett, hogy rendelkezzenek.¹⁵ III. Béla 12. század végén készült jövedelemjegyzéke az uralkodó bevételeinek hét fő tétele között említette a vámokat, illetve révekből származó jövedelmet, valamint a vásárpénzt.¹⁶

A vámszedés mellett az adószedés szintén Szent István uralkodása alatt jelent meg.¹⁷ Szent Gellért arról ír, hogy „akik csak azért uralkodnak, hogy címük legyen, a népet felzabálják, az adókat (*tributa*) behajtsák [...] nem királyok, hanem felforgatók”.¹⁸ Igaz, Gellért művében nem Istvánt kritizálja,¹⁹ mégis a megfogalmazás egyértelműen arra utal, hogy az uralkodás egyik velejárója az adószedés, azaz már az első Árpád-házi uralkodó is élt adószedéssel. A Szent István követő uralkodók, Orseolo Péter és Aba Sámuel is élt az adókkal. A Képes Krónika szerint Aba Sámuel Orseolo Péter határozatait és kivetéseit (*exactiones*) eltörölte.²⁰ Györffy György és Gerics József szerint Péter Istvánhoz képest újabb adókat vetett ki,²¹ Bolla Ilona és Kristó Gyula szerint pedig Péter csak az István által kivetett adókat szedte be, még ha azt szabályozottabb formában tette is.²²

Ezen adók egyike lehetett a későbbi források által szabadok dénára (*liberi denarii*) vagy szabados dénár (*libertini denarii*) névvel illetett adó,²³ melyet a

¹⁴ Uo. 187. (33. §)

¹⁵ Závodszky L.: Törvények 194. (82. §)

¹⁶ Idem habet de pedaiis et passagiis et mercatis seu foris, que omnia sua sunt, triginta milla marcarum — Barta J. – Barta G.: III. Béla jövedelmei i. m. 444.

¹⁷ Vö. Györffy György: István király és műve. Bp. 1983. 340–347.

¹⁸ Catalogus fontium historie hungaricae. Coll.: Albinus Franciscus Gombos. I–III. Bp. 1937–1938. (a továbbiakban: CFH) II. 1028.; Magyar fordítása: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1999. (a továbbiakban: ÁKÍF) 209. (Karácsonyi Béla – Szegfű László).

¹⁹ A szakirodalomban Péter és Aba Sámuel neve is felbukkan, vö. Gerics József: Az 1040-es évek magyar történetére vonatkozó egyes források kritikája. Magyar Könyvszemle 98. (1982) 300–306.; Gerics József: A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája. (Válasz Kristó Gyulának). Magyar Könyvszemle 101. (1985) 165., 169.; Kristó Gyula: Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez (Válasz Gerics Józsefnek). Magyar Könyvszemle 101. (1985) 175–179.

²⁰ SRH I. 325–326.; A Péter által hozott törvényeket, illetőleg azok eltörlését Aba uralma alatt az Altaichi Évkönyv is említette, az adókat azonban nem, l. CFH I. 94.

²¹ Györffy Gy.: István király és műve i. m. 341.; Gerics J.: Az 1040-es évek i. m. 300–306.; Gerics J.: A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény i. m. 169.

²² Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Bp. 1983. 35.; Kristó Gy.: Gellért püspök i. m. 177.

²³ A szabadok dénára adónem heves vitát váltott ki a történészek körében, mely egyrészt annak királyi egyenesadó vagy földesúri adó jellegét vitatta, másrészt a liber fogalma körül zajlott, l. Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár 1912. 14–25., 28–44., 51–65.; Hóman Bálint: Adó vagy földbér? Bp. 1913.; Eckhart Fe-

köznyelvben füstpénznek (*vulgo fumarii*) neveztek.²⁴ Györffy György a füstadó előzményének egy természetben fizetett járandóságot tekintett, a füstpénz bevezetését pedig az 1020-as évekre, a magyar–bizánci kapcsolatok szorosabbá válásának időszakát követő évekre helyezte. Véleménye szerint a füstadót I. István görög hatásra vezette be, ahol a veszprémvölgyi alapítólevélben felbukkanó *kapnosz*, azaz önálló termelői egység az adózás kirovásának alapjául szolgált, és ennek alapján vetették ki az adót (*kapnikon*).²⁵ Szent István intézkedéseit Kálmán modernizálta a kor viszonyainak megfelelően, hol meglazítva „a törvény láncának bilincset”, hol szigorítva a korábbi döntvényeket.²⁶ Kálmán I. törvénykönyvében akként rendelkezett, hogy „azt a 8 dénárt, amelyet minden egyes szabadtól begyűjtöttek, mostantól ne szedjék”.²⁷ Mivel a törvény prologusában az egyes pontokat összeállító Albericus arról tett tanúbizonyságot, hogy a rendelkezés a tarcali gyűlés határozatait tartalmazza, ahol az egybegyűlték Szent István törvényét tekintették át,²⁸ arra kell gondolni, hogy az említett, szabadoktól szedett dénárokat, még ha az összeg az idők során változhatott is, már Szent István idejétől fogva szedték. Mivel Szent István törvényei alapján szabadnak (*liber*) tekintettek mindenkit, aki nem volt szolga (*servus*),²⁹ vélhetően ezen adó az előkelőket ugyanúgy érintette, mint a szegény szabadokat. Legkésőbb Szent László alatt a *liber* fogalom differenciálódása figyelhető meg a *nobilisek* és az egyházaknak szolgálatot tevő *liberek* megjelenésével.³⁰ Nem tudjuk, hogy a *liberek* felső rétegének elkülönülése együtt járt-e a szabadoktól szedett adó fizetési kötelezettségének eltörlésével, vagy az adómentesség kiváltsága csak Kálmán uralkodásától fogva illette meg a nemeseket, ahogy azt Kálmán törvénye sejteti. A rendelkezés ugyanakkor nem az adó eltörlését jelentette, hanem a fizetők körét módosította.

renc: Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. Kolozsvár 1912. Századok 2. (1913) 439–442.; *Tagányi Károly*: Válasz dr. Erdélyi László megjegyzéseire. Történelmi Szemle 3. (1914) 435–451.; *Varga János*: Az Árpád-kor szabaddénárosai. Romány Pál köszöntésére. Agrártörténeti Szemle 47. (2006) 1–55.; A további irodalmat l. az utóbbi tanulmányban.

²⁴ 1225.: Dedimus igitur ipsis libertinos denarios, qui vulgo fumarii vocantur — Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156–1411. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889. 16.; +1230.: libertinos denarios, qui vulgo fumarii vocantur — Árpádkori új okmánytár I. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest 1860. 270.

²⁵ Vö. Györffy Gy.: István király és műve i. m. 342.; A magyar források sosem nevezik ezen adót kapnikon-nak, a szakirodalomban azonban találkozunk a füstpénz vagy szabadok dénára kifejezésére a kapnikonnal, mint adóval, l. *Zsótér Rózsa*: Kapnikon. In: KMTL 325.

²⁶ Závodszy L.: Törvények i. m. 182.

²⁷ Denarii VIII, qui de liberis singulis colligebantur, amodo non accipiantur — Závodszy L.: Törvények i. m. 189. (45. §)

²⁸ Závodszy L.: Törvények i. m. 181–182.

²⁹ Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Bp. 1998. 15–20.

³⁰ Bolla I.: A jogilag egységes jobbágyságról i. m. 22–27.

A szabadok dénára mellett más adónemek léte is feltételezhető, így a későbbi forrásokban a szabadok dénára mellett feltűnő *pondus*, melyet „nehéz”-nek neveztek, vagy a munka megváltásáért fizetett *census*.

A királyi kincstár legfőbb jövedelmi forrása III. Béla-jövedelemjegyzéke szerint a pénzverésből származó haszon volt. Az Árpád-korban Magyarországon a pénzverés királyi monopóliumnak számított, az uralkodón kívül csak a területi hatalommal felruházott hercegek verethettek pénzt. Az első magyar pénz kibocsátása még inkább csak presztízscélokat szolgált, az átalakulóban lévő magyar gazdaság és társadalom azonban rövidesen már igényelte az önálló hazai fizetőeszköz nagy mennyiségű kibocsátását. A rendszeres pénzverés megindítását 1015 utánra tehetjük.³¹ A rendszeres pénzverés megindulása után gondoskodni kellett a pénz országban történő elterjesztéséről is, ez a vásárokon, ispánsági központokban történhetett. László két évente bocsátott ki új pénzt, és uralkodása második felében már igazán jó minőségű érméket veretett. Arra törekedett, hogy a magyar pénzrendszert beillessze az európai pénzforgalmi rendszerbe, ezért igazodott a korszak vezető valutájához: súlyosabb ezüstpénzeiből (dénaraiból) negyven darab ért egy bizánci aranypénzt (*solidus*). Ezt nevezték László király *pensa*-jának vagy *bizantius*-nak.³²

A Karoling-korban a magánosok által beadott aranyat és ezüstöt verték pénzzé a királyi pénzverdében. A pénzverést követően a kiverő pénz bizonyos százaléka a királyi kincstárba került a költségek ellentételezéseként, mint jogos pénzverési illeték, a többit a nyersanyag tulajdonosa kapta meg.³³ A 11. században a Magyar Királyságban is számolhatunk a pénzverés ily formájával, ha ugyan Jehuda ben Méir ha-Kohen mainzi rabbinak a 11. század közepéről származó döntvénye tudósítását — mely szerint egy magyarországi zsidó engedélyt kért és kapott a magyar királynétől, hogy részére a pénzverés előjárója aprópénzt veressen az ő saját ezüstműből³⁴ — hitelesnek tekinthetjük. A pénzverésből származó haszon kettős: pénzverési- és pénzváltási illeték. Az előbbihez két módon lehetett hozzájutni. Az egyszerűbb megoldást az jelentette, ha a kiverő pénz bizonyos százalékát levonták a kincstári költségek fejében. A másik lehetőség az volt, hogy egy súlyegységből nem a törvényesen előírt számú, hanem annál valamivel több pénzdarabot vertek, amivel a pénzek nemesfémtartalmát csökkentették, a pénzváltáskor azonban úgy számoltak, mintha egy súlyegységből az előírt, azaz kevesebb számú, magasabb nemesfémtartalmú pénzdarabot verték volna: az előírt és a kiverő pénz közötti különbség eredményezte a pénzverési illetéket.³⁵ A pénzváltási illeték állandó bevétellé a periodikus pénzverés megindulásával vált. A régi érmék cseréje Salamon alatt kezdődött, de még csak

³¹ Vö. Kovács László: A kora Árpád-kori pénzverésről. Bp. 1997. 278–279.

³² Györffy Gy.: A „lovagszent” uralkodása i. m. 540.

³³ Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Bp. 1916. 410–411.

³⁴ Komoróczy Géza: Források és dokumentumok a zsidók történetéhez Magyarországon: Szöveggyűjtemény 2005. nr. 3.

³⁵ Hóman B.: Magyar pénztörténet i. m. 411.

ritkán és rendszertelenül.³⁶ A periodikus pénzváltás I. László uralkodása alatt indulhatott meg, ennek gyakorisága azonban pontosan nem meghatározható, a szakirodalomban elfogadottá a kétévenkénti új pénz kibocsátása vált.³⁷ Az új pénz kibocsátását követően, a pénzek forgalomba helyezésekor, azaz a pénzváltáskor bizonyos nyereségre tett szert a kincstár. De nemcsak a periodikus pénzváltással, hanem az egyéb esetekben történő pénzváltáskor is a haszonhoz jutott a kincstár, így amikor külföldi pénzeket, veretlen nemesfémeket vagy korábbi uralkodók pénzeit váltották be.

Természetesen a pénzverés nem működhett volna a szintén a királyi jövedelmeket gyarapító nemesércbányák nélkül, igaz, az ebből származó haszon a későbbi századokban az újabb és újabb bányák feltárásával, a művelés mélyítésével többszörösére emelkedett. A 11. századi bányákról nincsenek forrásaink, régészeti leletek, helynevek segíthetnek csak bennünket. A 12. században Abu Hámid al-Garnáti említést tesz az ország gazdagságáról: „hegyeik sok ezüstöt és aranyat rejtenek magukba”.³⁸ Az ezüstabányászat Selmebánya vidékén már a 11. században feltételezhető — de még felszín közeli műveléssel —,³⁹ ahogy a patakokban, folyókban az aranymosás — melyre többek között az Aranyos folyónév is utal — már szintén ismert eljárás volt.

A nemesércbányák mellett a királynak bizonyosan haszna származott az erdélyi sóbányászatból. Szent Gellért legendája, amikor az Ajtony által a Maroson szállított királyi só megvámolására utal,⁴⁰ egyben azt is bizonyítja, hogy már a korai időszakból az uralkodók alá tartoztak ezek a bányák.⁴¹ A sóvám a legkorábbi vámfajták közé tartozott, amit az is bizonyít, hogy más vámtételektől eltérően a tízes számrendszert alkalmazták a vámtételek kiadásában.⁴² Szent István korára vonatkozóan a sókereskedelemtől említést tesz a pécsváradi apátság 1015-re keltezett — hamis — alapítólevele, mely szerint az apátságnak mindenfajta korlátozás nélkül joga volt sót vágatni és azt vámentesen szállítani.⁴³ A garamszentbenedeki apátság 1075. évi alapítólevele szerint az apátság I. Gézától Torda mellett az aranyosi sóvám királyi részének felét, vagyis a vám harmadát kapta meg.⁴⁴ A bakonybéli apátság Szent László-kori adománya sze-

³⁶ Kovács L.: A kora Árpád-kori pénzverésről i. m. 284., 291.

³⁷ Hóman B.: Magyar pénztörténet i. m. 229.

³⁸ Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Közzétette O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Bp. 1985. 58.

³⁹ A tatárjárás időszakáig két ezüstabányászati központtal, Selmebányával és Radnával (Besztercevidék) számolhatunk, a rájuk vonatkozó adatok azonban csak a 13. századtól jelennek meg.

⁴⁰ SRH II. 489–490.

⁴¹ Részletesen l. Weisz Boglárka: Megjegyzések az Árpád-kori sóvámolás és -kereskedelem történetéhez. Acta Historica 125. (2007) 43–57.

⁴² Vö. Weisz B.: Királyketteje i. m. 34.

⁴³ +1015.: DHA I. 72–80.; Az oklevél az 1220-as években keletkezett. DHA I. 63–71.

⁴⁴ DHA I. 213–217.; Mivel III. Ince pápa (1198–1216) 1209. május 15-én kelt oklevelében, melyben megerősítette a garamszentbenedeki kolostor javait, nem említette e vámot, (Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Ad edendum praeparavit Richard

rint pedig az apátság 1086-ban huszonnégyszázötven sötömbök kitermelésére kötelezett háznépet (*mansio*) kapott egy sóbányával, valamint három hajót, amin a söt évente háromszor vámmentesen szállíthatták a monostorba.⁴⁵ Jóllehet mindhárom 11. századra keltezett oklevélben későbbi betoldás a sóra vonatkozó szövegrész, mégis jól szemléltetik az uralkodók sómonopoliumát.⁴⁶ A bakonybéli apátság sóhoz köthető jogát azonban egy másik forrás is megerősíti, ez utóbbi szerint I. László 1092-ben huszonnégyszázötven *mansiot* adott az apátságnak, akik évente négyszer mintegy 6000 sókockát voltak kötelesek az apátságnak szállítani.⁴⁷ A háznépeket azonban el akarta venni az apátságtól Opus udvarnokispán (*comes udvornicorum*) II. István uralkodásának idején, de a II. István, majd II. Béla előtt lezajló perben 1131-ben az apátság megvédte jogait.⁴⁸ Romhányi Beatrix szerint Opus királyi tisztségviselőként járt el az ügyben, és feladatai közé tartozott a királyi jövedelmek ellenőrzése és annak felülvizsgálata, hogy ezekből nem került-e valami törvénytelenül idegen kézre. Így az apátságok részvétele a sószállításban a 12. század első évtizedében nem lehetett szokványos. Elismeri ugyanakkor, hogy a bakonybéli apátság még 1131 előtt kaphatott sószállítási privilégiumot.⁴⁹ Véleményünk szerint semmi sem zárja ki annak lehetőségét, hogy valóban I. László adományozta a sószállítókat az apátságnak, így az 1086-ra keltezett, de interpolált oklevélnek csak a sószállító hajókra vonatkozó része lehet későbbi I. László koránál.

Az uralkodóknak már Szent Istvántól kezdődően jövedelme származott a bírságokból is. Mint nem állandó jövedelem, nem szerepelt III. Béla-jövedelemjegyzékében. I. István törvényében az emberölésre vonatkozó paragrafus szerint szándékos gyilkosságért 110 aranypénzt kell fizetni, melyből 50 a királyi kincstárba, 50 a rokonoknak, 10 pedig a bírácoknak és a közreműködőknek ju-

Marsina. Bratislavae 1971. [a továbbiakban: CDES I.] 118–119.) és a tatárjárást követően a kolostornak a vám behajtását illetően gondjai támadtak, az 1075-ös oklevélbe 1209–1256. között kerülhetett beszúrással az aranyosi sóvámra való utalás. Ez utóbbi dátumra vonatkozóan György garamszentbenedeki apát (1251–1256) Jakab nevű ügyvédjének 1256-ban, a zabori konvent előtt tett tiltakozása szolgáltat adatot, CDES II. 386–387.; vö. *Keglevich Kristóf*: A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és Anjou-korban (1075–1403). Szeged 2012. 82., 167., 197.

⁴⁵ DHA I. 255.; A 12. század első felében készül interpolált részben található ez a rendelkezés. DHA I. 248–250.

⁴⁶ A szakirodalomban elfogadott vélemény szerint a király sómonopoliuma a 12–13. században kezdett csak megjelenni. Vö. *Paulinyi Oszkár*: A sóregálé kialakulása Magyarországon. Századok 57 (1924) 627–647.; *Kubinyi András*: Königliches Salzmonopol und die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In: Stadt und Salz. Hrsg. Wilhelm Rausch. Linz–Donau 1988. 213–294.

⁴⁷ *Sörös Pongrácz*: A bakonybéli apátság története. In: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története VIII. Bp. 1903. 272.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ *Romhányi Beatrix*: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. Válság-kereskedelem. Főszerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka. Bp. 2016. 271.

tott.⁵⁰ A pénzbírság megjelenik az oklevelek *sanctio*-formuláiban is: *componat centum libras auri optimi medium camere nostre ac medium prefato monasterio*.⁵¹ Kubinyi András felvetette, hogy a pénzbírság kikötése császári oklevelek hatása lehetett.⁵² A magyar forrásokban is felbukkanó formula valóban elterjedt volt a Német-római Birodalomban,⁵³ valójában azonban gyökerei a római korig vezethetők vissza.⁵⁴ A Magyar Királyságban a formula — kisebb változásokat

⁵⁰ Závodszy L.: Törvények i. m. 145–146. (14. §).

⁵¹ DHA I. 40.; l. még például 1009.: octo millia librarum auri cocti sciat se compositurum medietatem camere nostre et medietatem prelocuto Sancti Mychaelis Wespremiensi ecclesie — DHA I. 53.; 1009.: componat centum libras auri optimi medium camere nostre ac medium prefato episcopatu — DHA I. 58.; +1015.: componat centum libras auri optimi medium camere regie, medietatem vero abbati — DHA I. 80.; +1019.: componat quinquaginta libras auri optimi medium camere nostre ac medium prefato monasterio — DHA I. 92.; +1024.: componatque centum libras auri purissimi, medium camere nostre ac medium prefato monasterio — DHA I. 102.; +1037.: componat XX marcas purissimi auri, medium camere regie mediumque abbati et rectoribus sepe dicti monasterii — DHA I. 119.; 1075.: insuper solvat purissimi auri libras mille, medietatem regie camere et medietatem predicto monasterio Sancti Benedicti — DHA I. 218.

⁵² Kubinyi András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. Levéltári Közlemények 46. (1975) 77., 154. jegyz.

⁵³ Például 951.: poena multetur auri optimi librarum centum, medietatem kamere nostre et medietatem ipsi cui molestia inlata fuerit inferendam constituimus — MGH Die Urkunden der Deutschen Könige und Kaiser. I–III. Hannover 1879–1903. (a továbbiakban: MGH DD KK) I. 216.; 962.: sciat se compositurum auri optimi libras centum medietatem kamere nostre et medietatem pretaxato episcopo vel cui illata fuerit controversia — MGH DD KK I. 356.; 983.: sciat se compositurum auri optimi libras centum medietatem kamere nostre et medietatem predictis canonicis — MGH DD KK II. 312.; 998.: sciat se compositurum auri optimi libras mille medietatem kamere nostre et medietatem abbati ipsius monasterii qui tunc temporis fuerit — MGH DD KK II. 733.; 1001.: componat atque persolvat auri optimi libras mille medietatem kamere nostre et medietatem sepe dicto episcopo Odelrico suisque successoribus — MGH DD KK II. 826.; 1013.: senciati se compositurum centum libras optimi auri medietatem kamere nostre et medietatem predicto archiepiscopo — Joseph Dessaix: La Savoie Historique. Genève 1980. 157–158.; 1036.: componat auri purissimi libras mille medietatem kamere nostre et prefato monasterio alteram — MGH DD KK III. 309.; 1141.: triginta libras auri purissimi componat, quarum partem dimidiam camere nostre, reliquam vero prefato Ekkeberto [...] persolvat — Niederösterreichisches Urkundenbuch. II/1. Unter Mitarbeit Günter Marian und Christina Mochty-Weltin bearbeitet von Roman Zehetmayer, Dagmar Weltin und Maximilian Weltin. St. Pölten 2013. 259.; 1174.: Quod qui fecerit meiestatis reus centum libras auri purissimi pro pena componat, dimidium imperiali camere et reliquum Imolensi civitati — Annali Bolognesi II/2. Bassano 1789. 49.; Vö. Edward Baumstark: Kameralistische Encyklopediae. Handbuch der Kammeralwissenschaften und ihrer Literatur für Rechts- und Verwaltungs-Beamte, Landstaende, Gemeinde-, Raethe und Kameral-Candidaten. Heidelberg–Leipzig 1835. 5.; Hans Hirsch: Aufsätze zur mittelalterlichen Urkundenforschung. Mit einem Vorwort herausgegeben von Theodor Mayer. Darmstadt 1965. 117–120., 130–131., 142–143., 186–188.

⁵⁴ Például 433.: qui presumpserit in ultionem sue temeritatis libras mille auri purissimi pro pena componat quotiescumque presumpserit contraire dimidium imperiali

figyelman kívül hagyva — a 13. századig mutatható ki,⁵⁵ nyugaton azonban a későbbiekben is használatban maradt.⁵⁶ Ennek köszönhető, hogy Zsigmond uralkodása alatt újra felbukkan,⁵⁷ igaz, csak olyan esetekben, amikor az uralkodó egy korábbi német-római császár oklevelét írja át, mely szintén tartalmazta ugyanezt a formulát.⁵⁸ A magyar forrásokban — ahogy nyugaton is⁵⁹ — a *came-*

camere reliquum civitati Bononie integre persolvatur — *Annali Bolognesi* III/2. Bassano 1795. 490.; Vö. *Fritz Boye*: Über die Poenformeln in den Urkunden des frühen Mittelalters. Archiv für Urkundenforschung VII. Leipzig 1918. (77–148.) 92., 109–110.; A büntetésformula kialakulása a római joggal hozható kapcsolatba, *Hans Peter Glöckner*: Cogitationis poenam nemo patitur (D. 48.19.18.): zu den Anfängen einer Versuchslehre in der Jurisprudenz der Glossatoren. Frankfurt am Main 1989. 213.

⁵⁵ 1217.: quinquaginta marcas fisco regio et alias quinquaginta episcopo [...] persolvat — CD III/1. 213.

⁵⁶ Például 1248.: mille marcas auri pro pena se compositurum cognoscat, medietate nostre camere, reliqua passis iniuriam applicando — *Historia diplomatica Friderici Secundi sive constitutiones, privilegia, mandata, instrumenta quae supersunt istius Imperatoris et filiorum eius. Accedunt epistolae paparum et documenta varium.* VII/2. Collegit Jean-Louis-Alphonse Huillard-Bréholles. Paris 1861. 669.; 1311.: Si quis autem hoc violare presumpserit centum libras puri auri componat medietatem camere nostre reliquam medietatem passis iniuriam persolvat — *Documenti illustrativi per la storia della Città e Campagne di Milano.* Del Conte Giorgio Giulini. Dal Secolo VIII al XV. VII. Milano 1857.; 1364.: poenam mille marcharum auri puri, quarum medietatem aerarii nostri seu fisci imperialis, reliquam vero medietatem camere episcopalis usibus applicari statuimus — *Monumenta Aquensia ad excellentissimum et reveretissimum virum Iosephum Antonium Corte primo Aquensem nunc Monregalensem episcopum.* I. Ed. Joannes Baptista Moriondus. Taurini 1789. 331.; 1513.: poenam 50 marcharum auri puri [...], quarum medietatem fisci nostri caesarei aerario, reliquam vero partem januensibus ipsis volumus applicari — *Imperii germanici ius ac possessio in Genua Ligustica eiusque dici-onibus.* Ed. Heinrich Christian von Senckenberg. Hannover 1751. 284.

⁵⁷ Például 1424.: penam mille librarum auri puri, cuius medietatem fisci nostri regalis, reliquam vero partem sepedictis Ottoni et Casmiro, ducibus Stetinensibus et heredum suorum usibus applicari decernimus — <http://www.ruegenwalde.com/literatur/heinemann/teil-9.htm>, a letöltés ideje 2017. jún. 26.

⁵⁸ Vö. 1357.: penam mille librarum auri puri, cuius medietatem fisci nostri imperialis, reliquam vero sepedicti ducis Stetynensis et heredum suorum usibus applicari decernimus — <http://www.ruegenwalde.com/literatur/heinemann/teil-6.htm>, a letöltés ideje 2017. jún. 26.

⁵⁹ Mindezek mellett a scrinium kifejezést is használták, például 1024.: auri purissimi C libras componat et medietatem ipsis liberis hominibus, quibus iniuria facta fuerit, et medietatem scriniis imperatoris persolvat — MGH DD KK III. 689.; 1115.: auri optimi libras centum componat, medietatem scriniis nostris et medietatem prelibato Ottoni — *Codex Chronologico-Diplomaticus episcopatus Ratisbonensis.* I. Ed. Thomas Ried. Ratisbonae 1816. 176.

ra helyett időnként a *fiscus* kifejezés is előfordul e formulában.⁶⁰ Ez volt az a kamara, ahonnan Szent László 360 pensát utalt ki az óbudai egyháznak.⁶¹

Szent Gellért a *Deliberatio*-ban arról írt, hogy „a korszak soha nem hallott eretneksége, hogy visszakövetelik az elhunytak lelkéért keresztény szokás szerint felajánlott alamizsnákat”, illetve „noha névleg püspökök vagyunk, megadóztattak bennünket”.⁶² Vitatott, hogy Gellért Orseolo Péterre⁶³ vagy Aba Sámuelre⁶⁴ vonatkozó megjegyzést fűzött munkájában, az mindenesetre jól látszik, hogy az Istvánt követően az uralkodók újabb bevételi forrásokat kerestek maguknak kiadásaik fedezésére.

Kérdéses, hogy ezek között számolhatunk-e az egyházi tized huszadával és századával. Az egyháznak fizetett tizedet Szent István rendelte el törvényében,⁶⁵ majd Kálmán a királyi adókból és vámokból (*tributum et vectigalium*) is a tized megadását határozta el.⁶⁶ A huszad kivetésének kezdetét nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy a 12. század első felében már II. Béla a váci püspökség királyi huszadát a dömösi Szent Margit egyháznak adományozta.⁶⁷ Az 1231. évi Aranybulla is a királyt régtől fogva (*ab antiquo*) megillető jövedelemként említette a huszadot.⁶⁸ Egy 1319-ben I. Károly által kiadott oklevél szerint a hajdani szent királyok és az ország prelátusai úgy rendelkeztek, hogy az egyházi tizedből huszad és század rész illesse a királyt, és a fennmaradó részt is a király hatalmával és hatáskörében hajtsák be az egyház számára.⁶⁹ Az uralkodón kívül azonban a tized huszadát vagy századát különleges királyi adományból az ország bárói, az ispánok és az alispánok is birtokolhatták,⁷⁰ de akkor oly hatalommal

⁶⁰ 1057.: insuper pene centum librarum auri subiacet, huius pene medietas regio fisco inferatur, ac alia pars dimidia ecclesie Beati Petri [...] persolvatur — DHA I. 162.

⁶¹ BTOE I. 3.

⁶² ÁKÍF 197.

⁶³ Vö. *Gerics J.*: Az 1040-es évek i. m. 300–306.; *Gerics J.*: A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény i. m. 165., 169.

⁶⁴ Vö. *Kristó Gy.*: Gellért püspök i. m. 175–179.

⁶⁵ Si cui deus decem dederit in anno, decimam deo det — *Závodszy L.*: Törvények i. m. 156. (18. §).

⁶⁶ *Závodszy L.*: Törvények i. m. 186. (25. §).

⁶⁷ De episcopatu Waciensi vicesima regis ecclesie sancte Margarete data est in primo anno regni regis Bele — CDES I. 75.

⁶⁸ The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary I. 1000–1301. Eds. János M. Bak – György Bónis – James Ross Sweeney – Andor Csizmadia. Idyllwild (CA) 1999. (a továbbiakban: The Laws) 40. (16. §)

⁶⁹ [...] olim sancti reges et progenitores nostri et prelati venerabiles regni huius sancte et provide statuerunt, ut ex decimis ecclesiasticis partem vicesimam et centesimam habeat regia magnitudo et relique partes non per ecclesiasticas sententia, set potestate et auctoritate regia pro ecclesiis exigantur — Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. VIII. Ed. Tade Smičiklas. Zagrabiae 1910. (a továbbiakban: CDCr VIII.) 530.

⁷⁰ A huszad a nádor, a század a megyéispán jövedelmeit növelhette — Item, nec comes palatinus vicesimam, nec comes parochianus centesimam in decimis ecclesiarum omnium habere debeat, nec quisquam alius hominum praetextu alicuius adiutoriis in

és oly hatáskörrel kellett, hogy rendelkezzenek, hogy a tized fennmaradó részét is be tudják hajtani.⁷¹ Mindez pedig arra utal, hogy mind a huszad, mind a század egyrészt az egyházi tized meghatározott része volt, azaz nem a tizeden felül kivetett jövedelem volt, másrészt hogy a tized beszedését az uralkodó, illetőleg az uralkodó apparátusa segítségével folytatták le, és vélhetően ezért cserébe élvezhette az egyházi tized meghatározott részét. Erre utal az 1190. évi oklevél, melyben jöllehet a nádort az egyházi tized huszadának, az ispánt a századának jövedelemtől eltiltja az uralkodó, rendelkezik arról is, hogy az egyház tizedszedői a nádor vagy az ispán embereinek segítségét kérhetik a tized kirovásában.⁷² A királyi közeg közbenjárását támasztja alá III. András törvénye is, mely szerint a tizedszedő a megyei ispán emberével (*cum homine parochialis comitis*) együtt végezte a kirovást.⁷³ Szent László törvénykönyve szerint a tized beszedését a püspök poroszlója (*pristaldus episcopi*) hajtotta végre, csak kétes esetekben járt el a király és az ispán poroszlója (*pristaldus regis et comitis*) tizedügyben.⁷⁴ Mindez pedig arra utalhat, hogy a tized beszedésében idővel változás következett be, és a huszad bevezetésére csak ezt követően, I. László uralkodása után kerülhetett sor.

III. Béla jövedelemjegyzéke mindezekén túl az ispánoktól járó ajándékokat is bevételi forrásként említi, ez a jövedelem minden bizonnyal már a 11. században is az uralkodók rendelkezésére állt, mely a király mellett a királynét és a hercegeket is megillette. Szintén ezen jövedelemforrás közé sorolhatjuk mindazokat az ajándékokat is, melyeket az uralkodó és családja — követek útján vagy személyesen — külföldi uralkodóktól vagy a pápától kapott, vagy olyan személyektől, akik az országon átutazóban a király vendégszeretetét is élvezték. Amikor Vilmos szász őrgróf Magyarországra indult, hogy menyasszonyát, I. Béla lányát, Zsófiát „gazdagságának nagy fitogtatásával” vigye magával,⁷⁵ olyan értékes tárgyakat is magával vihetett, melyeket a királynak szánt ajándékol.⁷⁶

decimis exigendis, preexcellencie, vel comitatus, penitus nullius fastigii nomine, aliquid de ipsis decimis ecclesie diminuere, et sibi modo aliquo vel occasione nacta usurpare presumptat — CD II. 256.

⁷¹ [...] quod barones regni, comites, vicecomites vel quecumque alie private persone, qui ex speciali donacione regia aut ex consuetudine sui officii vel honoris ex decimis ecclesiasticis porciones percipiunt antedictas, tante debeant esse auctoritatis et potencie, quod ad solvendas partes reliquas decimarum sine sentenciis ecclesiasticis populum compellere valeant per auctoritatem regiam et potenciam temporalem — CDCr VIII. 530.

⁷² Item precipimus omnes officiales Ecclesie, qui decimatores vocantur, si voluerint, cum homine Palatini, vel Comitibus Parochiani dicere decimas possint — CD II. 255.; Amikor 1320-ban I. Károly kiváltságokat biztosít a Bártfára települő hospeseknek, úgy rendelkezik, hogy terményeik tizedének egyik fele a plébánost, másik fele a királyt illeti (CD VIII/2. 253), ami jól mutatja, hogy az egyháznak fizetett tized felosztása később sem ismeretlen gyakorlat.

⁷³ The Laws 64. (14. §)

⁷⁴ Uo. 61. (40. §)

⁷⁵ MGH SS rer. Germ. XXVIII. Hrsg. Oswaldus Holder-Egger. Hannoverae et Lipsiae 1894. 79.

⁷⁶ Vilmos útközben azonban meghalt, így már nem jutott el Magyarországra.

Amikor III. Boleszláv Magyarországra érkezett, és elzarándokolt Szent Egyed-hez (somogyvári Szent Egyed-apátság) és Szent Istvánhoz (a király sírjához Székesfehérvárra), valamint találkozott Kálmán királlyal is, a lengyel krónika szerint III. Boleszláv aranyat és palástot ajándékozott az egyházaknak,⁷⁷ és jól-lehet a királynak juttatott ajándékokról nem hallunk, biztosak lehetünk abban, hogy Boleszláv Kálmánt sem felejtette le a megajándékozandók listájáról.

A 11. században a királyi hatalom pénzügyi háttere elsősorban a vámokból, az adókból, a bírságokból, és legfőképp a pénzverésből származott, miközben a nemesércbányákból származó jövedelem messze elmaradt a későbbi évszázadokban e tételből származó bevételektől. Ezzel szemben a sóbányák működése sokkal erőteljesebb lehetett, az ebből származó jövedelmek is jelentősen növelték a kincstár bevételeit. Az uralkodók a szolgálónépek által termelt javakat felélték. A királyi adományok e természetben befolyt jövedelmekre, a vámokra és — kis részben — a sóbányákra vonatkoztak, mint a legbiztosabb állandó bevételi forrásokra. Mindezek felül már a 11. században jelentős lehetett azon ajándékoknak az értéke, melyet az uralkodók hazai és külföldi személyektől kaptak.

⁷⁷ CFH I. 491. Modern kiadása: Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Ford., bev. és jegyz. Bagi Dániel. Bp. 2007.

Thoroczkay Gábor

SZENT LÁSZLÓ ÉS AZ EGYHÁZ

A magyar középkor korai időszakát kutató szakemberek számára közismert, hogy Györffy György 1971-ben a türkevei múzeum egyik emlékkönyvében foglalta össze László királyunk egyházpolitikáját. E tanulmánya később a „tízkötetes” Magyarország-történet egyik fejezetét is képezte.¹ Máig ez számít témánk mérvadó összefoglalásának. Jelen munkámban magam is rövid áttekintést kívánok adni az 1070–1090-es évek magyarországi egyháztörténetéről, saját megállapításaimmal is bővítve a Györffy által is használt, illetve még újabb szakirodalom maradandó eredményeit.

Hadd kezdjem először az egyházszervezettel. Ismeretes, hogy a Szent István-i püspökségi struktúrát először Szent László módosította. Koszta László időtálló megállapítása alapján azt mondhatjuk, hogy az ország középső vidékeiről a peremterületekre is helyezett egyházi központokat, illetve helyesbítette az államalapító király esetleges egyházszervezeti tévedéseit.² A legjelentősebb lépés az 1091. évi horvát hódítás előtt, a legújabb kutatások szerint éppen 1089–1090-ben alapított zágrábi Szent István-védőszentű püspökség létrehozatala volt, amely éppen a horvát okkupáció és Szlavónia magyar benépesítése miatt lehetett fontos.³ Ezzel 11-re nőtt a magyar egyházmegyék száma.

Hasonlóan lényeges volt a kalocsai érsekség új központjának kijelölése Bácsott az 1080-as években, amelynek oka lehetett külpolitikai (a keleti angolokkal való kapcsolattartás) és államszervezeti (az ország határainak biztosítása) is.

¹ Györffy György: Szent László egyházpolitikája. In: Emlékkönyv a Türkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Szerk. Dankó Imre. Türkeve 1971. 63–71.; *Uő*: A lovagszent uralkodása. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. (Magyarország története tíz kötetben I/2.) 893–940., 1667–1671. (916–926.)

² Koszta László: Államhatalom és egyházszervezet a 11. századi Magyarországon. (Vázlat a keresztény magyar állam kiépülésének dinamikájáról). *Valóság* 53. (2010) 2–3. sz. 52–59.

³ Körmendi Tamás: Zagoriensis episcopus. (Megjegyzések a zágrábi püspökség korai történetéhez). In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendőss Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor et al. Szeged 2010. 247–256.; *Uő*: A zágrábi püspökség alapítási éve. In: „Köztes-Európa vonzásában”. (Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére). Szerk. Bagi Dániel et al. Pécs 2012. 329–341.; *Uő*: Szlavónia korai hovatartozása. *Századok* 146. (2012) 369–388.; L. még *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. (A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz). *Történelmi Szemle* 57. (2015) 1–49. (10–11.)

Kalocsa — ez a valószínűsíthető korai Árpád-családbeli centrum — azonban jó száz év múlva revansot vett és visszaperelte az érseki székhelyet.⁴ Nagyon fontos volt ezeken kívül a kiépítetlen bihari püspökségnek⁵ Váradra helyezése, ennek datálását a kutatás még nem oldotta meg. Váradon bizonyosan létezett ezt megelőzően egy társaskáptalan, mindezt egy 14. századi írott forráson kívül⁶ a város jó részének káptalani tulajdonban maradása is igazolja, miként azt már korán megállapította történetírásunk.⁷

Azzal a többek (de elsősorban Kristó Gyula által) vallott felfogással viszont vitatkoznék, miszerint Gyulafehérvárott csak Szent László idejében épült volna ki az eredetileg észak-erdélyi (dobokai) központú erdélyi egyházmegyei székhely.⁸ Mint már korábban — számos nagynevű történészt, nyelvészt és régészt követve — kifejtettem, nemcsak Észak-, hanem Dél-Erdély is a gyuláké volt az államalapítás korában,⁹ az első fehérvári püspöki templom pedig a román régészeti (Radu Heitel, Daniela Marcu Istrate) által kétízben is feltárt, ma bizánci típusúnak tekintett gyulafehérvári egyház lehetett a mai székesegyháztól nyugatra. Ez a templom még a 10. század folyamán épülhetett Hierotheos térítő-püspök számára.¹⁰ Az istváni alapítású egyházmegyének Szent László idejében egy újabb székesegyházat kezdtek el építeni, amelynek alapjai a mai katedrális alatt találhatóak. Tehát ez volt az első kizárólag latin püspöki templom.¹¹ Érde-

⁴ A székhelyáthelyezéssel kapcsolatban Városov Gyula, Györffy György, Kristó Gyula, Makk Ferenc, a keleti angolokkal kapcsolatosan pedig Laszlovszky József, Makk Ferenc munkásságának összefoglalásával l. *Thoroczka Gábor*: Viták keresztútjában. A kalocsai érsekség korai történetének kutatása Katona Istvántól napjainkig. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. (Püspökök, legendák, krónikák). Bp. 2016. 209–217. (213–217.) (első megjelenése: *Historia critica*. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből. Szerk. Manhercz Orsolya. [Publicationes Instituti Historici Universitatis Budapestensis de Rolando Eötvös nominatae I.] Bp. 2014. 145–151.)

⁵ *Kosztai László*: A bihari püspökség alapítása. In: *Nagyvárad és Bihar a korai középkorban*. Szerk. Zsoldos Attila. (Tanulmányok Biharország történetéről 1.) Nagyvárad 2014. 41–81.

⁶ *Bunyitay Vince*: A várad káptalan legrégebbi statútumai. Várad 1886. V, 6–7.

⁷ *Bunyitay Vince*: A várad püspökök a püspökség alapításától az 1566. évig. (A várad püspökség története I.) Nagyvárad 1883. 41–42.

⁸ *Kristó Gyula*: A korai Erdély (895–1324). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18.) Szeged 2002. 100–119.

⁹ *Thoroczka Gábor*: Megjegyzések Erdély államalapítás-kori történetéhez. (Keán kiléte és egyes kapcsolódó kérdések). In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor i. m. 9–28. (Első megjelenése: „Köztes-Európa” vonzásában i. m. 463–481.)

¹⁰ A korai templomra vonatkozó irodalom összefoglalását l. uo. 25. 62. jegyz.

¹¹ *Bóna István*: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. (Régészeti áttekintés). In: *Erdély a keresztény magyar királyságban*. (Tanulmányok). Szerk. Dávid Gyula. (Erdélyi Tudományos Füzetek 231.) Kolozsvár 2001. 68–96. (86–90.)

kes módon azt a tényt, hogy Szent László korában székesegyház épült Gyulafehérvárott, a késő középkori Laskai Osvát is fenntartotta egy *sermó*-jában.¹²

Gyulafehérvár kapcsán röviden kitérnék a korszakbéli, lotharingiai származású Frank (Franco) püspökre is, akit *episcopus Bellegradensis* címzése miatt jó páran erdélyi püspöknek tartanak, jóllehet veszprémi püspökként emlegeti egy belgiumi nekrológium. Szerintem ez lehetett a valós helyzet: a vallon származású főpap a dunántúli központ püspöke lehetett, a *Bellegradensis* címzés Székesfehérvárra utalhat, ahol a veszprémi püspöknek már korán palotája volt,¹³ így Franco elperelendő Gyulafehérvártól.¹⁴

A következőkben a káptalanokkal folytatnám. Itt is Koszta László nevét emelném ki, aki igazolta, hogy a székesegyházi káptalanoknál a 11. század közepéig állt fent egy német mintájú dómkolostori jelleg, de ez viszonylag hamar megszűnt, és helyükbe világi papoknak az aacheni *Institutio canonicorum*, illetve kisebb részben a bencés regula (l. a dékánkanonok tisztségét) alapján szerveződő testületei léptek.¹⁵

A társaskáptalanoknál arra hívnám fel a figyelmet, hogy László uralkodásáig mindössze kettő jött létre: a fehérvári bazilika mellett szerveződő, Szent István alapította prépostság,¹⁶ illetve az éppen a lovagkirály által megtámogatott, Orseolo Pétertől származó óbudai egyház.¹⁷ László-kori alapítás lehet a már említett váradi társasegyház, amelyből hamarosan székeskáptalan lett, valamint a Lampert herceggel közösen alapított titeli, amelynek Szent Bölcsesség-patrocíniuma napjainkig még meg nem magyarázott bizánci kapcsolatot sejtet.¹⁸ Nyitrán is László avagy már bátyja, Géza hozhatott létre egy társasegyházat, amely néhány évtizeddel később szintén székeskáptalanná vált a nyitrai saját-

¹² Kertész Balázs: A gyulafehérvári székesegyház építésének hagyománya Laskai Osvát Szent László-beszédeiben. Magyar Könyvszemle 121. (2005) 218–222.

¹³ Zsoldos Attila – Thoroczkay Gábor – Kiss Gergely: Székesfehérvár története az Árpád-korban. (Székesfehérvár története 1.) Székesfehérvár 2016. 214., 218–220. (Zsoldos Attila szerzői része)

¹⁴ A püspökre vonatkozó adatok teljeskörű összegyűjtésére l. ÍF 1050–1116. 67–68. 356. jegyz.

¹⁵ Koszta László: Székeskáptalanok és kanonokjaik Magyarországon a 12. század elejéig. In: *Uő*: Írásbeliség és egyházszervezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből. (Capitulum III.) Szeged 2007. 9–21. (Első megjelenése: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 103. [1996] 67–81.)

¹⁶ Thoroczkay Gábor: A székesfehérvári prépostság és bazilika az Árpád-korban. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor i. m. 141–183.

¹⁷ Budapest történetének okleveles emlékei. Csánky [!] Dezső gyűjtését kieg. és s. a. r. Gárdonyi Albert. I. (1148–1301). Bp. 1936. 3–4.

¹⁸ Thoroczkay Gábor: A Szent Bölcsesség egyháza. (A titeli társaskáptalan története a kezdetektől a XIV. század közepéig). Fons 21. (2014) 331–350.

püspökség keretében.¹⁹ A kutatás Mezősomlyón is feltételez egy Szent László-kori társasegyházat.²⁰

Abban viszont vitatkoznék Koszta Lászlóval és a szlovák kutató Juraj Šedivývel, miszerint Pozsony prépostsága már létezett volna ebben az időben, és a száműzött Salamon király Géza- vagy László-kori alapítása lenne.²¹ Egyfelől a kálmáni törvények nem is tekintik „nagyobb prépostság”-nak,²² másfelől a magyar krónikából tudjuk, hogy a menekült uralkodó Pozsony és Moson várait, illetve ezek közvetlen környékét tartotta csak a kezén ideig-óráig,²³ tehát ezek szűkebb környezetében meg kellene a későbbiekben a káptalani birtokoknak is jelennie. Ez viszont nem így történt, a prépostság korainak tekinthető birtokai jóval távolabb feküdtek.²⁴ Tehát Pozsony alapítása későbbre, a 12. századra tehető.²⁵

A lassan-lassan megjelenő egyházi középréteg tagjai voltak a lászlói törvényekben feltűnő *archipresbiter*-ek, Kálmánnál már *archidiaconus*-ok, azaz a későbbi főesperesek. Ősük bizonyítva a Szent István-kori ispáni várak (valamelyik) templomának papjai között keresendő,²⁶ e templomok kérdésben még napjainkban is folyik a régészek közötti tudományos diskurzus. A régész Mordovin Maxim tollából azonban a közelmúltban már részletesen megismerhettük a főesperességek kialakulását Cseh- és Lengyelországban is, amelyek az ún. nagy- vagy ősplébániák létezésével rokonságot, de későbbi megjelenésükkel eltérést is mutatnak a magyar viszonyokkal.²⁷

¹⁹ Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. (Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveghagyományáról). In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* (TDI-könyvek 9.) Bp. 2009. 89–107. (103–105.) (első megjelenése: *Századok* 142. [2008] 359–373.); *Koszta László: A nyitrai püspökség létrejötte.* *Századok* 143. (2009) 257–318. (282–291.)

²⁰ *Koszta László: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban.* In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. (Dél-alföldi Évszázadok 13.) Szeged 2000. 41–80. (50.)

²¹ *Koszta L.: A nyitrai püspökség i. m. 293.; A szlovák kutatás teljeskörű összefoglalására l. Buják Gábor: A szepesi és pozsonyi prépostságok korai története a szlovák historiográfiában.* *Fons* 22. (2015) 3–51. (35–49.)

²² ÍF 1050–1116. 178.

²³ Uo. 395–399.

²⁴ *C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425).* (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) Bp. 2014. térkép

²⁵ Thoroczkay G.: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi i. m. 99.

²⁶ A korábbi irodalom (Fügedi Erik, Mezey László) tekintetbe vételével l. *Krisztó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon.* (Nemzet és emlékezet) Bp. 1988. 214–218. L. még *Alexander Szentirmai: Der Ursprung des Archidiaconats in Ungarn.* *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 7. (1956) 231–244.

²⁷ A magyar és közép-európai régészeti szakirodalom kiváló, azonban a hazai történészi megnyilatkozásokat figyelmen kívül hagyó összefoglalásával l. *Mordovin Maxim: Templomok az ispánsági várakban.* In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére.* Főszerk. Kovács László – Révész László. Szerk. Bollók Ádám et al. Bp. 2016. 777–794.

A monasztikus alapítások tényleg tekintélyesek voltak a szent király idejében. Bába, Kolozsmonostor, Mogyoród, Somogyvár és Szentjobb apátságai, valamint Esztergom-Sziget apácakolostora is valószínűleg a nevéhez köthető. Kimondhatjuk tehát, hogy a bencés rend egyfajta második fénykorát élte László korszakában, jóllehet a püspöki székek betöltésénél a Szent Benedek-rend kezdett háttérbe szorulni.²⁸ A leghíresebb apátsággal, Somogyvárral kapcsolatban számos kutatói megnyilatkozás született az elmúlt évtizedekben. Véleményem szerint bizonyosan volt politikai-diplomáciai szándék is a St. Gilles-i monostor leányapátságának létrehozatalában, valamiképpen összefüggthetett a pápaságnak való kedvezéssel és talán a horvát hódítással is,²⁹ de ma már lényegesebbnek látszik László király vallási indítéka, a patrónus Szent Egyed bűnbocsánati szerepköre és ezzel összefüggésben az uralkodó fiúutód iránti vágya.³⁰ Az újabb kutatások viszont meggyőzően igazolták, hogy a lovagszentet nem ide, hanem Váradon temették el.³¹ A Szent Lászlóval békében élő Dávid hercegnek, Salamon király öccsének valamelyik év június 22-én bekövetkező temetését is feljegyezték a saint-gilles-i apátság halottaskönyvében,³² miképpen azt egy 2016. évi konferenciaelőadásán Kiss Gergely megjegyezte. Ez magyarázható azzal, hogy az 1091-ben a somogyvári apátság alapításánál is jelenlévő *dux*³³ — unokatestvéréhez, Szent Lászlóhoz hasonlóan, annak engedélyével (l. párhuzamként a tihanyi apátság megadományozását)³⁴ — dotálhatta a franciaországi monostort. Ugyanis „a temetés napjának feljegyzése azzal függött össze, hogy az egyházalapítás, az egyháznak tett adomány lélekváltság-adomány volt, ami azt jelentette, hogy a megadományozott intézmény papsága imádkozott jótévője túlvilági bol-

²⁸ *Kosztai László*: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. (Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján). Századok 146. (2012) 269–317. (269–281.); Az egyes apátságok történetére összefoglalóan l. *Hervay F. Levente*: A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon. (Történeti katalógus). In: Paradisum plantavit. (Bencés monostorok a középkori Magyarországon). Szerk. Takács Imre. Pannonhalma 2001. 481–482. (Bába); 497–498. (Kolozsmonostor); 502–503. (Mogyoród); 509–511. (Somogyvár); 515. (Szentjobb)

²⁹ *Kiss Gergely*: „Monasterium sive cellarium donatio a dilecto filio nostro Latisclavo Ungarorum rege”. (A somogyvári bencés apátság alapításának motivációi). TörténÉsz 3. (1995) 173–191.; *Uő*: A somogyvári apátság alapítása és francia kapcsolatai. Egyháztörténeti Szemle 2. (2001) 43–61.

³⁰ *Neumann Tibor*: A somogyvári bencés apátság alapítása. In: PPKE Műhely Füzetek. (A Prohászka Műhely Szakkollégium éves kiadványa). Bp. 1999. 33–46.

³¹ *Solymosi László*: Egy tévedés nyomában. (Szent László király somogyvári temetésének legendája). In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák 7.) Piliscsaba 2012. I. 151–171.

³² *Ulrich Winzer*: S. Gilles Studien zum Rechtsstatus und Beziehungsnetz einer Abtei im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Bestandteil des Quellenwerkes Societas et Fraternitas. (Münstersche Mittelalter-Schriften 59.) München 1988. 178.

³³ ÍF 1050–1116. 138.

³⁴ Uo. 133.

dogulásáért. Ezt pedig a temetés évfordulóin tette meg, függetlenül attól, hová temették”.³⁵

Szent László a fentiekből jól kitetsző egyházpártoló, egyházalapító, egyház-adományozó politikáját azonban — ha szükség volt rá — a visszájára is fordította, ezt érdekes módon kevésbé hangsúlyozza a szakirodalom. Mire gondolok e helyütt? Ismeretes, hogy napjainkban komoly kihívás érte azt a marxista gyökerű, de a rendszerváltozás utáni magyar történetírásban is nagy súllyal képviselt tételt, miszerint az 1060–1070-es években a feudalizáció, vagy fogalmazzunk úgy: a középkori magántulajdonú földbirtoklás előretörése szabadok és szolgák vándorlását indította el az ország kevésbé benépesült peremterületei felé, és ez az óriási léptékű népmozgás az egyéni tulajdon sorozatos megsértésével, azaz tolvajlással párosult.³⁶ Újabban azonban kétségbe vonják ennek a Salamon- és Szent László-korra vonatkozó kizárólagosságát, és lényegében általános Árpád-kori jelenségként értékelik.³⁷ Egy ponton vitatkoznék e közelmúltban megfogalmazott tétellel, mégpedig az egyházi menedékjog³⁸ vonatkozásában. László király törvénykönyveiből világosan kitetszik az *asylum*-jog fokozatos szigorítása, majd megszüntetése,³⁹ oka pedig kizárólag a következő lehetett: egy mozgásban lévő, a magántulajdon szentségét sorozatosan megszegő társadalom szabad és szolga jogállású népelemei életüket, testrészeiket mentendő az egyházakba menekültek, annak szolgálivá lettek, amivel az egyházak igencsak gyarapodtak, viszont az ország konszolidációját jócskán akadályozták. Szoros kivételként a somogyvári apátság 1091-ben visszakapta az egyházi menedékjogot,⁴⁰ majd a társadalmi-gazdasági viszonyok normalizálódásával Könyves Kálmán törvényileg részben visszaállította azt.⁴¹ Tehát száz szónak is egy a vége: az *asylum*-jog megszüntetésének fenti értelmezése véleményem szerint életben — mondjuk úgy: lélegeztetőgépen — tartja az osztályharcot hirdető formációelméletben gyökerező vándormozgalom-teóriát.

A következőkben az 1083. évi szentté avatásokkal kapcsolatban tennék néhány megjegyzést, hiszen ez is döntően egyházi, egyházpolitikai lépés volt. Mint közsímet, Szent László király uralmának megszilárdulásakor határozta el, hogy az egyetemes és a hazai egyházat magyarországi szentekkel gazdagítja. A hagyományos felfogás szerint 1083 folyamán július 16–18-án először Nyitrán kanonizáltak két, egykor a környéken élő remetét, András-Szórárdot és Benede-

³⁵ *Solymosi L.*: Egy tévedés nyomában i. m. 157.

³⁶ Frappáns megfogalmazására l. *Kristó Gyula*: A tizenegyedik század története. (Magyar Századok) Bp. 1999. 128–132., 139–141.

³⁷ *Zsoltos Attila*: Kőborlás az Árpád-kori Magyarországon. In: ... in nostra lingua Hringe nominant. (Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére). Szerk. Balogh Csilla et al. Bp. 2015. 221–230.

³⁸ Mérvadó szakirodalomként a mai napig l. *Bónis György*: Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog. *Regnum* 3. (1938–1939) 75–97.

³⁹ ÍF 1050–1116. 89., 90., 94., 111–112.

⁴⁰ Uo. 137.

⁴¹ Uo. 191–192.

ket, majd július 25-én Csanádon avatták szentté a vértanú püspököket, Gellértet. Ezután következett augusztus 20-án Székesfehérvárott István király és november 4-én fia, Imre herceg szentté avatása.

A magyar történetírás sokat tárgyalta a kanonizációk indítékait és célját. László király legitimálni kívánta hatalmát, amelyre igencsak szüksége lehetett a tróntól megfosztott Salamon életében, azonkívül a világegyháznak is fel kívánta mutatni a magyar kereszténység példaképnek állítható első képviselőit, mártírjait. Klaniczay Gábor kimutatta, hogy István királlyal új szenttípus jelent meg az egyházban: a csak állam- és egyházszervező tevékenységéért tisztelt, de vértanúhalált nem halt királyé. Gellért oltárra emelésével pedig a két pogány-lázadást is elszenvedő magyar egyházat és annak megszervezőit tisztelték meg. Bár néhány magyarországi legenda valamilyen fokú pápai közreműködésről is beszél az aktusoknál,⁴² valószínűbb, hogy ez a korban az országában egyházfői szerepet is betöltő király önálló kezdeményezése volt, a hazai püspöki kar jóváhagyásával és tevékeny részvételével. Ezt támaszthatja alá, hogy fennmaradt forrásaink szerint a pápák még a 12. század elején sem látszottak elismerni István szent mivoltát.⁴³

Magam először is a zobori remeték kanonizációjának feltétlen 1083-ra keltezését vitatnám, hiszen a korai információkat őrző Pozsonyi Évkönyv csak István király, Gellért püspök és Imre herceg szentté avatását helyezi erre az évre.⁴⁴ Az azonban a Szent László-legenda alapján bizonyos, hogy a két remete nyitrai oltárra emeltetése is a lovagkirály idejében történt,⁴⁵ és *terminus ante quem*-je 1092 körül van, hiszen az ekkoriban keletkezett Hahóti kódex már tartalmaz hozzájuk intézett könyörgéseket.⁴⁶ Ezenfelül a nagyobbik István-legenda a remetékről szólva András-Szórárdot mint hitvallót (*confessor*), Benedeket pedig mint vértanút (*martyr*) említi,⁴⁷ ez pedig a már kanonizált szentek két középkori alaptípusát jeleníti meg. A nyitrai kanonizáció — ha nem ragaszkodunk a hagyományos dátumhoz — 1077 és 1083 között történhetett meg, mintegy főpróbájaként a későbbi országos szentté avatásoknak, de egy 1083 után néhány évvel bekövetkező nyitrai aktus sem elképzelhetetlen.

Imre herceg szentté avatásánál pedig az indíték első pillantásra nem olyan nyilvánvaló, mint István király vagy Gellért püspök esetében. Később, a 12. század folyamán a papi nőtlenség propagálására használták fel személyét,

⁴² Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged 1999. (a továbbiakban: ÁKÍF) 335.; SRH II. 479., 506.

⁴³ Az 1083. évi szentté avatások alapvető szakirodalmára l. *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. (Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek). Bp. 2000. 114–122.; a pápaság viszonyára e kanonizációkhoz pedig l. *Gerics József*: Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában. In: *Uő*: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. (METEM-könyvek 9.) Bp. 1995. 137–143. (139–140.) (Első megjelenése: Aetas 10. [1994] 1. sz. 28–35.)

⁴⁴ ÍF 1050–1116. 339.

⁴⁵ Uo. 352.

⁴⁶ *Klaniczay G.*: Az uralkodók szentsége i. m. 120.

⁴⁷ SRH II. 382., ÁKÍF 280.

legendáját is a század közepén írhatták meg.⁴⁸ Imre szentté avatásának valószínű oka az újabb kutatások szerint a következő lehetett: a magyar krónika 69. és 63. fejezetében az Imre hercegről adott jellemzés, Imre erénykatalógusa, amely az Intelmeken és a nagyobbik István-legendán alapul, Szent László karakterének leírásában nyeri el végső értelmét, alkalmas (*idoneus*), meg nem koronázott uralkodót helyez előtérbe, miként azt Bollók János hangsúlyozta.⁴⁹ Klaniczay Gábor szerint pedig éppen ez lehetett Imre, a lászlói példakép szentté avatásának oka.⁵⁰ Így a 69. krónikafejezet valószínűleg az 1083. évi szakrális aktusok időszakában keletkezhetett, amely megfigyelés újból a magyar medievisztika látókörébe kell, hogy vonjon egy Szent László-kori krónikaszerkesztési fázist.⁵¹

Szent László és az egyház kapcsolatának bemutatásánál végül az egyházi jellegű törvényhozási tevékenységéről szólnék, amely egyben felveti a bizánci egyházi befolyás bizonyos kérdéseit is. Az 1092. május 20-án a szabolcsi ispáni várban összeülő, a lovagkirály által elnökölt gyűlést a magyar szakirodalom általában zsinatnak tekinti, míg a nemzetközi kutatás tagadja ezt, és inkább a Szent Istvánnál is megfigyelhető királyi szenátusi törvényhozó gyűlésekhez hasonlítja.⁵² Az is elképzelhető, hogy a szabolcsi sáncvárban összegyűlt egyházi és világi előkelők a lászlói I. törvénykönyvben foglalt kapitulumok csak egy töredékét alkották meg, a 40 cikkely pedig lényegében a szent király uralkodásának teljes egyházi törvényanyagát magában foglalja, miként azt Jánosi Monika képviselte.⁵³ Az sem tehető kérdés tárgyává, miszerint a szabolcsi gyűlés egy

⁴⁸ A Szent Imre-legenda 12. század közepi datálására újabban l. *Thoroczkay Gábor*: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: *Uő: Írások az Árpád-korról* i. m. 67–87. 83. (első megjelenése: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc. Szeged 2000. 569–591.), 12. század eleji keltezésére pedig l. *Kosztai L.*: Bencés szerzetesség i. m. 300–309.

⁴⁹ *Bollók János*: Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: *Philologia nostra*. Bollók János összegyűjtött tanulmányai. Szerk. Mészáros Tamás. (Antiquitas – Byzantium – Renascentia 4.) Bp. 2013. 191–205. (Első megjelenése: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Bp. 1986. 61–75.)

⁵⁰ *Klaniczay G.*: Az uralkodók szentsége i. m. 120.

⁵¹ A Szent László-kori ősgestára (őskrónikára) l. *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. (Forrástanulmány). Bp. 1925. Újabban a kérdésre l. *Bollók J.*: Szent Imre alakja i. m. 202.; *Szovák Kornél*: Utószó. In: *Képes Krónika*, 233–256. (245–246.); *Thoroczkay Gábor*: A magyar krónikairódalom kezdeteiről. In: *Uő: Ismeretlen Árpád-kor* i. m. 103–114. (106.) (Első megjelenése: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. In memoriam Kristó Gyula [1939–2004]. Szerk. Font Márta et al. Pécs 2010. 23–31.)

⁵² *Lothar Waldmüller*: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkervanderung bis zum Ende der Arpaden (1311). (Konziliengeschichte: Reihe A, Darstellungen) Paderborn–München–Wien–Zürich 1987. 118–124.

⁵³ *Jánosi Monika*: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban. (Szegedi Közép-kortörténeti Könyvtár 9.) Szeged 1996. 122–127.

külpolitikai irányváltás közben érte a magyar egyházat, a gregoriánus pápaság szinte feltétlen támogatását egy császárpártibb irányvonal váltotta fel.⁵⁴

Részben a külpolitikai váltáshoz is kapcsolódhat a lászlói I. törvénykollekciónak a papi házassággal kapcsolatos álláspontja. A kutatások itt több lehetőséget vázoltak fel annak vonatkozásában, hogy a kapitulumok miért is engedik az áldozó- és szerpapok házasságát, sőt a házastársukkal való együttélését (jóllehet szóba hozzák a pápaság későbbi üggyöntő szavát).⁵⁵ A gregoriánus követelményekkel nem egyező állásfoglalásnak három magyarázata született napjaink hazai medievisztikájában: az első a császárpárti ellenpápának, III. Kelemennek a cölibátussal kapcsolatos megengedőbb politikájában kereste a megoldást,⁵⁶ a második olyan nyugati joggyűjtemény felhasználását feltételezte, ahol nem találtak nős férfiak pappá szentelését tilalmazó kánont (l. példának okáért Wormsi Burchard kollekciját),⁵⁷ a harmadik pedig a papok első házasságát megengedő bizánci gyakorlat érvényesülését érzékelte, amely a 691. évi trulloi zsinat 13. kánonjának átvételét jelentheti. Erre utalhat a többi párhuzamos hely (nőtlenül felszentelt papok házasságának tilalma, püspökök nőtlenségének előírása), amelyek szintén e bizánci zsinat megfelelő rendelkezéseivel mutatnak rokonságot. Mivel a trulloi rendelkezések csak a szabolcsi rendelkezés megszületése után, az 1090-es évek közepén váltak a nyugati egyházban ismertté, a hazai bizánci befolyás valószínűvé vált. E hipotézist feltétlenül erősíti, hogy a szabolcsi gyűlés húselhagyással kapcsolatos nagyböjti rendelkezése (azaz a hétfői, és nem hamvazószerdai böjtkezdet)⁵⁸ egyértelműen korai, 7. század előtti keleti egyházi hagyomány lehet.⁵⁹ Azt már csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy egy friss historiográfiai monográfia arra is felhívta a figyelmet, hogy a lászlói I. törvénykönyv papi házassággal kapcsolatos rendelkezéseinek bizánci háttérét már a 18. századi magyar protestáns történetírás is felvetette.⁶⁰

Írásom zárásaképpen arra hívnám fel a figyelmet, hogy a Szent László-i egyházpolitika rendkívül jól reprezentálja az államalapító István király nagy művének 11. század végi, 12. század eleji megszilárdítását, amely László te-

⁵⁴ *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996.² 134–135.

⁵⁵ ÍF 1050–1116. 147–148.

⁵⁶ *Jánosi M.*: Törvényalkotás Magyarországon i. m. 122–127.

⁵⁷ *Szuromi Szabolcs Anzelm*: A keleti egyházfegyelem befolyása a korai magyar zsinatokon. In: Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről. (Középkori kódexek, zsinatok, középkori műfajok). Szerk. Erdő Péter. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae. III. Studia 3.) Bp. 2002. 143–153. (Első megjelenése: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 11. [1999] 1–2. sz. 5–10.)

⁵⁸ ÍF 1050–1116. 156.

⁵⁹ *Komáromi László*: A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban. (A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei. Doktori értekezések 1.) Bp. 2013. 93–124.

⁶⁰ *Tóth Gergely*: Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század). Bp. 2016. 134.

vékenységén kívül nagytudású unokaöccsének, Kálmánnak az uralkodását is elsődlegesen jellemezte. Közhelyszámba megy az a megállapítás, miszerint az istváni berendezkedés e konszolidációja olyannyira jól sikerült, hogy ezt követően legközelebb csak a 13. század elején történt modellváltás a magyar állam, egyház és társadalom életében.⁶¹

⁶¹ *Kristó Gyula*: Modellváltás a 13. században. *Századok* 135. (2001) 473–487.

Veszprémy László

ZARÁNDOKOK ÉS ZARÁNDOKLATOK A 11. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A kutatók érdeklődésének homlokterében hagyományosan ott található a Képes Krónikában és a Nagyobb Szent László legendában a 11. század végi zarándoklatokra és keresztes hadjáratra vonatkozó szöveghelyek értelmezése.¹ A kérdéssel magunk is többször foglalkoztunk, s talán igazságtalanok voltunk, amikor kategorikusan tagadtuk a híradások valóságtartalmát. Egyúttal egy másik szempontból is érdemes a kérdést megvizsgálni. Legutóbb Pósán László és magunk is feltettük a kérdést,² hogy miként lehet értelmezni, értékelni a magyar politikai és egyházi elitnek és a Szentföld felszabadításához, a keresztes háborúkhöz való viszonyát. Pósán László pozitívabban, én visszafogottabban fogalmaztam, de érdekes módon egyikünk sem vonta be érvrendszerébe az országot átszelő jeruzsálemi zarándokutatót és az abból levonható következtetéseket. A korábbi szakirodalomban erre természetesen felfigyeltek, de összegzésükre nem igen került sor, még ha a legfontosabb adatok Györffy György magisztrális Szent István monográfiája mellett Galla Ferenc vagy éppen Holl Béla tanulmányaiban hozzá is férhetők.³ A következő áttekintés bizonyítja, hogy a század folyamán a zarándok ezrei haladtak át Magyarországon, még ha név szerint csak egy

¹ SRH I. 416–418., a legendára uo. II. 521–522.

² *Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Bp. 2008. 95–101.; Uő: „Dux et praeceptor Hierosolimitanorum.” König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter. In ...The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways. Festschrift in Honor of János M. Bak. Ed. Nagy Balázs – Sebők Marcell. Budapest–New York 1999. 470–477.; Uő: Középkori forrástanulmányok. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 58–79.; I. Pósán László: A keresztes eszme II. András korában. In: II. András és Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 7.) Székesfehérvár 2012. 81–101.*

³ *Györffy György: István király és műve. Bp. 1977. 293–308.; Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon. Bp. 1931. 62–63., 80–81.; Uő: Szent István apostoli tevékenysége és e téren ismertebb munkatársai. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. I–III. Szerk. Serédi Juszánián. Bp. 1938. I. 323.; Galla nyomában Terplán Zoltán is számba vette a 11. századi lehetséges magyarországi zarándoklatokat.; *Terplán Zoltán: A keresztes hadjáratok és az Árpád-kori Magyarország. Bp. 2012. 36–39.; Holl Béla: A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In: Uő: Laus librorum. Válogatott tanulmányok. Sorozat-szerkesztők Somorjai Ádám – Zombori István. Bp. 2000. 58–61.**

elenyésző töredéküket tudjuk azonosítani. A név szerint ismert zarándokok esetében pedig — külön említés híján — a legtöbbször eldönthetetlen, hogy milyen útvonalat választottak, illetve, hogy visszafelé is azonos utat választottak-e.⁴

Korábban, László királynak a forrásokban keresztes vezérként való fel-tűnését már Marczali Henrik a 12. századi keresztes szellemmel magyarázta. Voltak, akik a krónikás feljegyzés mögött a király és IV. Vilmos, Toulouse-i Rajmund testvére közötti kapcsolatfelvételt valószínűsítették, mivel azok 1092–1093-ban zarándokúton vettek részt.⁵ A szentföldi útjuknak útvonaláról eddig sem tudtunk semmi biztosat,⁶ de a korabeli katalán végrendeletek közelmúltan elvégzett elemzésének ismeretében a klasszikus magyarországi útvonal igénybe vétele egészen biztosan kétségbe vonható, esetleg egy dalmáciai part menti út-vonal jöhet szóba.⁷

A zarándokok hazai megjelenése egyáltalán nem meglepő, hiszen köztu-domásúan a 11. század korai évtizedeitől kezdve Magyarországon át vezetett az egyik legfontosabb szentföldi szárazföldi zarándok útvonal. Ennek diplomáciai, gazdasági és egyháztörténeti vonatkozásaival az eddigi magyar szakirodalom csak igen korlátozott mértékben számolt. Talán csak az első keresztes hadjárat idején lepődik meg az olvasó, amikor arról értesül, hogy a több ezres keresztes seregek ellátása zavartalanul történt meg. Az átvonulók ellátásában már egy fél évszázados gyakorlat pillantható meg, ami a zarándokút Szent István kori megnyitása óta kialakult és tökéletesedett. A kor viszonyaiból is következett, hogy a zarándokok csapatokban, olykor sereg méretű formációkban vonultak, hiszen csak így nyílt esélyük fogadalmuk teljesítésére, életük és vagyontárgyaik védelmére.⁸ Ez az, amit Aryeh Graboïs „la collectivisation du pèlerinage”-ként emleget, ahol az egyéni bűnbánat és elmélkedés már kollektív élménnyé vált.⁹ Az utazók szempontjából valóban logikus megoldásnak tűnt, hogy egy nagyúr,

⁴ A szakirodalomban még számos név felbukkan, mint lehetséges magyarországi zarándok. Ezek azonban nem bizonyíthatók egyértelműen, nyilván számuk és neveik még gyarapíthatók a jövőben, vö. *Galla F.*: A clunyi reform i. m. 80–81. László királynak a montecassinói apáthoz írott 1091-es levelében a zarándokok említésére („a cunctis probis mee terre peregrinis”) l. DHA I. 272.

⁵ *Marczali Henrik*: Magyarország az Árpád-házi királyok alatt. (A magyar nemzet története 2.) Bp. 1896. 184.; *James Ross Sweeney*: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. Századok 118. (1984) 110–124.; *Kristó Gyula*: Legitimitás és idoneitás. Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. Századok 108. (1974) 616.; *Hóman Bálint*: Magyar történet. Bp. 1941⁷. I. 415.

⁶ *Joseph Vaissète*: Histoire générale de Languedoc. Toulouse 1873.² III. 465–466., dalmáciai útvonalára, 468.

⁷ *Nikolas Jaspert*: Eleventh-Century Pilgrimage from Catalonia to Jerusalem: New Sources on the Foundations of the First Crusade. Crusades 14. (2015) 20.

⁸ *Ludwig Schmugge*: Die Anfänge des organisierten Pilgerverkehrs im Mittelalter. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 64. (1984) 1–83.; *Diana Webb*: Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West. London 1999. 26–28.

⁹ *Aryeh Graboïs*: Le pèlerin occidental en Terre sainte au Moyen Âge. Bruxelles 1998. 37.

főpap kíséretéhez, csapatához csatlakozzanak, aki személyükre és vagyontárgyaikra nézve is bizonyos védelmet jelenthetett. Véleményünk természetesen nem változott meg, s most is úgy véljük, hogy I. László királynak a Szentföldi felszabadítására indítandó keresztes háború meg sem fordult a fejében, az azonban bizonyos, hogy a jeruzsálemi zarándoklatokról, a zarándokoktól a szentföldi állapotokról pontos értesülései voltak. Meglehet, hadjáratai, a törvényes királlyal folytatott trónharcai között maga is elábrándozhatott egy zarándokút lehetőségéről, képzeletében talán meg is fordult a Szent városban, amiről persze a későbbi legenda- és krónikaszerzőknek pontos információja már nem lehetett, s a motívumnak az elbeszélő forrásokban való beleszövésére már teljesen már meggondolásokból került sor. Csábító lenne arra gondolni, hogy a zarándokoknak tudomása lett volna a lehetséges hazai szent helyekről és szentjeikről, Sirmiumban Ireneuszról és Demeterről, Sabariában Mártonról és Quirinusról, Zalavárott Hadriánról, azaz Adriánról, de ilyenről nincsen szó. Adrián kultuszának 10. századi reichenauai ismeretét ugyan szépen igazolta legutóbb Bácsatyai Dániel,¹⁰ míg Márton sabariai születése legendájának és azt felhasználó liturgikus szövegeknek köszönhetően közismert volt, de a hely látogatására nem csábított.

Magyarország középkori megítélését a királyság megteremtése és keresztény hit felvétele mellett legalább annyira pozitívan befolyásolta az országon átvezető zarándok útvonal megnyitása. Rudolphus Glaber krónikájában ki is emelte, hogy a magyar király milyen kegyesen fogadta a zarándokokat. A modern feldolgozásokban is ez az egyik legtöbbet idézett, hazánkra vonatkozó egykorú forrás,¹¹ amit támogat egy 12. századi átdolgozásban fennmaradt 1043 előtti szentföldi zarándokút leírás is.¹² Utóbbi leírás végig követi az útvonalat, majd meglepő tájékozottsággal rögzíti, hogy a Száva folyónál hagyják el Magyarországot, s érik el Belgrádot. A korabeli leírásokból nyilvánvaló, hogy a 12. század vége előtt, a hajózási technika fejlődésétől nem függetlenül, a nagy tengeri utat sokkal veszélyesebbnek tartották a szárazföldinél, s rettegetve emlegették a *pericula maris*-t. A legkedveltebb kétségkívül az Itáliát, leginkább Róma, majd

¹⁰ Bácsatyai Dániel: A magyar kalandozó hadjáratok latin nyelvű kútfői. Bölcsészdoktori (PhD) értekezés. Piliscsaba 2016. 142–146. Megjelenés alatt. Bp. 2017.; Márton nevét és hírét egyedül a zarándok Lietbert életírása említi: Vita Lietberti. (MGH SS XXX/2.) Hrsg. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1839. 853.; Igaz, ugyanakkor az ország lakóit barbár hunokként jellemezi, amit majd módosít a királlyal való találkozása.

¹¹ *Rodolfo il Glabro*: Cronache dell' anno mille. Ed. Guglielmo Cavallo – Giovanni Orlandi. Milano 1989. 3:2. 112–113.; Rodulf Glaber öt történeti könyve. Ford. Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor, bev., jegyz. Thoroczkay Gábor. In: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1999. (a továbbiakban: ÁKÍF) 183–187.; Részletesen l. Csáky Judit: Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében. Bölcsészdoktori (PhD) értekezés. Bp. 2015. 70., 376–37.

¹² A Szentföldre vezető út leírása. In: Szent István és a magyar államalapítás. Szerk. Veszprémy László. Bp. 2002. 46.; *Johann Georg Eccard*: Corpus historicum medii aevi. I–II. Leipzig 1723. II. 1345.; vö. Györffy Gy.: István király és műve i. m. 300.; és ÁKÍF i. m. 160–162.

a Szent Miklós ereklyék megszerzése (1087) után Bari zarándok központjait is érintő út volt, ahonnan csak egy rövid adriai tengeri átkelőt kellett beiktatni.

A zarándokutak számát tekintve a 11. század valóban fordulatot hozott, hiszen Graboïs számításai szerint 870 és 1026 között 22 szentföldi zarándoklatról maradt forrás, míg a 11. század végéig ez a szám a többszörösére növekedett, még ha pontos számukat illetően, éppen tömeges jellegük miatt, továbbra is bizonytalanságban maradunk. A Szent Sír templomának al-Hakim kalifa (996–1021) általi 1009-es elpusztítása óta a keresztények érdeklődése folyamatosan irányult a Szentföldre,¹³ és figyelemmel kísérték a szent helyek fordultatos sorsát. Majd az egyiptomiak és a bizánciak közötti fegyverszünet, az al-Musztanszir kalifátusa alatt 1038–1039-ben a megkötött egyezség a Szent Sír templom újjáépítéséről ad újabb lökést a zarándoklatoknak. Ténylegesen 1042-ben IX. Konsztantinosz uralma idején kezdtek hozzá a templom felújításához, amit 1048-ban szentelnek újra, igaz, 1055-ben újabb válság következik, ami miatt nem tudott Lietbert bemenni a városba, de a zarándoklatok száma csak átmenetileg torpant meg, s 1058-ra a helyzet normalizálódik. Az 1070-es években a szeldzsük törökök kisázsiai hódítása már komolyabb akadályt jelentett, miként a bizánci-normann harcok az 1080-as években éppen az itáliai tengeri átkelést és a Via Egnatia elérését tették kockázatosszá, de az 1080-as években ismét számos zarándokot sikerült azonosítani, jelezve, hogy a zarándoklatoktól a keresztes háborúig az átmenet mennyire közvetlennek és szervesnek tekinthető.¹⁴

A század folyamán kiemelkedő jelentőségű Krisztus szenvedésének az évfordulója, amiről Glaber is említést tesz (IV, 18). 1033 körül nagy tömegek indultak meg, amiről nálunk Kovács Éva értekezett a koronázási palást kapcsán.¹⁵ Meglepő módon közvetlenül alig vannak források a Magyarországon ekkor átvonulókról, Adémar de Chabannes kivételével, akiket említenek, bizonytalan, hogy merre mentek, hiába is ismerjük az orléans-i püspök, Odolric (1021–1035) vagy a normandiai herceg, Róbert nevét (1027–1035). Ebben a növekedésben nem kis szerepe volt Glaber által hangsúlyozott magyarországi útvonal megnyitásának. Hasonlóképpen bizonytalan Szent Gellért hazánkba érkezése, még ha

¹³ *Marius Canard*: La destruction de l'Église de la Résurrection par le Calife Hakim et l'histoire de la descente du feu sacré. Byzantion 35. (1965) 16–26.; repr. in *Uő*: Byzance et les Musulmans du Proche-Orient. London 1973. nr. XX.; Az 1009-es rombolással hozta kapcsolata a magyar koronázó palást egy jelenetét Györffy. *Györffy Gy.*: István király és műve i. m. 353.

¹⁴ Összefoglalóan *Jonathan Riley-Smith*: The First Crusaders, 1095–1131. Cambridge–New York 1997. 25–33.; *Ludovic Lalanne*: Des pèlerinages en Terre sainte avant les croisades. Bibliothèque de l'École des chartes 7. (1846) 1. sz. 28–34.; *Reinhold Röhrich*: Die Deutschen im Heilige Lande. Innsbruck 1894.

¹⁵ *David Jacoby*: Bishop Gunther of Bamberg, Byzantium and Christian Pilgrimage to the Holy Land in the Eleventh Century. (Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik 7.) Wiesbaden 2005. 271.; *Kovács Éva*: Iconismus casulae Sancti Stephani regis. In: Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc – Kardos József. Bp. 1988. 133–144.; és újra közölve *Uő*: Species modus ordo. Válogatott tanulmányok. A szöveg gondozása: Verő Mária – Takács Imre. Bp. 1998. 413.

a nemzetközi szakirodalom az egyik első magyarországi zarándokot is tiszteli benne, tervezett tengeri útjának leírásában már sokkal inkább a későbbi századok gyakorlata tükröződik.

Legfontosabb korai forrásunk Adémar de Chabannes-nak IV. (II.) Vilmos, angoulême-i gróf (Taillefer, gróf 987–1028) zarándoklatára vonatkozó krónikás fejezetei az 1026–1027-es évekből.¹⁶ Vilmos gróffal szintén sokan utaztak együtt, köztük Bourges-i Odo, déols-i előkelők, Richard de Saint Vannes, Richard de Saint Sybard, angoulême-i apát is, az út során meghalt apát utóda, Amalfredus, Azenarius de Massay, Gervinus de Saint Riquier.¹⁷ Adémar, az angoulême-i Szent Cybard, majd a limoges-i Szent Martialis kolostor szerzetese 1028–1029 körül fejezte be „Chronicon” című művét. Tudjuk, hogy 1033-ban ő maga is elzarándokolt Magyarországon át a Szentföldre, ahol 1034-ben elhunyt, így személyes tapasztalatait magával vitte a sírba. Krónikájának III. könyvében a 10. század végére és a 11. század első évtizedeire számos értékes német és magyar vonatkozású értesülést őrzött meg, aminek forrása értelemszerűen az országon keresztül vonult Vilmos gróf maga vagy kísérete lehetett.¹⁸ Az utazás sebességére is képet kaphatunk a forrásokból. Október 1-én indulnak, március első hetében már Jeruzsálemben vannak. A zarándokútjáról 1027 júniusában sikeresen hazatérő Vilmos grófot és kíséretét Limoges-ban és Angoulême-ben ünnepélyes, a Virágvasárnapot idéző körmenettel fogadták.¹⁹

A zarándokút leginkább figyelemreméltó részvevője az Adémar által is említett, később szentként tisztelt verduni apát, Richard de Saint Vanne-t (†1046), akivel kapcsolatban azonban van némi bizonytalanság,²⁰ akit zarándokútjára Krisztus szenvedéséről folytatott hosszas elmélkedései is ösztönöztek. Többben, így Graboïs és Lalalle összekapcsolja Vilmos útjával Richárdéval,²¹ de utazásának útvonala mégsem problémátlan. Hugo Flavigny Richard-ral kapcsolatban odafelé „per Illyricum-ot” ír, amit persze Adémar említése miatt úgy értelmeznek, hogy az Magyarország déli területeire vonatkozna.²² Mások, így

¹⁶ Györffy Gy.: István király és műve i. m. 295.; Magyarul újabban: *Veszprémy László*: Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. Textus és kontextus. Századok 137. (2003) 459–467., *Csákó J.*: Az Árpád-kori Magyarország i. m. 164–169.

¹⁷ *Daniel F. Callahan*: Jerusalem and the Cross in the Life and Writings of Ademar of Chabannes. H. n. 2016. 184.

¹⁸ *Graboïs, A.*: Le pèlerin occidental i. m. 35–37.

¹⁹ *Richard Landes*: Relics, Apocalypse, and the Deceits of History: Ademar of Chabannes, 989–1034. Cambridge (MA) 1995. 154–163.

²⁰ *Steven Vanderputten*: Imagining Religious Leadership in the Middle Ages. Richard of Saint-Vanne and the Politics of Reform. Ithaca 2015.; *Galla F.*: A clunyi reform i. m. 81.: érdekes módon nem említi szoros clunyi kapcsolatait.

²¹ *Aryeh Graboïs*: Les pèlerinages du XIe siècle en Terre sainte dans l'historiographie occidentale de l'époque. Revue d'Histoire Ecclésiastique 101. (2006) 535–536.; További alapvető művei: *Uő*: Les pèlerins occidentaux en Terre sainte au Moyen Âge: une minorité étrangère dans sa patrie spirituelle. Studi Medievali. III. 30. (1989) 15–48.

²² *Hugues de Flavigny*. In: MGH SS VIII. 393, 397–398. (18–19. fej.); Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab

Jonathan Riley-Smith szerint csak Konstantinápolyban csatlakozott a csapathoz.²³ A visszaútnán azonban vele tartó Trieri Simeon életírása határozottan említi Belgrád városát, ahol annak parancsnoka akadályozta átkelésüket. Ebből következhet az, hogy ha Simeon nem is, de ő végül átkelhetett, majd onnan folytatta útját. Riley-Smith szerint azonban nem így tett, hanem onnan Itália felé fordult és tovább ment Rómába.²⁴ A később szintén verduni apát Hugues de Flavigny (Hugo Flaviniacensis) krónikájának köszönhető az információ, hogy Richard zárandoklatát II. Richárd normann herceg támogatta anyagilag.²⁵ Szintén itt olvasható, hogy több százan indultak el, bár bizonyosan hétszázánál jóval kevesebben, mint a sok tekintetben megbízhatatlan krónikás becsüli. A nagy létszám persze már önmagában is a szárazföldi utat valószínűsíti, miként arra már Callahan is gondolt. Ekkoriban a negyedik és ötödik keresztes hadjárat idején megszokott tengeri szállító kapacitás még nem állt rendelkezésre. Ugyanakkor a nagy létszám a csapat esetleges kettéválását, szétszakadását is indokolhatja. Konstantinápolyban a császár, VIII. Konsztantinosz és a pátriárka is fogadta őket, Richárdnak ajándékként a Szent Kereszt töredékét adták át, ami azután évszázadokig a verduni monostor féltett kincse lett. Tudjuk, hogy részt vettek a nagyheti szertartáson, újabb keresztt ajándékot kaptak a jeruzsálemi pátriárkáról, majd júniusra vissza is tértek hazájukba.

Richard egyébként a korabeli egyházi élet kiemelkedő alakja, a reimsi katedrális iskolában tanult, s ott lett kanonok, mielőtt kolostorba vonult volna. 1020 és 1033 között a híres Lobbes apátja. Cluny-i Odilóval is baráti kapcsolatokat ápolt, s tevékeny részt vállalt a reformok terjesztésében, majd II. Henrik császár környezetében is feltűnt. Közvetlen magyar vonatkozása az, hogy a Szent Gellért Deliberatiójában említett Richárd apátot vele azonosítják, annak elveszett „De divino patrocinio” művével is kapcsolatba hozzák.²⁶

anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI. I–IV. Ed. Albinus Franciscus Gombos – Csaba Csapodi. Bp. 1937–1943. [repr. Bp. 2005–2011] 2932. sz., II. 1202.; vö. *Csákó J.*: Az Árpád-kori Magyarország i. m. 317–320.; *Françoise Micheau*: Les itinéraires maritimes et continentaux des pèlerinages vers Jérusalem. Actes des congrès de la Société des historiens médiévistes de l’enseignement supérieur public 9. (1978) nr. 1. (Occident et Orient au Xe siècle) 79–104., 103. oldalon a „per Illyricumot” Magyarországra magyarázza.

²³ *Jacoby, D.*: Bishop Gunther i. m. 270.; *Riley-Smith, J.*: The First Crusaders i. m. 30–37.

²⁴ Vita Richardi. Ed. Wilhelm Wattenbach. (MGH SS XI.) 280–290 (17. c.); Társa Eberwin von Trier, a Szent Márton kolostor apátja, vö. *Heinz Thomas*: Eberwin von Trier. In: Verfasser Lexikon II. 1980°. 293–294.; Györffy György 1035-ben Richárdot még egyszer elzarándokoltatja Magyarországra, ami azonban tévedés, 1035 Simeon halálának éve.; *Györffy Gy.*: István király és műve i. m. 299.

²⁵ *Callahan, D. F.*: Jerusalem and the Cross i. m. 8–10.

²⁶ *Előd Nemerikényi*: Latin Classics in Medieval Hungary: Eleventh Century. Debrecen–Budapest 2004. 74., 145.; *Deliberatio*. VIII. 165.; Vö. *Deliberatio*. Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi Svpra Hymnum trium Pverorum. Ed. et transl. Karácsonyi Béla – Szegfű László. Szeged 1999. 660–661.; („apud abbatem Richardum”).

1027-ben egy német, magukat zarándokoknak mondó csapatot, köztük a német császár követét a magyar király nem engedett át országán Bizánc felé. A követ személye sem érdektelen, hiszen Werner, a strassburgi püspök volt. A mainzi érsekség egyik leggazdagabb püspökségének főpásztora már II. Henrik ideje óta a német uralkodó legközelebbi tanácsadói közé tartozott. Az utazásra valamikor 1027 őszen kerülhetett sor, hiszen a püspök május 19-én még hivatalos ügyeket intézett Veronában. Végül is a magyarországi átvonulás megtagadása miatt egy jó fél év késéssel, Itálián át,²⁷ az adriai tengeren átkelve tudtak csak elérni Konstantinápolyba, hogy ott a német trónörökös és egy bizánci hercegnő házasságáról folytassanak tárgyalást. A zarándoklat és diplomáciai küldetés összekapcsolása a korban nem volt szokatlan, különösen, hiszen zarándoklatra leginkább magas rangú, tekintélyes személyek vállalkoztak. Az erre vonatkozó példák száma jócskán gyarapítható lenne. A jókora kitérő miatt, a Brenner hágón át csak a tél beállta előtt érhatték el Velencét, s még a következő esztendő októberében is a bizánci császárvárosban tartózkodtak, hiszen ekkor halt meg Werner püspök. A kíséret, most már Manegold vezetésével ismét kitérőt téve, valószínűleg 1029 tavaszán térhetett vissza, fő célkitűzését tekintve dolgavégzetlenül, de nem üres kézzel. Manegold ugyanis Donauwörthben 1040-ben megalapította a Szent Kereszt tiszteletének szentelt bencés apátságot, mivel — az előkelő zarándokoknak kijáró szokás szerint — nyilván császári ajándékként kaphatott a Szent Kereszt ereklyéből egy parányi darabkát.²⁸

A paderborni püspök, Meinwerk 1032 körül küldte Wino von Helmarshausen apátot Jeruzsálembe, nagy valószínűséggel Magyarországon át, bizonyosan azzal a céllal, hogy a Szent Sír templomot, annak alaprajzát és méreteit tanulmányozza, s hazatérte után segítségére legyen Busdorfkirche megépítésében. A püspök később valóban épített egy Szent Sír templomot, s egy társaskáptalant is alapított, amelyet 1036-ban II. Konrád jelenlétében szentelték fel Péter és András apostoloknak. Első apátja maga Wino lett. A forrás a püspök életírása, amely 1165 körül íródott a városban található a szintén a püspök által alapított abdinghofi bencés monostorban, talán az egyik paderborni püspök megbízásából.²⁹

²⁷ A kombinált szárazföldi-tengeri útra egy másik példa: 1049-ben III. Ivo, Sééz püspöke Apuliáig ment szárazföldi úton, ahol hajóra szállt, vö. *The Gesta Normannorum ducum* of William of Jumièges, Orderic Vitalis, and Robert of Torigni. VII. 15. Ed. E. M. C. Van Houts. Oxford. 1992–1995. II. 117–118.

²⁸ *Herwig Wolfram*: Konrad II. 990–1039. Kaiser dreier Reiche. München 2001. 215–219., 287–289.

²⁹ *Guido M. Berndt*: Vita Meinweri episcopi Patherbrunnensis. Text, Übersetzung, Kommentar. Das Leben Bischof Meinwerks von Paderborn. München 2009.; *Rudolf Wessenberg*: Wino von Helmarshausen und das kreuzförmige Oktogon. Zeitschrift für Kunstgeschichte 12. Bd., H. 1. (1949) 30–40.; *Bianca Kühnel*: Monumental Representations of the Holy Land in the Holy Roman Empire. In: Die Kreuzzugsbewegung im römisch-deutschen Reich (11–13. Jahrhundert). Hrsg. Nikolas Jaspert – Stefan Tebruck. Ostfildern 2016. 322–323.

Avesgaud (Avesgard) de Bellême, Le Mans püspöke (997–1036), szentföldi zarándokútvjáról visszatérőbe 1036 októberében Verdun előtt halt meg, s Raimbert temette el.³⁰ Útvonala ugyan bizonytalan, de lényeges megjegyzést olvashatunk róla: „apparatu magno facto, sicut tanto decet episcopo” utazott, ami ismét egy népes kíséret meglétét feltételezi. Már biztosabb az útvonala az 1039-ben szintén a visszaúton, Belgrádnál meghalt Raimbert verduni püspöknek (1024/5–1039). Saint Aimy-ben – amelynek 1037-ben alapítója is volt – temették el útítársai, Bernier és Bernard által elszállított maradványait.³¹ A zarándoklatoknak szerepük lehetett a verduni kanonok század közepi áttelepülésében, sőt általában a nyugati vendégek Magyarországról szerzett információinak forrása lehetett.³²

Nem véletlen, hogy fennmaradt, sajnos datálatlanul, de valamikor 1030–38 közötti évekből Azecho worms-i püspök egy levele a passauai püspökhöz (1005–1039), Egilbert von Moosburghoz, amelyben azt kéri tőle, hogy adjon ajánlólevelet a magyar királyhoz átvonuló zarándokok számára.³³ A forrás azért fontos, mert a korabeli diplomáciai protokollra elsőrangú egykorú forrás, bizonyítva, hogy az ajánlólevéllel ellátott zarándokok számíthattak az illető ország uralkodójának erkölcsi és anyagi támogatására.

Benno, a későbbi osnabrückeri püspök (II. Benno, 1068–1088) nem kisebb főpap kíséretében utazott a Szentföldre, mint az 1029-től strassburgi püspök, Vilmos. Vilmos (†1047) előkelő származású volt, a száliakkal állt rokonságban, a karintiai herceg, Wormsi Ottó fia, testvére pedig maga a pápa, V. Gergely volt. A zarándoklatra valamikor az 1040-es években, leginkább 1040 és 1044 között kerülhetett sor, Benno tanulmányai után, de még püspöki karrierje előtt. Később 1051-ben maga is részt vett a császár magyarországi hadjáratában, s a császári sereg ellátásában tett sikereit talán éppen korábban, zarándokútján megszer-

³⁰ *Geoffrey H. White*: The First House of Bellême. Transactions of the Royal Historical Society, Fourth Series 22. (1940) 67–99. 75.

³¹ A síremlék szövege: „Hierusalem vadis: sed vadens sidera scandis, Bellegrada prius tenuit resolubile corpus, Postea Viridunum Berneri ardore latum, Hic que sepulchra tuis donantur debita membris”; *L'abbé Clouet*: Histoire de Verdun et du pays Verdunois. I–III. Verdun 1867–1870. II. 49–50., *Röhricht, R.*: Die Deutschen i. m. 8.

³² *Györffy Gy.*: István király és műve i. m. 512.

³³ *Walther Bulsted*: Die ältere Wormser Briefsammlung. MGH Briefe 3. (1949) nr. 47. 84.; *Heinrich Fichtenau*: Reisen und Reisende. (Beiträge zur Mediävistik 3.) Stuttgart 1986. 21.; idézi *Wolfram, H.*: Konrad II. i. m. 402.; „Cogit igitur non tantum ipsa caritas, verum tue tocies experte probitatis largitas, precum inopportunitate tue inveterate et semper nove fidei dispositionem inquietare, quatenus huius epistole portitorem, meum scilicet amicum et familiarem, Domini sepulchrum, ipso cooperante visurum, in tue fomentis clementie calefieri permittas, tuamque formatam, sigillo solidatam, pro inpetranda pace et itineris securitate Ungarico regi ceterisque id loci cohabitantes amicis tuis transcribi facias.”; vö. *René Richtscheid*: Motive zur Auswanderung ins Arpadenreich nach lotharingischen Quelle. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 27. (2004) 1–14.; DHA I. 108. nr. 21.

zett helyismeretének köszönhetette.³⁴ Képzettségét Strassburgban és Reichenau szigetén szerezte, a speyeri és a hildesheimi katedrális iskolákban tanított, III. Henrik pedig a goslari dóm prépostjának nevezte ki. Iburgban monostort alapított, aminek, püspöki címe megtartása mellett első apátja is lett, szobra ma is áll Bad Iburgban. A helyet annyira megkedvelte, hogy oda is temetkezett. Az életírás szerzője a kolostor második apátja, Norbert lehetett. Neve nem keverendő össze Bernóéval, Reichenau apátjával (1008–1048), aki levelében említést tesz Istvánnak a zarándokok iránt tanúsított kegyességéről, s különösen hálálkodik két reichenau szerzetes támogatásáért.³⁵ Ehhez illeszkednek Heinrich von Reichenau sorai, aki az 1053-as évnél írta testvéréről, Wernerről, hogy más reichenau szerzetesekkel együtt indult útnak a Szentföld felé.³⁶

Thierry de Mathonville, St. Evroul apátja a normandiai Sées-ből indult el 1057. augusztus 29-én, s visszafelé Cipruson érte a halál 1058 augusztusában. Társai közül ismertes Herbert, Saint-Évroul-i szerzetes, Guillaume Bonne-Ame, egy sées-i püspök fia, Caen későbbi apátja és roueni érsek, illetve az őket fogadó Ansgot,³⁷ aki a bajor határon lévő Xenodocium priorja volt. A magyar határhoz közeli zarándokházzal Ordericus Vitalis is említést tesz, ami alapján a zarándokházat Lucien Musset Melknél keresi.³⁸

Az 1064–65-ös nagy zarándoklat messze kiemelkedik a 11. századi zarándoklatok sorából, amelyet az ötödik bambergi püspök (1057–1065), az Attilaért és Dietrich von Bernért lelkesedő Gunther (Günther) vezetett.³⁹ A században kétszer fordult elő, 1065-ben és 1076-ban egy ritka asztronómiai együttállás. Ekkor március 27-re esett Krisztus feltámadása, s így majdnem azonos napon volt

³⁴ Vita Bennonis II. episcopi Osnabrugensis auctore Nortberto abbate Iburgensi. Hrsg. Harry Bresslau. (MGH SS rer. Germ. LVI.) Hannover 1902. 6. (Reprint: Hannover 1977.); *Norbert Abt von Iburg*: Das Leben des Bischofs Benno II. von Osnabrück. In: Lebensbeschreibungen einiger Bischöfe des 10–12. Jahrhunderts. Hrsg. Hatto Kallfelz. Darmstadt 1973. 378–383.

³⁵ ÁKÍF 146–148.; Györffy Gy.: István király és műve i. m. 298–299.

³⁶ Chronicon ad a. 1053.; MGH SS V. 133.; vö. *Tilman Struve*: Salierzeit im Wandel: zur Geschichte Heinrichs IV. und des Investiturstreites. Köln–Weimar 2006. 16., 244–246.

³⁷ Riant a skandináv zarándokok között tartja számon, főleg neve alapján. *Paul Riant*: Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre Sainte au temps des croisades. Ed. A. Lainé – J. Havard. Paris 1865. 60.

³⁸ „In diebus illis erat quoddam honorabile Xenodochium in confinio Baioariorum et Hunnorum, quod fideles et potentes Christiani de circumiacentibus prouinciis instituerant”: *Lucien Musset*: Recherches sur les pèlerins et les pèlerinages en Normandie jusqu’à la Première Croisade. Annales de Normandie 12. (1962) 127–150.; *Webb, D.*: Pilgrims i. m. 26.; *Fichtenau, H.*: Beiträge i. m. 175.

³⁹ *Carl Erdmann*: Gunther von Bamberg als Heldendichter. Zeitschrift für deutsches Altertum und Literatur 74. (1937) 116.; *Veszprémy László*: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatuk. Acta Historica (Szeged) 135. (2013) 25–44., *Jacoby, D.*: Bishop Gunther i. m. 267–285.

az Angyali üdvözet márc. 25-i ünnepnapjával.⁴⁰ A csapat egyébként csak április 12-én érkezett meg. Valószínűleg Günther 1063-ban már járt Magyarországon, amikor királyát követhette a hadjáratban. A zarándokcsapatban, inkább seregben, hiszen több ezer résztvevőről szólnak a források, I. Siegfried, mainzi érsek, I. Vilmos, Utrecht püspöke, Altmann, aacheni prépost, III. Henrik udvari káplánja, későbbi passauai püspök,⁴¹ továbbá számos jelentős, főleg dél-német egyházi személyiség is azonosítható. Altmannt a zarándoklat idején megüresedett passauai püspöki székbe választották meg, a Szentföldről visszatérő új püspök elé küldöttséget menesztettek, amely a pázstorbotot és a gyűrűt Fehérvárott adta át. Altmann később lemondva püspöki székéről 1083-ban megalapította a göttweigi bencés apátságot és annak első apátjaként halt meg.

Gunthert a visszaúton a magyar-német határ közelében érte a halál 1065. július 23-án.⁴² Jelentőségére jellemző, hogy a leírások a zarándoklat vezetőjeként, meghatározó személyiségeként említik. Tetemét zarándoktársai magukkal vitték Bambergbe, ahol mind sírja,⁴³ mind abban egy nagy méretű bizánci textília fennmaradt, a híres „Gunthertuch”, ami leginkább bizánci császári ajándékként kerülhetett a birtokába. Emellett szól, hogy IV. Henrik császár hitelesítő gyűrűje mellett leveleket küldött Guntherrel a magyar királynak és a bizánci császárnak, így biztosra vehetjük kapcsolatfelvételét az említett udvarokkal.⁴⁴

⁴⁰ Vö. *Aryeh Grabois*: Les pèlerinages du XIe siècle i. m. 541.; *Rachel Fulton*: From Judgement to Passion: Devotion to Christ and the Virgin Mary, 800–1200. New York 2003. 77–78.

⁴¹ *Alexander Berner*: Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225. Köln–Weimar–Wien 2014. 36.; vö. *Ekkehardus Uraugiensis*: Chronicon universale (MGH SS VI. 199.); Külön említésre méltó Ezzo Solasticus, aki ebből az alkalomból német nyelven írt verset Krisztus sebeiről („Inter quos praecipui duo canonici extiterunt, videlicet Ezzo Scholasticus, vir omni sapientia et scientia praeditus, qui in eodem itinere cantilenam de miraculis Christi patria lingua nobiliter composuit”, Vita Altmanni, MGH SS XII. 230.)

⁴² Az eszkatalogikus várakozásokra *Johannes Fried*: Endzeiterwartung um die Jahrtausendwende. Deutsches Archiv 45. (1989) 381–473.; Összefoglalóan *Fritz Lošek*: „Et bellum inire sunt coacti”: The Great Pilgrimage of 1065. In: Latin Culture in the Eleventh Century. Proceedings of the Third International Conference on Medieval Latin Studies. II. Ed. M. W. Herren – C. J. McDonough – R. G. Arthur. (Publications of The Journal of Medieval Latin. 5/2.) Turnhout 2002. 61–72.; *Hans-Henning Kortüm*: Der Pilgerzug von 1064–1065 ins Heilige Land. Eine Studie über Orientalismuskonstruktionen im 11. Jahrhundert. Historische Zeitschrift 277. (2003) 561–592.; A forrásokra: Vita Altmanni, in MGH SS XII. 230., ahol mielőtt meghalt volna „in Wizenburc laetos dies ducunt”; (CFH. 4921. sz., III. 2310–2311.); valamint Hersfeldi Lambert (MGH SS V.) 171.; ÍF 1050–1116 105–107.; Annales Altahenses Maiores (MGH SS XX.) 817.; CFH 205. sz. I. 104.; ÍF i. m. 82–84., ahol Ödenburg „deserta civitas” szerepel halála helyeként.

⁴³ *Sigrid Müller – Theodor Müller*: Die Grabtumba des Bischofs Gunther im Bamberger Dom. Eberhard Hanfstaengl zum 75. Geburtstag. Hrsg. Eberhard Ruhmer. München 1961. 2–10.; A bambergi székesegyház 1127-es leltára valóban említ egy „pannus Sarracenus et alius acupictus ad sepulturam imperatoris”-t.

⁴⁴ DHA nr. 55b., 179.

Riley-Smith szerint a püspök a díszes kelméket már zarándokútján viselte, s gazdagsága a rablók figyelmét is felkeltette.⁴⁵ A hun-Attila hagyomány közvetítése kapcsán Günther mellett a történetíró Hersfeldi Lampert jut szerephez, aki 1058-ban, közvetlenül a felszentelése után, zarándokolt a Szentföldre.⁴⁶ Krónikáját, évkönyvét jóval ezután, nyilván már utazása során szerzett tapasztalati hasznosításával írta meg.

Lietbert de Lessines, a cambrai-i székesegyház prépostja, majd püspöke (1051–1076) az 1050-es években, 1054 és 1056 között, de már püspökké választása után indult el nagyobb csapattal, emlegetnek háromezer főt is, de csak Ciprusig jutott.⁴⁷ Zarándokútja egyike a legjobban dokumentáltaknak. Az életírása a „Vita sancti Lietberti” egy Raoul (Radulf) nevű, a helyi Szent Sír monostor egyik szerzetesének a 1099 és 1110 között keletkezett műve, aki elkísérte őt zarándokútjára. Lietbert 1064-ben Cambrai-ben megalapította Szent Sír monostort.⁴⁸ „Eszerint Magyarország királyának (ti. I. András) a tudomására hozták, hogy egy zarándok ruhát viselő személyek érkeztek távoli földről a királyság határaihoz, hogy azon áthaladjanak. Parancsot adott, hogy azonnal vezessék elébe...”⁴⁹ Majd pedig a király némi vonakodás után, miután meggyőződött a vendég jámborságáról, mindenben támogatta. Érdekes, hogy az életírás szerzője azt emeli ki, hogy a zarándok előtt szinte senki sem járt ezen úton, amiben nyilván irodalmi túlzás lehet, kiemelve ezzel a püspök vállalkozásának veszélyességét és páratlan voltát.

⁴⁵ Riley-Smith, J.: The First Crusade i. m. 39.

⁴⁶ Feltételezett magyarországi utazásának Hóman Bálint is nagy jelentőséget tulajdonít, szerinte az Attilára vonatkozó tudását itt szerezte. *Hóman Bálint: A magyar hún-hagyomány és hún monda.* Bp. 1925. 79., 127.; *Tilman Struve: Lampert von Hersfeld. Persönlichkeit und Weltbild eines Geschichtsschreibers am Beginn des Investiturstreits.* Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte 19. (1969) 22–31.

⁴⁷ Riley-Smith, J.: The First Crusade i. m. 36.; Lietbert útját Dalmácián át valószínűsíti.

⁴⁸ CFH 5030. sz., III. 2464–2465.; Uo. 1198. sz., I. 494.; Magyar fordítása: *Szamoto István: Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717.* Bp. 1891. 13–15.; *Eckhardt Sándor: I. Endre francia zarándokai.* Magyar Nyelv 32. (1936) 38–40.; *Csákó J.: Az Árpád-kori Magyarország i. m. 487.; Uo. 403. — egy félmondatban veti fel a lehetőségét, hogy korántsem biztos, hogy a leírás megfelel a valóságnak. A zarándok beszámolóknak is megvoltak a maguk toposzai. Erre az 1064–1065 zarándok kapcsán l. Kortüm, H.-H.: Der Pilgerzug i. m.*

⁴⁹ *Stephanie Haarländer: Vitae episcoporum. Eine Quellengattung zwischen Hagiographie und Historiographie, untersucht an Lebensbeschreibungen von Bischöfen des Regnum Teutonicum im Zeitalter der Ottonen und Salier. (Monographien zur Geschichte des Mittelalters 47.)* Stuttgart 2000. 421–522.; *Vita Lietberti c. XXVII, XXVIII, XXX. (MGH SS XXX/2.)* 853., 854–8.; *John S. Ott: Both Mary and Martha: Bishop Lietbert of Cambrai and the Construction of Episcopal Sanctity in a Border Diocese around 1100.* In: *The Bishop Reformed. Studies of Episcopal Power and Culture in the Central Middle Ages.* Ed. John S. Ott – A. Trumbore Jones. Aldershot 2007. 137–160.; *Csákó J.: Az Árpád-kori Magyarország i. m. 39.*

Odilo cluny-i apátnak Szent Istvánhoz fűződő kapcsolata jól ismert. Életrője megemlíti azonban, hogy a szerző, Iotsald Odilo utódjával, a később szentként tisztelt Hugó apáttal Magyarországon tartózkodik 1051–1052-ben,⁵⁰ és itt találkoznak Róbert püspökkel. A püspök azonosítása nem könnyű, a modern szakirodalom úgy gondolja, hogy a bizonyos Róbert nem verduni, hanem tarbes-i püspök (1036–56?). Galla úgy vélte, hogy Iotsald mindenképpen megemlítette volna, ha zarándok céllal tartózkodtak volna itt. Mindenesetre a távoli tarbes-i püspökének itteni jelenléte nehezen lenne másként magyarázható, mint hogy Jeruzsálem felé vagy onnan hazafelé volt úton. Esetleg egy olyan magyarázat is elképzelhető, hogy itt egy magyarországi püspökségről van szó, de akkor talán erre kitért volna.

Más szempontból nevezetes Thierry, St. Hubert apátjának (Thierry de Lernes, 1055–1086) sikertelen magyarországi zarándokútja 1054-ből (mások ezt 1053-ra teszik). Többekkel elindult, de Magyarországon besenyő támadás érte, ami visszafordulásra kényszerítette őket, és Itália felé vették útjukat, de csak Rómáig jutottak.⁵¹

A zarándoklatok közül — hosszú szünet után — az utóbbi években talán éppen az angolokéval foglalkoztak a legtöbbet. Az 1050-es években érkezett az első angliai zarándokcsoport Ealdred (Aldred/Aldredus) worcesteri püspök vezetésével. Aldredet Hitvalló Eduárd 1046-ban tette meg worcester-i püspökké, 1056–1060 között pedig herefordi püspök is volt. 1061-től egészen haláláig, 1069-ig yorki érsek, miközben worcesteri püspöki címéről csak 1062-ben mondott le. Kapcsolatba hozzák a koronázási ordók terjesztésével, nem utolsósorban azért, mert Hódító Vilmost is ő koronázta meg.⁵²

Kérdéses, hogy kétszer járt-e Magyarországon, vagy először csak német földig jutott. Lehet, hogy esetleg 1053-ban a wessex-i gróf Godwin fiával, a botrányos életű Sweyn-nel ment zarándokútra, de a források igen szűkszavúak. 1054-ben küldte ura német királyhoz, III. Henrikhez, hogy Vasbordájú Edmund fia, Eduard the Exile hazatérhessen. A feszült magyar-német viszony miatt erre

⁵⁰ *Iotsald von Saint-Claude*: Vita des Abtes Odilo von Cluny. (MGH SS rer. Germ. LXVIII.) Hrsg. Johannes Staub. Hannover 1999.

⁵¹ „cum aliisque pergebant est profectus...Pecenacorum irruptione tunc temporis iter per Bulgariam impeditus erat. Observavit noster discrimen inter Ungariam et Panniam cis Danubium sitam.” MGH SS VII. 572.; A vita szövegezésében, ami 1086–1091 között keletkezett: „sed cum in Hungariam venit, qui illum alio labori destinaverat Deus, propositum eius praepedivit. Nam turbata illic incursione barbarorum re publica, tam ipse quam comites eius transire prohibitis, Pannoniam conversi, multa difficultate venerunt ad urbem Romam” (SS XII. 44.); vö. *Riley-Smith, J.*: First crusaders i. m. 37.; Vita Theoderici abbatis Andaginensis. (MGH SS XII.) Ed. Wilhelm Wattenbach. Hannover 1856. 37–57.; CFH 5097. sz., III. 2613.; félrevezető módon Holl angers-i püspöknek mondja. *Holl B.*: A középkori magyar Jeruzsálem-járás i. m. 59.

⁵² *Laszlouszky József*: Az angolszász koronázási ordo Magyarországon. In: *Bárány Attila – Laszlouszky József – Papp Zsuzsanna*: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. Máriabesnyő 2012. 103–109.; Holl félrevezető módon worcester-i érseknek nevezi, *Holl B.*: A középkori magyar Jeruzsálem-járás i. m. 59.

nem volt mód,⁵³ ezért 1055-ben hazament, miközben fontos egyházi kéziratokat írt, így a Pontificale romano-germanicumot – aminek a kézírata a mai napig megvan – vagy éppen a chrodegangi regulát.

A biztosan datálható magyarországi zarándokútjára 1058-ban került sor.⁵⁴ Az Angol-szász krónikából megtudjuk, hogy páratlan értékű kelyhet ajánlódkozott a Szent Sírnak.⁵⁵ Meglehet, hogy ismét az angol emigránsok voltak a küldetése hátterében, meglehet, hogy Edward esetleges leszármazottai után kutatott.⁵⁶ Először még magának Edward the Exile hazahozatala lett volna a feladat, de mivel 1057-ben váratlanul meghalt, 1058-ban már a gyerekei jöhettek csak számításba.⁵⁷ Mindenesetre Winchesterben megtalálták II. Sophronius jeruzsálemi pátriárka pecsétjét, ami a sikeres angliai zarándoklat mellett szól.⁵⁸

* * *

Ha Szent Lászlóval kezdtük, fejezzük be vele is. Bouillon Gottfried seregében említik ugyanis Ascha-i (Eschi) Gottfriedet,⁵⁹ akinek a birtoka az Ardennekben volt, a mai Luxemburg területén. Apja hétpróbás gazember volt, a fiainak, Gottfriednek és Hugónak minden oka megvolt a keresztes sereghez való csatlakozásra. Aacheni Albert szerint (I. 24.) az ország határait elérvén a keresztesek Gottfriedot küldték követségbe a magyar királyhoz, mivel személye Kálmán, az ország királya számára ismert volt. Könnyen adódik a feltételezés, hogy a hazai forrásokban megőrzött, az utókor által átírt nyugati követküldés valós magja talán ebben a híradásban érhető tetten. Meglehet, hogy zarándokként járt korábban az országban, s akkor találkozhatott Kálmánnal, talán már püspökként. Ezt támogatná Jonathan Riley-Smith megfigyelése, aki az első keresztes hadjárat résztvevői közül több olyat is azonosított, akik a hadjárat után

⁵³ *Peter Rex*: Harold II: The Doomed Saxon King. Stroud 2005. 126.

⁵⁴ *Frank Barlow*: Edward the Confessor. Berkeley (CA) 1970. 208–209.; Öt különböző leíró forrás csaknem azonos szöveggel közli, hogy a tengeren átkelvén Pannónián keresztül olyan útra vállalkozott, amit angol érsek vagy püspök korábban még nem tett meg. CFH 2250. sz., II. 930., 1149. sz., I. 475., 391. sz., I. 580., 4623. sz., III. 2130.

⁵⁵ *The Anglo-Saxon chronicle*. Trans. G. N. Garmonsway. London–Toronto 1975. 189.

⁵⁶ *Vanessa King*: Ealdred, Archbishop of York: The Worcester Years. In: *Anglo-Norman Studies XVIII: Proceedings of the Battle Conference 1995*. Ed. Christopher Harper-Bill. Woodbridge (UK) 1996. 124–137.; Vanessa King úgy gondolja, hogy kétszer járt Magyarországon. *King, V.*: Ealdred, Archbishop of York i. m. 130.

⁵⁷ *Vö. Catherine Keene*: Saint Margaret, Queen of the Scots: A Life in Perspective. New York 2013. 326., és disszertációja (CEU Budapest) 61–62.

⁵⁸ *Vitalien Laurent*: Un sceau inédit du patriarche de Jérusalem Sophrone II trouvé à Winchester. *Numismatic Circular* 64. (1964) 49–50.; idézi *Jacoby, D.*: Bishop Gunther i. m. 274.

⁵⁹ A keleti Ardennek-beli Esch-sur-Sûre (Sauer)-ból származtak, erre részletesebb l. *Veszprémy László*: Magyarország és az első keresztes hadjárat. Aacheni Albert tanúsága. *Hadtörténeti Közlemények* 118. (2005.) 2. sz. 501–516.

egyszerű zarándokokként visszatértek a Szentföldre, ami fordított sorrendben is elképzelhető.⁶⁰

Végül arra utalnánk, hogy a zarándoklatoknak nemcsak a magyar történelem szempontjából lehetett nagyobb jelentősége. A mai történészek közül többen, így Riley-Smith vagy Matthew Gabrielle képviselik azt a nézetet, hogy a keresztes gondolat, a keresztes háborúk elsőpró népszerűsége az Európában évtizedek óta jelen lévő, s a zarándoklatok növekvő népszerűségében lemérhető Jeruzsálem-hagyománynak a következménye.⁶¹ Bár a minimalista szemléletnek is vannak hívei,⁶² a zarándoklatok létszámukban és hatásukban jelentősek voltak, még ha nyilván nem folyamatosan, nem szabályos időközönként áradó tömegekről lehet beszélni. Szovák Kornél legutóbb tanulmányban tekintette át a korai esztergomi magyarországi királytalálkozókat. A zarándoklatok kapcsolatteremtő és kapcsolatépítő jelentősége sem elhanyagolható, apátok, püspökök, későbbi érsekek, történetírók, költők és egyházi gondolkodók, később szentként tisztelt szerzetesek sora fordult meg az országban, féltett ereklyéket és keleti luxusproduktumokat, s nem utolsó sorban híreket hozva magukkal, s időztek el — amint nem egy esetben láttuk —, az uralkodói és főpapi központokban. A zarándoklatok intenzitása egyúttal a keresztes eszme 11. századi szerves fejlődéséhez fontos bizonyíték. Mindez egyúttal meggyőzően cáfolata az újabban magyar fordításban is olvasható ortodox bizantinológus nézeteknek,⁶³ miszerint a keresztes háborúk a pápák ad hoc, ördögtől való kárhozatos machinációnak az eredménye lett volna.

⁶⁰ *Riley-Smith, J.*: The First Crusaders i. m. 166–167.

⁶¹ *Matthew Gabriele*: An Empire of Memory: The Legend of Charlemagne, the Franks, and Jerusalem before the First Crusade. New York 2011. 79–93.

⁶² A minimalista nézetekre l. *Fulton, R.*: From Judgement to Passion i. m. 75–76. — Úgy érvel, hogy a nagy tömeges zarándoklatok ritkák voltak, leginkább 1033 és 1065 körül lehet ezekkel számolni. Úgy gondolja, hogy magának a szárazföldi útvonalnak a megnyitása elégtelen volt ahhoz, hogy tömeges részvételt kiváltson, ami annyiban igaz, hogy az útvonalak a század vége felé egyre inkább diverzifikálódtak.

⁶³ *Aristeides Papadakis – John Meyendorff*: A keresztény Kelet és a pápaság felemelkedése. Az egyház 1071 és 1453 között. Bp. 2002. 118–131.

SZENT LÁSZLÓ URALKODÁSA A NYUGATI ELBESZÉLŐ HAGYOMÁNYBAN*

A 14. századi krónikakompozíció – különösen a Bécsi Képes Krónika sztemmáján ránk hagyományozódott bővebb szövegezésű variáns¹ – meglehetősen részletességgel beszéli el Szent László trónra kerülését és uralkodásának eseményeit.² A filológusok körében napjainkig vita tárgyát képezi, hogy a szakirodalomban *Gesta Ladislai regis*ként is számon tartott³ fejezetek mikor nyerhették el előttünk ismert formájukat: a dilemma – ahogyan az szakmai berkekben jól ismert – akörül forog, hogy a 12–13. század fordulóján összeállított⁴ László-legenda⁵ merített-e a *gesta* korai elbeszéléséből,⁶ vagy fordított irányú szövegátvétel.

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.) tudományos segédmunkatársa (e-mail cím: csako.judit@btk.mta.hu). A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A kézirat átolvasásáért és a témával kapcsolatos észrevételeiért Körmendi Tamásnak (ELTE BTK) és Zsoldos Attilának (MTA BTK TTI) tartozom köszönettel.

¹ Az interpolációkról l. *Domanovszky Sándor*: A Budai Krónika. Századok 36. (1902: 7., 8., 9. sz.) 615–630., 729–752., 810–831.: 744–752.

² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 217–505.: 366–420. (102–141. *caputok*: a cserhalmi ütközettől László haláláig). A megfelelő részek magyar fordítását l. Képes Krónika 68–93.

³ *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 331.

⁴ Az 1192 táján készült őselegenda, valamint a ránk maradt bővebb és rövidebb szerkesztés keletkezésére l. *Szovák Kornél*: Szent László alakja a korai elbeszélő forrásokban. (A László-legenda és a Képes Krónika 139. fejezetének forrásproblémái.) Századok 134. (2000) 1. sz. 117–145.: 141–142.

⁵ *Legenda sancti Ladislai regis.* Ed. Emma Bartoniek. In: SRH II. 507–527. Magyar fordítását l. Szent László király legendája. Ford. Kurcz Ágnes. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból. I. Szerk. Érszegi Géza. Ford. Csóka J. Gáspár – Érszegi Géza – Kurcz Ágnes – Szabó Flórián. (Millenniumi magyar történelem. Források) Bp. 2004. 89–96.

⁶ *Horváth János*: Árpád-kori latinnyelvű i. m. 190.; *Gerics József*: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Horváth János – Székely György. (Memoria saeculorum Hungariae I.) Bp. 1974. 113–136.: 127–131., 136.; *Szovák K.*: Szent László alakja i. m. 129–132.; *Thoroczkay Gábor*: László király szentté avatása. In: *Uő.*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp.

telt sejtve azt kell feltételeznünk, hogy a *vita* hatott a 13. század első évtizedei folyamán átszerkesztett⁷ krónikára.⁸

Bár a magyarországi tradíció a megválaszolásra váró kérdésektől korántsem mentes, jelen dolgozatnak nem célja a krónikakompozíció megfelelő *caput*-jaival kapcsolatos problémák további vizsgálata: a következőkben azt mutatom be, hogy miféle mozaikdarabokat illeszthetünk egymás mellé, ha Szent László államáról az elbeszélő források egy másik csoportja, a külhoni narratív kútfők nyomán próbálunk meg tájékozódni. A magyar történelem vonatkozó periódusának mely eseményeiről nyerhetünk értesüléseket a nyugati történetírók tollán keletkezett elbeszélésekből? Milyen képet festenek a középkori krónikások – ha beszámolóik hasonló következtetések levonására lehetőséget kínálnak – Szent Lászlóról, és hogyan ítélik meg a 11. század utolsó negyedének Magyarországot? Ezekre és ezekhez hasonló kérdésekre keresem a választ, amikor a László uralkodásának két évtizedéről hírt adó európai forrásokat vattatára fogom.

A Szent László-kori Magyarország nyugati elbeszélő kútfőinek hol szűkszavú, hol valamivel részletesebb tudósításait a külpolitika-történet (az Árpádok históriáját a 19. század végén részletesen feldolgozó Pauler Gyula, a 11–12. századi Magyarország külkapcsolatait összegző Makk Ferenc vagy a német kontaktusok iránt érdeklődő Varga Gábor) régóta hasznosítja;⁹ s akad olyan forrás is, amelynek témánkba vágó passzusairól minuciózus elemzés született

2016. 119–128.: 125–127.; *Uő.*: A magyarországi legendairódlom és történetírás a 14. század közepéig. *Uo.* 184–208.: 191–192.

⁷ A téma irodalmára l. *Benei Bernadett*: Krónikafolytatások a 13. század elején? Historiográfiai áttekintés. *Micae mediaevales* III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly. Bp. 2013. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Tanulmányok – Konferenciák 6.) 117–131.: 121–129. A hipotetikus II. András-kori redakcióval kapcsolatos problémákat összefoglaltam, l. *Csáki Judit*: Volt-e krónikása II. Andrásnak? Megjegyzések gestaszerkesztményünk 13. század eleji átdolgozásának problematikájához. *Századok* 149. (2015) 2. sz. 301–332.

⁸ *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. (Irodalomtörténeti könyvtár 20.) 526–527., 529–533.; *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. (A történettudomány kézikönyve) Bp. 2002. 41–44.; *Klaniczay Gábor*: A Szent László-kultusz kialakulása. In: *Uő. et al.*: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. (Tanulmányok Biharország történetéről 1.) Nagyvárad 2014. 7–39.: 22–31.

⁹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1899². I. 114–177.; *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996. 98–138.; *Gábor Varga*: Ungarn und das Reich vom 10. bis 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Ahnlehnung und Emanzipation. *Studia Hungarica*. (Schriften des Ungarischen Instituts München 49.) München 2003. 141–148., 156–161. l. még *Makk Ferenc*: Salamon és I. Géza viszálya. In: *Uő.*: A turulmadártól a kettős keresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998. 143–161.; *Kristó Gyula – Makk Ferenc*: Az Árpádok. Fejedelmek és királyok. Szeged 2000. 116–134. (a vonatkozó rész Makk Ferenc munkája).

(Bagi Dániel feldolgozása Gallus Anonymus *gestájának* magyar adatairól).¹⁰ A Kárpát-medencén kívül keletkezett kútfők csoportjának filológiai szempontú bemutatására ugyanakkor – bár a korszak forrásairól Szegfű László vázlatos áttekintést¹¹ nyújtott – a szakirodalom mindeztidáig nem vállalkozott. Megállapításaim az 1192-ben szentté avatott¹² királyról és az uralkodásáról hírt adó nyugati elbeszélő kútfők kritikai vizsgálatán alapulnak. Jelen dolgozat egy tárgabb kutatás részét képezi. Céлом az, hogy a 11–12. századi magyar történelem külföldi elbeszélő forrásaihoz – a kútfők mérvadó kiadásainak és a velük kapcsolatos újabb szakirodalom eredményeinek felhasználásával – kritikai kézikönyvet készítsék: a források filológiai rendszereinek feltárása, az információáramlás útjainak rekonstruálása az európai hagyományban megőrzött magyar adatok értékeléséhez nyújt segítséget.¹³

¹⁰ *Bagi Dániel*: Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történetiszemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében. (Irodalomtörténeti füzetek 157.) Bp. 2005. 130–167. l. még *Uő.*: Szent László és Szent István Gallus Anonymus gesztájában. Megjegyzések a III. könyv 25. fejezetéhez. Századok 139. (2005) 2. sz. 291–334.: 294–311.

¹¹ *Szegfű László*: I. László alakja a középkori forrásokban. In: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. I. Szeged 1978. 37–46. A forrásokkal kapcsolatban l. még *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp. 1880. 119., 125–127.

¹² A témához legújabban l. *Thoroczkay G.*: László király szentté avatása i. m.; *Solymosi László*: Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása. In: Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaereklye vizsgálatai. Szerk. Kristóf Lilla Alida – Lukácsi Zoltán – Patonay Lajos. Győr 2017. 16–39.: 28–35.

¹³ Bár Gombos F. Albin repertóriumát (*Catalogus fontium historiae Hungaricae aeo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Ed. Albinus Franciscus Gombos[–Csaba Csapodi]. I–IV. Bp. 1937–1943. [repr.: Bp. 2005–2011] [a továbbiakban: CFH]) alapvető fontosságú segédletként forgatja a középkor kutatója, az Árpád-kori história kútfőit egybegyűjtő *Catalogus fontium* használatához elengedhetetlen kritikai kézikönyv megvalósulása sokáig váratott magára. Doktori disszertációjában (Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája [Kézirat. 2008]) *Körmendi Tamás* vette górcső alá az 1196 és 1235 közötti négy évtized nyugati narratív forrásait (és tervezi kutatásai folytatását a 13. század végéig ívelő időszakra). Ugyancsak kronologikus keresztmetszetet alkalmazott *Bácsy Dániel*, aki (A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői. [A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára] Bp. 2017.) a 9–10. századi kalandozások (közel) kortárs latin nyelvű elbeszélő (és okleveles) forrásait mutatta be. Hiánypótló vállalkozásaikkal együtt is feldolgozatlan marad azonban a Gombos által feltérképezett források egy jelentős köre: a 11–12. századi magyar történelem nyugati forrásainak kritikai vizsgálatával az általuk megkezdett munkához kívánok csatlakozni.

1. A forrásbázis

Az elemzés alapjául szolgáló forrásbázist Gombos Ferenc Albin *Catalogus fontium*ára¹⁴ támaszkodva (a háromkötetes szemelvénygyűjtemény nyomán megismerhető kútfők sorát néhány ponton kiegészítve)¹⁵ állítottam össze. A források feltérképezése során a következő kritériumok mentén jártam el:

Elsőként meg kellett határoznom a feldolgozás kronológiai kereteit. A Szent László haláláig ívelő vizsgálódásaimat nem az uralkodó trónra lépésének évével indítottam: kitekintek az előzményekre, vagyis a IV. Henriktől (1056–1105) támogatott Salamon bukására és a hercegek hatalomra kerülésére. (Egy esetben 1074 előtti történésekről is említést teszek.)

Az 1074–1095 közötti korszak vonatkozásában adalékot kínáló beszámolókat tág földrajzi határok között térképeztem fel: a feldolgozás során nyugati narratív kútfőnek tekintek valamennyi elbeszélő forrást, amely a nyugati rítusú kereszténység területén keletkezett. A korpuszban ily módon közép-európai híradások is szép számmal akadnak, ám a Géza és László uralmát jelentő két évtized bizánci forrásai¹⁶ nem képezik a dolgozat tárgyát.

A tömör évkönyvi feljegyzések, *gesták* és világkrónikák mellett kiterjesztem vizsgálódásaimat a hagiográfiai irodalom műfajaira: döntésemet az indokolja, hogy az általam tárgyalt szentéletrajzok filológiaiailag is összefüggésbe hozhatók a történeti irodalom hagyományos értelemben vett termékeivel,¹⁷ s azokhoz hasonlóan történeti jellegű információkat hagyományoztak ránk.¹⁸ Kizártam azonban elemzéseim köréből az irodalmi hagyományt: ennek megfelelően nem került be a forrásbázisba a keleti angolok magyarországi kapcsolatainak vonatkozásában adalékot közlő izlandi ének, a *Játvardar-saga*.¹⁹ Bár a misszilisek – VII. Gergely pápa (1073–1085) a magyar uralkodókhoz vagy László király Oderisius

¹⁴ CFH I–IV. (A forrásokat Gombos gyűjtése nyomán *Szegfű László* is feltérképezte, I. I. László alakja i. m.) A korszak forrásaiból magyar fordításban is válogatást kínál ÍF 1050–1116.

¹⁵ Jakob Unrest *Ungarishe Chronik*jának témánkba vágó részletei mellett nem szerepel Gombosnál a Laoni Névtelen a keleti angolok és a Szent László-kori Magyar Királyság érintkezéseiről szóló híradása sem. A kútfőket alább részletesebben tárgyalom.

¹⁶ Korszakunk vonatkozásában Ioannés Skylitzés *continuator*ánál, Ionnés Zonaras *Epitomé historion*jának vagy Anna Komnéné *Alexias*ában találunk adalékokat. I. CFH I. 79–86.: 82–83. (190. sz.); II. 1356–1360.: 1360., (3263. sz.), 1345–1348.: 1348. (3210. sz.); ill. ÍF 1050–1116. 197–203., 293–294., 324–336. (ford., bev., jegyz. Olajos Teréz).

¹⁷ Szent Szaniszló kisebb legendájának és Kadłubek Vince *gestá*jának szövegösszefüggéseire Gombos is felhívja a figyelmet, I. CFH III. 2580–2581. (5091. sz.).

¹⁸ Ottó bambergi püspök *vitái* Salamon özvegyének, Juditnak a Władysław Herman lengyel fejedelemmel kötött második házasságát említik. I. CFH III. 2557–2558. (5061–5062. sz.).

¹⁹ *Miszler Tamás*: Játvardar saga – A keleti utazás leírása. In: Kor – szak – határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Koraújkori programjának I. konferenciája. Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs 2013. 11–21.

Monte Cassino-i apáthoz intézett levelei²⁰ – fontos forrásai a külpolitika-történetnek, ezek ugyancsak kívül esnek vizsgálódásaim körén. Írásomban kizárólag a téma középkori kútfőit tekintem át: a humanista irodalom termékeivel – s különösen 16. századi szövegekkel – nem foglalkozom.²¹

Végül döntést kellett hoznom arról, hogy mit tekintek magyar vonatkozású eseménynek. A magyarországi történéseken túl tárgyalásomban helyet kapnak a László külhoni katonai vállalkozásaival és a magyar uralkodó megbízásából külföldre látogató követségekkel kapcsolatos információk. Nem rekesztem ki gyűjtésemből a genealógiai jellegű adalékokat: az Árpád-házi hercegnők külhoni házasságkötéseire vagy az Árpád-házi uralkodók hitveseire és özvegyeire vonatkozó közléseket.

A fenti elvek mentén egy megközelítőleg kilencven kútfőből álló forrásbázist állítottam össze.²² A korpusz teljesnek aligha tekinthető: a magyar mediavisztika megkerülhetetlen segédkönyve, a *Catalogus fontium* korántsem mentes a hiányosságoktól, s a Gombos vállalkozása óta eltelt évtizedek folyamán megjelent publikációk nemegyszer irányították rá a történészszakma figyelmét a külhoni források addig ismeretlen magyar vonatkozású részleteire.²³ Hasonló passzusok felbukkanását – ha nem is jelentősebb mennyiségben – a jövőben is

²⁰ CFH II. 1081–1086. (2583–2589. sz.); ÍF 1050–1116. 42–50. (ford. Kőrösi Imre, bev., jegyz. Thoroczkay Gábor), 119–120., 143–145. (ford., bev., jegyz. Makk Ferenc).

²¹ Az elemzés tárgyát képező korpuszba a Gombosnál szereplő források közül így módon nem kerültek be – Johann Turmair (azaz Johannes Aventinus) *Annales Boiorum* mellett – Hieronymus Emser *Vita sancti Bennonis*, ifjabb Marino Sanudo olasz nyelven állította összeállított dózseéletrajzai (*Vita dei dogi*), Miechówi Mátyás lengyel krónikája vagy a *Chronica Petri comitis Poloniae*. L. CFH I. 341–387. (757. sz.): 376.; 470–471. (1142. sz.); II. 1549–1555. (3624. sz.): 1550.; 1592–1608. (3673. sz.): 1594–1596.; III. 2320. (4935. sz.). Ugyancsak kimarad tárgyalásomból Hans Haug zum Freystein gyaníthatóan a Thuróczy-krónika felhasználásával készült *Hungern Chronica* (CFH I. 467. [1115. sz.]). Utóbbira l. *Borsa Gedeon*: Adalékok a „Hungern Chronica” 1534. évi kiadásának történetéhez. Magyar Könyvszemle 77. (5.) (1961) 3. sz. 286–290.; *Radek Tünde*: Das Ungarnbild in der deutschen Historiographie des Mittelalters. (Budapester Studien zur Literaturwissenschaft 12.) Frankfurt am Main 2008. 20–21.: 28. jegyz.; 34.; 120–121.; 206–207.

²² A főszövegben a szerzők nevét a magyar szakirodalomban bevett formájukban (első jelentkezésükkor a latinos alakot is feltüntetve) használom. Valamennyi kútfő első előfordulásakor jegyzetben közlöm a magyar történelem 1074–1095 közötti periódus vonatkozásában információkat tartalmazó passzusok helyét (az általam használt szövegkiadás, illetve a *Catalogus fontium* nyomán); feltüntetem, ha a megfelelő részletek magyar fordításban is megjelentek; s megjelölöm, hol találhatók meg a kútfővel kapcsolatos legfontosabb információk. (A német források irodalmáról a Bajor Tudományos Akadémia adatbázisa – Das Digitale Repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters”: <http://www.geschichtsquellen.de>, utolsó letöltés 2017. júl. 27. [a továbbiakban: Geschichtsquellen] – nyújt naprakész tájékoztatást: a digitális repertóriumra – ha abban a tárgyalat kútfő szerepel – ugyancsak hivatkozom.)

²³ Pl. *Makk Ferenc*: Külföldi források és a korai magyar történelem (X–XII. század). In: *Uő.*: A turulmadártól a kettőskeresztig i. m. 95–115.

remélhetjük. A *manuscriptum*ok digitalizálásának köszönhetően napjainkban a világhálón is mind magasabb számban válnak a kutatóközönség számára hozzáférhetővé a külföldi könyvtárakban őrzött krónikakéziratok: magyar adataik feltárása elsősorban a másodlagos hagyományhoz tartozó késő középkori részletek számának gyarapításával kecsegtet.

Mielőtt a Szent László uralkodására vonatkozó passzusokat részletesebben vizsgálnám, előjáróban áttekintem – kitérve a magyar történelem 1074–1095 közötti periódusáról valló kútfők időbeli, földrajzi, műfaji, valamint nyelvi megoszlására – a feltérképezett korpusz sajátosságait.

A vizsgált forrásanyagban egyaránt találunk kortárs (vagy közel kortárs) szerző tollán született beszámolót és késő középkori feljegyzést. Legkorábbi tudósításaink közé tartoznak Hersfeldi Lampert (Lampertus Hersfeldensis) 1080 előtt összeállított *annalese*²⁴ vagy Reichenau Bertold (Bertholdus Augiensis) a második redakciójában 1073 után készült krónikája.²⁵ Prágai Kozma (Cosmas Pragensis)²⁶ és Gallus Anonymus²⁷ a 12. század első évtizedeiben számolnak be Szent László uralkodásának egyes eseményeiről. A kései híradások sorában említhetjük a 15. századi Krakkóban működő Jan Długosz (Johannes Dlugossius) lengyel történetét²⁸ vagy a genti Szent Bavo-apátság krónikájaként (*Chronicon*

²⁴ A forrás megfelelő részleteit lásd Lamperti monachi Hersfeldensis Opera. Ed. Oswaldus Holder-Egger. Hannoverae–Lipsiae 1894. (MGH. SS rer. Germ. 38.) 195., 197–198., 230., 265–266.; CFH II. 1389–1393. (3342. sz.): 1392–1393.; ÍF 1050–1116. 102–110. (ford., bev., jegyz. Thoroczkay Gábor): 107–110. A forrásról l. Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Ed. Graeme Dunphy et al. I–II. Leiden 2010. (a továbbiakban: EMCh) II. 992–993. (Graham A. Loud szócikke); Lampertus Hersfeldensis: Annales. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03159.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

²⁵ Megfelelő részleteit lásd Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100. Ed. Ian S. Robinson. (MGH. SS rer. Germ. N. S. 14.) Hannover 2003. 220., 221., 225., 301–302., 331.; CFH I. 414–415. (872. sz.): 425.; ÍF 1050–1116. 122–125. (ford., bev., jegyz. Thoroczkay Gábor). A forrásról lásd EMCh I. 174–175. (Florian Hartmann szócikke); Bertholdus monachus Augiensis: Chronicon. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00637.html (utolsó letöltés időpontja: 2017. 07. 27.).

²⁶ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Ed. Bertold Bretholz. (MGH. SS rer. Germ. N. S. 2.) Berlin 1923. 136–139., 145–147., 155.; CFH I. 801–808. (1823. sz.): 803–804.; ÍF 1050–1116. 277–292. (ford., bev., jegyz. Szegfű László): 282–284. A forrásról lásd EMCh I. 494–495. (Lisa Wolverton szócikke).

²⁷ Gesta principum Polonorum. The deeds of the princes of the Poles. Translated et annotated by Paul W. Knoll – Frank Schaer. Preface by Thomas B. Nisson. Budapest–New York 2003. 96–101., 126–127.; CFH I. 487–491. (1175. sz.): 488–489.; ÍF 1050–1116. 252–264. (ford., bev., jegyz. Bagi Dániel): 253–256. Továbbá: Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Ford., bev. és jegyz. Bagi Dániel. Bp. 2007. A forrásról lásd EMCh I. 659–660. (Darius von Güttner Sporzyński szócikke).

²⁸ Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Ed. Jan Dabrowski. II. Liber tertius. Liber quartus. Varsaviae 1970. 124–125., 131., 143–145., 149., 150–151., 167., 168–169., 170., 186–187. A forrásról lásd EMCh I. 539–540. (Piotr Dymmel

sancti Bavonis Gandensis) számon tartott, a 15–16. század fordulóján keletkezett kompilációt.²⁹

A forrásbázist nagyobb részben német (36) és ausztriai (10) krónikák és évkönyvek alkotják. Az ugyancsak magas számú cseh (9) vagy lengyel (22) híradás mellett akad a kútfők sorában dalmáciai történetírói alkotás (2), franciaországi feljegyzés (8) vagy itáliai tudósítás (4) is.³⁰ A forráscsoport jelentős hányadát a közép-európai történeti irodalom termékei képezik. A Rajnától nyugatra kevés szöveg közöl adatot a magyar történelem 1074–1095 közötti szakaszáról.

A vizsgált forráscsoportra a műfaji sokszínűség jellemző. 11–12. századi híradásaink javarészt évkönyvi feljegyzések (az Augsburgi³¹ és a Hildesheimi Évkönyvek,³² az osztrák annalisztika képviselői³³ vagy az *Annales Polonorum deperditire* visszavezethető kis-lengyel évkönyvek).³⁴ Megtaláljuk ugyanakkor kútfőink sorában a „nemzeti” *gesta*irodalom első alkotásait (Prágai Kozma *Chronica Bohemorum* és Gallus Anonymus *Gesta principum Polonorum*),³⁵ s közöl adatot Szent Lászlóról egy, az invazitúraháborúk szellemi miliójében fogant gregoriánus vitairat (Lautenbachi Manegold / Manegoldus Lautenbacensis:

szócikke). Gombos csupán néhány részletet közöl a történetírótól, l. CFH II. 1313–1314. (3163–3164. sz.). Bár humanista szerzőről van szó, krónikájától (és szentéletrajzától) a feldolgozás során nem tekintek el: a dolgozat 7. fejezetében vizsgált Szent Szaniszló-hagyomány Długosz tollán is alakul.

²⁹ Magyar vonatkozású részletei lásd Recueil des chroniques de Flandre. Corpus chronicorum Flandriae. Ed. J[oseph]-J[ean] de Smet. I. (Collection de chroniques belges inédites) Bruxelles 1837. 560., 562., 569.; CFH I. 522–523. (1235. sz.): 523. A forrásról l. *Auguste Molinier*: Les sources de l'histoire de France. Des origines aux guerres d'Italie (1494). II. Paris 1902. 179. (1831. sz.); *Victor Fris*: Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle. Répertoire méthodique et raisonné des écrits anciens et modernes concernant la ville de Gand au Moyen Âge. Gent 1907. 55. (72. sz.).

³⁰ A földrajzi csoportok bemutatását lásd alább.

³¹ *Annales Augustani*. Ed. Georgius Heinricus Pertz. (MGH SS III.) Hannoverae 1839.: 123–136.: 128., 129., 134.; CFH I. 106–107. (214. sz.): 107.; ÍF 1050–1116. 212–214. (ford., bev., jegyz. Thoroczkay Gábor): 213.; *Annales Augustani*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00194.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

³² *Annales Hildesheimenses*. Ed. G[eorgius] Waitz. Hannoverae 1878. (MGH. SS rer. Germ. 8.) 49.; CFH I. 140–141. (339. sz.): 141. A forrásról l. EMCh I. 68. (Thomas Schauerte szócikke); *Annales Hildesheimenses*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00293.html, utolsó letöltés: 2017. júl. 27.

³³ Az ausztriai forrásokat dolgozatomban külön egységében tárgyalom.

³⁴ EMCh I. 78–79. (Ryszard Grzesik szócikke). A lengyel évkönyvi hagyományról lásd alább.

³⁵ Lásd fentebb, 26–27. jegyz. A témához lásd még *Ryszard Grzesik*: *Mittelalterliche Chronistik in Ostmitteleuropa*. In: *Handbuch Chroniken des Mittelalters*. Ed. Gerhard Wolf – Norbert H. Ott. Berlin–Boston 2016. 773–804., kül. 777–779., 786–788.

Liber ad Gebehardum) is.³⁶ Az Ardenneknben fekvő Szent Hubertus-apátság történeti feljegyzései (*Chronicon Andaginensis monasterii / Cantatorium sancti Huberti*)³⁷ vagy Spalatói Tamás (Thomas Spalatensis) *Historia Salonitanája*³⁸ a monostortörténet, illetve a *gesta episcoporum* műfajait illusztrálják. Ugyancsak előfordul magyar vonatkozás a weltenburgi³⁹ és a saint-gilles-i apátságok *neurologiumaiban*,⁴⁰ valamint a 13. század derekán íródott Magyar–lengyel Krónika (*Chronicon Hungaro–Polonicum*) regényes elbeszélésében (regényes *gesta*).⁴¹ A feldolgozott forrásanyagban jelentős számban vannak jelen a 12–15. századok folyamán szerkesztett világkrónikák. Gembloux-i Sigebert (Sigebertus Gemblacensis) 308-tól 1111-ig ívelő *Chronographiája* az észak-francia területeken örvendett különös népszerűségnek.⁴² Magyar vonatkozásaik – híradásaik nem csupán Szent László korával kapcsolatosak – miatt külön is említést érdemel Michelsbergi Frutolf (Frutolfus Michelsbergensis) Aurai Ekkehard (Ekkehar-

³⁶ Manegoldi ad Gebehardum liber. Ed. Kuno Francke. In: MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum. I. Hannoverae 1891. 300–431.: 364–365.; CFH II. 1490. (3598. sz.); ÍF 1050–1116. 131–132. (ford., bev., jegyz. Thoroczkay Gábor). A forrásról lásd Manegoldus: Liber ad Gebehardum. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03345.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

³⁷ Chronicon sancti Huberti Andaginensis. Ed. Ludovicus Conradus Bethmann – Wilhelmus Wattenbach. (MGH SS VIII.) Hannoverae 1848. 565–630.: 579., 587–588.; 590.; La Chronique de Saint-Hubert, dite Cantatorium. Ed. Karl Hanquet. (Recueil des textes pour servir à l'étude de l'histoire de Belgique) Bruxelles 1906. 50–51., 88–89., 102.; CFH I. 493–494. (1196. sz.).

³⁸ Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – *Archdeacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by Olga Perić. Ed., translated and annotated by Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney. (Central European Medieval Texts 4.) Budapest–New York 2006. 92–95. (a horvátországi hadjáratról), 134–137. (László szentté avatásáról); CFH III. 2223–2254. (4781. sz.); 2224–2225., 2227–2228. A forrásról lásd *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 168–170. (4.1. sz.): 168–169.; EMCh II. 1427–1428. (Veszprémy László szócikke).

³⁹ CFH II. 1678–1679. (3967. sz.).

⁴⁰ Magyar vonatkozású adatát l. *Ulrich Winzer*: S. Gilles. Studien zum Rechtsstatus und Beziehungsnetz einer Abtei im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. (Münstersche Mittelalter-Schriften) München 1988. 357–358., 376.

⁴¹ Chronicon Hungarico–Polonicum. Ed. Iosephus Deér. In: SRH II. 289–320.: 320.; Lengyel–magyar vegyes krónika (XIII. század 2. fele). Ford. Tóth Péter. In: Krónikáink magyarul. Vál., ford. Kulcsár Péter. III/3. Bp. 2008. (Történelmi források) 7–21.: 21.; Chronica Hungaro–Polonica. Pars I. (Textus cum varietate lectionum). Ed. Béla Karácsonyi. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica XXVI. Szeged 1969. 67–69. A forrásról lásd EMCh I. 348–349. (Ryszard Grzesik szócikke).

⁴² Sigeberti Gemblacensis chronica cum continuationibus. Ed. Ludovicus Conradus Bethmann. (MGH SS VI.) 268–474.: 362., 363., 367.; CFH III. 2125–2127.: 2127. (4616. sz.). A forrásról lásd EMCh II. 1358–1361. (Jeroen Deploige szócikke); Sigebertus Gemblacensis: Chronica sive chronographia universalis. In: Geschichtsquellen, l. http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_04264.html, utolsó letöltés 2017. aug. 05.

dus Uraugiensis)⁴³ folytatásában 1125-ig ívelő munkája vagy a Szász Annalista (Annalista Saxo) 12. századi összeállítása,⁴⁴ valamint Trois-Fontaines-i Alberik (Albericus Trium Fontium) a magyarországi hagyományból is merítő 13. századi kompilációja.⁴⁵ Pistoiai Sozomeno (Sozomenus Pistoriensis) a 15. századi Firenzében alkotta meg világtörténetét,⁴⁶ s ugyancsak a késő középkori hagyományt gazdagítja a paderborni születésű Gobelin Person (Gobelinus Person) a történetmesélésben a világ teremtésétől 1418-ig előrehaladó *Cosmodromiusa*.⁴⁷ A hagiográfiai irodalom termékeit a korpuszban a Kielczai Vince (Vincentius

⁴³ Ekkehardi Uraugiensis Chronica. Ed. G[eorgius] Waitz – P. Kilon. (MGH SS VI.) 1–267.: 207.; CFH II. 865–872.: 870.; ÍF 1050–1116. 268–276. (ford., bev., jegyz. Thoroczkay Gábor): 270. A korszakunkba vágó egyetlen bejegyzést Frutolf szövegezésében olvashatjuk. A krónikásokról l. EMCh I. 568–569., 651. (Kerstin Pfeiffer szócikkei); Frutolfus: Chronicon universale. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_02346.html, utolsó letöltés időpontja 2017. júl. 27.; Ekkehardus Uraugiensis: Chronicon universale ab O.C. usque ad a. 1106. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_02071.html, utolsó letöltés időpontja 2017. júl. 27.

⁴⁴ Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Klaus Nass. (MGH SS XXXVII.) Hannover 2006. 405., 416., 444., 478., 482., 487., 528.; CFH I. 215–226. (514. sz.): 223., 224. A forrásról l. EMCh I. 96–97. (Graeme Dunphy szócikke). Annalista Saxo: Chronik. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00470.html, utolsó letöltés időpontja 2017. júl. 27.

⁴⁵ Albrici monachi Triumfontium Chronicon. Ed. Paulus Scheffer-Boichorst. (MGH SS XXIII.) 631–950.: 797., 798., 803.; CFH I. 23–34. (103. sz.): 27. A forrásról lásd *Latzkovits László*: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. (Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.) Szeged 1934.; EMCh I. 23. (Régis Rech szócikke).

⁴⁶ Excerpta ex historia Sozomeni Pistoriensis ab anno MI. ad annum MCCXXCIV. In: Rerum Italicarum scriptores: ab anno aerae Christianae millesimo ad millesimum sexcentessimum quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit. [Ed. Josephus Maria Tartinius]. I. Florentiae 1748. 1–208.: 10.; CFH III. 2159–2160. (4645. sz.): 2159. A forrásról lásd EMCh II. 1759. (Hartmut Beyer szócikke).

⁴⁷ Cosmodromius Gobellini Person und als Anhang desselben Verfassers Processus translacionis et reformationis monasterii Budecensis. Ed. Max Jansen. Münster (Veröffentlichungen der Historischen Kommission der Provinz Westfalen 7.) 1900. 35.; CFH II. 1064–1067. (2556. sz.): 1067. A forrásról lásd EMCh I. 716–717. (Michael Shields szócikke); Gobelinus Person. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repPers_119067323.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

Kielcensis) és Jan Długosz neveihez köthető Szent Szaniszló-*viták*,⁴⁸ valamint Ottó bambergi püspök életírásai⁴⁹ képviselik.

Kútfőink nagyobb hányada latin nyelvű. A német nyelvű irodalom példaként a Szász Világkrónika (*Sächsische Weltchronik*)⁵⁰ mellett Mügeln Henrik (Heinrich von Mügeln)⁵¹ vagy a karintiai Jakob Unrest Magyar Krónikáit (*Ungarische Chronik*)⁵² idézhetjük.

⁴⁸ Vita s. Stanislai episcopi Cracoviensis (Vita minor). Ed. Wojciech Kętrzyński. In: MPH IV. Lwów 1884. 238–285.: 276., 283.; Vita s. Stanislai episcopi Cracoviensis (Vita maior). Ed. Wojciech Kętrzyński. In: MPH IV. Lwów 1884. 319–438.: 402–403.; Vita auctore Joanne Longino seu Dlugosso, canonico Cracoviensi. In: Acta Sanctorum. Maii. Ed. Godefridus Henschenius – Daniel Papebrochius. II. Parisiis et Romae 1866. 201–272.: 209., 235., 236., 240.; CFH III. 2577–2581. (5089–5091. sz.). Lásd még EMCh I. 539–540. (Piotr Dymmel szócikke), II. 1482. (Jacek Soszyński szócikke).

⁴⁹ (1) Herbordi Dialogus de vita Ottonis episcopi. Ed. Rud[olf] Köpke. (MGH SS XX.) Hannoverae 1868. 697–771.: 764–765.; CFH III. 2561–2567. (5064. sz.): 2562–2563.; a forrásról lásd Herbordus scholasticus Montis S. Michaelis: Dialogus de vita s. Ottonis. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_02677.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.; (2) Ebbonis vita Ottonis episcopi Babenbergensis. Ed. R[udolf] Köpke. In: MGH. SS XII. Hannoverae 1856. 822–883.: 824.; CFH III. 2558. (5062. sz.); a forrásra lásd Ebo monachus Montis S. Michaelis: Vita Ottonis episcopi Babenbergensis. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_02039.html, utolsó letöltés: 2017. júl. 27.; (3) Monachi Prieflingensis vita Ottonis episcopi Babenbergensis. Ed. R[udolf] Köpke. (MGH SS XII.) Hannoverae 1856. 883–903.: 884.; CFH III. 2557. (5061. sz.); a kútfőről lásd Wolfgerus monachus Prufeningensis: Vita Ottonis ep. Bambergensis. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_04668.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

⁵⁰ Sächsische Weltchronik. Ed. Ludwig Weiland. In: MGH Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters. I–VI. Hannover 1895–1909. (a továbbiakban: MGH Dt. Chron.). II. Hannover 1877. 180., 187., CFH III. 2100–2105. (4530. sz.): 2105. A forrásról lásd EMCh II. 1315–1316. (Frank Shaw szócikke); Eike von Repgow: Sächsische Weltchronik. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_02217.html, utolsó letöltés 2017. júl. 25.

⁵¹ Chronicon Henrici de Mügeln Germanice conscriptum. Ed. Eugenius Travník. In: SRH II. 87–223.: 176–192. A szerzőről lásd EMCh I. 761. (Carsten Kottmann szócikke); Mügeln, Heinrich: Ungarische Cronica. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03461.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27. A 14. századi mesterdalnok a német nyelvű szöveg alapján állíthatta össze latin nyelvű verses elbeszélését, lásd Chronicon rhythmicum Henrici de Mügeln. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH II. 225–272.: 268–272.; CFH II. 1126–1127. (2714. sz.). A forrásról (amely a Salamon és hercegek közötti trónharcok történetét már nem tárja olvasója elé) lásd Mügeln, Heinrich: Chronicon rhythmicum. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03460.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

⁵² Adolf Armbruster: Jakob Unrests Ungarische Chronik. Revue roumaine d'histoire 13. (1974) 3. sz. 473–508.: 491–492. A forrásról lásd Unrest, Jacob: Ungarische Chronik. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_04490.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

A ránk maradt tudósítások csupán kisebb arányukban bővebb szövegezésű vagy a magyar vonatkozású események iránt különös érdeklődést mutató híradások – kivételekként Konstanzi Bernold (Bernoldus Sancti Blasii) több magyar bejegyzést is tartalmazó krónikáját,⁵³ Hersfeldi Lampert IV. Henrik 1074. évi magyarországi hadjáratáról szóló részletes tudósítását⁵⁴ vagy a lengyel területek forrásanyagát⁵⁵ említhetjük. Kútfőink sokszor csupán egyetlen tömör közlés erejéig emlékeznek meg Lászlóról vagy az 1070-es–1090-es évek Magyarországról: a feltárt korpuszban több forrást is találunk, amely kizárólag az uralkodó halálhírét rögzíti (a mainzi Szent Albán-monostor évkönyve / *Annales sancti Albani Moguntini*⁵⁶ vagy *Michelsbergi Frutolf világkrónikája*).⁵⁷

A továbbiakban a kútfőket földrajzi bontásban tárgyalom. Az eljárást az indokolja, hogy az adott területen lejegyzett információk rendszerint ugyanazon térség forrásanyagán belül hagyományozódnak tovább: a filológiai rendszerek a geográfiai egységekhez köthetők. Valamennyi földrajzi blokk esetében vizsgálom az ott keletkezett források *a)* sztemmatikai kapcsolatait, *b)* a kútfőkben fellelhető eseménytörténeti adalékokat (vagyis az 1074–1095 közötti periódus vonatkozásában információval bíró részleteket), s végül azt, hogy *c)* mennyiben árulkodnak a beszámolók – amennyiben ilyen jellegű közlést tartalmaznak – Szent László és országa külhoni megítéléséről.⁵⁸

⁵³ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 435., 438–439., 465–466., 481., 493., 496–497., 510.; CFH I. 412–414. (868. sz.): 413.; ÍF 1050–1116. 204–208. (ford., bev., jegyz. Rokay Péter): 205–207. Lásd még EMCh I. 173–174. (Florian Hartmann szócikke); Bernoldus monachus s. Blasii: Chronicon. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00622.html, utolsó letöltés 2017. júl. 25.

⁵⁴ L. fentebb, 24. jegyz.

⁵⁵ A forráscsoport ismertetését lásd alább.

⁵⁶ A forrást a medievisztika korábban Würzburgi Évkönyvként (*Annales Wirzburgenses*) idézte, ezzel kapcsolatban l. Repertorium fontium historiae medii aevi. Ed. Augustus Potthast – Raffaello Morghen – Girolamo Arnaldi. I–XI/4. Romae 1962–2007. (a továbbiakban: RF) II. 306.; *Annales S. Albani Moguntini*. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00333.html, utolsó letöltés 2017. júl. 25. Magyar vonatkozású adatát lásd *Annales Wirzburgenses*. Ed. Georgius Heinricus Pertz. (MGH SS II.) Hannoverae 1839. 238–247.: 246.; CFH I. 213–214. (505. sz.): 214.

⁵⁷ Lásd fentebb, 43. jegyz.

⁵⁸ Ugyancsak geográfiai bontásban tárgyalta a kútfőket és az általam feltett kérdésekhez hasonló problémákra (a kútfőkben tetten érhető magyar vonatkozású események, a szövegekből kibontakozó Szent László-kép) kereste a választ a korszak forrásairól szóló rövid áttekintésében *Szegfű László*, lásd *Uő.*: I. László alakja i. m. Bár az egyes forráscsoportokra vonatkozó főbb megállapítások dolgozatában is szerepelnek, a négy évtizede megfogalmazott megfigyeléseket nem tartom haszontalannak a filológiai módszert alkalmazva tovább árnyalni. Feldolgozásom számára módszertanával mintául *Körmendi Tamás* értekezése szolgál, lásd *Uő.*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m.

2. Német források

A vizsgált periódus vonatkozásában a legtöbb információt kétségkívül a Német–római Birodalom forrásanyaga szolgáltatja: az általam feldolgozott korpusz kútfőinek jelentős hányada – a felénél is magasabb aránya – kapcsolható a birodalmi területekhez. Metodikai szempontból talán némiképp kifogásolható, hogy dolgozatomban a német történeti irodalomról szólva mind a – kora újkori terminussal élve – németalföldi, mind az ausztriai forrásokat leválasztom a birodalmi kútfők csoportjáról. Előbbieket – filológiai kapcsolataik miatt is – a francia források sorában látom célszerűnek tárgyalni: a lotaringiai és flandriai vidékek legalább annyira köthetők az észak-francia, mint a német kultúrkörhöz. Az arányosabb szerkesztés szempontjai is indokolják, hogy írásom önálló fejezetében térjek ki az egymással javarészt szoros sztemmatikai viszonyban álló ausztriai kútfők halmazára. Az említett két terület forrásai nélkül is több mint harminc történeti munka magyar adatairól kell jelen egységben áttekintést nyújtanom: a korpusz minden darabjáról az összefoglalás keretei között nincs lehetőségem részletesebben szólni.

Géza és László uralkodásával kapcsolatban a mai Németország teljes területéről maradtak fenn híradások: az 1074–1095 közötti időszak magyar történelmének egyes mozzanatairól Bajorországtól (pl. Weltenburgi Feljegyzések / *Notae Weltenburgenses*: Prüll)⁵⁹ egészen a Balti-tenger partjáig (Hermann Korner *Chronica novellája*: Lübeck)⁶⁰ megemlékeznek a történetírók. Míg Alemanniát (Reichenau Bertold történeti munkája: Reichenau, Konstanzi Bernold *Chroniconja*: Sankt Blasien)⁶¹ vagy Frankföldet (a mainzi Szent Albán-kolostor évkönyve,⁶² Hersfeldi Lampert: Hersfeld,⁶³ Ottobeureni Évkönyv / *Annales Ottenburani*: Hersfeld és Hasungen vidéke,⁶⁴ Marianus Scotus világkrónikájának első

⁵⁹ A kutatás előtt Weltenburgi Feljegyzések néven ismert 11. századi híradások – összesen négy bejegyzés – valójában Prüll (Regensburg) monostorához köthetők. A magyar vonatkozású közlést l. *Notae Weltenburgenses*. Ed. Ph[ilippus] Jaffé. (MGH SS XVII.) 571–572.: 572.; CFH II. 1712. (4048. sz.). A forrásról lásd *Notae Weltenburgenses*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03682.html, utolsó letöltés 2017. júl. 25.

⁶⁰ M. Hermann Corneri Ord. Praedicatorum *Chronica novella usque ad annum 1435 deducta*. In: *Corpus historicum medii aevi*. Ed. Jo[annes] Georgius Eccardus. II. Francofurti 1723. 431–1344.: 628.; CFH II. 1152–1162. (2777. sz.): 1156. A forrásról lásd EMCh II. 977–978. (Michael Shields szócikke).

⁶¹ Lásd fentebb, 24. és 53. jegyz.

⁶² Lásd fentebb, 56. jegyz.

⁶³ Lásd fentebb, 24. jegyz.

⁶⁴ Bár az évkönyv egyik kézírata Ottobeurenből (Frankföld) származik – innen a megnevezés –, a különböző forrásokból kompilált történeti feljegyzéseket alighanem Hersfeld vagy Hasungen környékén állíthatták össze. Megfelelő részletét l. *Annales Ottenburani*. (MGH SS V.) 1–9.: 7.; CFH I. 168–169. (405. sz.): 169. A forrásról l. RF II. 310.; *Annales Ottenburani*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00344.html, utolsó letöltés 2017. júl. 25.).

*continuatio*ja: Mainz)⁶⁵ néhány kútfő képviseli, addig számarányukat tekintve a német forrásanyagban belül jelentősebb csoportot képeznek a szászöldi krónikák és évkönyvek – ezek információértéke azonban jóval csekélyebbnek bizonyul.⁶⁶

⁶⁵ Mariani Scotti Chronicon. Ed. G[eorgius] Waitz – P. Kilon. (MGH SS V.) Hannoverae 1844. 481–564.: 489–490. (Georg Waitz megjegyzése a krónikafolytatásról), 562. (a Szent László halálára vonatkozó közlés); CFH II. 1549. (3622. sz.). A forrásról l. EMCh II. 1079–1080. (Peter Verbist szócikke); Marianus Scottus: Chronicon. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03350.html, utolsó letöltés 2017. júl. 25.

⁶⁶ (1) Hildesheimi Évkönyv: l. fentebb, 32. jegyz.; (2) Magdeburgi Évkönyv: Annales Magdeburgenses. Ed. Georgius Heinricus Pertz. (MGH SS XVI.) Hannoverae 1859. 105–196.: 178.; CFH I. 148–150. (365. sz.): 150.; a forrásról lásd EMCh I. 72–73. (Leila Werthschulte szócikke); Annales Magdeburgenses. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00318.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.; (3) Pöhldei Évkönyv: Annales Palidenses. Ed. Georgius Heinricus Pertz. (MGH SS XVI.) Hannoverae 1859. 48–96.: 71.; CFH I. 169–172. (406. sz.): 171.; a forrásról lásd EMCh I. 76. (Thomas Schauerte szócikke); Annales Palidenses. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00346.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.; (4) Pegau (és Bosau) Évkönyv: Annales Pegavienses et Bosovienses. Ed. Georgius Heinricus Pertz. (MGH SS XVI.) Hannoverae 1859. 232–270.: 240–241.; CFH I. 174–175. (411. sz.): 174.; a forrásról lásd EMCh I. 77–78. (Leila Werthschulte szócikke); Annales Pegavienses. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00352.html, utolsó letöltés 2017. júl. 25.; (5) Harsefeldi (Rosenfeldi) Évkönyv: Annales Rosenveldenses. Ed. Georgius Heinricus Pertz. (MGH SS XVI.) Hannoverae 1859. 99–104.: 101.; CFH I. 194–195. (447. sz.): 195.; a forrásról lásd EMCh I. 84–85. (Jan Ulrich Büttner szócikke); Annales Rosenveldenses. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00379.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.; (6) Szász Annalista: lásd fentebb, 44. jegyz.; (7) Iburgi Évkönyv: Annales Yburgenses. Ed. Georgius Heinricus Pertz. (MGH SS XVI.) Hannoverae 1859. 434–438.: 436.; CFH I. 215. (508. sz.): 215.; Annales Ibürgenses. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00296.html, utolsó letöltés 2017. aug. 02.; (8) Braunschweigi Rímes Krónika: Braunschweigische Reimchronik. Ed. Ludovicus Weiland. MGH Dt. Chron. II. Hannover 1877. 430–574.: 474.; CFH I. 422–425. (914. sz.): 422.; a forrásról lásd EMCh I. 209–210. (Albrecht Classen szócikke); Reimchronik, Braunschweigische. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_04033.html, utolsó letöltés 2017. aug. 02.; (9) Magdeburgi (Merseburgi) Brúnó (Bruno Magdeburgensis / Merseburgensis) Bellum Saxonicum: Brunos Buch vom Sachsenkrieg. Ed. Hans-Eberhard Lohmann. (MGH Deutsches Mittelalter. Kritische Studentexte des Reichsinstituts für ältere deutsche Geschichtskunde 2.) Leipzig 1937. 78–79.; CFH I. 427–428. (947. sz.): 428.; a szerzőről és művéről l. EMCh I. 219–220. (William North szócikke); Bruno clericus Merseburgensis: Saxonicum bellum. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00709.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.; (10) A Braunschweigi Névtelen Chronica Boemorum: Cronica Boemorum auct. canonico S. Blasii Brunsvicensis. (MGH SS XXX/1.) Hannoverae 1896. 37–43.: 39.; CFH I. 462–464. (1094. sz.): 462.; a forrásról lásd EMCh I. 307–308. (Marie Bláhová szócikke); Cronica Boemorum. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_01019.html, utolsó letöltés időpontja: 2017. júl. 27.; (11) a lüneburgi Szent Mihály-kolostor krónikája: Chronicon s. Michaelis Luneburgensis. Ed. Ludewicus Weiland. (MGH SS XXIII.) Hannoverae 1874. 391–397.: 396.; CFH I. 583.

Az elsődleges hagyományban az adatok viszonylag magas számú egymástól független forrásban szóródnak (Hersfeldi Lampert évkönyve,⁶⁷ Reichenauai Bertold⁶⁸ és Konstanzi Bernold krónikái,⁶⁹ Augsburgi Évkönyv / *Annales Augustani*⁷⁰ vagy *Lautenbachi Manegold vitairata*):⁷¹ IV. Henrik regnálásának és az invazitúraháború korának jelentősebb történetírói rendre megemlékeznek a hercegek Salamonnal szembeni fellépéséről vagy Szent László uralkodásának egyes eseményeiről. A kortárs vagy közel kortárs krónikások tollán lejegyzett értesülések ugyanakkor kevésbé törnek maguknak utat kései szövegekbe. A 14–15. századi tradícióban esetenként az információátvitel útjait – a magyar vonatkozású értesülések pontos forrását – is nehézségbe ütközhet meghatározni (Gobelin Person Cosmodromiusa).⁷² Ahol a szövegösszefüggések egyértelműek, annak lehetünk tanúi, hogy az adatok a regionális és lokális hagyományon belül vándorolnak tovább (Szászország: *Sächsische Weltchronik* – Konrad Bote: *Cronecke der Sassen*;⁷³ a weltenburgi bencés monostor tradíciója: *Notae Weltenburgenses* és *Necrologium Weltenburgense*).⁷⁴ A kölcsönzések javarészt a német forrásanyagon

(1406. sz.); a forrásról lásd *Chronicon S. Michaelis Luneburgensis*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_01114.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.; (12) Konrad Bote Szász Krónikája (*Cronecken der Sassen*): *Chronicon Brunsvicensium Picturatum dialecto Saxonica conscriptum auctore Conrado Bothone*. In: *Scriptores rerum Brunsvicensium illustrantium*. Ed. Godefridus Guilielmus Leibnitius. I–III. 1707–1711. (a továbbiakban: *Script. rer. Brunsvic.*) III. Hanoverae 1711. 277–423.: 331.; CFH I. 709–713. (1670. sz.): 713.; a forrásról lásd EMCh I. 194. (Carsten Kottmann szócikke); Bote, Konrad (Cord): *Kronecke van keyseren vnd anderen fursten vnde steden der Sassen mit oren wapen*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00700.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.; (13) *Sächsische Weltchronik* (és a kézirati hagyományban a krónikához csatlakozó Welf-genealógia): lásd fentebb, 50. jegyz. (továbbá *Sächsische Weltchronik* i. m. 275.; CFH II. 997. [2425. sz.]); (12) A sort kiegészíthetjük a napjainkra elveszett Paderborni Évkönyvvvel, amelynek szövegét a 19. századi filológiai irodalom rekonstruálta. L. Paul Scheffer-Boichorst: *Eine verlorene Quellenschrift des XII. Jahrhunderts aus Bruchstücken wiederhergestellt*. Innsbruck 1870. 95–96., 101.

⁶⁷ Lásd fentebb, 24. jegyz.

⁶⁸ Lásd fentebb, 25. jegyz.

⁶⁹ Lásd fentebb, 53. jegyz.

⁷⁰ Lásd fentebb, 31. jegyz.

⁷¹ Lásd fentebb, 36. jegyz.

⁷² A *Cosmodromius* esetében a hipotetikus Paderborni Évkönyv felhasználását valószínűsíti a szakma, lásd *Cosmodromius Gobellini Person* i. m. XLVI., 35. (Paul Scheffer-Boichorst bevezető tanulmánya és kritikai megjegyzése).

⁷³ Mindkét forrásban visszaköszön az információ László nőstestvére, Zsófia és Magnus szász herceg házasságkötéséről. L. *Sächsische Weltchronik* i. m. 187.; *Chronicon Brunsvicensium Picturatum* i. m. 331. A 15–16. század fordulóján alkotó Konrad Bote kétségkívül használta a 13. századi német nyelvű világkrónikát, lásd EMCh I. 194. (Carsten Kottmann szócikke).

⁷⁴ A két forrás ugyanazt az értesülést őrizte meg számunkra. Lásd fentebb, 59. jegyz. és 39. jegyz.

belüliek, ám hozhatunk példát a forráscsoporton kívüli szövegátvételtre is. Bár a Pegaui és Bosaui Évkönyv (*Annales Pegavienses et Bosovienses*) a magyar királyt csehországi esemény kapcsán említi,⁷⁵ az elbeszélésben szereplő históriának nem találjuk párhuzamát a cseh tradícióban. A Szász Annalista⁷⁶ vagy a 13. századi Braunschweigban összeállított *Chronica Bohemorum*⁷⁷ ugyanakkor ismerik és hasznosítják Prágai Kozma információit. A magyar tradícióból táplálkozik – azt ülteti át német nyelvre – Mügelni Henrik (adatait azonban a továbbiakban nem vonom be elemzésembe).⁷⁸

A német forrásanyag magyar vonatkozású részletei – kortárs és egymástól független híradások – viszonylag magas arányukban egyetlen év eseményeiről tájékoztatnak. Kútffőink arról számolnak be, hogy Salamon – aki 1074-ben visszaszorult az ország nyugati határszélére – unokafivéreivel szemben a császárhoz folyamodott segítségért: IV. Henrik – ahogyan arról többek között az Augsburgi

⁷⁵ *Annales Pegavienses* i. m. 240–241. A forrás a magyar király a cseh királynak küldött ajándékait említi Groitschi Wichpert történetébe ágyazva. A témához lásd még *Thomas Vogtherr*: Wiprecht von Groitzsch und das Jakobspatroszinium des Klosters Pegau. Ein Beitrag zur Kritik der Pegauer Annalen. *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 72. (2001) 35–53.

⁷⁶ *Die Reichschronik des Annalista Saxo* i. m. 482. A filológiai összefüggést megjegyzi Klaus Nass, uo. 7. jegyz.

⁷⁷ *Cronica Boemorum auct. canonico S. Blasii Brunsvicensis* i. m. 39. A filológiai összefüggést a szövegkiadás is feltünteti.

⁷⁸ Mügelni Henrikre lásd fentebb, 51. jegyz. Ugyancsak a magyar hagyományból táplálkozik az a királyjegyzék (vagy inkább rövid krónika), amely Udinei János (Johannes de Utino) 1344–1349 között összeállított világkrónikájához csatlakozik a 15. században is nagy népszerűségnek örvendő kompiláció néhány kéziratában: a magyar uralkodók listáját a latin mellett a német változat wgyes *manuscriptumai* is fenntartották. A latin nyelvű variánst lásd Ioannis de Vtino Brevis narratio de regibus Hvngariae. In: *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Ed. Franciscus Toldy. I. Pesthina 1862. 75–86.: 79–80. *Kulcsár Péter* magyar fordításában lásd *Johannes de Utino*: Rövid elbeszélés Magyarország királyairól (1459/63). In: *Krónikáink magyarul* i. m. III/1. 85–92.: 86–87. A német nyelvű történeti irodalom Szent László-ábrázolásának bemutatásához a kútffő tanúságtételét felhasználja *Radek, T.*: Das Ungarnbild in der deutschen Historiographie i. m. 35.; 206–207. A krónika gazdag szöveghagyományához és magyar adataihoz lásd továbbá *Vizkelety András*: Johannes de Utino világkrónikájának szöveghagyományozása. *Magyar Könyvszemle* 101. (1985) 3–4. sz. 195–209.; *Veszprémy László*: Egy késő középkori világkrónika a Mátyás-kori historiográfiában. Johannes de Utino latin nyelvű krónikájának hazai recepciója. *Századok* 144. (2010) 2. sz. 465–484.; *Radek Tünde*: Johannes de Utino „Világkrónikájának” kéziratái (14–15. század) és a német nyelvű kéziratok provenienciája. *Magyar Könyvszemle* 129. (2013) 1. sz. 1–22. A német területek a magyar tradícióból is merítő kései hagyományát – amellyel alább nem foglalkozom – részletesebben bemutatja s ehhez további forrásokat közöl Bradács Gábor jelen kötetben szereplő tanulmánya.

Évkönyv⁷⁹ vagy a Weltenburgi Feljegyzések⁸⁰ tömör híradásaiból is értesülhetünk – az év augusztusa folyamán felvonult seregével, ám magyarországi hadjárata kudarcot vallott.⁸¹ Reichenauai Bertold nyomán azt is megtudhatjuk, hogy a német király a következő esztendő koranyarán ugyancsak Magyarország ellen készült, ám hadait végül a felkelő szászok ellen fordította.⁸² A lázadás leverése után – ha hihetünk Hersfeldi Lampertnek – a császárt újfent Magyarországra hívták, hogy Salamon érdekeit képviselve tárgyalóasztalhoz üljön Gézával és öccsével.⁸³

Azt, hogy a részletesebb tudósítást ránk hagyományozó történetírók hogyan állítják be a magyarországi hatalomváltást, meghatározza szerzőink császár-, avagy pápapárti állásfoglalása az invazitúraháború küzdelmei során. A *Liber ad Gebehardum* címen ismert gregoriánus vitairat szerzője, Lautenbachi Manegold üdvözli a hercegek hatalomra kerülését (*ugyanezen nép a paráznságnak és igazságtalanságnak sokszor hódoló Salamont eltávolította és helyébe*

⁷⁹ „Rex Ungariam ingressus, vastat, et omnes seditiones moventes expellit” – Annales Augustani i. m. 128.

⁸⁰ „Radisponae magna pars ardebat 3. Non. Aprilis; item magna pars 2. Non. Iulii arsit. Heinricus rex, filius tercii Henricii et imperatoris, in Ungariam cum exercitu perrexit et ultra Ungaricos fines Gonzonem ducem insequendo fugavit; regem eiusdem regionis Salomonem in militem suscepit. Eclipsis lunae facta est circa quintam horam noctis 8. Idus Octobris (...)” – Notae Weltenburgenses i. m. 571. Lásd még a weltenburgi halottaskönyv adatát: CFH II. 1678–1679. (3967. sz.). Az Iburgi Évkönyv arról is tud, hogy a császár Vácig nyomult előre hadaival: „Rex Heinricus Ungariam vastavit usque ad Wazenburg” – Annales Yburgenses i. m. 436.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. I. 561–562.: 257. jegyz.

⁸¹ „Exercitus regis, qui ad tanti belli administrationem nihil sumptuum preparaverat, gravissima statim laborabat inedia, adeo ut homines plerosque, animalia pene omnia brevi pestilentia et fames consumerent. Qua necessitate compulsus rex, nullo in seigni facinore perpetrato, Ungaria excessit (...)” – Lamperti monachi Hersfeldensis Opera i. m. 198. Talán Lamperttől veszi át adatát az Ottobeureni Évkönyv: Annales Ottenburani i. m. 7. Vö. „Et post pentecosten exercitum numero non modicum, in Pannonias palam antea preparatum, tunc in Saxoniam de repente promovit” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 225. (a megfelelő részlet Reichenau Bernold krónikájából származik). Az eseményekre lásd *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 101–102.; *Uő.*: Salamon és I. Géza i. m. 156.

⁸² „Rex natalem Domini apud Argenturacum / non parvis optimatum suorum gloriosus copiis officiose celebravit et ibidem, sub nomine propalato Pannonice quasi / post pascha mox reiterande expeditionis, Saxoniam cum exercitu ex inproviso adeundam artificiosa iamque industrius intentione cum suis fidelibus moliebatur” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 221. Lásd még *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 105–106.; *Uő.*: Salamon és I. Géza i. m. 159.

⁸³ „Simulat se a Salomone, viro sororis suae, rege Ungariorum, in Ungariam evocatum, ut lites, quae inter ipsum erant et loadam, qui eum regno expulerat, habito cum utrisque familiari colloquio componeret. Huius itineris pretextu, elusis omnibus regni principibus, in Bohemiam profiscitur” – Lamperti monachi Hersfeldensis Opera i. m. 230. Salamon segítségkérését tényként fogadja el *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 106.; *Uő.*: Salamon és I. Géza i. m. 159.

a Géza nevű Magnust állította).⁸⁴ Hozzá hasonlóan erősen negatív képet fest Salamonról (*gyalázatos tetteinek túlzott volta és erkölcstelensége miatt elűztek királyságából*) az a Bertold, aki a Bodeni-tó szigetén fekvő Reichenau bencés apátságában Hermannus Contractus krónikáját (*Chronicon de sex aetatibus mundi*) folytatja.⁸⁵ *Annalese* második redakciójában nem minden iróniától mentesen nyilatkozik a császárról az 1074. évi német hadjárat legbőbeszédűbb krónikása, Hersfeldi Lampert: beszámolója szerint a hatalomvágyó IV. Henrik csupán akkor nyújt támogatást nővére férjének, amikor Salamon Wormsba menesztett követei útján hűbéri esküt ígér a német uralkodónak – megelőzőleg a német király fontosabbnak ítéli saját belügyeit, mint egy esetleges magyarországi beavatkozást (*nehogy az államnak véletlenül felajánlott haszon az ő tunyasága miatt vesszen kárba*).⁸⁶ Akad példa császárpárti tudósításra is. Salamon IV. Henrikkel szembeni alávetett helyzetét a már említett Augsburgi Évkönyv szűkszavú híradása is szükségesnek látja kiemelni: a kútfő megjegyzi, hogy a hatalmát visszaszerezni kívánó magyar király elfogadta sógora fennhatóságát (*Salamont [ti. a császár – CsJ] saját főhatalma alá veti*).⁸⁷

Míg az 1074. évi sikertelen német támadásról – vagy arról, hogy Henrik 1075-ben Magyarország helyett inkább a szászok ellen fordította fegyvereit – több, egymástól független beszámolóban olvashatunk, addig a későbbi eseményekről szóló híradások egy-egy mozzanatát világítják csupán meg László Salamonnal szembeni küzdelmének és a belviszálytól is meghatározott európai politikájának: az investitúraháborúban való állásfoglalásának.⁸⁸ A legtöbb információt az 1077 utáni események vonatkozásában Konstanzi Bernold, a Sankt Blasien-i monostor Rómában is megfordult szerzetese szolgáltatja. Autográf kéziratban is ránk maradt világkrónikája, amely az 1054–1074 közötti szakaszában Reichenau Bertold munkájára támaszkodik, az 1083 utáni periódus vonatkozásában válik értékes forrássá: az önálló fogalmazatú egységben a történetíró egyértelműen jelzi VII. Gergely melletti kiállását.⁸⁹

Szent László uralkodásának mely történéseiről nyerhetünk tehát forrásaink alapján tájékoztatást? Az Augsburgi Évkönyv nyomán tudunk ar-

⁸⁴ ÍF 1050–1116. 132. (ford. Thoroczkay G.). „Sic quoque gens eadem Salemonem multis fornicationibus et iniustitiis servientem deiecit eique Magnisonem cognomine Gieuso subrogavit” – Manegoldi ad Gebehardum liber i. m. 364.

⁸⁵ ÍF 1050–1116. 123. (ford. Thoroczkay G.); „etiam ob flagitiorum suorum insolentiam et turpitudinem (...) depulsus est dignitate sua” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 220. L. még EMCh I. 174–175. (F. Hartmann szócikke), 780. (Sandra Lehner szócikke).

⁸⁶ ÍF 1050–1116. 109. (ford. Thoroczkay G.); „(...) ne tantum rei publicae commodum causa oblatum sua ignavia corrumperetur” – Lamperti monachi Hersfeldensis Opera i. m. 198.

⁸⁷ ÍF 1050–1116. 213. (ford. Thoroczkay G.). „Salemonem suae ditioni subiecit” – Annales Augustani i. m. 128.

⁸⁸ Makk F.: Magyar külpolitika i. m. 109–138.

⁸⁹ EMCh I. 173–174. (F. Hartmann szócikke). Lásd még fentebb, 53. jegyz.

ról, hogy a császár 1079-ben újfent betört Magyarországra,⁹⁰ ahol egyébként IV. Henrik politikai ellenfelei is menedékre találtak: ahogy azt Reichenau Bertold is elbeszéli, Formbach és Neuburg grófja, Egbert 1077-ben László udvarába menekült.⁹¹ Ugyancsak Bertold informál bennünket arról, hogy a magyar király követei 1078-ben feltűntek Goslarban, ahol felajánlották segítségüket Rheinfelden Rudolf német ellenkirálynak (1077–1080).⁹² Azt, hogy László – összhangban akkori politikai törekvéseivel – éppen az ő hűgával kötött házasságot, egyedül Konstanzi Bernold őrizte meg számunkra: a történetíró a királyné 1090. évi halálhírét közli.⁹³ IV. Henrik ellenfeleinek táborához kapcsolta Gézá és Lászlót egyébként hűgük, az Ulrik weimari gróf halálát követően özvegyen maradt Zsófia 1070. évi frigye is Magnus szász herceggel:⁹⁴ a genealógiai jellegű értesülés több forrásban felbukkan⁹⁵ (Hersfeldi Lampert

⁹⁰ „Rex Ungariae fines invasit” – Annales Augustani i. m. 129.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 116–117. Az évkönyv adatát a szakirodalom Guden oklevelének keltezéséhez is felhasználta. A problematikát legújabban *Körmendi Tamás* tárgyalja, akinek ezúton is köszönöm, hogy tanulmányát („Midőn télidőben a németek elpusztításának szándékával útra kelt.” Szent László király állítólagos 1079-i német hadjáratáról és Guden oklevelének keltezéséről) kéziratban a rendelkezésemre bocsátotta.

⁹¹ „Ipsium [sc. Egbertum – CsJ] denique sibi resistere minime sufficientem ad regem Ungariorum cum uxore suisque omnibus fugatum exulare coegit” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 301–302. A gróf személyére lásd ÍF 1050–1116. 124.: 655. jz. (Thoroczkay G. megjegyzése). Hersfeldi Lampert jegyezte fel, hogy egy évvel korábban, amikor Judit királyné fivérétől visszatért férjéhez, a Nyugat-Magyarországon berendezkedett Salamonhoz, Henrik elküldte vele azt a halberstadti püspököt, akit magától távol kívánt tudni. Lásd Lamperti monachi Hersfeldensis Opera i. m. 265–266.

⁹² Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 331.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 114.

⁹³ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 481.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 114.

⁹⁴ *Wertner Mór*: Glossák az Árpádok genealógiájához. Első közlemény. Turul 5. (1887) 12–18.; *Szegfű L.*: I. László alakja i. m. 40., 45.

⁹⁵ Több kútfő témánk vonatkozásában egyedül ezt a közlést őrizte meg (Zsófia esetenként – tévesen – László helyett Kálmán nőstestvéreként jelenik meg): (1) a Braunschweigi Rímes Krónika: Braunschweigische Reimchronik i. m. 474.; (2) a Welfek 1126 után összeállított genealógiája: Genealogia Welforum. (MGH SS XIII.) Hannoverae 1881. 733–734.: 734.; CFH II. 995. (2421. sz.); (3) az előző forrásra támaszkodó weingarteni Welf-történet: Historia Welforum Weingartensis. Ed. Ludewicus Weiland. (MGH SS XXI.) Hannoverae 1869. 454–472.: 462–463.; Genealogia Welforum. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_02404.html, utolsó letöltés 2017. 08. 02.; CFH II. 1190–1191. (2884. sz.), a forrásról l. EMCh I. 806–807. (Leila Werthschulthe szócikke); (4) a lüneburgi Szent Mihály-monostor krónikája: Chronicon s. Michaelis Luneburgensis i. m. 396.; (5) Veit Arnpeck (Vitus Arnpeckius) Bajor Krónikája: Veit Arnpeck, Sämtliche Chroniken. Ed. Georg Leidinger. (Quellen und Erörterungen zur Bayerischen und deutschen Geschichte. Neue Folge 3.) München 1915. 161.; CFH III. 2637–2648. (5122. sz.): 2642.; a forrásról lásd Körmendi T.: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 96–99. (1.2.18. sz.): 96–97.; EMCh I. 112. (Martin Przybil-

évkönyve,⁹⁶ a Szász Annalista világkrónikája,⁹⁷ a *Sächsische Weltchronik* és az ahhoz csatlakozó Welf-genealógia,⁹⁸ Konrad Bote: *Cronecke der Sassen*).⁹⁹

Konstanzi Bernold két tömör híradása jelzi, milyen fordulatot eredményezett Salamon halála László külpolitikájában: a korábban kényszerűen a pápa táborához tartozó – az egyházfőtől való függést azonban elutasító – uralkodó 1087 után a császárhoz közeledett.¹⁰⁰ Az ellenfele halálhíre előtt néhány hónappal zajló speyeri birodalmi gyűlésen a magyar király követi még segítségüket ajánlották Rheinfeldeni Rudolfnak, ám öt évvel később Welf bajor hercegnek már László és IV. Henrik találkozója kellett megakadályoznia.¹⁰¹

Értelemszerűen foglalkoztatja a német történetírókat Salamon alakja: visegrádi raboskodásáról tud Konstanzi Bernold (kiszabadulását az 1084. évre helyezi),¹⁰² 1087. évi halálhírét pedig – Bernold¹⁰³ és a Szász Annalista¹⁰⁴ mellett – két kései krónika (Gobelin Person,¹⁰⁵ Dietrich Engelhus / Theodericus Engelhusius)¹⁰⁶ is feljegyzi. Hagiográfiai forrás – Szent Ottó babenbergi püspök *vitái* – nyomán arról is tájékozódhatunk, hogy a megözvegyült Judit a lengyel uralkodóval lépett házasságra.¹⁰⁷

Kevés olyan adatunk van ugyanakkor, amely nem kifejezetten a német–magyar kontaktusokhoz köthető. Bernoldnál találunk utalást az 1083. évi szent-

ski szócikke); Arnpeck, Veit: *Chronica Baioariorum*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00541.html, utolsó letöltés 2017. 08. 02. A Zsófia házasságára vonatkozó feljegyzések feltérképezése – a frigy 1070. évi időpontja egyébként is kívül esik az általam vizsgált időbeli perióduson – aligha teljes.

⁹⁶ Lamperti monachi Hersfeldensis Opera i. m. 162. (az 1061. évnél).

⁹⁷ Die Reichschronik des Annalista Saxo i. m. 528. (az 1106. évnél).

⁹⁸ *Sächsische Weltchronik* i. m. 187., 275. Vö. még CFH II. 840. (1945. sz.).

⁹⁹ *Chronicon Brunsvicensium Picturatum* i. m. 331.

¹⁰⁰ *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 122–123., 135.

¹⁰¹ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 465., 493.

¹⁰² Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 435., 438–439.

¹⁰³ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 465–466.

¹⁰⁴ Die Reichschronik des Annalista Saxo i. m. 478.

¹⁰⁵ *Cosmodromius Gobellini Person* i. m. 35.

¹⁰⁶ *Nova chronica magistri Theodorici Engelhusen*. In: *Script. rer. Brunsvic. II. Hanoverae* 1710. 978–1143.: 1093.; CFH III. 2190–2193. (4747. sz.): 2192. A forrásról lásd EMCh I. 576–577. (Brigitte Pfeil szócikke); Engelhusius, Theodericus: *Chronicon continens res Ecclesiae et Reipublicae ab o.c. usque ad a. 1421*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_02113.html, utolsó letöltés 2017. júl. 27.

¹⁰⁷ Lásd fentebb, 49. jegyz. – A forrásokat, mivel azok Gombosnál is szerepelnek, nem zártam ki vizsgálataimból, ám megjegyzem, hogy a szentéletrajzok IV. Henrik húgának Salamonnal kötött első házasságát nem említik.

té avatásokra,¹⁰⁸ és két egymástól független kútfő (Bernold, Augsburgi Évkönyv) is hírt ad egy 1092. évi magyarországi földrengésről.¹⁰⁹

IV. Henrik 1074. évi hadjárata – és Zsófia hercegnő házassága – mellett még egy esemény van, amelyről forrásaink jelentősebb számban szólnak: Szent László 1095. évi halála egy tucatnyi évkönyvben és krónikában bukkan fel.¹¹⁰ Ezek a híradások azonban nem függetlenek egymástól: a feljegyzések a Hildesheimben és a mainzi Szent Albán-monostorban vezetett évkönyvek tudósítására, valamint Michelsbergi Frutolf tájékoztatására vezethetők vissza.

A fentebb bemutatott közlések nélkülözhetetlenek a külpolitika-történeti rekonstrukcióhoz, ám aligha alkalmasak arra, hogy képet alkothassunk arról, hogyan vélekedtek a német területek szerzői – akár a 11. században, akár később – Lászlóról vagy uralmáról. A király neve sem kerül elő feltétlenül forrásainkban, s személyéről még kevésbé szolgáltatnak adalékot a krónikások.

Valamiféle értékelést a gregoriánus és császárpárti szerzők tollán keletkezett részletesebb elbeszélésekből olvashatunk ki. A VII. Gergely táborához tartozó történetírók – s korpuszunkban ők vannak többségben – megemlékeznek a Salamon hatalmát megdöntő hercegek erényeiről. Hersfeldi Lampert, aki szerint Géza (a forrásban *Ioas*) *ama nép akkori erkölcsiéhez képest nem volt reménytelen jellemű ifjú*,¹¹¹ arról fest képet, milyen taktikával védte meg országát I. Béla fia a német sereggel szemben (*azokon a helyeken, ahol az ellenség betörésétől féltek, az emberek semmi élelmet, az állatok semmi takarmányt ne találjanak, és ezután*

¹⁰⁸ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 435.

¹⁰⁹ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 496–497.; Annales Augustani i. m. 134.

¹¹⁰ (1) Hildesheimi Évkönyv: lásd fentebb, 32. jegyz. (a kiadás nem jelöl meg filológiai kapcsolatot); (2) Magdeburgi Évkönyv: lásd fentebb, 66. jegyz. (Pertz a Hildesheimi Évkönyvben és Aurai Ekkehard [Michelsbergi Frutolf] krónikájában jelöli meg a forrást); (3) Pöhldei Évkönyv: lásd fentebb, 66. jegyz. (a szövegkiadás Aurai Ekkehardban [Michelsbergi Frutolfban] jelöli meg a forrást); (4) Harsefeldi (Rosenfeldi) Évkönyv: lásd fentebb, 66. jegyz. (a szövegkiadás nem jelöl meg forrást, ám szövegszerű egyezés mutatható ki az egyéb híradásokkal); (5) a mainzi Szent Albán-monostor évkönyve: lásd fentebb, 56. jegyz. (a kiadás nem tüntet fel forrást, ám a közlés ugyanebben a formában olvasható egyebütt); (6) a Szász Annalista krónikája: Die Reichschronik des Annalista Saxo i. m. 487. (a feltüntetett forrás: a mainzi Szent Albán-monostor évkönyve vagy a Hildesheimi Évkönyv); (7) Konrad Bote krónikája: Chronicon Brunsvicensium Picturatum i. m. 331. (az 1098. évnél!) (kései híradás); (8) Michelsbergi Frutolf krónikája: lásd fentebb, 43. jegyz. (nincs feltüntetve forrás, önálló értesüléssel lehet dolgunk); (9) Hermann Korner *Chronica novellája*: M. Hermann Corneri Chronica i. m. 628.; (10) Marianus Scotus krónikájának folytatása: lásd fentebb, 65. jegyz. (! az 1117. évnél) (a megjelölt forrás: a mainzi Szent Albán-monostor évkönyve); (11) Szász Világkrónika: Sächsische Weltchronik i. m. 180. (forrás: Aurai Ekkehard [Michelsbergi Frutolf] és Pöhldei Évkönyv); (12) Dietrich Engelhus: Nova chronica magistri Theodorici i. m. 1093. (kései híradás).

¹¹¹ ÍF 1050–1116. 104. (ford. Thoroczkay G.); „(...) pro illius tum gentis moribus non haud desperatae indolis adolescens (...)” – Lamperti monachi Hersfeldensis Opera i. m. 78.

ő az összes emberével egy elérhetetlen fekvése miatt az ellenség számára teljességgel megközelíthetetlen szigetre vonult).¹¹² Reichenau Bertold sem Gézaról, sem Lászlóról nem szól részletesebben, ám az unokafivére vagy előkelői szavára sem adó (ő még azok tanácsait is semmibe vette) Salamonról megfogalmazott pejoratív ítélete¹¹³ egyértelművé teszi, hogyan vélekedett a hercegek hatalomátvételéről. Erkölcsiben is züllöttnek mutatja be IV. Henrik sógorát (*sem ő, sem a neje [...] az Apostol ellenére egymást kölcsönösen megcsalni nem féltek*)¹¹⁴ Konstanzi Bernold – méltóbbnak ítélve a trónra a pápa táborához (*[...] aki a katolikusok pártjához tartozónak vallotta magát [...]*;¹¹⁵ *[...] megígérte, hogy kitarat Szent Péter hűségén*)¹¹⁶ tartozó Lászlót (*Salamon, aki [...] a királyi méltóságra igen méltatlan [...] volt, László nevű földijétől a királyságtól megfosztatott*).¹¹⁷ Ugyancsak jogosnak látja Salamon uralmának megdöntését Lautenbachi Manegold, aki László méltatásáról sem feledkezik meg: *ennek az embernek [ti. Gézának – CsJ] az elvesztése után fivérét, Lászlót állították a helyébe, a tette kész és derék férfiút (...) ez nem jogsértés*.¹¹⁸ Kútffőinken végigtekintve elmondhatjuk tehát, hogy a műveikben a gregoriánus szellemiséget képviselő szerzők legitim uralkodókként ábrázolják I. Béla fiait, azonban elbeszéléseikből sokkal inkább Salamon, mint a haláláról szóló híradásokban *kegyes emlékezetűnek*¹¹⁹ mondott László hús-vér alakja bontakozik ki.

Hersfeldi Lampert fentebb idézett ironikus megjegyzése – Géza *ama nép akkori erkölcséhez képest*¹²⁰ derék ifjú volt – azt sugallhatja, hogy a magyarokról aligha vélekedtek német földön pozitívan, ám további, a nép megítélését jelző adalékkal forrásaink nem szolgálnak. Hasonlóan keveset tudhatunk meg kút-

¹¹² ÍF 1050–1116. 109. (ford. Thoroczkay G.); „(...) in locis, in quibus irruptio hostium timebatur, nihil animalia pabulorum reperirent, et sic ise cum omnibus suis in quendam insulam propter locorum difficultatem omnino hostibus inaccessibilem se contulit” – Lamperti monachi Hersfeldensis Opera i. m. 198.

¹¹³ ÍF 1050–1116. 123. (ford. Thoroczkay G.); „(...) parvipendens et ipse consilia eorum” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 220.

¹¹⁴ ÍF 1050–1116. 205. (ford. Rokay P.). „Nam nec illa nec ille coniugale fedus ad invicem eatenus servaverunt, immo contra apostolorum se ipsos invicem fraudere non timuerunt” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 439.

¹¹⁵ ÍF 1050–1116. 205. (ford. Rokay P.); „(...) parti catholicorum assentaneus (...)” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 438.

¹¹⁶ ÍF 1050–1116. 206. (ford. Rokay P.); „(...) se in fidelitate sancti Petri perseveraturum declaravit” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 465.

¹¹⁷ ÍF 1050–1116. 205. (ford. Rokay P.). „Salomon rex Ungarorum, sed regia dignitate indignissimus (...) a compatrioto suo, nomine Latislao, regno privatus (...)” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 435.

¹¹⁸ ÍF 1050–1116. 132. (ford. Thoroczkay G.). „Quo videlicet hominem exuto, superstitie adhuc Salemonis deiectione, fratrem eius Latezlaum virum strennum et bonum substituit. Haut iniuria” – Manegoldi ad Gebehardum liber i. m. 364–365.

¹¹⁹ „vir piaie memoriae” – Annales Hildesheimenses i. m. 49.

¹²⁰ Lásd fentebb, 111. jegyz.

főink nyomán magáról az országról. Ugyancsak Lampert évkönyve említi azt a vizenyős területet – alighanem a Csallóközt –, amelynek védelmébe IV. Henrik betörése idején Géza visszavonult.¹²¹ Konstanzi Bernold érdeklődését akkor kelti fel leginkább a magyar föld, amikor ott általa csodásként értékelt események – földrengések, áradások – történnek, ám a színes beszámoló földrajzi ismeretei a Kárpát-medence két főfolyójára korlátozódnak (*egy hegy a Dunába omlott; a Tisza nevű folyó három napig véresen folyt*).¹²²

Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy a német forrásokból viszonylag magas számú magyar vonatkozású eseményről nyerhetünk információkat: ezek közül (a király nővérének házasságkötésétől eltekintve) IV. Henrik 1074. évi háborúja és Szent László halála felülreprezentáltak a forrásanyagban. Értékes önálló beszámolót – részletesebb, a magyarországi trónviszály német megítéléséről is valló tudósítást – hagyományozott ránk a kortárs Reichenau-i Bernold vagy Hersfeldi Lampert, ám a legtöbb, a témánkba vágó részletet Konstanzi Bernoldnál olvashatjuk. A hosszabb terjedelmű híradások mellett akadnak egy-egy mondatos bejegyzések is: ezek sorában említettük az Augsburgi Évkönyv vagy a Weltenburgi Feljegyzések tömör közléseit IV. Henrik 1074. évi hadjáratáról vagy a Salamon halálát hírül adó (kései) tudósításokat.

3. Ausztriai források

Alsó- és felső-ausztriai, stájerországi vagy a salzburgi érsekség területén keletkezett forrásaink csaknem egytől egyig az osztrák annalisztika képviselői: a 12. századtól vezetett évkönyvek – a melki,¹²³ az admonti,¹²⁴ a garsteni¹²⁵ és

¹²¹ Lásd fentebb, 112. jegyz.; *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. I. 130.

¹²² ÍF 1050–1116. 207. (ford. Rokay P.). „Nam quidam mons se in Danubium peacipitavit (...). Fluvius quoque nomine Thizaha per triduum sanguineus fluxit” – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 496.

¹²³ „Henricus rex in Ungariam adversus Iotschonem patrualem Salomonis profectus, incassum rediit” – Annales Mellicenses. Ed. Wilhelmus Wattenbach. (MGH SS IX.) Hannoverae 1851. 480–535.: 499.; CFH I. 155–156. (380. sz.): 156. A forrásról lásd EMCh I. 73–74. (Meta Niederkorn szócikke).

¹²⁴ Annales Admontenses. Ed. Wilhelmus Wattenbach. (MGH SS IX.) Hannoverae 1851. 569–579.: 576. (a szövegkiadás szerint a közlés forrása a Melki Évkönyv; ennek híradásához az admonti annalista egy további megjegyzést fűz: „Item secundo et tercio illo profectus, terram Ungarorum in deditionem accepit”); CFH I. 89–90. (197. sz.): 90. A forrásról lásd EMCh I. 52. (Brian Murdoch – Kerstin Pfeiffer szócikke); Annales Admontenses, a. 1–1139. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00169.html, utolsó letöltés 2017. júl. 30.

¹²⁵ Chronicon Garstense. In: Rerum Austriacum scriptores qui lucem publicam hactenus non viderunt, et alia monumenta diplomatica nondum edita. Ed. Adrianus Rauch. (a továbbiakban: RAS) I. Vindobonae 1793. 5–40.: 13.; CFH I. 558–560. (1345. sz.): 559. A forrásról lásd *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 65–66. (1.1.13. sz.): 65.

a salzburgi történeti feljegyzések,¹²⁶ valamint Reicherspergi Magnus (Magnus Reicherspergensis) krónikája¹²⁷ – szoros sztemmatikai kapcsolatban állnak egymással,¹²⁸ s témánk vonatkozásában ugyanezt a tradíciót látszik ismerni az elbeszélésében az 1327-ig ívelő *Chronicon Austriacum* is.¹²⁹ Szükszavú kútfőinkből meglehetősen sovány kép bontakozik ki a 11. század utolsó harmadának magyar történelméről. A hagyományban az általam vizsgált korszak egyetlen eseménye tűnik fel: a tudósítás, amely a Salamon megsegítésére induló IV. Henrik kudarcával végződő 1074. évi vállalkozásáról számol be, csaknem azonos szövegezésben köszön vissza valamennyi forrásban. A magyarországi hatalomváltásra utalva az évkönyvek a hercegek közül egyedül Gézátnak nevezik meg: Lászlót az osztrák annalisztika nem ismeri. Az admonti és a salzburgi feljegyzések arra sem felejtenek el emlékeztetni, hogy Salamon felajánlotta az országot a német uralkodónak: az annalisták ily módon a császárnak kedvező beállításban ábrázolják a történeteket.

Az ausztriai kútfők képezte halmazon belül filológiai szempontból két, az annalisztikus tradícióval nem rokonítható kútfő különül el. A karintiai Jakob Unrest önálló értesülésekkel a Mátyás-korra nézve rendelkező elbeszélése (*Ungarische Chronik*)¹³⁰ a késő középkori magyar tradícióból – egy (vagy több)

¹²⁶ Annales s. Rudperti Salisburgenses. Ed. Wilhelmus Wattenbach. (MGH SS IX.) Hannoverae 1851. 758–810.: 773. (a kiadás által megjelölt forrás a Melki Évkönyv, a közlés – az Admonti Évkönyv bejegyzéséhez hasonlóan – kiegészül a Magyarország alávételére vonatkozó megjegyzéssel: „terram Ungarorum in deditionem accepit”); CFH I. 676–682. (1490. sz.): 677. A forrásra lásd Annales Sancti Rudperti Salisburgenses. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00381.html, utolsó letöltés 2017. júl. 30.

¹²⁷ Magni presbyteri Annales Reicherspergenses. Ed. Wilhelmus Wattenbach. (MGH SS XVII.) Hannoverae 1861. 439–534.: 446.; CFH II. 1483–1484. (3582. sz.): 1484. A forrásra lásd Magnus presbyter Reicherspergensis: Annales Reicherspergenses. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03337.html, utolsó letöltés 2017. júl. 30.

¹²⁸ Franz-Joseph Schmale: Die österreichische Annalistik im 12. Jahrhundert. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 31. (1975) 141–203., kül. 148–153., 185–187., 199–203.

¹²⁹ Az évkönyvi hagyománnyal azonos szövegezés erre vall. Lásd Anonymi Chronicon Austriacum Florianense incipiens a s. Leopoldo marchione. In: RAS I. 213–300.: 219.; CFH I. 504–518. (1215. sz.): 504. A forrásról lásd Körmendi T.: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 70–71. (1.1.17. sz.): 70. A krónika adatát veszi át a Leobeni Névtelen, lásd Anonymi Leobensis Chronicon. In: Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini. Ed. Hieronymus Pez. I. Lipsiae 1721. 755–966.: 773.; CFH I. 266–280. (592. sz.): 267.; Anonymus Leobensis: Chronik. In: Geschichtsquellen. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00480.html, utolsó letöltés 2017. nov. 13.; Körmendi T.: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 72–75. (1.1.19. sz.): 72–73.

¹³⁰ Ágoston Magdolna: Mátyás király és kora Jakob Unrest Osztrák krónikájában. Életünk 12. (1990) 8. sz. 666–670.

rövidebb krónikaszerkesztésből¹³¹ – táplálkozik, amikor az Árpádok regnálásáról hírt ad. A történetíró tollán Salamon mellett – Unrest tud az országot az unokaöccsétől visszakövetelő egykori uralkodó állítólagos pólai haláláról¹³² – László is megjelenik:¹³³ forrásunkban megtaláljuk a krónikakompozícióban is olvasható históriát, miszerint a német fejedelmek a magyar királyt hívták volna meg a császári trónra.¹³⁴ A német nyelvű történeti munka az ausztriai források sorában egyedüliként említi László elhunytát – igaz, elhalálozásának napját tévesen¹³⁵ jelöli meg. Az uralkodó váradi sírja¹³⁶ a karintiai krónikás összeállítása mellett szerepel ugyanakkor a szepességi születésű Leibici Márton (Martinus de Leibitz) 1464-ben lejegyzett emlékirataiban (*Senatorium / Dialogus historicus*) is: dialógus formájában írt munkájába a bécsi skót kolostor egykori apátja a magyar egyházi hagyomány nyomán emeli be László püspökségalapításait és szentté avatását.¹³⁷

A földrajzi egység általam tanulmányozott tíz kútfője nem járul hozzá különösebben a Szent László-korral kapcsolatos ismereteink gyarapodásához. A dolgozatban vizsgált periódus alig tart számot a Salzburgtól Bécs környékéig működő történetírók érdeklődésére, s a sablonos megfogalmazású évkönyvi feljegyzések a 11. század végi Magyarországról Közép-Európában kiformalódott képet sem segítenek árnyalni. Ahogyan a német területekhez kapcsolható források sorában is a magyar tradícióból közvetlenül merítő kései krónika – Mügelni Henrik elbeszélése – kínálja László regnálásáról a legrészletesebb beszámolót, úgy az ausztriai forrásanyagban is az az Unrest szól bővebben a királyról, aki Magyarországon összeállított szöveg(ek) nyomán dolgozik.

¹³¹ Egy, az Esterházy-kódex krónikavariánsával rokonítható, ám annál bővebb szövegezésű elbeszélésből (esetleg több rövidebb krónikából) merített. Lásd *Mikó Gábor*: Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg? Egy ismeretlen 15. századi krónika tanúskodása. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 1. sz. 1–22., kül. 7–9., 19. Unrest az Esterházy-krónikáétól eltérő adatokat közöl Szent Lászlóról: forrása ezen a ponton is hosszabb textus vagy eltérő kútfő lehetett.

¹³² *Rokay Péter*: Salamon és Póla. (Értekezések, monográfiák 23.) Újvidék 1990. 19–53.

¹³³ *Armbruster, A.*: Jakob Unrests Ungarische Chronik i. m. 491–492.

¹³⁴ *Chronici Hungarici compositio* i. m. 416. (139. c.); *Szovák K.*: Szent László alakja i. m. 133–138.

¹³⁵ 1095. július 29. helyett 1094. augusztus 1-je.

¹³⁶ A kérdéshez l. *Solymosi László*: Szent László somogyvári sírjának legendája. In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón*. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. Bp. 2011. 125–142.

¹³⁷ *Senatorium sive Dialogus historicus Martini abbatis Scotorum Viennae Austriae*. In: *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. Ed. Hieronymus Pez. II. Lipsiae 1727. 623–674.: 667.; CFH II. 1571–1573. (3629. sz.): 1572. A forrásról lásd Leibitz, Martin von: *Senatorium*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_03212.html, utolsó letöltés 2017. július 30. és Bradács Gábor tanulmányát jelen kötetben.

4. Francia források

A negyedik geográfiai csoportba a Rajnától Nyugatra keletkezett beszámolókat soroltam: a következőkben bemutatandó források az észak-francia területeken (Pikárdiában és Champagne-ban), valamint Flandriában és Alsó-Lotaringiában kerültek lejegyzésre. A dél-francia vidékhez egyetlen kútfő, a languedoci Saint-Gilles-du-Gard bencés apátságának halottaskönyve kapcsolható.¹³⁸

Összesen nyolc híradásunkat – Nyugat-Európa történetírói csekély érdeklődést tanúsítanak az 1074–1095 közötti Magyarország iránt – öt filológiai csoportba sorolhatjuk: *a)* Külön kell kezelnünk a világkrónika-irodalmat: Froidmont-i Helinandusnál (Helinandus de Frigido Monte),¹³⁹ a Laoni Névtelennél (Anonymus Laudunensis)¹⁴⁰ vagy a ghenti Szent Bavo-apátság krónikájában¹⁴¹ Gembloux-i Sigebert 12. század eleji *Chronographiájának* adatai¹⁴² – utóbbiak a számos forrásból táplálkozó összeállítás önálló szövegállományához sorolhatók – köszönnek vissza.¹⁴³ *b)* Kivételt képez Trois-Fontaines-i Alberik a 13. század derekán szerkesztett kompilációja:¹⁴⁴ bár a ciszterci krónikás előtt Sigebert műve korántsem volt ismeretlen, a medievisztika korán felfigyelt a champagne-i történeti munka és a magyar tradíció kapcsolatára. Az Árpád-házi királyok uralkodására vonatkozó feljegyzések jelentős részben a magyarországi rendtársak tájékoztatásán alapulnak.¹⁴⁵ *c)* A gembloux-i történetíró mellett témánk vonatkozásában a flandriai Szent Hubertus-monostor történeti feljegyzései is tartottak fenn önálló értesülést:¹⁴⁶ utóbbi kútfő híradását ültette át elbeszélésébe Orvali Egyed (Aegidius Aureaevallensis) a 13. században készült *gesta episcoporum*.¹⁴⁷

¹³⁸ Lásd fentebb, 40. jegyz.

¹³⁹ Helinandi Frigidi Montis monachi Chronicon. In: Patrologiae Cursus Completus. Series Latina. Ed. J[acques]-P[aul] Migne. I–CCXXI. Parisiis 1844–1865. CCXII. Parisiis 1865. 771–1082.: 963., 983.; CFH II. 1127–1129. (2724. sz.): 1129. A forrásról lásd EMCh I. 764. (Régis Rech szócikke).

¹⁴⁰ *Krijnie N. Ciggaar*: L'émigration anglaise à Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur les Varangues à Constantinople. *Revue des études byzantines* 32. (1974) 301–342: 322–323.; ÍF 1050–1116. 362–363. (ford., bev., jegyz. Makk Ferenc). Gombos a forrás megfelelő részletét nem közli, lásd CFH I. (1207. sz.) 495–496.

¹⁴¹ Lásd fentebb, 29. jegyz.

¹⁴² Lásd fentebb, 42. jegyz.

¹⁴³ A filológiai összefüggéseket részletesebben is tárgyalom doktori értekezésemben, lásd *Csákó Judit*: Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett elbeszélő kútfők tükrében. Doktori (PhD-) értekezés. [Kézirat. 2015.] 231–233. (52. sz.); 232–233. (53. sz.); 312–313. (113. sz.); 378–389. (162. sz.), kül. 388.

¹⁴⁴ Lásd fentebb, 45. jegyz.

¹⁴⁵ *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp. 1925. 5–32.; *Latzkovits L.*: Alberik világkrónikájának magyar adatai i. m. 85–92.; *Machovich Viktor*: A magyar–francia cisztercita-kapcsolatok történetéhez. Egyetemes Filológiai Közöny 59. (1935) 269–288.

¹⁴⁶ Lásd fentebb, 37. jegyz.

¹⁴⁷ Aegidii Aureaevallensis Gesta episcoporum Leodiensium. Ed. Ioh[annes] Heller. (MGH SS XXV.) Hannoverae 1880. 1–129.: 89. (a szövegösszefüggést a kritikai kiadás

d) Újból említést kell tennünk a Laoni Névtelen világkrónikájáról, amely Szent László koráról szólva nem csupán Sigebertus *Chronographiájából* merít: a kései elbeszélésben a 11. század végi Magyarország egyházi kapcsolataival kapcsolatban olvasható tudósításnak¹⁴⁸ nem találjuk párhuzamát a francia forrásanyagban. e) Önálló csoportba sorolhatjuk végezetül a Magyarországgal – a languedoci anyapátság somogyvári *filijával* – szoros kapcsolatot ápoló Saint-Gilles *necrologiumának* magyar vonatkozású feljegyzését.¹⁴⁹

Az öt hagyománykörben öt témakörben kapunk önálló jellegű értesüléseket:

(1) Az alsó-lotaringiai Gembloux krónikásának, Sigebert-nek – ahogyan az a birodalmi történetírókra jellemző – tudomása van a Salamon és a hercegek közötti viszony megromlásáról.¹⁵⁰ Az 1075. évhez bejegyzett híradás, miszerint a császár ellen lázadó magyarok *az országból elűzött Salamon királyt hosszas ostrommal zaklatják*, Makk Ferenc következtetése szerint arra a támadásra utalhat, amelyet Géza ebben az évben intézhetett a nyugati határvidékre visszaszorult Salamon ellen.¹⁵¹ A forrásban a magyarok IV. Henrik elleni felkeléseként beállított katonai akcióról szót ejtenek – mint azt fentebb jeleztem – a Sigebert munkáját használó későbbi világkrónikák is.

(2) Az Ardenneken fekvő Szent Hubertus-apátság¹⁵² vélhetőleg 1098 és 1106 között szerkesztett¹⁵³ krónikáját a 11. század második felében Magyarországon működő észak-francia főpapok kapcsán idézi a medievisztika: a két személy, akiről a forrás nyomán szólnunk kell, Verduni Henrik liège-i püspök (1075–1091) környezetében tűnik fel. A kútfőnkben az 1081. évnél (is) szereplő és *bellegradi* főpásztornak mondott Franco magyarországi ténykedése vitatott – a püspöki székhelyre vonatkozó latin megjelölés alatt akár a pomerániai Bialo-

is feltünteteti); CFH I. 18–19. (81. sz.): 19. A forrásról lásd Aegidius Aureaevallensis: *Gesta episcoporum Leodiensium*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00034.html, utolsó letöltés 2017. 08. 05.

¹⁴⁸ *Ciggaar, Krijnie N.*: L'émigration anglaise i. m. 323.

¹⁴⁹ Lásd fentebb, 40. jegyz.

¹⁵⁰ „Ungari contra Salomonem regem suum rebellionem meditantur; sed terrore Henrici imperatoris, cuius soror nupserat Salomoni, refrenantur” – Sigeberti Gemblacensis chronica i. m. 362. (1070. év).

¹⁵¹ Az idézet *Makk Ferenc* fordítása, lásd *Uő.*: Salamon és I. Géza viszála i. m. 158. „Ungari contra imperatorem rebellant, regemque suum Salomonem regno deturbatum, sub diutina custodia excruciant” – Sigeberti Gemblacensis chronica i. m. 363. A korpuszba nem vettem fel azt az angol forrást, amely a krónikásadatot ugyancsak átveszi. Lásd E Radulfi Nigri et Radulfi abbatis Coggeshalensis chronicis. Ed. Reinhold Pauli. In: MGH SS XXVII. Hannoverae 1885. 327–358.: 332. (a filológiai összefüggés megjegyzésével); CFH III. 2033–2034. (4341. sz.): 2033.

¹⁵² Saint-Hubert-en-Ardenne, régi nevén: Andage.

¹⁵³ A forrásról lásd EMCh I. 243. (Alain Dierkens szócikke); *Chronicon monasterii Andaginensis*. In: *Geschichtsquellen*. Hozzáférés: http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_00987.html, utolsó letöltés 2017. aug. 05.

gardot is érthetjük –, ¹⁵⁴ ám a liège-i egyházmegyéből elűzött Walbodo apát, miután ügyének IV. Henriket nem tudta megnyerni, 1075-ben valóban menedékre lelhetett Géza udvarában. ¹⁵⁵

(3) Az elmúlt évtizedek magyar kutatása előtt is ismert a teremtetéstől az 1219. évig ívelő laoni világkrónika ¹⁵⁶ azon híradása, amely szerint a Hódító Vilmos (1066–1087) uralma elől Bizáncba menekülő angol lovagok az Al-Dunától délre telepedtek meg. A forrás elbeszéli, hogy Új Angliából – mivel a konstantinápolyi *patriarcha* alá nem akartak tartozni – papjaikat Magyarországra küldték, hogy őket ott szenteljék fel. ¹⁵⁷ A szakirodalom a kalocsai érsekség bácsi székhelyének létrejöttét éppen a balkáni angolok jelenlétével magyarázza: a hipotézis szerint az egyháztartomány újonnan kialakított délvidéki központjára alighanem azért lehetett szükség, mert a metropolita – nem utolsósorban a magyar állam hatalmi törekvéseit is szolgálva – ily módon akarta a fennhatóságát *Nova Anglia* területére kiterjeszteni. ¹⁵⁸ A részlet a Magyar Királyság viszonyait illetően sem tájékoztató: a névtelen krónikás tud egyfelől Salamon bebörtönzéséről, másfelől pedig – ahogyan kútfőnk fogalmaz – a magyarok IV. Henrik császár elleni lázadásáról. ¹⁵⁹ Míg a trónjáról letaszított uralkodóval kapcsolatos híradás Sigebert tudósításával mutat párhuzamot, ¹⁶⁰ addig kérdésesnek kell tartanunk, vajon milyen forrásból nyerte a balkáni angolokról és a Magyarországra

¹⁵⁴ La Chronique de Saint-Hubert i. m. 50–51., 102. A kérdés irodalmára l. ÍF 1050–1116. 67–68.: 356. jz. (Kis Péter jegyzete). A monostor krónikájában felbukkanó bellegradi püspök magyarországi ténykedésének gyanúját egyéb alsó-lotaringiai kútfő is igazolni látszik: a liège-i Szent Lambert-székesegyház *obituarium*ában ugyancsak találunk egy Franco nevű személyt, akit a halottaskönyv veszprémi püspököknek titulál: „III. id. mart. commemoratio Franconis episcopi apud Vesperem que est civitas Hungarie” – La Chronique de Saint-Hubert i. m. 50.: 6. jegyz. (A halottaskönyvet nem vettem fel önálló tételként a vizsgálat tárgyát képező korpuszba.) A kérdéshez lásd még Thoroczkay Gábor tanulmányát jelen kötetben.

¹⁵⁵ La Chronique de Saint-Hubert i. m. 88–89.; Tóth Péter: Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére. Tihany 2007. 31–36.: 35.

¹⁵⁶ A kútfőről l. EMCh I. 440. (Reinhold Kaiser szócikke).

¹⁵⁷ Ciggaar, Krijnie N.: L’émigration anglaise i. m. 323. A témához lásd Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban. I–II. Máriabesnyő 2008. I. 120. (a vonatkozó fejezet Laszlovszky József munkája). Lásd még Laszlovszky József: Angol–magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig. Kandidátusi értekezés. [Kézirat, 1991.] 59–79.; 236–238.

¹⁵⁸ Makk Ferenc: Megjegyzések a Szent László korabeli magyar–bizánci kapcsolatok történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica XCVI. Szeged 1992. 13–24.: 16–20., kül. 19–20. A forrásban olvasható történet hitelének kérdéséhez lásd Pozsár Dániel: Beszélhetünk-e nyugati haditechnikai fölényről az első keresztes hadjárat időszakában? In: Micae mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. V. Szerk. Fábián Laura – Gál Judit – Haraszi Szabó Péter – Uhrin Dorottya. Bp. 2016. 173–191.: 176–177.

¹⁵⁹ Ciggaar, Krijnie N.: L’émigration anglaise i. m. 323.

¹⁶⁰ A szöveghelykapcsolatra lásd uo., 2. jegyz.

küldött papjaikról szóló információt a 13. század első felében alkotó krónikás. Gyanítható, hogy a motívum korai híradásban is szerepelhetett: elképzelhetőnek vélem, hogy a laoni történetíró anglo-normann kútfőből kölcsönzött.¹⁶¹

(4) Mint azt fentebb jeleztem, a magyar medievisztika régóta elfogadja a tézist, miszerint a 13. századi Champagne-ban világkrónikát író Trois-Fontaines-i Alberiket ciszterci rendtársai tudósították; annál problematikusabb azonban, hogy az 1241-ig ívelő összeállítás magas számú magyar értesülésének háttérében szóbeli vagy írott forrást kell-e feltételeznünk. Ha a valamelyest bővebb szövegezésű híradások természetét vitathatjuk is, alighanem azt kell sejtenünk, hogy az észak-franciaországi történetíróhoz írott formában jutott el egy, az Árpád-házi királyok neveit és az uralkodási időtartamokat tartalmazó királylista:¹⁶² a László trónra lépésére (az uralkodás kezdetét a francia területek forrásanyagában egyedül Alberik szerepelteti, ám tévesen egy esztendővel későbbre helyezi) és halálára vonatkozó közlés¹⁶³ talán a Magyarországon összeállított rövid feljegyzésekből került a forrásba. Jóval érdekesebbnek kell tartanunk azt az ugyancsak az 1078. évhez bevezetett híradást, amely a somogyvári apátság másfél évtizeddel későbbi alapításáról emlékezik meg (a passzus miatt a kutatás sokáig a dunántúli apátsággal kapcsolta össze Alberik magyar híreit).¹⁶⁴ A témánkba vágó részlet kuriózumát az adja, hogy a tömör közlés ugyanabban a meglepő alakban – *Logescelausként* – szerepelteti a magyar király nevét, amelyben az az 1091. évi somogyvári alapítólevél egy 13. századi másolatában¹⁶⁵ is előfordul. Ha Alberiknek az egykori alapításról a francia anyaapátság szerzetesei –

¹⁶¹ Az angolok balkáni jelenléte a középkori történetírásban nem volt ismeretlen: vonatkozásukban – egyéb források mellett – egy 14. századi izlandi ének is tartott fenn adatokat. A lovagok magyarországi egyházi összeköttetéseit is említő elbeszélést a hazai kutatással *Fest Sándor* ismertette meg, lásd *Uő.*: Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. Századok 71. (1937) 1–3. sz. 122–126.: 123–124. A dolgozatomban irodalmi műfaja miatt nem tárgyalt *Játvarðar-saga Nova Angliával* kapcsolatos előadása a szakirodalom megállapítása szerint a Laoni Névtelen krónikáján alapszik: a tézist elfogadva az északi forrás magyar vonatkozású passzusát sem kell önálló forrásértékkel bíró részletként kezelni. A filológiai kapcsolatra l. *Miszler T.*: *Játvarðar saga* i. m. 16–21.

¹⁶² A kérdéshez l. *Veszprémy László*: A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2010. 11–22.: 16–17.; *Csáki Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp. 2012. 515–526., kül. 522.

¹⁶³ *Albrici monachi Triumfontium Chronicon* i. m. 789., 803.

¹⁶⁴ *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői i. m. 83–85.; *Hóman B.*: A Szent László-kori *Gesta Ungarorum* i. m. 23–32.; *Latzkovits L.*: Alberik világkrónikájának magyar adatai i. m. 68–69.

¹⁶⁵ A magyar történet kútfőinek kézikönyve. *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Angyal Dávid és Mika Sándor közreműködésével szerk. Marczali Henrik. Bp. 1901. 100–102. A szöveggyűjtemény egy lyoni oklevélmásolat szövegét közli.

s nem pedig magyarországi ciszterci rendtársai – számoltak be (esetleg a szóban forgó oklevél-másolat alapján), akkor Saint-Gilles-ben a 13. század derekán is ápolhatták az elmúlt évszázad végén szentté avatott király emlékét.¹⁶⁶

(5) László halálának emléknapiját megtaláljuk a magyar kapcsolatokkal bíró¹⁶⁷ dél-franciaországi monostor halottaskönyvében:¹⁶⁸ minden bizonnyal első kézből, a somogyvári szerzetesektől származó értesüléssel van dolgunk. Azt, hogy a magyar uralkodó 1095-ben távozott az élők sorából, a *necrologium* mellett (s természetesen attól függetlenül) feljegyzi egyébként a fentebb bemutatott világkrónikás tradíció is: mivel Sigebert az elhunyt királyt meg sem nevezi,¹⁶⁹ a *Chronographiára* támaszkodó késő középkori ghenti kompiláció a megfelelő évnél tévesen Salamon gyászírét szerepelteti.¹⁷⁰

A francia forrásanyag meglehetősen gyér számú magyar vonatkozású szöveg helye jól mutatja, hogy a nyugati történetírókat a távoli Magyarország kevéssé foglalkoztatta. Az 1070-es évek trónharcaira vonatkozó néhány feljegyzés egyetlen kútfőre, Gembloux-i Sigebert világkrónikájára – egy, a Birodalom és Franciaország határterületén keletkezett történeti munkára – vezethető vissza. A német területek korpuszával ellentétben a francia történetírók tollán készült elbeszélésekben a király halálhíre sem köszön vissza túlságos gyakorisággal. Bár akad a krónikákban az eseménytörténeti rekonstrukcióba bevonható önálló értesülés is, a keleti angolok magyar összeköttetéseire vagy az útjukat Magyarországra vevő észak-francia prelátusokra vonatkozó híradások csupán egy-egy utalás erejéig emlékeznek meg a Kárpát-medence államáról.

5. Itáliai források

A Rajnától Nyugatra fekvő területek forrásanyagához hasonlóan az Alpoktól délre szerkesztett krónikák sem bővelkednek az 1074–1095 közötti Magyarországra vonatkozó feljegyzésekben. Míg a francia kútfők önálló hírértékkel bíró beszámolót is hagyományoztak ránk, addig az Itáliához köthető tudósítások egytől egyig a kései tradíció letéteményesei: 14–15. századi forrásaink leginkább azt illusztrálják, hogy a Szent Lászlóval kapcsolatban Magyarországon kiformalódott hagyomány hogyan tört magának utat az európai írásbeliségbe. Összesen három forrásunk közül kettőt (Velencei Paolino / Paolino Minorita / Paulinus Ve-

¹⁶⁶ Ha a diplomamásolat valóban Saint-Gilles-ben keletkezett. A kérdést részletesebben ismertetem, lásd *Csákó J.*: Néhány megjegyzés i. m. 522–526.

¹⁶⁷ A témához lásd *Kiss Gergely*: A somogyvári bencés apátság és francia kapcsolatai. *Egyháztörténeti Szemle* 2. (2000: 1.) 43–60.

¹⁶⁸ *Winzer. U.*: S. Gilles i. m. 357–358., 376.

¹⁶⁹ Sigeberti Gemblacensis chronica i. m. 367.

¹⁷⁰ *Recueil des chroniques de Flandre* i. m. 569.

netiis¹⁷¹ és Andrea Dandolo¹⁷² krónikái) egyazon filológiai csoportba: a velencei tradícióhoz sorolok. Az észak-itáliai városállam hagyománykörétől a Firenzében működő Pistoiai Sozomeno és Matteo Palmieri (Mattheus Palmerius) 15. századi világkróniki különíthetők el.¹⁷³

Az 1070-es évek magyarországi belviszályainak híre az itáliai történetírókhoz is eljutott. Az országban uralkodó zavaros helyzetről kútfőink részben a magyar hagyományt követve tájékoztatnak bennünket. Eckhardt Sándor kutatásai nyomán a medievisztika előtt jól ismert, hogy a világkrónikáját (*Satirica ystoria*) a 14. században összeállító Paolino Minorita magyarországi forrást is használt: a szerző Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-át hívta segítségül.¹⁷⁴ A dőzseként tollat ragadó Andrea Dandolo több ízben – a dolgozatban vizsgált téma vonatkozásában is – átemelte munkájába krónikás elődje híreit, ám egyéb tradícióból is bővítette az Árpádok országával kapcsolatos ismereteket. A magyarországi trónviszályok vonatkozásában Paolinónál még nem szereplő részlet valamiféle helyi (esetleg dalmáciai) hagyomány hatásáról árulkodik:¹⁷⁵ a 14. század derekán alkotó szerző tudni véli, hogy az Adriai-tengerparton megjelenő Salamon lázadásra ösztönözte Zárát, amelyet azután az akkori velencei

¹⁷¹ A teljes szövegében máig kiadatlan világkrónika adatai közül Muratori nyomán Gombos csupán néhányat közöl. Lásd Excerpta ex chronico Iordani. In: Antiquitates italicæ medii ævi. Ed. Ludovicus Antonius Muratori. IV. Mediolani 1741. 951–1034.: 965.; CFH III. 1962–1963. (4191. sz.). A forrásra lásd EMCh II. 1193–1194. (E. Randolph Daniel szócikke).

¹⁷² Andreae Danduli Venetorum ducis Chronicon per extendum descripta aa. 46–1280. d. C. A cura di Ester Pastorello. (Rerum Italicarum scriptores. Raccolta degli storici Italiani dal cinquecento al millecinecencento 12/1.) Bologna [1938–1958]. 211., 213., 215.; CFH I. 58–67. (160. sz.): 60. A forrásra lásd EMCh I. 506–507. (Valentina Dell’Approvitola szócikke).

¹⁷³ Lásd fentebb, 46. jegyz., valamint Matthei Palmerii Liber de temporibus. A cura di Gino Scaramella. (Rerum Italicarum scriptores. Raccolta degli storici Italiani dal cinquecento al millecinecencento 26/1.) Città di Castello [1906–1915]. 89.; CFH II. 1579. (3662. sz.).

¹⁷⁴ Paolino világkrónikájának megfelelő részletét l. Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana (a továbbiakban: BAV), Vat. lat. 1960. f. 223v. A dokumentum digitálisan is elérhető. Hozzáférés: http://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.1960, utolsó letöltés 2017. 07. 06. A kézirati hagyományt ismerteti *Isabelle Heullant-Donat*: Entrer dans l’histoire. Paolino da Venezia et les prologues de ses chroniques universelles. Mélanges de l’École française de Rome. Moyen Âge 105. (1993) 1. sz. 381–442.: 398–399.; 430–435. A filológiai kapcsolatokra lásd Henry Simonsfeld: Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke. München 1876. 115–120.; Eckhardt Sándor: A pannóniai hún történet keletkezése. Századok 62. (1928) 1–3. sz. 465–491., 4–6. sz. 605–632., kül. 478–479. A témához lásd továbbá *Veszprémy László*: A hun–magyar hagyomány alakulása és a tatárjárás. Hadtörténelmi Közlemények 104. (1991) 1. sz. 22–33.

¹⁷⁵ *Eckhardt S.*: A pannóniai hún történet i. m. 479.: 1. jegyz. Az ismeretlen velencei forrásokra lásd *Simonsfeld, H.*: Andreas Dandolo i. m. 123–125.

dózse – az unokafivérek közötti ellenségeskedést kihasználva – visszafoglalt.¹⁷⁶ Az Árpádokra vonatkozó néhány genealógiai adat között – ismeretlen kútfő nyomán – Sozomeno (és nyomában Matteo Palmieri) is közlik Salamon elűzetésének tényét.¹⁷⁷

Velencei Paolino – s őt követve Dandolo – ugyanakkor nem csupán a hercegek hatalomra jutásáról számolnak be: a krónikák a magyar tradícióra támaszkodva a vizsgált korpusz egyéb szövegeiben fel nem lelhető értesüléseket is megőriztek számunkra. Géza regnálásával kapcsolatban történetíróink megjegyzik, hogy a piaci napokat az uralkodó helyezte át szombatra, s bizánci aranyakat veretett: az itáliai krónikások forrásául szolgáló Kézai az említett intézkedéseket I. Bélához kapcsolja. László uralkodásához érkezve kútfőink egy, a besenyők ellen vezetett hadjáratról tesznek említést: a valójában korábbi eseményre, a kerlési csatára utaló közlés egyértelmű kölcsönzés a magyar *gestaszerzőtől*.¹⁷⁸

¹⁷⁶ „Hoc tempore Salomon rex Hungariae terrestria loca Dalmatiae inquietans, Iadratinos, qui promissam ducis fidelitatem servaverant, ad rebelliones induxit. Postea itaque orta discordia inter Salomonem regem et fratres Geyza et Ladislaum, maximis regnum conquassatur angustiis. Tunc iste duc sui ducatus anno II hostiliter egressus, quibusdam incolis confaventibus, Iadram recupaverit” – Andreae Danduli Venetorum ducis Chronicon i. m. 211. A kronológiai zavarra – Domenico Contarini (1043–1070) uralkodásának második éve három évtizeddel előzi meg a magyarországi belviszályokat – a szövegkiadás is felhívja a figyelmet.

¹⁷⁷ Excerpta ex historia Sozomeni Pistoriensis i. m. 10.; Matthei Palmerii Liber de temporibus i. m. 89. A filológiai kapcsolatra lásd EMCh II. 1183–1184. (Hartmut Beyer szócikke): 1183.

¹⁷⁸ „Tempore Zechae regis Hungariae, prius ipse qui fidem reliquit, postea rediit. Hic constituit omnia fora fieri sabbato et Byzantia currere fecit. Tempore successoris in septem castris Beggi Hungaris infestissimi, spoliata Hungaria fugiebant; sed ab Ungaris ita oppressi dicuntur, ut nec unus quidem effugerit” – Excerpta ex chronico Iordani i. m. 965. (vö. Róma, BAV, Vat. lat. 1960. f. 224^v). „Geycha autem regnavit, tunc populus ille quasi fidem reliquit, postea rediit. Hic constituit omnia fora fieri sabato et bisancia curere fecit. (...) Ladislaus, post Geycham, Ungarorum tenuit regnum. (...) Bessi Ungaris infestissimi, spoliata Hungaria fugiebant; sed ab Ungaris ita oppressi dicuntur, ut nec unus quidem efugerit” – Andreae Danduli Venetorum ducis Chronicon 211., 213., 215. Vö. Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. Ed. Alexander Domanovszky. In: SRH I. 129–194.: 180., 182. A Kézai-féle szöveghelyekkel kapcsolatban lásd *Anonymus: A magyarok cselekedetei – Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*. Ford. Veszprémy László – Bollók János. (Millenniumi magyar történelem. Források) Bp. 2004. 144.: 251. jz.; 145.: 261–262. jz. (Veszprémy László jegyzetei). Eckhardt Sándor a 15. századi párizsi kézirat (Bibliothèque Nationale, Latin 4940., bemutatását lásd *Heullant-Donat, I.: Entrer dans l'histoire* i. m. 434.) magyar adatait tekintette át, ám felhívta a figyelmet arra, hogy a kódexben fenntartott szöveg aligha teljes: az olaszországi *manuscriptum*okban további magyar vonatkozású passzusokat remélt. A Franciaországban őrzött, a Géza és László uralkodására vonatkozó közléseket nem tartalmazó krónikakézirat nyomán mindenesetre arra a következtetésre jutott, hogy Dandolo – akinél a szóban forgó részleteket viszont megtalálta – önállóan is használhatta Kézait, és a magyar *gesta* nyomán egészíthette ki Paolino adatait. Lásd *Eckhardt S.: A pannóniai hún történet* i. m. 477–480. A *Satirica ystoria* valóban bővebbnek bizonyuló vatikáni kéziratában azonban a szombati vásárokat és a kerlési

6. Dalmáciai források

A téma vonatkozásában két dalmáciai kútfőt foghatunk vallatóra: a források Spalato városához kapcsolhatók. Tamás esperes 1266–1268 között keletkezett *Historia Salonitanája* és az ismeretlen történetíró tollán született kései – valószínűleg 15. századi – *gesta* egyfelől László 1091. évi horvátországi hadjáratáról, másfelől az ugyanebben az esztendőben Magyarországot sújtó kun betörésről számolnak be. A tudósítások önálló hírtértekkel nem bírnak: Tamás a magyar *gesta* szerkesztmény egy mára elveszett redakciójára támaszkodva állíthatta össze munkája kérdéses passzusát, a névtelen szerző pedig alighanem elődje előadását vette alapul, s azt színesítette további elemekkel.¹⁷⁹ Míg a 13. századi elbeszélés László megítéléséhez is szolgáltat adalékot – a forrás az Isten segedelmével győzedelmeskedő harcos uralkodó portréját állítja elénk –,¹⁸⁰ addig a Spalatói Névtelen torzult hagyományt képviselő beszámolója a magyar király nevét is helytelenül adja meg, s Istvánnak tulajdonítja a horvátországi hódítást.¹⁸¹

7. Cseh források

A 12–15. századi csehországi források (így a firenzei származású Giovanni de' Marignolli / Johannes de Marignola IV. Károly udvarában készült cseh krónikája) az 1125 előtt működött prágai kanonok, Kozma *Chronica Boemorum*ának információit¹⁸² veszik át.¹⁸³ Kivételt a morvaországi Hradište tradíciója képez,

csatát említő passzus is fellelhető (Muratorinak ugyancsak itáliai *manuscriptum* állhatott rendelkezésére: a kérdéses szöveghelyet a 18. századi forráskutató is közli). Bár a 14. századi kézirat valamennyi magyar vonatkozású bejegyzését nem vizsgáltam, az a benyomásom, hogy Dandolónak aligha lehetett birtokában Kézai elbeszélése: ahol a velencei dózse mégis többletinformációt közöl krónikás elődjéhez képest, azt nem a magyar hagyomány nyomán teszi.

¹⁷⁹ *Körmendi Tamás*: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. Századok 149. (2015: 2.) 443–477.: 452–459., 475–476.

¹⁸⁰ „Fuit autem rex iste non solum armis strenuus, sed relligione et sanctitate insignis (...)”; „Sed Vladisclavus rex coacto in unum sui regni exercitu in hostiles turmas viriliter irruens, divino protectus auxilio, maiorem partem barbarice nationis passim per campos stravit in mortem (...)” – Thomae Archidiaconi Spalatensis *Historia Salonitanorum* i. m. 94.

¹⁸¹ *Ferdo Šišić*: Priučnik izvora hrvatske historije. Enchiridion fontium historiae Croatiae. Zagreb 1914. 321. Lásd még *Uő.*: Geschichte der Kroaten. I. Zagreb 1917. 331–333.

¹⁸² Lásd fentebb, 26. jegyz.

¹⁸³ A hagyománykör forrásai: (1) *Chronicon Bohemiae*: Chronicon Bohemiae. In: Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc. Ed. Jo[hannes] Petrus de Ludewig. I–XI. Francofurti–Lipsiae 1720–1741. XI. Francofurti 1737. 128–383.: 224., 230–231., 232.; CFH I. 528–537. (1246. sz.) : 530.; az 1467-ig ívelő forrással kapcsolatban lásd RF III. 288.; *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András

amely – vélhetőleg önállóan – Szent László halálhírét rögzíti.¹⁸⁴ Az 1140-es évek folyamán a bencés apátságban vezetett évkönyv (*Annales Gradicensis*) előtt ismert volt Aurai Ekkehard (Michelsbergi Frutolf) világkrónikája, ám a történeti feljegyzések összeállítója a német forrást csupán a 999. évig terjedően aknáztta ki.¹⁸⁵ a László elhunytára vonatkozó megjegyzést az annalista aligha kölcsönözte tehát a birodalmi hagyományból. A szerzetesház halottaskönyvének értesülése – a *necrologium* feljegyzi az uralkodó és bátyja halálának emléknapiját¹⁸⁶ – arról látszik tanúskodni, hogy László elhunytáról a hradištei bencések a csupán az évet megjelölő német tradíciótól¹⁸⁷ függetlenül értesültek. A Magyarország iránti érdeklődés korántsem meglepő abban az apátságban, amelyet I. (Szép) Ottó olmützi herceg a helyi hagyomány szerint feleségével, az Árpád-házból származó Eufémiával közösen alapított. A *Necrologium Bohemicum* – amely, mivel a ha-

magyar királyok i. m. 194. (7.6. sz.). (2) *Granum catalogi praesulum Moraviae: J[oseph] Loserth*: Das Granum catalogi praesulum Moraviae nach Handschriften des olmützer Domkapitelarchivs. In: Archiv für österreichische Geschichte 78. (1892) 45–97.: 68.; CFH II. 1080. (2576. sz.); EMCh I. 729–730. (Pavel Krafl szócikke); (3) Giovanni de' Marignolli (Johannes de Marignola) *Chronica Bohemorum*: Kronika Jana z Marignoly. In: Fontes Rerum Bohemicarum. Ed. Josephus Emler. I–VIII. Praha 1873–1932. (a továbbiakban: FRB) III. Praha 1882. 485–604.: 543., 546.; CFH II. 1301–1309. (3143. sz.): 1302.; a forrásra lásd *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 191–192. (7.3. sz.); EMCh II. 934–935. (Marie Bláhová szócikke); (4) Přibík Pulkava: Kronika Pulkavova. In: FRB V. Praha 1893. 3–207.: 56., 58., 60.; CFH III. 1989–2002. (4289. sz.): 1991–1992.; *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 192–193. (7.5. sz.); EMCh II. 1246–1247. (Marie Bláhová – Václav Bok szócikke). (5) A Prágai Kozma előadására épülő kútfők sorában végezetül említést kell tennünk az ún. Dalimil-krónikáról: az 1310–1314 táján összeállított – a 14. század derekán középfelnémetre is átültetett, s utóbb latin variánszal is bíró – elbeszélésben a cseh nyelvű történeti irodalom első termékét tisztelhetjük. Lásd Rýmovaná kronika česká – Di tutsch kronik von Behemlant. In: FRB III. Praha 1882. 1–297.: 105–106.; CFH II. 813–824. (1846. sz.): 815., 820.; a forrásról lásd *Radek, T.*: Das Ungarnbild i. m. 97., 125.; EMCh I. 504–505. (Marie Bláhová szócikke). Lásd Rýmovaná kronika česká – Di tutsch kronik von Behemlant. In: FRB III. Praha 1882. 1–297.: 105–106., 277.; CFH I. 537–540. (1247. sz.): 538.; CFH II. 813–824. (1846. sz.): 815., 820.; a forrásról lásd *Radek, T.*: Das Ungarnbild i. m. 97., 125.; EMCh I. 504–505. (Marie Bláhová szócikke).

¹⁸⁴ *Annales Gradicensis et Opatowicensis*. Ed. W[ilhelmus] Wattenbach. (MGH SS XVII.) Hannoverae 1861. 643–653.: 648.; CFH I. 135–136. (325. sz.): 136. Az évkönyvet, miután Hradištebe premontreiek kerültek, az innen elvándorolt bencések az opatovicei (Velké Opatovice) monostorba vittek magukkal. Lásd EMCh I. 66–67. (Marie Bláhová szócikke).

¹⁸⁵ *Annales Gradicensis* i. m. 643. (Wilhelm Wattenbach bevezetője).

¹⁸⁶ A *necrologium* mind Géza, mind László haláláról megemlékezik, ám a dátumok hibásak: „VII. Kl. Apr. Deuca rex Ung.”; „III. Kal. Iul. Vladislaus rex Ungarorum” – Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita. Ed. Gelasius Dobner. I–VI. Pragae 1764–1785. III. Pragae 1774. 9–16.: 11., 13.; CFH II. 1672. (3914. sz.). Vö. Magyarország történeti kronológiája. I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Benda Kálmán, szerk. Solymosi László. Bp. 1981. 91., 97. (április 25., július 29.).

¹⁸⁷ Ekkehardi Uraugiensis Chronica i. m. 207.

lottaskönyv a Hradištěvel szoros kapcsolatot fenntartó Břevnov Prága melletti monostorában keletkezhetett, a morvaországi hagyománytól esetleg nem teljesen független – ugyancsak szerepelteti Géza és László halálának napját.¹⁸⁸

Az egyetlen filológiai rendszerbe illeszthető további források (6 kútfő) az olvasót a vizsgált történelmi periódus két magyar vonatkozású eseményéről tájékoztatják:

Megtudhatjuk a tudósítások nyomán egyfelől, hogy Jaromir (a forrásokban Gebhard) prágai püspök¹⁸⁹ 1090-ben¹⁹⁰ László támogatását kérte bátyja, II. Vratislav cseh fejedelem (1061–1092, 1085-től király) ellenében. A konfliktushoz az vezetett, hogy a prágai diocézis joghatósága alól a morva területeket – a Vratislav alapította olmützi püspökséget – leválasztották, s Jaromir ezzel az eljárással nem értett egyet.¹⁹¹ A Magyarországra érkező prelátusnak pénzre lett volna szüksége, hogy a pápát a cseh egyház ügyével felkereshesse. A főpap azonban nem juthatott el Rómába: magyar földön betegségbe esett, s Esztergomban érte a halál június 26-án.¹⁹²

¹⁸⁸ Minderre I. *Kosztai László*: A hradištei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: Ünnepi kötet Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Balogh Elemér – Homoki Nagy Mária. Szeged 2013. 403–425.: 415–416. A *Necrologium Bohemicum* magyar adatainak forrása ugyanakkor aligha lehetett a hradištei halottaskönyv, hiszen utóbbi értesüléseivel szemben előbbi dátumai bizonyulnak helyesnek.

¹⁸⁹ 1068–1090, lásd Lexikon des Mittelalters. I–X. München–Zürich, 1980–2000. V. 305. (Peter Hilsch szócikke).

¹⁹⁰ A szakirodalomban felmerült, hogy Kozma adata – az eseményeket a krónikás helyezi az 1090. évre – téves lehet, s Jaromir magyarországi útjára s halálára egy évvel korábban kerülhetett sor, lásd *Franz [František] Palacký*: Geschichte von Böhmen. Grösstentheils nach Urkunden und Handschriften. I. Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge in Böhmen bis zum Jahr 1197. Prag 1836. 321. A történetíró évmegadásának helyessége mellett érvel *Bertold Bretholz*: Studien zu Cosmas von Prag. III. Das Todesjahr des Prager Bischofs Gebhard. Neues Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde 35. (1910) 679–684. – Ezúton köszönöm Bradács Gábornak, hogy a problematikára felhívta figyelmemet.

¹⁹¹ A hosszú évekig tartó konfliktusra lásd *Bagi Dániel*: Hogyan jött létre a középkori Morvaország? Egy új könyv margójára. Aetas 27. (2012: 4.) 236–252.: 244–246.; *Nora Berend – Przemysław Urbańczyk – Przemysław Wiszewski*: Central Europe in the High Middle Ages. Bohemia, Hungary and Poland c. 900 – c. 1300. (Cambridge Medieval Textbooks) Cambridge 2013. 375.

¹⁹² Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 145–147. A híradás egyéb forrásainkba is továbbhagyományozódik: Chronicon Bohemiae i. m. 224.; *Loserth, J.*: Das Granum catalogi praesulum Moraviae i. m. 68.; Kronika Jana z Marignoly i. m. 543.; Kronika Pulkavova i. m. 58.; Rýmovaná kronika česká i. m. 106. Lásd még *Peter Hilsch*: Familiensinn und Politik bei den Premysliden. Jaromir-Gebehard, Bischof von Prag und Kanzler des Königs. In: Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag. Hergestellt von Hubert Mordek. Tübingen 1991. 215–231.: 229.; *Richárd Pražák*: Szent István és az Árpád-házi királyok képe a régi cseh irodalomban. In: „Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai. Szerk. Bene Sándor. Bp. 2006. 292–298.: 292.

Értesülhetünk másfelől arról is, hogy 1091-ben a későbbi II. Břetislav fejedelem (1092–1100) ugyancsak Lászlónál lelt menedékre, amikor apjával, a fentebb említett Vratislavval összetűzésbe került.¹⁹³

A prágai történetírót – mint ez híreiből is kitűnik – kizárólag a csehországi történések foglalkoztatják: a szomszédos államról pusztán annyiban emlékezik meg, amennyiben a történetmeséléshez ez elengedhetetlen. A II. Vratislav konfliktusairól készült híradásoknak László csupán mellékszereplője. A *pannonok királyának* nevét¹⁹⁴ a forrás ismeri ugyan – meg is jegyzi róla, hogy Břetislavot *jóakarátulag fogadta*¹⁹⁵ –, *ám az uralkodóról további adalékkal a gesta* nem szolgál. Az elbeszélésben ugyancsak feltűnő esztergomi püspöknek (*sic!*)¹⁹⁶ Kozma már a személyét sem jelöli meg pontosabban – pedig a krónikást a kérdéses metropolita utódja, Szerafin (1095–1104) szentelte pappá 1099-ben.¹⁹⁷

A részletekben találunk ugyanakkor földrajzi jellegű információkat. A prágai kanonok nem csupán Esztergomot nevezi meg – ahová a beteg Jaromir hajóval érkezik meg, s ahol a történetíró maga is megfordult –, de kitér arra is, hogy Břetislav Trencsén várának közelében, egy Bán nevezetű, vadászatokra is alkalmas, erdőséggel körülvett helyen élvezte a magyar király vendégszerete-

¹⁹³ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 155. Az adatot átveszi: Chronicon Bohemiae i. m. 230–231., 232.; Kronika Jana z Marignoly i. m. 546.; Kronika Pulkavova i. m. 60. Az apa és a fiú közötti ellentétet Kozma azzal magyarázza, hogy Břetislav nagybátyja: Konrád biztatására meggyilkolta azt a Zderad tanácsost, aki őt korábban nyilvánosan megalázta. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 149–151. Az eseményekhez lásd még *Lisa Wolwerton: Hastening Toward Prague. Power and Society in the Medieval Czech Lands. (The Middle Ages Series) Philadelphia 2001.* 201–203.; *Pražák, R.: Szent István* i. m. 292., 293. Ezen a ponton jegyzem meg, hogy a Dalimil-féle krónika tartalmaz egy egyéb forrásainkban fel nem lelhető epizódot: a 14. századi verses elbeszélésben a Gebhard haláláról beszámoló passzust megelőzően olvashatunk egy hadjáratról, amelynek során II. Vratislav a császár oldalán vonult fel az akkoriban keresztény hitre térő (!) magyarok (*Die Ungirn in derselbin cziyt / wurdin in irn landen getouft wit*) ellenében. Lásd Rýmovaná kronika česká i. m. 105. A zavaros részletben alighanem az 1070–1080-as évek eseményei keverednek: visszaköszönhet az előadásban egyfelől IV. Henrik Salamon megsegítésére vezetett katonai akcióinak, másfelől a cseh támogatással a szászok ellen folytatott hadakozásainak vagy Vratislav II. Lipót osztrák őrgróf elleni fellépésének az emléke. Utóbbi vállalkozásokról a német forrásanyag is megemlékezik, lásd *Norbert Kersken: Das přemyslidische Böhmen in der zeitgenössischen Historiographie des Reichs. In: Böhmen und seine Nachbarn in der Přemyslidenzeit. Herausgegeben von Ivan Hlaváček und Alexander Patschovsky. (Vorträge und Forschungen 74.) Ostfildern 2011.* 385–436.: 405–408.

¹⁹⁴ „antiquum amicum Wladizlaum regem Pannonicum” – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 146.

¹⁹⁵ „benigne suscepit” – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 155.

¹⁹⁶ „et qui prope urbem erat Strigonomiam, illuc mittit eum rex navigio, commitens curam eius urbis episcopo” – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 146.

¹⁹⁷ *Kosztá L.: A hradištei bencés monostor* i. m. 403–404.

tét.¹⁹⁸ Említést érdemel továbbá ezen a ponton IV. Henrik a kutatásban hamisítványnak tekintett diplomája, amely – a püspökség Morvaország feletti jogait védendő – a prágai diocézis keleten és délen Magyarországig nyúló határait írja le, s amelyet Kozma egy az egyben beillesztett krónikájába.¹⁹⁹

Mint azt a rövid áttekintés során láthattuk, alacsony számú forrásunk a korszak az Árpádok és a Přemyslidák dinasztikus kapcsolataival²⁰⁰ együtt sem különösebben élénk cseh–magyar kontaktusainak állít emléket. Egyedi jellegű önálló értesüléseket csupán Prágai Kozma tartott fenn számunkra: a cseh uralkodóház Szent László udvarában megfordult tagjainak története a 12. század eleji elbeszélés nyomán vált ismertté a kései krónikások előtt.²⁰¹

7. Lengyel források

A német forrásanyag mellett a mintegy huszonkét kútfőből álló lengyel korpusz mutatkozik a leggazdagabbnak a Szent Lászlóval és korával kapcsolatos utalásokban. Míg előbbi terület tudósításai kapcsán azt állapíthattuk meg, hogy magas az egymástól független önálló értesülések aránya, addig a nagyobb hányadukban Kis-Lengyelországban (Krakkóban), kisebb hányadukban Nagy-Lengyelországban és Sziléziában lejegyzett források sztemmatikai viszonyai jóval bonyolultabbnak bizonyulnak. A feldolgozott hagyományban – a

¹⁹⁸ „concessit militibus eius inhabitare locum qui dicitur Banov iuxta castrum nomine Trencin; locus in mediis silvis atque in montibus est situs et ninium aptus atque opimus venationibus” – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 155.

¹⁹⁹ „Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir cum Krakoua civitate provinciaque, cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad predictam urbem pertinentibus, que Krakova est. Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Tritri, dilatata procedit. Deinde in ea parte, que meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium cui nomen est Wag, et ad mediam silvam cui nomen est Möre (...)” – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag i. m. 138. Lásd még DHA I. Bp. 1992. 243–246. A diploma hitelét illetően lásd Szegfű László megjegyzéseit: ÍF 1050–1116. 282–283.: 1224. jz. és 1226. jz.

²⁰⁰ Vratislav I. András Adelheid nevű leányával, öccse, Szép Ottó pedig – mint arról Hradište kapcsán már szó esett – Eufémiával lépett házasságra: utóbbi hercegnő I. Béla leánya volt. Lásd Wertner Mór: Az Árpádok családi története. Több nemzedékrendi táblával. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagy-Becskerek 1892. 123., 167.

²⁰¹ Míg a magyar krónikaszerkesztés zavaros előadásában találkozunk annak históriájával, hogy a megelőzőleg az aktív politikai szerepvállalást nem vállaló – a II. Vratislavval összetűzésbe került fivére, illetve fiai befogadására szorítkozó – László élete végén csehországi hadjáratra készült, addig a Přemyslidák belső konfliktusaiba való fegyveres beavatkozási kísérletről az átvizsgált cseh forrásanyag nem tud. A megfelelő krónikafejezet felvetette forráskritikai problémákra lásd Bagi Dániel: Szent László csehországi hadjárata a 14. századi krónikakompozíció 140. fejezetében. In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok. 6–16. század. Szerk. Pósnán László – Veszprémy László. Bp. 2016. 162–170. A Szent László-kori magyar–cseh kapcsolatokról lásd még Makk F.: Magyar külpolitika i. m. 137–138.

filológiai kapcsolatokat némileg leegyszerűsítve – öt csoportot vélek elkülöníthetőnek:

Az elveszett kis-lengyelországi évkönyvre visszavezethető annalisztikus tradíció (a Kis-lengyelországi Évkönyv / *Annales Poloniae Minoris* különböző redakciói,²⁰² a krakkói káptalan évkönyve / *Annales capituli Cracovienses*, a krakkói évkönyv / *Annales Cracovienses*,²⁰³ a krakkói káptalan rövidebb évkönyve / *Annales capituli Cracoviensis dicti breves*,²⁰⁴ a Sędziwój-féle évkönyv / *Annales dicti Sandivogii*)²⁰⁵ a magyar történelem kapcsán is lakonikus tudósításokat őrzött meg.²⁰⁶

Több krónika értesülései – közvetlenül vagy közvetett módon – Gallus Anonymus *gestájának* bő szövegezésű elbeszélésére²⁰⁷ vezethetők vissza: a 12. század elején keletkezett „nemzeti” história adatait variálják és színesítik további elemekkel (Kadłubek Vince / Vincentius Kadłubek krónikája,²⁰⁸ Sziléziai–

²⁰² *Annales Polonorum* I–IV. Ed. Ricardus Röpell – Wilhelmus Arndt. (MGH SS XIX.) Hannoverae 1866. 609–656.: 620., 622., 623.; CFH I. 87–88. (192. sz.); 158–159. (384. sz.); 159.; 176–181. (419–422. sz.): 176., 178., 179. Gombos az évkönyv két redakcióját eltérő címek alatt két ízben is közli. A forrást ismerteti *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 200. (8.2.2. sz.); EMCh I. 78–79. (Ryszard Grzesik szócikke).

²⁰³ *Annales capituli Cracovienses et Annales Cracovienses compilati*. Ed. Ricardus Röpell – Wilhelmus Arndt. (MGH SS XIX.) Hannoverae 1866. 582–607.: 587., 588.; CFH I. 120–121. (262. sz.): 121.; 121–122. (264. sz.): 121. L. még RF II. 267–268.; EMCh I. 58–59. (Marek Derwich szócikke).

²⁰⁴ *Annales Cracovienses breves*. Ed. Ricardus Röpell – Wilhelmus Arndt. (MGH SS XIX.) Hannoverae 1866. 663–666.: 665.; CFH I. 120. (261. sz.); RF II. 268.

²⁰⁵ *Annales Sandivogii*. Ed. Ricardus Röpell – Wilhelmus Arndt. (MGH SS XXIX.) Hannoverae 1892. 424–430.: 426.; CFH I. 198–199. (461. sz.): 199. Nevét az évkönyvet fenntartó kódex egykori birtokosáról, Sędziwój z Czechláról (Sandivogius de Czechlo) (1410–1476) kapta. A kis-lengyel évkönyvi hagyománnyal való filológiai összefüggést megjegyzi: RF II. 331.

²⁰⁶ Magyar vonatkozási passzusaik tartalma alapján az évkönyvek csoportjához sorolom továbbá a rövid, jobbára genealógiai jellegű feljegyzéseket tartalmazó kései összeállításokat: (1) *Numerus regum inclyti regni Poloniae successivus*: Poczet królów polskich. In: MPH III. Lwów 1878. 289–296.: 293.; CFH II. 1715. (4061. sz.); a 15. századi forrásról lásd RF VIII/2. 305–306.; (2) *De regibus Poloniae*: Zbieranka skrócona o polskich królach. In: MPH III. 284–287.: 286.; CFH II. 2669. (5200. sz.); a forrásról lásd RF XI/4. 525.

²⁰⁷ Lásd fentebb, 27. jegyz.

²⁰⁸ *Ex magistri Vincentii Chronica Polonorum*. Ed. M[ax] Perlbach. (MGH SS XXIX.) Hannoverae 1892. 471–500.: 479., 480., 481.; *Die Chronik der Polen des Magisters Vincentius – Magistri Vincentii Chronica Polonorum*. Übersetzt, eingeleitet und herausgegeben von Eduard Mühle – Editit, interpretabatur et praefatione notisque instruxit Eduard Mühle. (Quellen zur Geschichte des Mittelalters. Freiherr-vom-Stein-Gedächtnisausgabe 48.) Darmstadt 2014. 168–171., 176–179., 182–183., 188–189.; CFH III. 2286–2291. (4091. sz.): 2286–2287.

lengyel Krónika / *Chronicon Polono–Silesiacum*,²⁰⁹ Nagy-lengyelországi Krónika / *Chronica Poloniae Maioris*,²¹⁰ az ún. Dzierzwa-féle krónika / *Chronica Polonorum auctoris incerti dicti Dzierzwa*,²¹¹ A lengyel fejedelmek krónikája / *Chronica principum Poloniae*).²¹²

Műfajuk miatt sorolom önálló csoportba a hagiográfiai irodalom termékeit: Szent Szaniszló Kielczai Vince tollán keletkezett kisebbik és nagyobbik életírását (előbbi beszámoló nem független Kadłubek Vince elbeszélésétől).²¹³

A krakkói kancellárián keletkezett Szentkereszti Évkönyv (*Annales sanctae Crucis Polonici*)²¹⁴ és az annak tradícióját követő (esetleg vele azonos forrásra visszavezethető) kései összeállítás (Bizonyos említésre méltó cselekedetek / *Acta quedam notatu digna*)²¹⁵ a fentiektől valamelyest eltérő hagyományt képviselnek.

A késő középkori történetírás a magyar (és a cseh) hagyományból kölcsönzött elemeket illeszt a lengyel tradícióhoz (Jan Długosz krónikája és Szaniszló-vitája).²¹⁶

²⁰⁹ *Chronicon Polono–Silesiacum*. Ed. Ricardus Röpell – Wilhelmus Arndt. (MGH SS XIX.) Hannoverae 1866. 553–570.: 559–560.; CFH I. 667–669. (1462. sz.): 668. A 13. századi krónikáról lásd RF III. 418.; EMCh I. 395. (Wojciech Mrozowicz szócikke).

²¹⁰ *Chronica Poloniae Maioris* – Kronika wielkopolska. Ed. Brygida Kürbis. (Monumenta Poloniae historica. Series nova 8.) Warszawa 1970. 21., 23., 24., 25–26.; CFH II. 1073–1080. (2569. sz.): 1074–1075. (Gombos megjegyzi, hogy a krónika Kadłubek Vince elbeszélésére támaszkodik). A 13. század végi (a 14. század első felében keletkezett) forrásról lásd *Körmendi T.*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok i. m. 197–198. (8.1.3. sz.): 197.; EMCh I. 394. (Marek Derwich szócikke).

²¹¹ *Kroniki Mierzwy dopełnienie*. In: MPH II. Lwów 1872. 283–438.: 292–293., 297–298., 303. (August Bielowski párhuzamosan közli a Kadłubek Vince- és a Dzierzwa-féle krónika szövegét); CFH II. 857–859. (2027. sz.): 858. A 14. századi forrásról lásd RF III. 417–418.; EMCh I. 395–396. (Ryszard Grzesik szócikke).

²¹² *Kronika książąt polskich*. Ed. Zygmunt Węclewski. In: MPH III. Lwów 1878. 423–578.: 448., 450., 451., 453–454.; CFH I. 475–479. (1153. sz.): 476–477. A 14. századi forrásról l. RF III. 415. Jobb híján ennél a csoportnál említhetjük a *Genealogiae regum Polonorum*ot, amely Gallushoz hasonlóan tud Salamon özvegyének második házasságáról, egyéb adatot azonban a tárgyalt korszak vonatkozásában nem hoz. Lásd CFH II. 996–997. (2424. sz.).

²¹³ Lásd fentebb, 48. jegyz. A filológiai összefüggést megjegyzi Gombos, lásd CFH III. 2581. (5091. sz.).

²¹⁴ *Annales sanctae Crucis Polonici*. (MGH SS XIX.) 677–687.: 679., 680.; CFH I. 197–198. (460. sz.): 198.; EMCh I. 86. (Marek Derwich szócikke).

²¹⁵ *Zderzenia godne pamięci*. Ed. Antoni Lorkiewicz. In: MPH III. Lwów 1878. 296–313.: 303.; CFH III. 2669–2670. (5201. sz.): 2670.; EMCh I. 12. (Wojciech Mrozowicz szócikke). A szövegösszefüggés a tartalmi egyezés miatt egyértelműnek látszik.

²¹⁶ Lásd fentebb, 28. és 48. jegyz. Arra, hogy a magyar hagyományt ismerték a késő középkori Lengyelországban, egyéb szöveg is utal. Stanisław Pilat a *Monumenta Poloniae historica* hasábjain közölt egy 15. századi töredéket: a főként genealógiai adalékokra szorítkozó rövid krónikás összeállítás – amely Kálmán trónra lépéséig ível – az Árpádoknak állít emléket. Lásd *De sancto rege Ladislao*. In: MPH I. Lwów 1864.

Külön kezelendő a kutatás által a 13. század derekára keltezett Magyar-lengyel Krónika: a forrás mind a magyar, mind a lengyel hagyományból kölcsönöz, ám zavaros előadása mesés elemekben bővelkedik.²¹⁷

A csupán vázlatosan áttekintett lengyel híradások két történelemszoport köré koncentrálódnak. A források tudósítanak egyfelől 1) a Szent Szaniszló (Stanisław) krakkói püspököt a hagyomány szerint 1079. április 11-én²¹⁸ meggyilkoló II. (Merész) Bolesław (1058–1079) Magyarországra meneküléséről és itt bekövetkezett haláláról, valamint fia, Mieszkó magyarországi tartózkodásáról.²¹⁹ 2) Megjelenik továbbá kútfőinkben a Bolesław öccsét, Władysław Hermant (1079–1102) II. Břetislav cseh fejedelemmel együtt fegyverrel is támogató László 1093. évi lengyelországi hadjárata.²²⁰ Míg az 1) eseménykör a fentebb említett öt forráscsoport mindegyikében felbukkan, addig a 2) történetre csupán a Gallus Anonymus *gestáján* alapuló elbeszélések térnek ki.²²¹

László – ahogyan a cseh forrásanyagban is – újfent csupán mellékszeplője azoknak a tudósításoknak, amelyek Szaniszló mártíromságát, valamint Władysław Herman és fiai konfliktusát kívánják előadni. A következőkben azt kísérlem meg felvázolni, hogy az évszázadok folyamán hogyan formálódott a Szaniszló püppökkel kapcsolatos hagyomány, és mely módosulásokon mentek keresztül a történet magyar vonatkozású részletei.

1. A kis-lengyelországi annalisztikus tradíció tömör bejegyzések formájában – ezek a szöveghagyomány sztemmáján némileg eltérő variánsokban bukkannak fel – tudósít az eseményekről. A híradások a magyar király nevét sem tartják szükségesnek említeni.²²²

488–489.; *Király Péter*: A lengyel krónikák, évkönyvek és M. Miechow „Tractatus”-ának magyar vonatkozásai. Nyíregyháza 2004. 38–39.

²¹⁷ Lásd fentebb, 41. jegyz.

²¹⁸ A kutatásban ez a dátum az elfogadott, lásd *Stanislava Kuzmová*: Preaching Saint Stanislaus. Medieval Sermons on Saint Stanislaus of Cracow and their Role in the Construction of His Image and Cult. [Doctoral thesis, manuscript, 2016.] 86.

²¹⁹ *Annales sanctae Crucis Polonici* i. m. 679.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 115–116.

²²⁰ *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 137.

²²¹ A Gallus Anonymus *gestájára* visszavezethető hagyomány tud mindezek mellett Judit és Władysław Herman házasságkötéséről, s adalékokkal szolgál azon Franco pályafutásához, aki talán azonos a témánk észak-francia forrásanyagában *bellegradi* vagy veszprémi prelátusként jelentkező vallon származású főpappal. A lengyel elbeszélések ezen elemeivel jelen áttekintésben nem foglalkozom részletesebben – ahogyan nem tárgyalom a magyar és a cseh hagyományból (Ioannis Dlugossii *Annales* II. i. m. 168–169.). kölcsönzött eseménytörténeti adalékokokat sem. A lengyel források magyar vonatkozású információihoz lásd még *Tóth Péter*: Lengyel–magyar kapcsolatok a 11. század végéig a középkori hagyományban. *Limes* 20. (2007) 1. sz. 5–22.: 14–17.

²²² Lásd fentebb, 202–206. jegyz.

2. László – ahogyan azt Bagi Dániel elemzései nyomán²²³ tudjuk – Gallus Anonymus tollán válik hús-vér alakká: a lengyel *gesta* francia (velencei) származású szerzője, aki Kálmán udvarában is megfordulhatott,²²⁴ fizikai és lelki erényeit is kiemeli (*mind magas növésű, mind kegyességben bővelkedő*).²²⁵ A lengyel vendégét az országába befogadó magyar uralkodót az 1113–1115 táján keletkezett²²⁶ elbeszélés nagylelkű fejedelemként ábrázolja, aki a Bolesławtól kapott sértést – az gögijében nem száll le lováról az elébe gyalogosan igyekvő király köszöntésére²²⁷ – elfeledve vele fivéréként ül le tárgyalni,²²⁸ s nagy gondal neveli a száműzetésben meghalt lengyel uralkodó fiát, Mieszkót.²²⁹ Pozitív megítélését jól mutatják azok a sorok, amelyek uralkodói kiválóságait dicsérik: *Mondják, soha nem volt Magyarországnak ilyen királya, és nem hoztak a földek már annyi gyümölcsöt utána*.²³⁰ Az 1093. évi lengyelországi hadjárat epizódja ezt a képet László katonai sikerességének motívumával is kiegészíti: *Mert László király vasra verve vitte volna magával Sieciecht Magyarországra, ha ez az életét mentve nem menekült volna el a kis Bolesławval*.²³¹ Az elmondottaknak ugyanakkor némileg ellentmond, hogy Gallus kétségbe vonja László uralmának legitimitását. A 12. század eleji történetíró – aki a forrásanyagban egyedül ejt szót a magyar király neveltetéséről (*gyermekkorától Lengyelországban nevelkedett, és erkölceiben és életvitelében szinte lengyellé vált*)²³² – oly módon tájékoztat bennünket, hogy Lászlót – Salamon elűzésével – Bolesław helyezte a trónra.²³³

²²³ Gallus Szent László-portréjának alább tárgyalandó motívumaival kapcsolatban is lásd *Bagi D.*: Gallus Anonymus és Magyarország i. m. 130–167. A témát ugyancsak érintette *Gerics József – Ladányi Erzsébet*: Szent László „csodás” tettei krónikáinkban. Magyar Könyvszemle 117. (2001) 1. sz. 20–32.: 26–28.; *Klaniczay Gábor*: Szent László „csodás” tettei krónikáinkban. Magyar Könyvszemle 117. (2001) 4. sz. 393–410.: 402–404.

²²⁴ *Bagi D.*: Gallus Anonymus és Magyarország i. m. 15–26., 38–39.

²²⁵ ÍF 1050–1116. 253. (ford. Bagi Dániel); „(...) sicut eminentem corpore, sic affluentem pietate” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 96.

²²⁶ *Bagi D.*: Gallus Anonymus és Magyarország i. m. 32–38.

²²⁷ „Non decet eum me ut equalem venerari, sed equo sedentem ut quemlibet de principibus osculari” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 100.

²²⁸ „Postea vero concorditer et amicabiliter inter se sicut fratres convenerunt” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 100.

²²⁹ „Illum enim puerum rex Ungarorum Wladislaus mortuo patre nutriebat, eumque loco filii parentis gratia diligebat” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 100.

²³⁰ ÍF 1050–1116. 254. (ford. Bagi Dániel). „Dicunt talem nunquam regem Vngariam habuisse, / Neque terram iam post eum fructuosam sic fuisse” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 96.

²³¹ ÍF 1050–1116. 258. (ford. Bagi Dániel). „Nam Setheum rex Wladislaus vinctum secum in Vngariam transportasset, ni pro salute cum parvulo Bolezlauo transfugisset” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 126.

²³² ÍF 1050–1116. 253. (ford. Bagi Dániel). „Qui Wladislaus ab infancia nutritus in Polonia fuerat et quasi moribus et vita Polonus factus fuerat” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 96.

²³³ „Ipse quoque Salomonem regem de Vngaria suis viribus effugavit, et in sede Wladislaum (...) collocavit” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 96.

a valóságálapot nélkülöző história szerint a magyar uralkodó hatalma tehát a lengyel királytól ered. Jelzi a szerző álláspontját az a passzus is, amely Bolesław magyarországi fogadtatásáról szól: *És Bolesław ekkor Lászlót az ő királyának hívá, / László pedig elismerte, hogy őáltala lett királlyá.*²³⁴

Míg a magyar kutatás előtt a *Gesta principum Polonorum* fentebb bemutatott részletei jól ismertek, addig kevesebb figyelmet szentelt szakirodalmunk azon kései elbeszéléseknek, amelyek az elsőként Gallus tollán kidolgozott históriát újabb elemekkel bővítették.²³⁵ Azokat a szerzőket, akik a korai hagyományban előadott történethez a 12–15. századok folyamán további mozaikdarabokat illesztettek, nem annyira László alakja vagy a Bolesławot befogadó magyar király országa foglalkoztatta, mint inkább a krakkói püspök mártíromsága. Míg Gallus a főpapot néven sem nevezi,²³⁶ addig a kései hagyományban a hangsúly Szaniszló vértanúhalálára és szentségére, valamint a krónikásoktól elítélt Bolesław bűnösségére helyeződik: a történetírók ezeket a motívumokat dolgozták ki egyre nagyobb részletességgel.

3. Kadłubek Vince krakkói püspök (megh. 1223) *Chronica Polonorum*a négy könyvben, a kezdetektől 1202-ig tárgyalja a lengyelek történetét. Az elegáns prózában íródott mű első három könyve – amelyek közül a témánk szempontjából érdekes részletek a másodikban olvashatók – dialógusok formájában készült. János gnieźnoi érsek előadja a múlt eseményeit, Máté krakkói püspök pedig kommentárokat fűz az elmondottakhoz: az elbeszélések ily módon példázatokként szolgálnak az olvasó számára.²³⁷ A Szent László korával kapcsolatos passzusok nagyban támaszkodnak Gallus *gestájára* (amely a kis-lengyel évkönyvek mellett a munka egyik legfőbb forrása). Vince azonban alakít is elődje elbeszélésén: jóval részletesebb tudósítást közöl Szaniszló mártíromságáról. Az előadás – amely elmeséli, hogyan védelmezte a négy égtáj felől érkező négy sas a szent testének égi fénytől beragyogott maradványait a ragadozó madaraktól²³⁸ – hagiografikus elemekkel bővül.²³⁹ A rossz lelkiismeretétől űzött Bolesław és László találkozásának történetét azonban az egyebütt invenciózus, az elődje

²³⁴ ÍF 1050–1116. 255. (ford. Bagi Dániel). „Bolezlauus Wladislauum suum regem appellabat, Wladislauus se per eum regem factum cognoscebat” – *Gesta principum Polonorum* i. m. 98.

²³⁵ Az alább következő forrásokat a Szaniszló-kultusz formálódása iránt érdeklődő lengyel kutatás fogta vallatóra. A szakirodalom a témával kapcsolatos eredményeit áttekinti *Kuzmová, S.: Preaching Saint Stanislaus* i. m. 12–51.

²³⁶ *Gesta principum Polonorum* i. m. 96.

²³⁷ EMCh II. 955–956. (Ryszard Grzesik szócikke).

²³⁸ „E quatuor namque mundi partibus aduolare uise sont aquile, que sublimius locum passionis circinando, uulteres aliisque sanguipetas alites a contactu martiris abigerent. (...) Mire siquidem rutilantie tot in singulis locis diuine fulserunt lampades, quot sacri corporis dispersa sunt minuta, ut ipsum celum suum ornatum, suam terre gloriam videatur inuidisse, quam quorundam decore siderum et quibusdam putares solis radiis distinctam” – *Die Chronik der Polen des Magisters Vincentius* i. m. 176.

²³⁹ *Kuzmová, S.: Preaching Saint Stanislaus* i. m. 14–17.

szövegéhez is bátran nyúló Vince Galluséval lényegében egyező módon festi le.²⁴⁰ A Lászlóról szóló elbeszélésnek egyetlen olyan pontja van, amelyet a 13. századi történetíró részletesebben is kifejt: ez pedig az a mesés epizód, amely Bolesław Salamon feletti győzelmét beszéli el. Gallus rövid megjegyzése Vince tollán részletes (ám a valóságalapot nélkülöző) tudósítássá bővül. Az érzékletes leírás szerint a magyarok véres harcok árán próbálják megvédeni határaikat, ám az országra törő ellenség elől inkább az ütközetben elhullottak holttesteit zárják el az utat, mintsem az ellenállók fegyvereit. Amikor Salamon gyáva módon pénzen kísérel meg békét vásárolni, a lengyel uralkodó az alkut elutasítja. A magyar király végül kénytelen legyőzöttségét elismerni, s az országot Bolesławnak átengedni.²⁴¹ Gallus és Kadłubek Vince műveit későbbi elbeszélések is felhasználják, ám a magyar vonatkozású passzusok a humanista történetírásig nem gazdagodnak újabb motívumokkal. További elemként a krónikások tollán egyedül László szentsége jelentkezik: a 13. század második felében keletkezett Sziléziai–lengyel Krónika már tartalmazza a jelzőt.²⁴²

4. A dominikánus Kielczai Vince a 13. század derekán állította össze Szent Szaniszló rövidebb (1252 u.) és bővebb (1257–1261 e.) élettörténetét: Gallus Anonymus és Kadłubek munkái mellett a szerző forrásaiul szolgáltak az 1079-ben vártanúságot szenvedett püspök alakja körül a szóbeliségben kiformalódott elbeszélések.²⁴³ A *vita minor* a Magyarországgal kapcsolatos történések vonatkozásában – mint azt fentebb is jeleztem – Kadłubek előadását követi. A *vita maior* – amely a Szent István-i koronakérés kapcsán a Magyar–lengyel Krónika tradíciójából kölcsönöz²⁴⁴ – Szaniszló csodáit előadva emlékezik meg arról a

²⁴⁰ A szövegkapcsolatra lásd Eduard Mühle kritikai megjegyzését: *Die Chronik der Polen des Magisters Vincentius* i. m. 178.: 165. jegyz.

²⁴¹ „Vngariam hinc adire parat; qui primos illi aditus armis obstruere contendunt corpora illorum plus impedimento fuere ingressuris quam arma. Nam cruentus ianitor ianuas introitus et aperiendo clausit, et claudendo aperuit. Trunci enim obices cadauerum gladio prostrati etiam vias fecerunt iniuias, ut non sine difficultate transmeandi patuerit facultas. Videns autem Rex Vngarie Salomon tam sibi quam suis prelii imminere discrimen, prelium deprecatur, pacis offert conciliamina centum millia talentorum. Cui Boleslaus: 'Polonos, inquit, habere aurum non delectat, sed habentibus aurum imperare, turpiusque esse pretio vinci quam prelio succumbere, nec regibus conuenire institoria taxare commercia, quibus armis opus est non opibus.' Victus itaque Salomon tam regno quam opibus excessit. Cuius in locum alumnus Polonie Wladislaus munere Boleslai sufficitur” – *Die Chronik der Polen des Magisters Vincentius* i. m. 168., 170.

²⁴² „ad sanctum Vladislaum regem” – *Chronicon Polono–Silesiacum* i. m. 559.

²⁴³ EMCh II. 1482. (Jacek Soszyński szócikke). A két legenda elő- és utóidejűségével kapcsolatos vitákra lásd összefoglalólag Kuzmová, S.: *Preaching Saint Stanislaus* i. m. 23–25.

²⁴⁴ *Vita s. Stanislai episcopi Cracoviensis (Vita maior)* i. m. 392–393. A két forrás kapcsolatára lásd *Ryszard Grzesik: Kronika węgiersko-polska. Z dziejów polsko-węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu* – *The Hungarian–Polish Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages*. Poznań 1999. (Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydział Historii i Nauk Społecznych Prace Komisji Historycznej 56.) 98–102.

magyar gyermekről, aki a legenda szerint a vértanú püspök közbenjárásának köszönhetette visszatérését az életbe: szülei Szaniszló sírját keresték fel, hogy halott fiuk feltámasztásáért könyörögjenek.²⁴⁵ Korántsem meglepő, hogy a hagyomány ismét a mártíromságot szenvedett prelátus szentségével kapcsolatos motívumokkal bővül.²⁴⁶

5. Az ún. Szentkereszt Évkönyv 1399. augusztus 16. után kezdték el vezetni a krakkói kancellárián: a 966 és 1399 között a lengyel történelem vonatkozásában feljegyzéseket tartalmazó munkát a kutatás Mikolaj Trąba jegyző nevéhez kapcsolja. Az annalsztikus feljegyzések 1283-ig a krakkói káptalan rövidebb évkönyvének²⁴⁷ anyagát dolgozzák át, ám számos egyéb forrásból – az *Annales Polonorum deperditi* vagy a nagyobbik Szaniszló-vita anyagából – is merítenek.²⁴⁸ A forrás, amely számunkra érdekes passzusában elveszett kútfők tanúságtételére is támaszkodhat – ám az is meglehet, hogy az évkönyvíró saját fantáziája nyomán gazdagította az anyagot –, beszámol Szaniszló meggyilkolásának kegyetlenségéről.²⁴⁹ Az egyébként sem különösebben terjedelmes híradás ugyanakkor csupán egyetlen mondat erejéig emlékezik meg arról, hogy a lengyel nemesek haragjától tartva Bolesław Magyarországra menekült: a kis-lengyel évkönyvi tradíciótól eltérően – amely a király halálát az 1081. évre helyezi²⁵⁰ – kútfőnk úgy tudja, hogy a száműzetésbe kényszerült uralkodó mintegy tíz éven át vezekelt vétkeiért egy monostorban.²⁵¹ A magyarországi egyházban bűnbocsánatért fohászkodó Bolesław portréja későbbi forrásban is jelentkezik.²⁵²

6. Bár a lengyel király és a krakkói püspök története a 15. században a magyar hagyomány nyomán újabb elemekkel is bővül – abban László fivérei, Géza és Lampert is megjelennek; helyet kap az elbeszélésben a horvátországi

²⁴⁵ „Cuiusdam Hungari nomine Petri filius Polech dictus, graviter infirmatus, octavo die fuit mortuus iacuitque defunctus ab hora tertia usque ad meridiem, quousque ad sepeliendum fuisset aptatus. Cumque pater et mater pueri defuncti inconsolabiter flerent, dictum est eis, ut puerum defunctum beato Stanislao voverent et haberent fiduciam quod ipsius merita puerum a morte revocare possent. (...) Parentes vero venientes ad sepulchrum beati Stanislai cum puero, persoluto voto reversi sunt in Hungariam cum puero suo gracias agentes Deo et beati martiri Stanislao” – Vita s. Stanislai episcopi Cracoviensis (Vita maior) i. m. 402–403. A történetet Szaniszló-életrajzában utóbb – még nagyobb részletességgel – Długosz is elbeszéli: Vita auctore Joanne Longino i. m. 240.

²⁴⁶ A két szöveg Szent Szaniszló-képére lásd Kuzmová, S.: Preaching Saint Stanislaus i. m. 26–34.

²⁴⁷ Lásd fentebb, 204. jegyz.

²⁴⁸ EMCh I. 86. (Marek Derwich szócikke).

²⁴⁹ „gladio ipsum ad caput percussit et interfecit. Tandem alii milites sui manus et pedes amputaverunt” – Annales sanctae Crucis Polonici i. m. 679.

²⁵⁰ Annales Polonorum i. m. 622.

²⁵¹ „Ipse vero periculum mortis fugens dedit ad Ungariam et ibi circa quoddam claustrum mansit tanquam conversus, et penitenciam strictam peragens vitam post decem annos finivit” – Annales sanctae Crucis Polonici i. m. 679.

²⁵² Zderzenia godne pamięci i. m. 303. Lásd még Kuzmová, S.: Preaching Saint Stanislaus i. m. 39.

hadjárat; bekerül a hagyományba a király halálának pontos dátuma –²⁵³ a késő középkori történetírásban újonnan kidolgozott motívumok ismét a püspökgilykosságban bűnös Bolesław alakjával kapcsolatosak: a Magyarországra menekült lengyel uralkodó holttestét Długosz Szaniszló-*vitájában* kutya tépik szét.²⁵⁴

A lengyel területek forrásanyagát tárgyalva emlitenünk kell végezetül egy sajátos elbeszélést: a 13. század derekán szerkesztett Magyar–lengyel Krónika regényes históriáját. A kutatás II. András magyar király középső fiának, Kálmán szlavón hercegnek (1226–1241) és lengyel feleségének, Salomeának a környezetéhez kapcsolja a korai magyar történelem szláv motívumokkal gazdagított elbeszélésének a keletkezését. A zavaros mesét nem feltétlenül lengyel földön foglalták írásba,²⁵⁵ ám a forrás – ha a Szent László uralmáról szóló passzusok a kései krónikákba nem is hagyományozódtak tovább – kétségkívül hatást gyakorolt a lengyel területek elbeszélő tradíciójára:²⁵⁶ a László királyságával és erényeinek méltatásával záruló történetet ily módon inkább tekintem a lengyel, mint a magyar történeti irodalom képviselőjének, s nem zárom ki vizsgálódásaim köréből. A genealógiai adataiban is meglehetősen pontatlan²⁵⁷ história Salamont és Lászlót testvérekként jeleníti meg: forrásunkban mindketten

²⁵³ A hercegek szerepelnek Długosz Szent Szaniszló-életrajzában: Vita auctore Joanne Longino i. m. 209. Az *Annales* magyar vonatkozású részleteit lásd fentebb, 28. jegyz. A magyar elbeszélő hagyomány ismeretét tárgyalja *Carlile Aylmer Macartney*: Długosz et le Chronicon Budense. In: *Uő.*: Studies on Early Hungarian and Pontic History. Ed. Lóránt Czigány – László Péter. (Variorum Collected Studies Series 588.) London 1999. 569–586.

²⁵⁴ „Secundo igitur anno sui exilii subito languore correptus, et in amentiam versus, alpes, silvas, nemora atque invia loca alia, congressus perosus humanos, et digno iam conventus parricidii sui pretio, maturam iam flagitii sui ultionem subitorus, delirando petens, et in illis discurrens: a propriis canibus, illum tantummodo comitantibus, dum fessus et anhelus animam morte repentina exhalasset, comestus et devoratus, teterrimo illo supplicio affectus, impiam vitam digna morte finivit” – Vita auctore Joanne Longino i. m. 235.

²⁵⁵ A krónika keletkezésével kapcsolatban lásd *Grzesik, R.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 208–212.; *Martin Homza*: Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. (Libri historia Slovaciae. Fontes 1.) Bratislava 2009. 22–27.; *Csákó Judit*: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. Századok 148. (2014) 2. sz. 289–334.: 306–316.

²⁵⁶ *Grzesik, R.*: Kronika węgiersko-polska i. m. 93–129.

²⁵⁷ A forrás szerint Leventét, Bélát és Péter, Szent István (!) száműzetésbe kényszerült fiait lengyel földön Bolesław – ti. I. (Vitéz) Bolesław – s anyja, Dambrowka nevelik: a hercegek a lengyel király támogatásával kerülnek Magyarországon hatalomra. Lásd *Chronica Hungaro-Polonica* i. m. 62., 63. Az ismeretlen krónikás lényegében ugyanazt a történetet adja elő István fiainak trónra jutása kapcsán, amelyet a Névtelen Gallnál a László uralkodásának kezdeteiről beszámoló passzusban olvashatunk. A Sechech nevű udvarispán szerepeltetése ugyancsak jelzi, hogy a szerző a lengyel hagyomány nyomán dolgozott: a vajda Gallusnál Władysław Herman bizalmasaként tűnik fel. A személy kapcsán lásd *Chronicon Hungarico-Polonicum* i. m. 318.: 4. jegyz. (Deér József megjegyzése); ÍF 1050–1116. 258.: 1095. jegyz. (Bagi Dániel megjegyzése).

Béla fiaiként szerepelnek. Lászlót Mistizlaus, Halics fejedelme fogadja örökbe, s feleségül adja hozzá leányát. A frigynek köszönhetően az Árpád-házi herceg hitvesével együtt örökös birtoklásra kapja Halics országát. Bátyjuk, Albert (!) halálának idején László Halicsban, Salamon Szlavóniában uralkodik. A történet végén utóbbi egyetértésével fiatalabb fivére lesz a magyar király.²⁵⁸ A minden valóság alapot nélkülöző előadással a *gesta*író II. András uralkodásának eseményeit látszik visszavetíteni a múltba. Salamon és László alakjához alighanem a már említett Kálmán és öccse, András herceg szolgáltatták a mintát: utóbbi 1221-ben jegyezte el Msztyiszláv fejedelem lányát.²⁵⁹ Az inkább regényként ható krónika eseménytörténeti adalékokkal korszakunk vonatkozásában tehát nem szolgál, a mű zárása azonban felkeltheti érdeklődésünket, ha azt vizsgáljuk, miféle kép élt az 1095-ben elhunyt magyar uralkodóról Közép-Európában. Az elbeszélés László legendáris portréját tárja elénk: *Őt a szent király [ti. István – CsJ] látomás által meglátogatta és megparancsolta neki, hogy kövesse a lába nyomát. Nagyon kegyes király volt ugyanis: a tanácskozásban bölcs, a reája bízott nyáj vezetésében előrelátó és hűséges, az ütközetben vitéz, az erkölcsök egyetemes tiszteletében kiváló. A katonák úgy tisztelték őt, mint atyjukat, nagy szeretettel teli érzéssel szerették őt.*²⁶⁰

Az egymással szoros filológiai kapcsolatot mutató lengyel forrásokban lényegében a Kálmán udvarában megfordult s ennek megfelelően Magyarországról közelebbi értesülésekkel rendelkező²⁶¹ Névtelen Gall némileg tendenciózus László-portréja hagyományozódik tovább: a magyar király testi erényeit és vendégszeretetét is dicsérő történetíró utódaira annak az uralkodónak a képét

²⁵⁸ „Hunc autem dux Rusie Mistizlaus de Ciuitate Galicz in adoptimum [sic!] filium accepit, et ei cum filia sua, eo quod unicum haberet, et filio careret, Galicie regnum perpetuo possidendum tradidit, et iuramento corroborauit. Hijs ita, sicut deus disposuit, peractis nupcijs ladyslay, pater rex Bela decidit in lectum, et mortuus est. (...) Remansit autem dux ladyslaus in Galicia, Salomon uero frater eius sclauoniam regebat. (...) beatum principem ladyslaum in regem vngarie acceperunt, atque in albam ciuitatem regiam properauerunt, et in regem coronauerunt Salomone fratre eius in eum consenciente” – *Chronica Hungaro–Polonica* i. m. 68–69.

²⁵⁹ *Ryszard Grzesik*: Legitimierungsfunktion der ungarisch–polnischen Chronik. In: *The Medieval Chronicle. Proceedings of the 1st International Conference on the Medieval Chronicle. Driebergen/Utrecht, 13–16 July 1996*. Ed. Erik Kooper. Amsterdam – Atlanta 1999. 144–154.: 148–149. A dinasztikus kapcsolatra lásd még *F. Font Márta*: II. András orosz politikája és hadjáratai. *Századok* 125. (1991: 1–2.) 107–144.: 134.; *Barabás Gábor*: Viola opolei hercegnő és Kálmán szlavón herceg. Egy historiográfiai vita margójára. *Világtörténet* 5. (37.) (2015) 1. sz. 5–28.: 8–9.

²⁶⁰ Lengyel–magyar vegyes krónika i. m. 21. „Quem sanctus rex per uisum uisitauit, et sua uestigia eum sequi precepit. Erat enim rex piissimus, in consilio prouidus, in commissio sibi grege prouidus et fidelis, in interuentu strenuus, in vniuersa morum honestate preclarus. Hunc milites acsi patrem uenerabantur, hunc karissimo diligebant affectu – *Chronica Hungaro–Polonica* i. m. 69. A magam részéről nem következtek feltétlenül írott legendaszöveg felhasználására, lásd *Csáky J.*: A Magyar–lengyel Krónika i. m. 326–327.

²⁶¹ *Bagi D.*: Gallus Anonymus és Magyarország i. m. 37–39.

örökíti, aki Merész Bolesławnak köszönhetette hatalomra kerülését. A tény, hogy a száműzött Piast-fejedelmet utóbb az országába befogadó László a 15. századig számos évkönyvben és krónikában bukkan fel, korántsem a Kárpát-medencei állam iránti különös érdeklődéssel magyarázható. A lengyel területek történetíróit Szaniszló krakkói püspök személye foglalkoztatta: az 1253-ban szentté avatott²⁶² főpap erőszakos halála volt az előzménye Bolesław Magyarországra menekülésének, s a mártíromságot szenvedett prelátus történetét hagiografikus elemekkel gazdagító krónikások tollán a bűnös király vezeklésének helyszíne is újra és újra feltűnik. A kései lengyel tradíció László uralkodásáról magyar források nyomán is tájékozódott. Bár a 13. századi regényes *gesta*, a Magyar-lengyel Krónika összeállítója is járatos volt a magyar hagyományban, mindez az elbeszélés zavaros adatokból építkező Szent László-történetében legfeljebb annyiban érhető tetten, hogy szerzőnk élénk állítja a legendákból felsejlő erényes uralkodó portréját.²⁶³ A humanista történetírás közvetlenül is kölcsönöz a magyar krónikákból, s a Magyarországról szerzett értesüléseket ötvözi a lengyel narratív forrásokban kiforrálódott motívumokkal.

Konklúzió

Mint azt a megelőzőekben láthattuk, a magyar történelem vizsgált periódusának vonatkozásában a krónikások Európa-szerte – az észak-franciaországi Laonban, a szászországi Magdeburgban vagy a kis-lengyelországi Krakkóban – rendelkeztek ismeretekkel, s éppúgy hallott a magyar uralkodóról a kortárs történetíró (Reichenauai Bertold), mint a késő középkori historikus (Jan Długosz). A vizsgált földrajzi térségek között csekély az információáramlás, ám a magyarországi narratív források hatása több terület kései tradíciójában is tetten érhető.

Forrásainkban viszonylag magas számú eseményről olvashattunk hol szűkszavúan, hol valamivel részletesebben. Bár Salamon bukása – valamint IV. Henrik 1074. évi magyarországi hadjárata – és Szent László halála egymástól távoli területek krónikáiban is szerepelnek, az egyes térségek forrásanyagában főként olyan információkat találunk, amelyek az adott állam és Magyarország közvetlen kontaktusaival kapcsolatosak. Minél távolabb kerülünk a Kárpát-medencétől, annál kevesebb az érintkezés, s ennek megfelelően csökken a Magyarországra vonatkozó tudósítások száma is. Bár László rendszerint a német, a cseh vagy éppen a lengyel uralkodókról szóló elbeszélések mellékszereplőjeként tűnik fel, forrásaink személyének és uralmának megítéléséhez is szolgáltatnak némi adalékot. Katonai erényei Spalatói Tamásnál kerülnek elő, Prágai Kozma vagy Gallus Anonymus vendégszeretetéről számolnak be.

Ha nyerünk is értesüléseket az 1074–1095 közötti periódus eseménytörténeti rekonstrukciójához és László portréjához, forrásaink információanyagát az

²⁶² Kuzmová, S.: Preaching Saint Stanislaus i. m. 22.

²⁶³ A legenda Szent László-potrójára l. *Klaniczay G.*: A Szent László-kultusz i. m. 23–26.

áttekintés végére érve is némiképp szegényesnek érezhetjük. A Magyarország iránti érdeklődés Kálmán uralkodása elején élénkül meg. Alig egy évvel az 1192-ben szentté avatott király halálát követően az első keresztes hadjárat seregei haladnak át az országon: az eseménysorról a frank és Rajna-vidéki lovagok tollából színes beszámolók hagyományozódtak ránk.²⁶⁴

²⁶⁴ *Csukovits Enikő*: Magyarországról és a magyarokról. Európa magyar-képe a középkorban. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Bp. 2015. 71–73.

Bradács Gábor

SZENT LÁSZLÓ ALAKJA A KÖZÉPKORI NÉMET ÉS CSEH TÖRTÉNETÍRÁSBAN*

1. Bevezetés

1. 1. Témafelvetés, kutatástörténeti előzmények

A jelen tanulmány célja a Szent László királyunk (1077–1095)¹ életére vonatkozó német és cseh területekről származó, a 11. és 15. század között keletkezett latin és német nyelvű történetírói forrásokban megtalálható információk rendszerezése. „Történetírói források” alatt a vizsgálatunk nem szorítkozik ki-

* A jelen tanulmány a Memoria Hungariae MTA–DE „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport (LP2014–13/2017) támogatásával készült.

¹ A magyar történettudomány egyik régi adóssága, hogy Szent László életéről és uralkodásáról a mai napig sincs korszerű, monografikus igényű feldolgozás. *Karácsonyi János* Szent László-életrajza nem csak az adatai miatt tekinthető elavultnak, de számos, kifejezetten spekulatív jellegű megállapítása miatt is inkább csak tudománytörténeti jelentősége van (Szent László király élete. Bp. 1926, újabb kiadása: Máriabesnyő–Gödöllő 2006 és 2013). Ennél jóval fontosabb, ugyanakkor a szent uralkodó életét és uralkodását csak szűkszavúan, Szent Lászlót leginkább művelődéstörténeti megközelítésből mutatja be a *Mezey László* által szerkesztett tanulmánykötet (*Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez.* Bp. 1980). Szent László életének és uralkodásának „legmodernebb”, bár számos ponton ma már kiegészítésre szoruló (és ideológiailag megterhelt) összefoglalását l. *Györffy György*: A „lovagszent” uralkodása (1077–1095). *Történelmi Szemle* 20. (1977) 533–564.; *Makk Ferenc*: László, I. (Szent). In: KMTL 394–395.; *Magyar Zoltán*: Szent László középkori tisztelete. *Kortárs* 39. (1995) 53–65.; *Bertényi Iván*: Szent László kultuszának Anjou-kori történetéhez. *Századok* 130. (1996) 985–989.; *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged 1996. 109–138.; *Siska Gábor*: Szent László korának politikai viszonyai, tekintettel a Római Egyházhoz fűződő kettős kapcsolatára. *Magyar egyháztörténeti vázlatok* 10. (1998) 5–23.; *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp. 2000. 114–122., 153–168.; *Uő*: Szent László ‘csodás’ tettei krónikáinkban. *Magyar Könyvszemle* 117. (2001) 393–410.; *Kosztolnyik Zoltán*: Szent László magyar király három törvénykönyve és törvényalkotásának politikai háttere. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 13. (2001) 5–20.; *Török József*: A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Bp. 2002. 125–150.; *Szovák Kornél*: Szent László: a trónhoz és a szentséghez vezető út. *Vigilia* 82. (2017) 8. sz. 569–579.; A korábbi szakirodalmi állásfoglalások összefoglalását l. *Török József*: Szent László király alakja. *Vigilia* 60. (1995) 662–665.

zárólag a hagyományos értelemben vett historiográfiai jellegű szövegekre (jellemzően krónikák és évkönyvek), figyelmünket éppen ezért hagiográfiai tendenciájú dokumentumok felé is fordítjuk, mint amilyen pl. Jacob Mennel *Fürstliche Chronik*-ja, a politikai értekezések közé sorolható *Liber contra Wolfelmum* Lautenbachi Manegoldtól, vagy a kegyességi irodalom körébe tartozó *Senatorium sive dialogus historicus* Leibitzi Márton tollából. Tesszük ezt legfőképpen azért, mert éppen a Szent László király életéről fennmaradt narratív munkák mutatják igazán, milyen könnyen elmosódhatnak a műfaji határok az egyes irodalmi alkotások és történeti forráscsoportok között.² Vizsgálatunk egyfelől kiegészíti, másfelől pedig egyéb tendenciák szerint igyekszik bemutatni a szent király életét bemutató középkori elbeszélő forrásokat, ahogy azt Csákó Judit is teszi a jelen tanulmánykötetben olvasható hosszabb lélegzetvételű tanulmányában is.³ Csákó a kutatásaiban nem szorítkozik Szent László életére, hanem bevonja a vizsgálatba az I. Géza és Salamon királyok uralkodását is bemutató nyugati elbeszélő forrásokat, azokat a teljesség igényével ismertetve; hozzá képest a jelen vizsgálat kizárólag az 1077 és 1095 közötti magyar történelem eseményeit, illetve a Szent László alakját ismertető történetírói alkotásokra szorítkozik. A középkor magyar vonatkozású (így a Szent Lászlóval is kapcsolatos) német nyelvű történetírói anyagát korábban Radek Tünde összegezte szakértő módon.⁴ A cseh területen keletkezett elbeszélő források rendszerezését korábban Hodinka Antal végezte el, akinek értékes, számos vonatkozásban mai napig sem meghaladott munkája azonban főleg a szakirodalom, és bizonyos megállapításait illetően mára már korszerűtlennek mondható.⁵ Szegfű László tett először kísérletet a Szent Lászlóról szóló európai elbeszélő források áttekintésére, vállalkozása azonban meglehetősen vázlatosnak bizonyult.⁶

A fenti kutatástörténeti előzmények ismeretében a jelen munka arra keres választ, hogy a vizsgálatba bevont, a 11. és 16. század között a német és cseh nyelvű területeken, latin és német nyelven keletkezett, elbeszélő jellegű történeti források milyen előzményekre támaszkodtak a maguk Szent László-képének kialakításában. Arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a vizsgálatba bevont források miként értékelik a magyar uralkodó életének egyes mozzanatait, kiváltképp László király külpolitikáját (akár cseh, akár német irányban), egyházszervezői tevékenységét, ezzel összefüggésben az 1192-ben szentté avatott király vallá-

² Mezey László: *Athleta Patriae*. A korai László-irodalom kialakulása. In: Mezey L.: *Athleta Patriae* i. m. 19–55.

³ Csákó Judit: *Szent László uralkodása a nyugati elbeszélő hagyományban* (kézirat).

⁴ Radek Tünde: *Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters*. (Budapester Studien zur Literaturwissenschaft 12.) Frankfurt am Main 2008. 206–207.

⁵ Hodinka Antal: *Cseh források*. (A Vasvári Pál Társaság Füzetei 13.) Nyíregyháza 1994.

⁶ Szegfű László: *I. László alakja a középkori forrásokban*. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei (Szeged) 1. (1978) 37–46.

sosságát, valamint hogy a kortársi beszámolóktól kezdve egészen a 16. század elejéig van-e bármiféle változás Szent László megítélésében. Egy másik fontos kérdésfeltevése lenne munkánknak az is, hogy van-e valamiféle autonómnak tekinthető Szent László-hagyomány a középkori német és cseh történetírásban, kollektív historiográfiai emlékezetben, vagy még inkább a tágabb értelemben vett historiográfiai emlékezetkultúrában.

1. 2. A vizsgált források bemutatása

A források rendszerezésében három szintet különböztetünk meg, ezek részint a keletkezésük időbelisége, részint pedig az önálló forrásértékük alapján kategorizálják a Szent László életét ismertető történeti narrációkat. Ennek megfelelően van egy első szint, amelybe a kortársi, vagy közel kortársi narrációk tartoznak, ezek hozzávetőlegesen az 1070 és 1120 között keletkezett munkák. A második szintet a kortársi hagyomány kicsit későbbi, nagyjából az 1120 és 1200 közötti közvetlen feldolgozása jelenti. A harmadik szinten pedig már időben távolabbi keletkezésű, viszont az első két csoporthoz képest Szent László életéről sok esetben jóval terjedelmesebb, ugyanakkor a már kialakult hagyományt tükröző narrációkkal találkozunk.

Az első szinthez tartozó munkák időrendi sorrendjét csak hozzávetőlegesen tudjuk megadni, de forráskritikai szempontok alapján Reichenau Bertoldnak,⁷ Konstanzi Bernoldnak⁸ és Michelsbergi Frutolfnak⁹ a 11. század utolsó

⁷ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100. Ed. Ian S. Robinson. (MGH SS rer. Germ. N. S. 14.) Hannover, 2003. 301–302. (1077), 331. (1078).; A szerzőről és művéről részletesebben l. *Wilhelm Wattenbach – Robert Holtzmann – Franz-Josef Schmale: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier.* Neuausgabe. Darmstadt 1967. I/3. 514–521.; *Franz-Josef Schmale: Die Reichenauer Weltchronistik.* In: *Die Abtei Reichenau. Neue Beiträge zur Geschichte und Kultur des Inselklosters.* Ed. Helmut Maurer. (Bodensee-Bibliothek 20.) (Hegau-Bibliothek 28.) Sigmaringen 1974. 125–158.; *Uő: Berthold von Reichenau.* In: *Die deutsche Literatur des Mittelalters: Verfasserlexikon.* Hgg. Wolfgang Stammeler – Karl Langosch – Kurt Ruh. Berlin–New York 1978. (a továbbiakban: VL²), I. 823–824.; *Hans-Werner Goetz: Geschichtsschreibung und Geschichtsbewußtsein im hohen Mittelalter.* (Orbis mediaevalis 1.) Berlin 1999. 250–259.; *Wolfgang Eggert: Heinricus rex depositus? Über Titulierung und Beurteilung des dritten Saliers in Geschichtswerken des frühen Investiturestreits.* Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 108. (2000) (a továbbiakban: MIOG), 117–134.

⁸ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 435. (1083), 465. (1087), 481. (1090), 493. (1092).; *Wattenbach, W. – Holtzmann, R. – Schmale, F.-J.: Deutschlands Geschichtsquellen* i. m. I/3. 521–528.; *Ian S. Robinson: Bernold von Konstanz.* In: VL² 1. (1978) 795–798.

⁹ Frutolfs und Ekkehard's Chroniken und die anonyme Kaiserchronik (Frutolfi et Ekkehardi chronica necnon anonymi chronica imperatorum). Hrsg. Franz-Josef von Schmale und Irene-Schmale-Ott. (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe 15.) Darmstadt 1972. 106.; *Anna-Dorothee von den Brincken: Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter*

harmadában keletkezett krónikáit, valamint Lautenbach Manegold *Liber ad Gebehardum (archiepiscopum Salisburgensem pro Gregorio VII papa)* című, 1085-ben keletkezett egyházpolitikai vitairatát¹⁰ tekinthetjük kortársi, még Szent László életében, illetve közvetlenül a halála után keletkezett forrásoknak. Röviddel Szent László halála után keletkezett Gembloux-i Sigebert meglehetősen szűkszavú, amolyan távirati stílusú közlése Szent László haláláról.¹¹ A mainzi Szent Albán bencés apátságban 687 és 1101 között keletkezett *Annales S. Albani* (korábban tévesen *Annales Wirzburgenses*nek nevezett) évkönyv rövid közlése Szent László haláláról a későbbiekben szintén több alkalommal tér vissza más forrásokban, elsősorban évkönyvekben.¹² A német krónikákhoz képest viszonylag késői keletkezésű, azonban az eseményeket szemtanúként is átélő Prágai Kozma (1045 körül–1125) *Chronicae Bohemorum libri III* címet viselő,¹³ a korai cseh történelmet évkönyvszerűen feldolgozó munkája azért sorolható az első szint történetírói alkotásai közé, mivel az általa feldolgozott események¹⁴ szinte szó szerint, változtatás nélkül kerültek be a későbbi századok csehországi történetíróinak krónikáiba.

A második szint közé tartozik Aurai Ekkehard világkrónikája, amely 1098-ig Michelsbergi Frutolf *Chronicon universale* című munkájának az átdolgozása, és amely Szent László halála kapcsán szó szerint emeli át a saját

Ottos von Freising. Düsseldorf 1957. 187–192.; Wattenbach, W. – Holtzmann, R. – Schmale, F.-J.: Deutschlands Geschichtsquellen i. m. I/3. 491–498.; Franz-Josef Schmale: Frutolf von Michelsberg. In: VL² 2. (1980) 993–998.

¹⁰ *Lautenbachii Manegold: Liber ad Gebehardum archiepiscopum Salisburgensem pro Gregorio VII papa.* Ed. Francke von Kuno. (MGH Ldl. 1.) Hannover 1891. 364–365.; Wattenbach, W. – Holtzmann, R. – Schmale, F.-J.: Deutschlands Geschichtsquellen i. m. I/3. 401–405.; Wilfried Hartmann: Manegold von Lautenbach. In: VL² 5. (1985) 1214–1218.

¹¹ *Gembloux-i Sigebert (Sigebertus Gemblacensis): Chronographia sive chronica universalis.* Ed. Ludwig Conrad von Bethmann. (MGH SS VI.) Hannover 1844. 367.; Mireille Schmidt-Chazan: Sigebert de Gembloux le Lotharingien. Publications de la Section historique de l'Institut (Royal) Grand-Ducal de Luxembourg 106. (1991) 21–48.; Jutta Krimm-Beumann: Siegbert von Gembloux. In: VL² 8. (1992) 1214–1231.

¹² *Annales S. Albani Moguntini (Annales Wirzburgenses).* Ed. Georg Heinrich Pertz. (MGH SS 2.) Hannover 1829. 246.; Wattenbach, W. – Holtzmann, R. – Schmale, F.-J.: Deutschlands Geschichtsquellen i. m. I/3. 450–452.; Klaus Nass: Die Reichschronik des Annalista Saxo und die sächsische Geschichtsschreibung im 12. Jahrhundert. (MGH Schriften 41.) Hannover 1996. 303–305.

¹³ A krónika mérvadó kiadását l. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag (Cosmae Pragensis Chronica Boemorum). Ed. Bertold Bretholz. (MGH Script. rer. Germ. N. S. 2.) Berlin 1923. (a Szent Lászlóról szóló részeit lásd a 145–146. és a 155. oldalakon); A magyar vonatkozású részeiről l. Hodinka A.: Cseh források i. m. 22–31., a Szent Lászlóval kapcsolatos fejezetek: 28–29.

¹⁴ Szent László fogadja az előzőtt prágai püspököt Jaromír-Gebhardot az olmützi püspökség betöltése körüli viszályban (*Prágai Kozma: Chronica* i. m. II. 41.), illetve a magyar uralkodó befogadta a II. Vratiszláv herceg előzőtt fiát, Břetislavot, a későbbi II. Břetislav herceget (*Prágai Kozma: Chronica* i. m. II. 48.).

kútfőjének közlését is.¹⁵ Az 1057–1130 közötti évek eseményeit töredékesen bemutató *Annales Rosenveldenses*,¹⁶ az alsó-szászországi Rosefeld bencés kolostorából, már teljes mértékben az *Annales S. Albani* nyomán keletkezett, akár csak a Hildesheimi Évkönyvek¹⁷ és az Annalista Saxo néven ismert, névtelen szász krónikaíró terjedelmes művének Szent László életének egyes eseményeiről szóló rövid bejegyzései is.¹⁸ A Szász Évkönyvíró merített továbbá még Prágai Kozma cseh krónikájából is, amelyből az olmützi püspökség körüli viszály elbeszélését emelte át,¹⁹ valamint a már elveszett szászországi Welf krónikából, ahonnan tudomása van Zsófiáról, Szent László nővéréről is, akinek a Magnus szász herceggel kötött házasságából született Wulfhild nevű lánya később IX. (Fekete, vagy Welf) Henrik bajor herceg (1120–1126) felesége lett.²⁰ A Pöhldei²¹

¹⁵ Frutolfs und Ekkehard's Chroniken i. m. 212.: Ladizlaus rex Pannoniae, misericordiae operibus plenus, vitam finivit in Domino.; Wattenbach, W. – Holtzmann, R. – Schmale, F.-J.: Deutschlands Geschichtsquellen i. m. I/3. 491–506.; Franz-Josef Schmale: Ekkehard von Aura. In: VL² 2. (1980) 443–447.; Goetz, H.-W.: Geschichtsschreibung i. m. 244–246.

¹⁶ Annales Rosenveldenses. Ed. Georg Heinrich Pertz. (MGH SS XVI.) Hannover 1859. 101.; Wattenbach, W. – Holtzmann, R. – Schmale, F.-J.: Deutschlands Geschichtsquellen i. m. I/3. 598–599.; Nass, K.: Annalista Saxo i. m. 305–310.

¹⁷ Annales Hildesheimenses. Ed. Georg Waitz. (MGH SS rer. Germ. VIII.) Hannover 1878. 49.; Wattenbach, W. – Holtzmann, R. – Schmale, F.-J.: Deutschlands Geschichtsquellen I/3 i. m. 576–577.; Nass, K.: Annalista Saxo i. m. 86–92.

¹⁸ Die Reichschronik des Annalista Saxo. Ed. Klaus Nass (MGH SS XXXVII.) Hannover 2006, 405. (1061–62), 416 (1070), 482 (1089), 487 (1095), 528.; Eberhard Kessel: Die Magdeburger Geschichtsschreibung bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Sachsen und Anhalt 7. (1931) 109–184.; Nass, K.: Annalista Saxo i. m. (különösen 371–375.); Goetz, H.-W.: Geschichtsschreibung i. m. 355–360.

¹⁹ Uo. 482. (az 1089. évhez)

²⁰ Uo. 416. (az 1070. évhez); Ezt az elveszett Welf krónikát Eike von Repgow *Szász Világkrónikája* tartotta fenn az ún. Welf-genealógiában, vö. [Eike von Repgow]: Sächsische Weltchronik. Ed. Ludwig von Weiland. (MGH Dt. Cron. 2.) Hannover 1877. 275: (3.) De hertoge Heinric nam hertogen Magnes dochter van Sassen Wilfide, de he hadde van der hertoginne Sophien, du suster was koning Ladizlai van Ungerren.; Vö. a sváb genealógiai hagyománnyal, amely viszont Zsófiát tévesen már Könyves Kálmán nővéreként tünteti fel, lásd Historia Welforum Weingartensis. Ed. Ludwig Weiland. (MGH SS rer. Germ. XLIII.) Hannover 1869. 23: (15.) Henricus frater eius ducatum et omnia que illius erant optinuit et potenter ditioni sue subiugavit. Qui uxorem iam dudum fratre vivente de Saxonia accepit, filiam Maginonis ducis et Sophiae sororis regis Ungariae Colomanni, Wulfildem nomine.; Csákó Judit kötetünkben olvasható tanulmánya további forrásokat is ismertet Zsófia és Magnus házasságával kapcsolatban, vö. Csákó J.: Szent László uralkodása i. m. 95. sz. jegyz.

²¹ Annales Palidenses. Ed. Georg Heinrich Pertz. (MGH SS XVI.) Hannover 1859. 71.; Wilhelm Wattenbach – Franz-Josef Schmale – Irene Schmale-Ott – Dieter Berg: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Vom Tode Heinrichs V. bis zum Ende des Interregnums. Darmstadt 1976. I. 388–389.; Hans-Werner Goetz: „Konstruktion der Vergangenheit”. Geschichtsbewußtsein und „Fiktionalität” in der hochmittelalterlichen Chronistik, dargestellt am Beispiel der Annales Palidenses. In: Von Fakten und Fiktionen.

és a Magdeburgi²² Évkönyvek ugyancsak Ekkehard nyomán számolnak be Lászlóról, aki Magyarországnak az „irgalmasság cselekedeteivel teljes” királya volt (*misericordiae operibus plenus*), és aki „életét az Úrban fejezte be” (*vitam finivit in Domino*). A 13. század neves jogásza, Eike von Repgow *Szász Világkrónikája* (*Sächsische Weltchronik*) ugyancsak Ekkehardot követve, de hozzá képest jóval tárgyilagosabb stílusban számol be Szent László, a „jó király” (*der gude koning*) haláláról, csupán a hozzávetőleges időpont megadásával.²³

A 14. század eleje után keletkezett munkák nem csupán az időbeli távolság miatt sorolhatóak a harmadik szintbe, hanem amiatt is, hogy Szent László életéről önálló forrásértékkel nem rendelkeznek, híven tükrözik viszont a szent uralkodó életét és személyét körülölelő sokrétű historiográfiai hagyományt. E harmadik szinten belül további három csoport különíthető el:

a) Van az elbeszéléseknek egy sajátos csoportja, amely teljes egészében a középkori magyar krónikairódalom és hagiográfia Szent László-képét vette át és közvetíti az utókor felé. Ennek a csoportnak az egyik legfontosabb, és a hazai krónikakutatás előtt talán legismertebb képviselője Mügeln Henrik (1300 körül–1369 után), akinek középfelnémet nyelvű prózai krónikája (*Chronicon Henrici de Mügeln / Vngerisch Coronica*, 1358–59 körül) a Budai Krónika családjához tartozó egyik kézirat nyomán készült, leginkább annak német nyelvű parafrázálásával.²⁴ A középkori magyar krónika- és legendairódalom Szent László képét vette át és dolgozta fel Hartmann Schedel 1493-as *Nürnbergi Világkrónikája* (*Liber chronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi*),²⁵ Jakob Unrest *Magyar Krónikája* (*Ungarische Chronik*, 1466–1500 körül),²⁶ Jacob Mennel *Fejedelmi krónika* (*Fürstliche Chronik*) címet viselő, több

Mittelalterliche Geschichtsdarstellungen und ihre kritische Aufarbeitung. Ed. Johannes Laudage. Köln–Weimar–Wien 2003. 225–257.

²² *Annales Magdeburgenses*. Ed. Georg Heinrich Pertz. (MGH SS XVI.) Hannover 1859. 178.; *Wattenbach, W. – Schmale, F.-J. – Schmale-Ott, I. – Berg, D.*: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter i. m. 390–391.; *Nass, K.*: Annalista Saxo i. m. 179–181.

²³ *Repgow, E. von*: Sächsische Weltchronik i. m. 180: (c. 192.) Bi den tiden starf Ladizlaus der gude koning van Ungeren.

²⁴ *Chronicon Henrici de Mügeln*. Szerk. Travnik Jenő. SRH II. 105–223. (a Szent László életét feldolgozó részeket l. 177., 181–187., 189–192.); Mügeln Henrikről lásd továbbá: *Karl Stackmann*: Heinrich von Mügeln. In: VL² 3. (1981) 815–827.; *Norbert Kersken*: Geschichtsschreibung im Europa der „nationes”. Nationalgeschichtliche Gesamtdarstellungen im Mittelalter. Köln–Weimar–Wien 1995. 680–684.; *Carlile Aylmer Macartney*: Studies on the Earliest Hungarian Historical Sources. Bp. 1938. 144–146.; *Györffy György*: Az Árpád-kori magyar krónikák. Századok 127. (1993) 407–409.

²⁵ *Hartmann Schedel*: Liber chronicarum cum figuris et ymaginibus ab inicio mundi / Das buch der Cronicken und gedechtnus wirdigern geschichte[n], vo[n] anbegyn[n] d[er] werlt bis auf dise vnßere zeit. Nürnberg 1493. (latin és német nyelvű változat).

²⁶ *Adolf Armbruster*: Jakob Unrests Ungarische Chronik. Revue roumaine d’histoire 13. (1974) 473–508.; *Alphons Lhotsky*: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs. (MIOG Ergänzungsband 19.) Graz–Köln 1963. 405–408.; *Winfried Stelzer*: Unrest, Jakob. In: VL² 10. (1999) 85–88.

változatban elkészült, de csak kéziratos formában fennmaradt munkája 1518-ból,²⁷ valamint Hans Haug zum Freystein *Der Hungern Chronica* címet viselő, elsősorban a Thuróczy-krónika szövegét parafrázáló német nyelvű kompilációja 1534-ből.²⁸ Alapvetően a középkori Magyarország Szent László-képét őrizte meg a Szepességből elszármazott Leibici Márton *Senatorium sive dialogus historicus* című, 1464 körül keletkezett, műfajilag az emlékirat, a lelkeségi irodalom, illetve a kolostori krónika határvidékén mozgó munkájának rövid, alig egy mondatnyi utalása László király egyházszervező tevékenységéről.²⁹ Thomas Ebendorfer von Haselbach 1464 körül keletkezett pápakerónikájának, a *Chronica pontificum Romanorum*-nak a rövid bejegyzése Szent Lászlóról — akit tévesen III. Honorius pápa kortársának nevez — szintén a középkori magyar történetírói hagyomány hatását tükrözi.³⁰

b) A késő középkori forrásaink egy újabb alcsoportját jelentik a *cseh* történeti irodalom hagyományába sorolható munkák. Ezek közös jellemzője, hogy a Prágai Kozma által feljegyzett két eseményt (az olmützi püspökség körüli vi-szály, valamint Břetislav herceg befogadása Magyarországra) tartalmilag, sok-szor kifejezetten szöveghűen is átveszik. Ebbe a körbe tartozik a braunschweigi Szent Balázs-székesegyház egyik névtelen kanonokja által összeállított *Cronica Boemorum* 1278 körül,³¹ a Csehország történetét az özönvíztől 1329-ig feldolgozó, névtelen szerző által 1350 körül írt krónika,³² a IV. Károly német-római császár

²⁷ *Jacob Mennel*: Fürstliche Chronik. Wien, Österreichische Nationalbibliothek CVP 3077, f. 269^v–270^r és CVP 3077**, 15^v–15^v.; *Lhotsky, A.*: Quellenkunde i. m. 450–456.; *Karl Heinz Burmeister – Gerard F. Schmidt*: Mennel, Jakob. In: VL² 6. (1987) 389–395., 11. (2004) 991–992.; *Regine Schweers*: Albrecht von Bonstetten und die vorländische Historiographie zwischen Burgunder- und Schwabenkriegen. (Studien und Texte zum Mittelalter und zur frühen Neuzeit 6.) Münster–New York–München–Berlin 2005. 203–207.

²⁸ *Hans Haug von Freystein*: Der Hungern Chronica inhaltend wie sie anfenglich ins land kommen sind / mit anzeygung aller irer Koⁿig / und was sie namhafftigs gethon haben. Anfangen von irem ersten Koⁿig Athila / und volfu^eret bis auff Koⁿig Ludwig / so um 1526 jar bey Mohatz vom Tu^rcken vmbkomen ist. Wien [Nürnberg] 1534.; *Borsa Gedeon*: Adalékok a „Hungern Chronica” 1534. évi kiadásának történetéhez. Magyar Könyvszemle 77. (1961) 286–290.

²⁹ *Leibici Márton* (Martin von Leibitz): Senatorium sive dialogus historicus. In: *Scriptores rerum Austriacarum veteres et genuini*. Ed. Hieronymus Pez. Leipzig 1725. II. 667.; *Lhotsky, A.*: Quellenkunde i. m. 373–374.; *Isnard Wilhelm Frank – Franz Josef Worstbrock*: Martin von Leibitz. In: VL² 6. (1987) 153–157.

³⁰ *Thomas Ebendorfer*: Chronica pontificum Romanorum. Ed. Harald Zimmermann. (MGH SS rer. Germ. N. S. 16.) Hannover 1994.; *Lhotsky, A.*: Quellenkunde i. m. 388–389.; *Uő*: Thomas Ebendorfer. Ein österreichischer Geschichtsschreiber, Theologe und Diplomat des 15. Jahrhunderts. (MGH Schriften 15.) Stuttgart 1957. 109–110.

³¹ *Cronica Boemorum*. Ed. Oswald Holder-Egger. (MGH SS XXX/1.) Hannover 1896. 37–43.

³² *Chronicon Bohemiae a diluvio usque ad a. Christi 1329 auctore anonymo*. In: *Johann Peter von Ludewig*: Reliquiae manuscriptorum omnis aevi diplomatum ac

prágai udvarában működő itáliai történétíró, Giovanni de Marignolli *Chronicon Bohemorum* (1355–1358),³³ valamint Radeníni Přibík Pulkava *Chronicon Bohemiae*-ja (1374).³⁴

c) A harmadik csoportba pedig azok a *német* nyelvterületen keletkezett, latin és német nyelvű munkák sorolhatóak, amelyek alapvetően a Szent Lászlóval kortársi források értesülésein alapulnak, azonban itt már számos tárgyi, jellemzően kronológiai tévedés is megfigyelhető a magyar király életét ismertető beszámolóknál. Itt említhetjük meg Hermann Korner *Chronica novella*-ját (1420–1438 körül),³⁵ Dietrich Engelhus pápa-császár krónikáját (1423–1429)³⁶ és a korábban Conrad, újabban Hermann Bote-nak tulajdonított német nyelvű Szászország-történetet, a *Cronecken der Sassen*-t (1492).³⁷

2. Szent László a középkori német és cseh történétírásban — rendszerező áttekintés

2. 1. Szent László származása

Szent László családjáról és születésének körülményeiről kizárólag a magyar krónikairódalom hagyományait követő források számolnak be.³⁸ Mind

monumentorum ineditorum adhuc. Halle 1737. XI. 224.; *Hodinka A.*: Cseh források i. m. 66–68.

³³ *Giovanni de Marignolli*: *Chronicon Bohemorum*. Ed. Josef Emler. (Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých 3.) Prága 1882. 543., 546.; *Hodinka A.*: Cseh források i. m. 66–68.

³⁴ *Cronica Przebiconis dicta Pulkaua*. *Kronika Pulkavova*. Ed. Josef Emler. (Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých 5.) Prága 1893. 58., 60.; *Hodinka A.*: Cseh források i. m. 73–77.

³⁵ *Hermann Korner*: *Chronica novella*. In: *Corpus historicorum medii aevi, sive scriptores res in orbe universo, praecipue in Germania*. Ed. Johann Georg Eckhart. Leipzig 1723. II. 628.; *Ottokar Lorenz*: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*. Berlin 1870. II. 171–180.; *Katharina Colberg*: *Korner, Hermann OP*. In: VL² 5. (1985) 317–320.; *Helga Möhring-Müller*: *Die Chronica Novella des Lübecker Dominikanermönchs Hermann Korner*. Untersuchungen zu Gattung, Sprache, Publikum und Inhalt der lateinischen und mittelniederdeutschen Fassungen. In: *Zweisprachige Geschichtsschreibung im spätmittelalterlichen Deutschland*. Ed. Rolf Sprandel. (Wissensliteratur im Mittelalter 14.) Wiesbaden 1993. 27–121.

³⁶ *Dietrich Engelhus*: *Chronicon continens rei Ecclesiae et Reipublicae*. In: *Scriptorum Brunsvicensia illustrantium*. Ed. Gottfried Wilhelm Leibniz. Hannover 1710. II. 1093.; *Dieter Berg – Franz Josef Worstbrock*: *Engelhus, Dietrich*. In: VL² 2. (1980) 556–561.; *Dietrich Engelhus*: *Beiträge zu Leben und Werk*. Ed. Volker Honemann. (Mitteldeutsche Forschungen 104.) Köln–Weimar–Wien 1991.

³⁷ *Conrad/Hermann Bote*: *Cronecken der Sassen*. In: *Scriptorum Brunsvicensia illustrantium*. Ed. Gottfried Wilhelm Leibniz. Hannover 1711. III. 331. (első kiadása: Mainz 1492. 105^v)

³⁸ *Vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In: SRH I. 335.: (c. 80): *Bela vero dux ipse in Polonia duos genuit filios, quorum unus Geysa, alter autem Ladizlaus nomine avi sui est vocatus.*; *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Edd.

Mügelni Henrik,³⁹ mind Jakob Unrest⁴⁰ és Hans Haug⁴¹ tudnak arról, hogy Lászlónak két fivére van, akik közül Géza (Lászlóhoz hasonlóan) Lengyelországban, Lampert pedig Magyarországon született; a lánytestvéreik számában azonban már bizonytalanok, Mügelni Henrik és Hans Haug szerint I. Béla királynak több lánya volt, név említése nélkül. A fentiekben már említés történt Annalista Saxo világkrónikájáról, ahol Szent László Zsófia nevű lánytestvére a Magnus szász herceggel kötött házassága okán került a névtelen szász évkönyvíró érdeklődésének homlokterébe. A Szent László korában keletkezett források közül Lautenbachi Manegold 1085-ben íródott levele Gebhard salzburgi érsekhez szintén tud arról, hogy I. Géza király fivére volt László, a „bátor és jó férfiú”, aki testvérét követte a trónon, noha akkor Salamon király még életben volt.⁴² Szent László nevének az eredetéről Hartmann Schedel a *Liber chronicarum* néven ismert világkrónikájának latin nyelvű változatában azt a naiv etimologizálást őrizte meg, amely a hazai krónikairadalomból is ismert: e szerint László latin neve, a *Ladislaus* a görös *laos* (λαός, ‘nép’), vagy a latin *laus* (‘dicsőség’) és a szintén latin *dos* (‘adomány’) szavakból származik.⁴³ Egyébként sem László születési évét, sem pedig a neveltetésének körülményeit nem őrizték meg a kortársi források, ahogy a későbbiek sem vettek át semmilyen, ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos értesüléseket a hazai kútfőkből. Szent László családjáról Jakob Unrest magyar krónikája megjegyzi, hogy László király utód nélkül halt meg.⁴⁴

Elisabeth Galántai & Julius Kristó. Bp. 1985. 84.: (c. 66) Bela vero dux ipse in Polonia duos genuit filios, quorum unus Geysa, alter autem Ladislaus nomine avi sui est vocatus.

³⁹ *Mügelni Henrik*: Chronicon i. m. 169.: (c. 29) Bela, sein pruder, het zwen sune: Geysam und Ladislaum yn Polan und in (sic!) Lamprechten in Vngern den dritten und auch andre tochter.

⁴⁰ *Unrest, J.*: Ungarische Chronik i. m. 491.: *Er* (I. Béla király) betracht des lanndes nutz vnd lebt guetiglich vnd fridleich mit dem volkh vnd gebert drey sun, zween in Polan, Geysam vnd den heylygn Ladislaum, den dritten sun, Lampertum, gepert er zw Vnngern.

⁴¹ *Haug, H.*: Der Hungern Chronica i. m. 22^v: (III. 32.) Hun hett hertzog Bela zwey su^en in Poln vberkomen / nemlich Geissam vnd Ladislaum / vnd in Vngern ward im auch ein sun / genant Lampertus / vnd vil to^echter geborn.

⁴² *Lautenbachi Manegold*: Liber ad Gebehardum i. m. 364: Quo videlicet hominem exuto, superstitute adhuc Salemon deiecto, fratrem eius Latezlaum virum strennum et bonum substituit.

⁴³ *Schedel, H.*: Liber chronicarum i. m. clxxxviii^r: Quasi laus diuinitus data populo interpretatur. Vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 404.: (c. 131) Nam si ethymologie nominis eius alludamus, Ladizlaus, quasi laus divinitus data populo dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem dans vel datio sive datum. Prima enim sillaba nominis eius laus est per paragogen.; Legenda S. Ladislai regis. Ed. Emma Bartoniek. SRH II 516.: (c. 2) Nam si ethymologie nominis eius alludamus, Ladislaus quasi laus divinitus data populis dicitur. Laos enim populus interpretatur, dosis autem dans vel datio sive datio. Prima vero sillaba nominis eius laus est per paragogen.; *Mezey L.*: Athleta patriae i. m. 25–26.

⁴⁴ *Unrest, J.*: Ungarische Chronik i. m. 492.: vnnd ist vergangen an erbn.

2. 2. Szent László egyházpolitikája és kegyessége

Szent László életével kapcsolatosan a magyar uralkodó életszentsége volt az egyik legfontosabb körülmény, amivel már a 11. század második felében keletkezett források is szívesen foglalkoztak. Ha a témánk szempontjából fontos kútfőket összevetjük, akkor Szent László halála mellett talán a jámborsága, vallásossága és könyörületessége volt az a tényező, amit lejegyzésre tartottak érdemesnek. Különösen így van ez már a 11. század végén keletkezett kortársi elbeszéléseknél, Michelsbergi Frutolfnál⁴⁵ és Aurai Ekkehardnál⁴⁶ (a két szöveg között ráadásul szoros tartalmi és szövegszerű egyezés van), akik Lászlót „az irgalmasság cselekedeteivel teljes” uralkodóként írják le. Ezt a hagyományt követik — Ekkehard nyomán — a későbbiekben olyan alkotások is, mint a Pöhldei Évkönyvek,⁴⁷ a Magdeburgi Évkönyvek,⁴⁸ vagy éppen Dietrich Engelhus monumentális késő középkori pápa-császár krónikája is.⁴⁹ Ugyancsak ennek az Ekkehardnak tulajdonítható Szent László-ábrázolás egyik késői példája Eike von Repgow *Szász Világkrónikájának* meglehetősen leegyszerűsítő, Lászlót csupán „jó király”-ként (*gode koning*) aposztrofáló bejegyzése.⁵⁰ Lautenbachi Manegold korábban említett *Liber ad Gebhardum* című munkáját már említettük, itt Lászlót (és fivérét, I. Géza királyt) a gregoriánus és erőteljesen császárellenes pozíciót képviselő egyházpolitikai író Salamon magyar királlyal szembeállítva „bátor és jó férfiúnak” (*Latezlaum virum strennum et bonum*) nevezi. A későbbi források, mint a mainzi,⁵¹ a rosenfeldi⁵² és a hildesheimi⁵³ évkönyvek Szent Lászlót egybehangzóan „kegyes emlékezetű férfiúként” (*vir piaie memoriae*) mutatják be.

A fentiekhez képest jóval részletesebbek azok a híradások, amelyek a magyar történeti irodalom Szent László-képét veszik alapul. A *Képes Krónika* 131. fejezete⁵⁴ tartalmazza azt az erénykatalógust, amely a későbbiekben mintaként

⁴⁵ Michelsbergi Frutolf: Chronicon i. m. 106.: XII. XXXVIII. Anno Domini MXCV. Ladizlaus rex Pannonie misericordie operibus plenus.

⁴⁶ Aurai Ekkehard: Chronicon i. m. 212.: Ladizlaus rex Pannoniae, misericordiae operibus plenus.

⁴⁷ Annales Palidenses i. m. 71: (1095) Ladizlaus rex Pannonie, misericordiae operibus plenus.

⁴⁸ Annales Magdeburgenses i. m. 178: (1095) Ladizlaus rex Pannonie misericordie operibus plenus.

⁴⁹ Engelhus, D.: Chronicon i. m. 1093: (Urbanus II.) Ladislaus Rex Pannoniae, plenus operibus misericordiae.

⁵⁰ Repgow, E. von: Sächsische Weltchronik i. m. 180.: (c. 192) Bi den tiden starf Ladizlaus der gode koning van Ungeren.

⁵¹ Annales S. Albani Moguntini i. m. 246.: (1095) Ladizlaus rex Pannoniae, vir piaie memoriae.

⁵² Annales Rosenveldenses i. m. 101: 39 (1095) Ladizlaus rex Pannonie, vir pie memorie.

⁵³ Annales Hildesheimenses i. m. 49: (1095) Ladizlaus rex Pannoniae, vir piaie memoriae.

⁵⁴ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 405.: (c. 131) Erat enim consolator afflictorum, sublevator oppressorum, pius pater pupillorum, et protector orphanorum.;

szolgált számos német krónikaíró számára Szent László király jellemzésénél. Ez a fejezet mutatja be László királlyá koronázását, mely szerint a bátyja halála után királlyá koronázott Lászlót erényei tették leginkább alkalmassá a trónutódlásra, a felsorolás szerint pedig ő volt az, aki „vigasztalta a bajtól sújtottakat, felemelte az elnyomottakat, az árvák kegyes atyja volt” (Geréb László fordítása).⁵⁵ Megjegyezzük azonban, hogy Szent László koronát elutasító magatartása nem valamiféle történetírói, vagy méginkább hagiográfiai toposz, hanem László uralkodásának a legelején kortársi dokumentumok által is megerősített tény volt.⁵⁶ Ennek ellenére Hartmann Schedel és Jacob Mennel szinte változtatás nélkül vették át a hazai krónikás hagyomány jellemzését.⁵⁷ Jakob Unrest magyar krónikájának Szent Lászlóról szóló bejegyzésében főképp László erényeiről és vallásosságáról olvashatunk; e szerint Lászlót – állítólag – azért keresték meg a Német-római Birodalom választófejedelmei, mivel olyan királynak ismerték meg, aki „nem a maga javát keresi, hanem a kereszténységét, és előmozdította Isten tiszteletét a birodalmának a legvégső határáig, és az illő igazságosságot tartotta szem előtt.”⁵⁸ Hans Haug magyar krónikájának Szent Lászlója a fenti példákhoz képest kissé elnagyolt képet mutat, ahol László csupán egy, az „erényben és jámborságban állhatatos”, „istenfélő és valamennyi cselekedetében igazságos” királyként kerül bemutatásra.⁵⁹

Erről lásd *Mezey L.*: *Athleta patriae* i. m. 32–33. Egy másféle hangsúlyokkal rendelkező érénykatalógus olvasható a László legendában.

⁵⁵ Erről részletesebben lásd *Gerics József*: Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp. 1961. 107.; *Kristó Gyula*: Legitimitás és idoneitás: adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. Századok 108. (1974) 585–621.

⁵⁶ Lásd VII. Gergely pápa Nehémiás esztergomi érseknek írt levelét (1077. június 9.), amelyben az érseken keresztül buzdítja Lászlót, a „választott királyt”, hogy minél előbb tegyen hódolatot a Szentszék előtt: *De cetero ammonemus fraternitatem tuam, ut regem, qui inter vos electus est, cum aliis tuis confratribus et principibus terrę alloquiaris notificantes et consulentes sibi, ut apertius nobis suam voluntatem et erge reverentiam Sedis Apostolicę debitam per idoneos legatos denunties devotionem* – DHA I. 221., 75. sz.; A szövegben tehát semmiféle utalás nincs arra nézve, hogy Lászlót a trónra lépése és legalább 1077 közepéig megkoronázták volna.; *Mezey L.*: *Athleta patriae* i. m. 22.

⁵⁷ *Schedel, H.*: *Liber chronicarum* i. m. clxxxviii^r: *Suscepto regno fuit consolator afflictorum, elevator oppressorum, pius pater orphanorum; Uő*: *Das buch der Cronicken* i. m. clxxxviii^r: *Nach empfangnem koenigreich wardt er ein troester der betruieben. ein wideraufheber der verdruckten. ein gueetiger vater der waysen; Mennel, J.*: *Fürstliche Chronik* i. m. 269^v / 15^r: *Vnnd als er das kinigreich empfangen Vnnd angenommen hat igt er gewegen ein trögter der betriebten ein widervffheber der vndertruckhtenn / Ein gietiger vatter der we-gen / Vnnd von den einwonern des kungreichs ein genfftmietiger fromer kinig genant hat den gmainen nutz treffenlich gemert.*

⁵⁸ *Unrest, J.*: *Ungarische Chronik* i. m. 492.: *...wan er seinen nutz nicht suecht, sünder der kristenhait nutz vnd ere vnd furdert den Gots dienst an alln endn vnd behielt die lobliche gerechtigkeit.*

⁵⁹ *Haug, H.*: *Der Hungern Chronica* i. m. 27^v: *Vnd wiewol er meniglich hat in lieb / vnd west sein tugend vnd fromkeyt. Er was Gotsforchtig / vnd in allen seinen handlungen*

Szent László kegyességének egyik legfontosabb jele a német krónikáírók számára az a mozzanat volt, hogy a királyságot valójában szándéka ellenére, csupán Magyarország előkelőinek nyomására fogadta el, a törvényes királynak azonban ő maga Salamont tartotta, szembe elött pedig sokkal inkább „mennyei korona”, semmint az „élő király földi koronája” lebegett.⁶⁰ Ez a toposz visszatér több forrásunkban is, így találkozunk Hartmann Schedel világkrónikájának latin és német nyelvű változatában,⁶¹ Jacob Mennel *Fürstliche Chronik*-jában,⁶² valamint Hans Haug magyar krónikájában is.⁶³

Szent László egyházszervező tevékenysége is megjelenítésre kerül forrásainkban.⁶⁴ A magyarországi, közelebbiről szepességi születésű Leibici Márton *Senatorium sive dialogus historicus* című munkájában a párbeszéd egyik szereplője, az Öreg (*Senex*) Szent István és Szent László püspökségalapításait együttesen ismerteti, felsorolásában elhallgatva azt, hogy melyik püspökség melyik szent király alapítása.⁶⁵ Hartmann Schedel a *Nürnbergi Világkrónika*

gerecht.

⁶⁰ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 404–405.*; *Legenda S. Ladislai regis i. m. 518.*: (c. 4) ...cum consensu principum et consensu totius Ungarie – felix regnum tali rectore decentium – sine potestatis aut honoris ambitione, sine qualibet secularium rerum cupiditate regni gubernacula suscepit. Cum enim in arbitrio haberet, regiam dignitatem divinitibus sibi vindicare, non inungi, non in regem coronari festinavit, sed insignia regis ante se faciens cum honore deferri, regie dignitatis officium non ut presit, seutut prosit adimplevit.; *Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum i. m. 114.*: Et quamvis ipsum Hungari in regem absque voluntate sua elegerunt, nunquam tamen in capite suo coronam posuit, propter quod potius celestem coronam optabat quam terrenam. Et vivi regis coronam, usque legitime coronaretur, habere noluit, proponens in eius aniút, ut, si firma pax inter eos esse posset, regnum Salomoni redderet, et ipse ducatum haberet. Postquam autem divina dispensatione regni gubernacula suscepit, non mundanam gloriam caducam et transitoriam, sed celestem patriam et divinam gloriam toto cordis affectu promereri studuit.

⁶¹ *Schedel, H.*: Liber chronicarum i. m. clxxxviii^r: Is ob celestem coronam regiam capiti suo nunquam imposuit; *Uő*: Das buch der Cronicken i. m. clxxxviii^r: Ladislaus auch ein koⁿig zu Hungern hat von der himlischen kron wegen die koⁿigliche kron nye auff sein hawbt gesetzt.

⁶² *Mennel, J.*: Fürstliche Chronik i. m. 269^v/ 15^r: Diger Ladiglaus kung In Vnger Ein Cristenlicher furgt mit einhelliger gt^m Zu kung erwölt gleich als ein lob dem Volckh von got geant / Hat von der hⁱ melchen kron wegen Die kiniglichen kron nie vff sein haupt wellen setzen.

⁶³ *Haug, H.*: Der Hungern Chronica i. m. 27^v: Vnd wiewol er sich des lang widert / vnd nit annemen wolt / die suⁿ seiner bru^der fu^rhielt / vnd den schweren last der regirung anzeyget / so wolten in die Vngern des nicht begeben.

⁶⁴ A kérdésről összefoglaló jelleggel l. *Török J.*: A tizenegyedik század i. m. 46., 131–138., 144–146.

⁶⁵ *Leibici Márton*: *Senatorium sive dialogus historicus* i. m. 667.: Illi duo sancti reges, s. Stephanus et s. Ladizlaus, fundaverunt in Hungaria 12. episcopatus, quorum nomina sunt illa. Strigoniensis, Colocensis, Waradiensis, Albensis, Albae-Regalis, Quinque-Ecclesiensis, Nitriensis, Tzanadiensis, Jauriensis, Variensis (sic!), SAGRABIENSIS, Agriensis.

latin nyelvű változatában említést tesz a váradi püspökség (a krónika szerint egy, a Szűzanyának szentelt kolostorról van szó) alapításáról, az értesüléseit a hazai krónikás hagyományból átvéve.⁶⁶ Jakob Unrest csupán annyit ír Váradról, hogy ott Lászlót annak a templomában (*in seinem gotshaws*) temették el, ami feltételezi, hogy a szerző ugyancsak tudott a helyi egyház Szent László által történt alapításáról.⁶⁷ Jacob Mennel részletekbe menően ismeri a váradi egyház alapításának körülményeit: Schedelhez hasonlóan ő is tud az angyali jelenésről, amely a kolostor helyét jelölte ki, valamint tisztában van azzal, hogy Várad Szűz Mária patrocíniuma.⁶⁸ Hans Haug csupán a váradi kolostor Szent László általi alapítását tartotta említésre méltónak.⁶⁹

Szent László vallásosságánál nem szabad elfeledkeznünk az általa kezdeményezett szentté avatási eljárásokról sem.⁷⁰ A kortársi források közül Konstanzi Bernold tudósít Szent István szentté avatásáról, illetőleg sokkal inkább azokról a csodákról, amelyek a halála után negyven évvel következtek be; az a tény, hogy ezekről a csodákról az 1083. évnél tesz említést, vélelmezteti, hogy Bernold a szentté avatást és annak körülményeit ismerteti, Szent László szerepének a részletezése nélkül.⁷¹ Leibici Márton *Senatoriuma* emlékezik meg egyedülként

⁶⁶ *Schedel, H.*: Liber chronicarum i. m. clxxxviii^r: Post hec in parochia castri Bihor inter flumen Kewres in venatione sua inuenit locum, ubi angelico admonitu monasterium in honoris virginis Marie (quem locum Warad nominavit) construere fecit.; vö. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 416.: (c. 139) Post hoc in parochia castri Bihor inter flumen Keres in venatione sua invenit locum, ubi angelico amonitu proposuit constituere monasterium in honore Virginis Marie, quem locum Varad nominavit.; *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum i. m. 118.: (c. 86) Post hec parochia castri Bihor inter flumen Kewres in venatione sua invenit locum, ubi angelico amonitu proposuit construere monasterium in honore virginis Marie, quem locum Warad nominavit.

⁶⁷ *Unrest, J.*: Ungarische Chronik i. m. 492.: der wirdigklich begrabn ist in seinem gotshaws vnnser lieben frawen kirchn zw Wardein.; A váradi püspökség alapításáról l. *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. A váradi püspökök a püspökség alapításától 1566. évig. Nagyvárad 1883. I. 29–35.

⁶⁸ *Mennel, J.*: Fürstliche Chronik i. m. 270^r: Darnach hat er vgs Insprechen der engell ein schön Closter In der eer vnnser lieben Frawen bawen lassen Vnnd den selben fleckhen genempt warad.

⁶⁹ *Haug, H.*: Der Hungern Chronica i. m. 28^v:...vnd ward begraben gen Wardeyn in das Closter so er gepawen vnd gestifft hett.

⁷⁰ *Török J.*: A tizenegyedik század i. m. 138–142.; *Klaniczay Gábor*: Königliche und dynastische Heiligkeit in Ungarn. In: Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter. Ed. Jürgen Petersohn. (Vorträge und Forschungen 42.) Sigmaringen 1994. 350–356.; *Uő*: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Bp. 1986. 15–33.; *Solymosi László*: Szent László király sírja, kultusza és szentté avatása. In: Szent király, lovagkirály. A Szent László-herma és a koponyaereklye vizsgálatai. Szerk.: Kristóf Lilla Alida – Lukácsi Zoltán – Patonay Lajos. Győr 2017. 28–35.

⁷¹ *Konstanzi Bernold*: Chronicon i. m. 435.: (1083) His temporibus piae memoriae Stephanus quondam rex Ungarorum, qui se ipsum cum sua gente ad fidem Christi convertit, post quadragesimum obitus sui annum miraculis claruit.

Szent Gellért,⁷² Szent Zoerard-András és Szent Benedek nyitrai remeték és magának Lászlónak a szentté avatásáról.⁷³

2. 3. *Szent László külpolitikája*

A Szent László-kori Magyarország külkapcsolatai jelentik azt a másik jelentős témakört, amely a szent király életét valamilyen módon ismertető német és cseh történetírók érdeklődésének középpontjában állt. A fentebb tárgyalt két témakörhöz képest talán itt van a legnagyobb jelentősége nem csupán annak, hogy az egyes források Szent László korához mennyire közel keletkeztek, hanem annak is, hogy az adott szerzők a cseh, vagy a magyar krónikás hagyományt követő német történetírói narratívát tették-e magukévá.

Szent László korának kortárs történetírói, különösen Konstanzi Bernold, Reichenauai Bertold és Lautenbachi Manegold tudnak László és Géza hercegek szembenállásáról Salamon királlyal, Salamon császárpárti elkötelezettségéről, valamint arról, hogy a dinasztikus és politikai szövetség Salamon és IV. Henrik német király (1056–1105, 1084-től német-római császár is) között alapvetően meghatározta Szent László későbbi külpolitikai mozgásterét is.⁷⁴ Reichenauai Bertold előtt ismert tény, hogy Ekbert, Formbach és Neuburg grófja 1077-ben Magyarországra menekült; ez az Ekbert egyike volt a Henrik királlyal szembehelyezkedő bajorországi előkelőknek, egyben pedig miniszteriális Altmann passauai püspöknek (1065–1085), a IV. Henrikkel szembenálló főpapi ellenzék egyik vezéralakjának.⁷⁵ Bertold krónikájában ismertet egy 1078. évi eseményt,

⁷² *Leibici Márton*: Senatorium sive dialogus historicus i. m. 664.: Insuper habes s. Gerhardum episcopum...quem caonizare procuravit s. Ladislaus rex Hungariae.

⁷³ Uo. 667.: Item habes duos sanctos heremitas circa Nitriam, Andream et Benedictum. Praemissos sanctos omnes procuravit ob magna merita et miracula sanctus Ladislaus rex canonizari, et ipse tandem etiam canonizatus est.

⁷⁴ A király és a hercegek viszályáról, valamint annak külpolitikai összefüggéseiről l. *Makk Ferenc*: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae 84.) Szeged 1987. 31–44.; (lásd még: Salamon és I. Géza viszálya. In: *Uő*: A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről. Szeged 1998. 143–161.); *Varga Gábor*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. (Studia Hungarica. Schriften des Ungarischen Instituts München) München 2003. 141–145.

⁷⁵ *Reichenauai Bertold*: Chronicon i. m. 301–302.: (1077) Dehinc assumptis secum ducis Boemiorum [II. Vratiszláv cseh herceg — BG], illorum provincialium, militaribus copiis, Eggibertum, non parve valentie et virtutis comitem, qui sibi rebellaverat, prediis, incendiis et castellorum illius obsidionibus pertinax eius devastator hostiliter impetebat...Ipsium denique sibi resistere minime sufficientem ad regem Ungariorum cum uxore suisque omnibus fugatum exulare coegit.; Ekbertről l. *Gerold Meyer von Knonau*: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. III. Band: 1077 (Schluß) bis 1084. Leipzig 1900. 72–73.; Ekbert és Altmann szövetségéről l. *Richard Loibl*: Der Herrschaftsraum der Grafen von Vornbach und ihrer Nachfolger. Studien zur Herrschaftsgeschichte Ostbayerns im Hohen Mittelalter (Historischer Atlas von Bayern: Teil Altbayern Reihe 2. Band 1.) München 1997. 150–155.

amikor is Szent László követei felajánlják a magyar uralkodó szövetségét és segítségét a pünkösdtől éppen Goslarban ünneplő Rheinfeldeni („Sváb”) Rudolf német ellenkirálynak (1077–1080).⁷⁶ Bertold szóhasználata, amellyel a német ellenkirály goslari udvarában történt pünkösdi követjárást bemutatja, a félreérthetetlenül kifejezi a szerző erőteljesen gregoriánus, IV. Henrikkel szembeni pozícióját: a szászok és thüringiaiak előkelői, a francia (I. Fülöp, 1059–1108) és a magyar király nem csupán Rudolf, hanem Isten, Szent Péter, és az Anyaszentegyház, valamint a „németek egész királysága” (*regni totius Teutonicorum*) megsegítésére siettek.⁷⁷ Az események tárgyalását 1080 után átveszi Konstanzi Bernold: az 1083. év magyarországi eseményeinél nem csak Szent István szentté avatását ismerteti, hanem azt is, amikor Salamon, a „királyi méltóságra a legméltatlanabb” király (*regia dignitate indignissimus*), László nyomására az ország elhagyására kényszerült.⁷⁸ Salamon rendkívül kedvezőtlen értékelésénél kiderül az, hogy Bernold nem csupán a krónika szövegének a folytatását, de annak szellemiségét, gregoriánus egyházpolitikai nézőpontját is tovább folytatta. Ez a pápapárti elkötelezettség jelenik meg az 1087. augusztus 1-jén, Speyerben tartott birodalmi gyűlés bemutatásában is, amelyen Szent László követek útján képviseltette magát, szövetségben „Szent Péter híveivel” (*fideles Sancti Petri*), megkülönböztetve őket Henrik királytól és követőitől.⁷⁹ Bernold még itt, László szereplésének bemutatásával is hangsúlyozza a saját pápapárti pozícióját: krónikája szerint a magyar uralkodó kinyilvánította Szent Péter iránti hűségét és húszezer (!) lovast ajánlott fel a „hitehagyottak ellen” (*contra scismaticos*).⁸⁰ Ugyancsak az 1087. év eseménye volt Salamon száműzése Magyarországról, aki

⁷⁶ *Reichenau Bertold: Chronicon* i. m. 331.: Rex autem Ruodolfus apud Goslariam pentecosten magnifice celebravit, collecta illuc principum Saxonicorum et Thoringorum non modica multitudo, et ibi cum eis communicato consilio expeditionem contra regem Henricum paravit et disposuit. Illuc ad eum legati Philippi regis Galliarum et Fladirtinorum et Lotharingorum quam plurimum, nec non regis Ungariorum, adiutorium ipsi propter Deum et sanctum Petrum ad defensionem sancte ecclesie et regni totius Teutonicorum studiosissime promittentium advenerant.

⁷⁷ A goslari követjáráshoz l. *Meyer von Knonau, G.: Jahrbücher* i. m. III. 133–134.; *Varga G.: Ungarn und das Reich* i. m. 145.

⁷⁸ *Konstanzi Bernold: Chronicon* i. m. 435.: (1083) Salomon rex Ungarorum, sed regia dignitate indignissimus, praedicti H(einrici) cognatus, a compatriota suo, nomine Latislao, regno privatus incarcerationatur et ille pro eo regia dignitate sublimatur.; *Varga G.: Ungarn und das Reich* i. m. 145.

⁷⁹ *Konstanzi Bernold: Chronicon* i. m. 465.: (1087) Principes quoque regni Teutonicorum, fideles inquam s(ancti) Petri, generale colloquium cum Heinricho et fautoribus eius in Kalendis Augusti prope Nemetensem civitatem habuerunt.; A gyűlésről l. *Gerold Meyer von Knonau: Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.* IV. Band: 1085 bis 1096. Leipzig 1903. 162.

⁸⁰ *Konstanzi Bernold: Chronicon* i. m. 465.: (1087) Latislaus rex Ungarorum, missa legatione ad idem colloquium, se in fidelitate sancti Petri perseveraturum declaravit, et fidelibus sancti Petri cum XX milibus equitum contra scismaticos se affuturum, si necesse foret, promisit. Praedicta tamen expeditio utrinque ad illum terminum remansit.; *Varga G.: Ungarn und das Reich* i. m. 146.

— Bernold közlése szerint — a „görögök királya” ellen vívott harcban vitézül küzdve életét vesztette.⁸¹ Öt évvel később azonban, 1092-ben, László már mint IV. Henrik császár szövetségese jelenik meg Bernold beszámolójában.⁸² Összehasonlítva tehát Reichenauai Bertold krónikájával, amely csupán egy-egy momentumot rögzített Szent László — nyugati irányú — külpolitikájából, Konstanzi Bernold krónikája már egy egész ívet meg tudott ragadni, amely László király pápapárti elköteleződésétől a felesége, Rheinfeldeni Adelheid (Sváb Rudolf német ellenkirály lánya) halálát, Salamon távozását, de kiváltképp Horvátország elfoglalását és a gregoriánus pápaságtól való elidegenedését követően elmozdult IV. Henrik szövetségi rendszere felé.⁸³

Horvátország (és Dalmácia) elfoglalása⁸⁴ a középkori magyar történeti hagyomány révén került a középkori német történetírók látóterébe.⁸⁵ Mügelni

⁸¹ *Konstanzi Bernold*: Chronicon i. m. 465–466.: Salomon quondam rex Ungarorum, sed a Latislao iam dudum regno privatus et in exilium expulsus, dum quiddam fortiter contra regem Grecorum molitur, post incredibilem hostium stragem et ipse viriliter occubuit.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet történelme az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1893. I. 151–153.; Salamon Bizánc elleni hadjáratáról a kortársi történetírók közül Anna Komnéné *Alexias* című művében emlékezik meg (*Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes byzantini historiae ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt. Bp. 1984. 103–105.); Bernold krónikájának Salamonról szóló szövegrészletének elemzését lásd *Róka Péter*: Salamon és Póla. Újvidék 1990. 81–91.; Róka megfigyeléséhez, miszerint kiáltó ellentét figyelhető meg Salomonnak a bizánciak ellen vívott hadjárata során tanúsított „férfias” (*viriliter*) helytállása, illetve a négy évvel korábbi jellemzése (*regia dignitate indignissimus*) között, magunk is csak csatlakozni tudunk (*Róka P.*: Salamon i. m. 89–90.)

⁸² *Konstanzi Bernold*: Chronicon i. m. 493.: (1092) Sed et pater eiusdem ducis, Welfo dux Baioariae, eundem Heinricum ante proximam nativitatem Domini mirabiliter confudit, quem ad colloquium pervenire prohibuit, quod idem Heinricus et rex Ungarorum condixerunt, ad quod etiam pene iam convenerunt.; *Meyer von Knonau, G.*: Jahrbücher i. m. IV. 379–380.; *Varga G.*: Ungarn und das Reich i. m. 148.

⁸³ *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 123–124.; *Varga G.*: Ungarn und das Reich i. m. 147–148.

⁸⁴ A kérdésről lásd *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 128–132.; *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Szeged 2003. 88–90.; *Körmendi Tamás*: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. Századok 149. (2015) 2. sz. 443–477.; *B. Szabó János – Veszprémy László*: Az Árpád-kor hadtörténete (1000–1301). In: Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig. Főszerk. Hermann Róbert. Bp. 2017. 112–113.

⁸⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 406.*: (c. 132) Ipse prius Dalmaciam atque Croatiam sue monarchie iure perpetuo subiugavit. Cum enim rex Zolomerus sine liberis decessisset, uxor eius, soror regis Ladizlai ab inimicis viri sui multis iniuriis pregravata auxilium fratris sui, regis Ladizlai in nomine Iesu Christi imploravit. Cuius iniurias rex graviter vindicavit et Croaciam atque Dalmaciam integraliter sibi restituit. Quam propterea predicta regina suo subdidit dominio. Quod non fecit propter cupiditatem, sed quia secundum legalem iustitiam sibi competeat hereditas. Quoniam quidem rex Zolomerus in primo gradu affinitatis eidem attinebat et heredem non habuit.; *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum i. m. 114.

Henrik elbeszélésében Horvátország és Dalmácia gyakorlatilag ugyanazt a területet jelölik, krónikájában ugyanis külön emlékezik meg a szárazföldi területek, valamint a tengerparti városok, mint Spalato (*Spalaten*), Trau (*Tragur*) és Zára (*Yadea*) elfoglalásához, azt erősítve, mintha ezek nem lennének Dalmácia részei.⁸⁶ Az az értesülése továbbá, hogy ezen városok polgárai békésen fogadták László királyt, aki megerősítette a jogaikat és kiváltságaikat, egyik forrásában sem fordul elő, Szent László alakját pedig sokkal inkább Könyves Kálmánnal cserélte fel.⁸⁷ Hartmann Schedel világkrónikájának latin és német nyelvű változata egyaránt megemlékezik Dalmácia és Horvátország elfoglalásáról.⁸⁸ Jacob Mennel *Fejedelmi krónikája* ugyancsak tud László déli irányú hódításairól,⁸⁹ akárcsak Hans Haug zum Freystein, aki a hazai krónikás hagyományt felhasználva a hódítás előzményeit, dinasztikus körülményeit is ismerteti.⁹⁰

A kunok elleni harcról szóló beszámolók az 1085. évi, Salamon vezette betörés, vagy az egy évvel későbbi, Kapolcs kun vezér által irányított támadás⁹¹ emlékét a hazai történeti hagyomány megőrizte, és két, jól elkülöníthető kun betörésről tesznek tanúságot.⁹² Ezzel szemben azonban a német történetírók egyetlen egy eseménnyé sűrítik össze a magyar krónikairódalom által feljegyzett kun inváziókat.⁹³ Műgelni Henriknél az egyik leginkább figyelemreméltó változtatás az, hogy miközben rendelkezésére állnak a magyar kútfők és ezeket jól is használja fel, krónikájának szövegében teljesen érthetetlen változtatásokat is

⁸⁶ *Műgelni Henrik*: Chronicon i. m. 189–190.: (c. 45) Auch hielt er sein reich fridleich czu allen czeyten und pracht Crawaden und Dalmaciam zu dem reich...Der selb künig Lasla kom an die stete, die an dem mere ligen, den Spalaten und gegen Tragur und gegen Yadea.

⁸⁷ Uo. 190.: Do enpfingen yn die purger erlich. Do vernewt et den steten all ir hantvesten, die sie gehabt heten von dem keyser von Kriechen.; Ezeket a Kálmán-kori kiváltságokat lásd DHA I. 328–330. (116. sz., 1102), 337–339. (120/I–II. sz., 1103), 340. (121. sz., 1103), 341. (122. sz., 1103).

⁸⁸ *Schedel, H.*: Liber chronicarum i. m. clxxxviii^r: Dalmaciam atque Croaciam adiunxit.; *Uő*: Das buch der Cronicken i. m. clxxxviii^r: Er eroberet Dalmaciam und Croaciam.

⁸⁹ *Mennel, J.*: Fürstliche Chronik i. m. 269^v / 15^r: Dann er dem kinigreich von vnger Dalmacien Vnnd Croaciam Zuefuegt hat.

⁹⁰ *Haug, H.*: Der Hungern Chronica i. m. 27^v: (III. 48) Meret auch das Vngerisch reich groeßlich / Dann do der koenig von Dalmacien mit tod abgieng der sein leibliche schwester zu einem ee weib gehabt / vnd kainen erben gelassen hatt / bracht er Dalmacien vnd Crabacien zu dem Vngerlandt.

⁹¹ *Kristó Gy.*: Háborúk és hadviselés i. m. 88.

⁹² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* i. m. 408–409. (c. 134.), 412–414 (c. 137.); *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum i. m. 115–116 (c. 83), 116–117. (c. 84).

⁹³ *Schedel, H.*: Liber chronicarum i. m. clxxxviii^r; *Uő*: Das buch der Cronicken i. m. clxxxviii^r: vnd erlanget wunderperlichen sige wider das volck Cunus; *Mennel, J.*: Fürstliche Chronik i. m. 269^v / 15^r: Vnnd erlangt von got wunderbarlichen sig wider das volckh Cunus.

alkalmaz (pl. Kutesk vezér nevét, vagy az események összesűritését).⁹⁴ Egyedül Hans Haug zum Freystein volt az a krónikás, aki a magyar krónikairodalom (elsősorban Thuróczy János) nyomán két, világosan elkülöníthető hadjáratról ír: az első kun hadjárat esetén tud Salamon szerepéről, valamint Kutesk vezér részvételéről,⁹⁵ a másik hadjárat viszont — ahogy a hazai krónikásaink is megörököítették — már a kunok önálló kezdeményezése volt, akiket viszont Haug tévesen az oroszokkal azonosít.⁹⁶ A tévedés oka valószínűleg az lehet, hogy mind a *Képes Krónika*, mind pedig Thuróczy János elbeszélésében az 1091. évi kun hadjáratot Szent László válaszcsepapása követte, mivel — és itt már a hazai krónikairodalom állítása egybehangzó — a kunok az oroszok buzdítására támadták meg Magyarországot.⁹⁷ Figyelemre méltó az a körülmény, hogy a német anyanyelvű történetírók a kun népnév latin változatának az accusativusát (Cuni, illetve Cunus) ugyanabban a formában adták meg, ahogy az a magyar krónikákban, illetve általában a magyarországi latinság szóhasználatában is megfigyelhető, holott a középkori német nyelvű történetírásnak saját elnevezése volt a kunokra, ez pe-

⁹⁴ *Mügelni Henrik*: Chronicon i. m. 190–191.: (c. 46) Darnach zoch kung Salomon heimlich czu dem heydenischen herczogen, der waz genant Kunkerly und globt ym sein tochter czu geben und daz lant Sibenpurgen, das er ym hulf gen dem kunig Lasla. Do liesz sich der herczog Kumkerly uberreden unc czoh mit grosser menig gen Vngern. Do daz erhört der kung Lasla, do fur er aus mit dem her gegen den Heyden und gegen dem kunig Salomon und slug ir manig taussent czu tode. Do floh der kunig Salomon und Kumkert aus dem streyt.

⁹⁵ *Haug, H.*: Der Hungern Chronica i. m. 27^v–28^r: (III. 48) ...do ward koenig Salomon ausgelassen / vnd bald darnach floch er zu den hertzen Cunorum oder Reussen / vnd versprach demselbigen hertzen / wo er im hu^lff wider den künig Ladislaum / so wolt er im Sibenbu^rgen vnd alle landschafft einhalb des walts fu^r ein ewigs eygenthum einantworten / vnd darzu sein tochter zu einem weib geben wolt. Der hertzog was genant Kuteskh / nam sich der sachen an / vnd besamelt ein groß heer / vnd zoch damit auff das Vngerlandt. Als koⁿig Ladislaus solchs innen ward / saumbt er sich nit / vnd zoch in stracks entgegen / griff sie mannlich an / vnd schlug der vil tausent zu tod / vnd koⁿig Salomon vnd hertzog Kuteskh mitsampt den vberbliben entrunnen kaum / das sie nicht gefangen wurden. Darnach griff koⁿig Salomon an mit seinem vberbliben heer die Bulgarey / da ward er aber auff das ho^cchst erlegt. Also kam er vber die Dunaw / die gefroren was / vnd stal sich von den seinen in einen grossen wald / warff die koⁿiglich zier / weer vnd waffen von im / hub an sein vnfal zu bedencken / vnd erkennet dabey die straff Gottis vmb sein bo^sß regiment / gab sich in ein büßfertig leben.

⁹⁶ Uo.: (III. 49. Von den Cuni oder Reussen.) Darnach zugen die Cuni abermals zweymal nach ein ander in Vngern / fu^rten weib vnd kind hinweg. / Den eylet der selig koⁿig Ladislaus mit den seinen nach / dann er in anfang nit an heimisch / sondern im Windischen land gewesen was / Schluge ir heerfu^rer vnd die meisten zu tod / die andern gaben sich gefangen / die ließ er tauffen / Vnd teytl den raub vntr die schadhafften / Lobet Got vnd pawt an den orten zu gedechtnus ein kirchen.

⁹⁷ *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum i. m. 117.: (c. 85) Post hec autem rex gloriosus invasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intraverunt.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 136–137.

dig a *Valb(en)*, vagy *Falb(en)*.⁹⁸ Ez a példa is kiválóan reprezentálja azt a „narratív monopóliumot”, amellyel a középkori magyar krónikairódalom Szent Lászlót és korát bemutatta, nem csupán idehaza, de a német területeken keletkezett kútfők esetében, és ráadásul nem csupán tartalmi, hanem a szövegek „nyers”, filológiai vonatkozásában is.

Az Oroszország, Lengyelország és Csehország elleni hadjáratokat⁹⁹ a késő középkori német történetírók ugyancsak a hazai kútfők nyomán mutatták be, jellegadó eltérések nélkül.¹⁰⁰ Hartmann Schedel világkrónikájának két változata eltérést mutat, amennyiben a latin nyelvű szövegben az oroszok, a lengyelek és a csehek elleni hadjárat szerepel (leírásában a magyar krónikai hagyomány szövegét követve), a *Nürnbergi Világkrónika* német nyelvű szövegében azonban csak a Lengyelország (*Poln*) és Csehország (*Beheym*) elleni magyar támadás olvasható.¹⁰¹ Jacob Mennel ugyancsak az Oroszország–Lengyelország–Csehország sorrendet követi Szent László környező országok elleni támadásai bemutatásánál.¹⁰² Hans Haug az oroszok „hűtlenségének” tulajdonítja Szent László ellenük indított megtorló hadjáratát, amit —a hazai krónikás hagyomány elbeszélésének megfelelően— a Lengyelország és a Csehország elleni fellépés követett.¹⁰³

⁹⁸ Erről. Györffy György: A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez. *Antiquitas Hungarica* 2. (1948) 158–176.; Keller László: Qipcaq, kuman, kun. Megjegyzések a polovecek önelnevezéséhez. In: Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás. Szerk. Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs. (Magyar őstörténeti könyvtár 15.) Bp. 2001. 138–147.

⁹⁹ Ezekhez lásd Kristó Gy.: Háborúk és hadviselés i. m. 90.; Makk F.: Magyar külpolitika i. m. 137–138.

¹⁰⁰ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 414–415.: (c. 138)* Post hec autem rex gloriosus invasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intraverunt. Cumque vidissent se Ruteni male coartari, rogaverunt regis clementiam et promiserunt regi fidelitatem in omnibus. Quos rex piissimus graviter suscepit. Deinde irruit in Poloniam. Poloni vero contra ipsum venientes pugnaverunt, sed Hungari adiuvente Deo victoriam habuerunt. Exinde Hungari castrum Korokou tribus mensibus obsederunt. Interim obsessi et obsidentes ceperunt egere. Rex autem et principes petierunt ab omnibus Hungaris noctis silentio, ut portaret unusquisque ocream solam de terra plenam, quod et factum est...At inde transivit in Bohemiam et multos captivos de Bohemis duxerunt inpune in Hungariam. Et sic rex victoriosissimus ad propria rediit cum gaudio; *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum* i. m. 117–118.: (c. 85).

¹⁰¹ *Schedel, H.*: *Liber chronicarum* i. m. clxxxviii^r: Inuasit in Rusciam et regi fidelitate polliciti sunt. Irruitque in Poloniam et Bohemiam, de quibus cum gaudio ad patria remeavit.; *Uő*: Das buch der Cronicken i. m. clxxxviii^r: vnd vberzohe poln vnd beheym vnnd kome mit freueden wider anhayms.

¹⁰² *Mennel, J.*: *Fürstliche Chronik* i. m. 270^r / 15^v: Vnnd vberZoch Ruggen boln Vnd Behem / kam mit freuden wider anhaimsch.

¹⁰³ *Haug, H.*: *Der Hungern Chronica* i. m. 28^r: (III. 50) Nach dem nun die Cuni durch Reussen auff Vngern gezogen / vnd von den Reussen durch gelassen wurden / zoch der selig Ladislaus in Reussen / dieselben vmb ir vntrew zu straffen / die ergaben sich zu stund an. Darnach belegert er die Statt Krackaw in Poln / die ergab sich auch. So fu^rt er vil gefangen aus Behem / Vnd als er allenthalben glu^cck vnd sig hett.

Szent László Csehország felé irányuló politikájának egyedülálló kútforrásait jelentik azok a történetírói elbeszélések, amelyek Prágai Kozma nyomán a középkori cseh történetírás egészében gyökeret vertek. Korábbiakban már említést tettünk a *Chronica Bohemorum* két bejegyzéséről, amelyekben Szent László felbukkan. Az egyik történetben Szent László 1090 júniusában fogadta Jaromír-Gebhard prágai püspököt, aki fivérével, II. Vratiszláv cseh fejedelemmel (1061–1085, Csehország királya: 1085–1092) egyházpolitikai kérdésekben különbözött össze.¹⁰⁴ A krónikarészletből kiderül az, hogy Jaromír, aki 1068 óta

¹⁰⁴ *Prágai Kozma*: *Chronica* i. m. 145–146.: (II. 41) Anno dominice incarnationis MLXXXX. Antiquus ille chelidrus humani generis inimicus, qui numquam dormitat, sed semper quietos inquietat, Non tulit ulterius pacatos vivere fratres, regem scilicet Wratislaum et presulem Gebhardum. Hunc vexat vana gloria et ambitione, illum exagitat arrogantia et tumido fastu superbie, ita tamen ut nec ille huic crederet nec hic illum exsuperare quiret. Iste non vult fratrem sibi habere parem, ille non vult minor fratre haberi; iste vult preesse, ille non vult subesse; iste vult quasi rex dominari et precellere, ille non vult iussis suis obtemperare, sed soll imperatori suum proficitur servicium, a quo acceperat episcopium. Qui in tantum virili animositate inter se aliquando dissidebant, ut sepe festis diebus rex episcopum non haberet, qui sibi coronam imponeret. Hac necessitate simul et ambitione rex compulsus non ratione, sed sola dominatione iterum subintronizat capellanum suum nomine Weclonem in territorio Moraviensi episcopum. Quo in facto palam se fecit notabilem, non solum sprevisse, quod ipse coram imperatore et eius episcopis collaudaverat, ut unus foret uterque episcopatus, verum etiam pape Clementis violasse, privilegium, quo eiusdem terminos episcopii roboraverat. Hanc ut apploraret apostolico illatam ecclesie iniusticiam, presul Gebhardus iturus erat Romam, sed consilio cum suis familiaribus inito prius adit antiquum amicum Wladizlaum regem Pannonicum et patefaciens ei sue ecclesie dampnum postulat ab eo ad Romanum iter auxilium, Inscius heu fatum sibi iam superesse propinquum. Nam prima die, qua regem adiit, nimiam corporis incidit molestiam, et quia prope urbem erat Strigoniam, illuc mittit eum rex navigio, committens curam eius illius urbis episcopo.; Az eseményről beszámoló további krónikás helyek: Die Reichschronik des Annalista Saxo i. m. 482.: (1089) Iterum exorta inter Gebhardum Pragensem episcopum et fratrem eius, Uratizlaum ducem, discordia, dux iterum intronizat cappellanum suum Uuezlone in territorio Moraviensi episcopum. Pro qua iniuria presul Gebhardus iturus erat Romam, sed consilio cum suis inito adiit Uuladzlaum regem Pannonicum patefaciensque ei ecclesie sue iniuriam poscit auxilium. Ubi primo die adventus sui tactus corporis molestia defunctus est in urbe Strigonia VI kal. Iulii.; *Cronica Boemorum* i. m. 39.: MXC. VI. Kal. Iulii Gerardus episcopus Pragensis obiit in partibus Pannonie sive Ungarie, in urbe Strigonio, discordiam habens cum fratre suo rege Wratislao, vir nobilis et deditus operibus pietatis, qui ante episcopatum Iaromir dicebatur.; *Chronicon Bohemiae* a diluvio i. m. 224.: (c. 44) Facta est autem tam insignis ecclesiae Wysegradensis erectio anno Domini MLXXXIX. Invalesciente insuper elatione dicti Gebhardi episcopi Wratislaus Boemiae rex, in vindictam fratris sui, quendam capellanum suum Wiclone, ecclesiae Moraviensi, de facto, praefecit. Quod Gebhardus Pragensis presul intelligens, disposuit Romam ire propterea et apostolicum auxilium implorare et transiens Hungariam et regem Wladislaum, ut eius fultus praesidio, tutius Romam iret, in Strigonia infirmitate captus, sub paucis diebus, nimium augmento dolore, vitam finivit, et mortuus anno Domini MXC. cal. Iul.; *Marignolli, G. de*: *Chronicon Bohemorum* i. m. 543.: (1086) De unione sedis seu episcopatus Olomucensi

Prága püspöke volt, tiltakozott amiatt, hogy az olmützi püspökség élére — amely 1087 és 1088 között betöltetlen maradt, így annak területe erre az időre Prága joghatósága alá tartozott — Wezel (*Vecel*, *Wecel*) személyében új püspök került, helyreállítva így az 1087 előtti állapotot. Annak érdekében, hogy a pápa előtt fellebbezzon, Jaromír Rómába indult, útközben viszont Szent László király esztergomi udvarába érkezett meg, hogy a magyar uralkodó segítségét kérje, röviddel a megérkezése után azonban a számkivetett prágai püspök meghalt (1090. június 26.).¹⁰⁵ A sors különös fintora, hogy Jaromír római útja talán sikerrel is járhatott volna, mivel Rómában ekkortájt az a III. Kelemen (Ravennai Wibert) ellenpápa ült Szent Péter székén, aki IV. Henrik császár szövetségese volt, a prágai püspök rendelkezésére pedig egy olyan, a történeti kutatás által interpolálnak minősített oklevél állt, amely szerint IV. Henrik 1086-ban helyreállította a prágai püspökség régi határait. Ez a régi határ az 1063, az olmützi püspökség felállítására előtti határokat jelentette, Prága kánonjogi főségét kiterjesztve ezzel

cum Pragensi. Defuncto autem predicto Johanne episcopo exmonacho, procuracione importuna Gebhardi predicti imperator Henricus secundus in concilio Maguntino assensentibus quatuor archiepiscopis et duodecim episcopis, abbatibus et aliis prelatibus predictum Olomucensem episcopatum cum Pragense univit, duce Boemorum Wratislao procurante unionem predictam pro fratre suo, de quo tandem penituit propter superbiam fratris sui, episcopi memorati. Nam postquam fuit idem dux coronatus et unctus in regem, capellanum suum idem fecit intronizari, non obstante statuto, imperiali et papali decreto, quia in missa habere aliter non poterat episcopum, qui ut moris erat, imponeret ei coronam. Quo facto commotus Gebhardus episcopus, iter arripuit, ut summo pontifici conqueratur de rege, germano suo, et volens habere concilium cum rege Vngarie. Cumque pervenisset ad eum, febre correptus mittitur per navim a rege Strigoniam, ubi die septima migravit ab hac luce. Fuit tamen iste episcopus elemosinarum largissimus dator, miserorum adiutor, pauperum consolator, in divinis officiis sedulus dei cultor.; Cronica Przibiconis dicta Pulkaua i. m. 58.: (1090) Anno Domini millesimo LXXXIX invalescente elatione dicti Gebhardi, Pragensis episcopi, Wratislaus, Boemie rex, in vindictam eius quendam capellanum suum Weczlonem nomine ecclesie Moraviensi defacto prefecit. Quod Gebhardus, Pragensis episcopus, intelligens disposuit Romam ire ac apostolici desuper auxilium implorare, et transiens Ungariam ad regem Wladislaum, ut eius fultus presidio tucius Romam iret, in Strigonia captus infirmitate sub paucis diebus nimium augmentato dolore vitam finivit.

¹⁰⁵ Makk F.: Magyar külpolitika i. m. 137.; Jaromír-Gebhard személyéhez és tevékenységéhez l. *Drahomír Suchánek*: Ohlasy a vlivy bojů o investituru v českém prostředí. Biskup Jaromír a problém biskupské a panovnícké legitimacy na konci 11. století. In: Kościół w monarchiach Przemyślidów i Piastów. Ed. Józef Dobosza. Poznań 2009. 169–179.; *David Kalhous*: Jaromír – Gebhard, pražský biskup a říšský kanclér (1038–1090). *Mediaevalia historica Bohemica* 9. (2003) 27–45.; *Peter Hilsch*: Familiensinn und Politik bei den Premysliden. Jaromir-Gebhard, Bischof von Prag und Kanzler des Königs. In: Papsttum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag. Hrsg. Hubert Mordek. Tübingen 1991. 215–231.; Az olmützi püspökség 11. századi *sede vacante* időszakáról, valamint Jaromír-Gebhard és II. Vratiszláv viszályáról összefoglaló jelleggel l. *Josef Žemlička*: Čechy v době knížecí (1034–1198). Prága 1997. 110–111.

nem csupán Csehországra, hanem Morvaország egészére is.¹⁰⁶ A Prágai Kozma által ismertetett másik esemény pedig az, amikor II. Vratiszláv cseh fejedelem száműzött fiát, Břetislavot (a későbbi II. Břetislav herceget, 1092–1100) Szent László befogadta Magyarországra.¹⁰⁷ Kozma beszámolója szerint a Přemysl-házon belüli trónöröklési viszályok okán Břetislav szembekerült az atyjával, a Csehország élén 1085 óta — első ízben — királyként is uralkodó II. Vratiszlávval, aki időközben öccsével, a Morvaországot erős kézzel tartó Konrád herceggel, a későbbi I. (Brünni) Konráddal (1092) is összekülönbözött; az atyjától való félelmében végül Břetislav 1091-ben mintegy kétezer fős kíséretével Magyarországra menekült, ahol Szent Lászlótól megkapta a Trencsén melletti *Banov* (Bán) nevű helyet szállásként.¹⁰⁸ A Prágai Kozma által is említett rokoni kapcsolat esetében pedig arról van szó, hogy Břetislav édesanyja Adelheid magyar hercegnő, I. András király lánya, így Szent László király (és fivérei) unokatestvére volt, erről azonban Kozma nem tudott, vagy legalábbis nem tartotta fontosnak megemlíteni. Figyelemre méltó az a körülmény is, hogy Kozma semmit sem tud arról az állítólagos Csehország elleni hadjáratról, amelyet Szent László 1095-ben,

¹⁰⁶ MGH DD H IV 390 sz., 515–517. (1086. április 29.); Az oklevél szövegét teljes egészében közli: *Prágai Kozma*: Chronica i. m. 136.; Az oklevélről l. *Helmut Beumann – Walter Schlesinger*: Urkundenstudien zur deutschen Ostpolitik unter Otto III. Archiv für Diplomatik 1. (1955) 236–250.; *Meyer von Knonau, G.*: Jahrbücher i. m. IV. 547–550.; *Egon Boshof*: Mainz, Böhmen und das Reich. Archiv für mittelhochdeutsche Kirchengeschichte 50. (1998) 21.; *Rudolf Turek*: Listina Jindřicha IV z 29. dubna 1086 (DH. IV. 390) a její teritoria. Slavia antiqua 22. (1975) 69–122.

¹⁰⁷ Az eseményről és előzményeiről l. *Prágai Kozma*: Chronica i. m. 148–155. (II. 43–48.); *Žemlička, J.*: Čechy i. m. 111–113.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 137–138.; A krónikarészlet értelmezéséhez l. *Barbara Krzemieńska*: Břetislav II. Pokus o charakteristiku osobnosti panovníku. Československý časopis historický 35. (1987) 727–728.; *Hodinka, A.*: Cseh források i. m. 29.

¹⁰⁸ *Prágai Kozma*: Chronica i. m. 155.: (II. 48.) Quod videntes, qui in castris remanserant comites, mittunt ad Bracizlaum dicentes: ‘Si tu credulus patri tuo pristinam cum eo redis in gratiam, nos nequaquam credimus ei, quia callidam eius sat novimus astuciam. Plus enim eius amicitias timemus quaminimicitias. Nam veluti ursus nec minimum ictum patitur inultum, ita ille numquam cessabit a vindicta, donec omnia, quibus eum offendimus, usque ad unum iota non dimittit inulta. Qua de re aut nos quovis terrarum abire dimittas cum tui gratia aut nobiscum ubicumque terrarum alciora queras palatia. Nulli enim magis quam tibi nostro parati sumus servire domino.’ Videns autem Bracizlaus, quia sicut miles sine armis suo officio caret, sic dux sine militibus nec nomen ducis habet, maluit cum eis extraneum querere panem, quam solus sine milite cum patre domesticam habere pacem. Nec mora, congregatis omnibus tam peccoribus quam mancipiis plus quam duo milia militum cum Bracizlao duce proficiscuntur ad regem Pannonicum. Quem rex Wladizlaus recognoscens cognatum suum benigne susceperit et concessit militibus eius inhabitare locum qui dicitur Banov iuxta castrum nomine Trencin; locus in mediis silvis atque in montibus est situs n et nimium aptus atque opimus o venationibus. Victualia autem et cetera nature amminicula per preceptum regis ab adiacentibus subministrabantur eis regionibus, ipsum autem Bracizlaum cum paucis secum rex habuit in deliciis aule regalis.

közvetlenül a halála előtt indított annak érdekében, hogy a Přemysl-ház morva ágának öröklési jogát helyreállítsa, miután azt Břetislav (akit a *Képes Krónika* nyomán a hazai történetírói hagyomány tévesen Szvatopluknak nevez), ekkor már Csehország fejedelmeként kizárt.¹⁰⁹ Műgelni Henrik és Hans Haug voltak az egyedüliek, akik a magyar krónikaírói hagyományt követve ezt az 1095. évi csehországi hadjárat elbeszélését átvették és beillesztették a saját narratívájukba.¹¹⁰ Mindenesetre figyelemreméltó, hogy míg Prágai Kozma elbeszélésében Szent László Břetislavnak segítséget nyújtott, őt „jó indulattal fogadta” (*benigne suscepit*), addig a *Képes Krónika*, illetve az alapjául szolgáló gestaszerkesztmény szerint a Přemyslidák brünni és olmützi ágához tartozó hercegeket támogatta, és akik — tévesen — Lászlót a nagybátyjuknak (*avunculus*) neveznek (László király — Adelheid révén — csak Břetislavval állt rokonságban).¹¹¹ Prágai Kozma Břetislav és Szent László történetét elbeszélő fejezete ugyancsak érdemi változtatás nélkül került át a későbbi cseh történeti munkákba, így Giovanni de Marignolli *Chronicon Bohemorum*ába,¹¹² valamint a Pulkava-krónikába.¹¹³

¹⁰⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 418–419.*: Interim cognatus Corradi ducis nomine Sentapolug noctis silentio Pragam veniens, ipsam civitatem cepit. Mane facto ab episcopo Pragensi in solio ducali sedit et a quibusdam honorifice susceptus est. Corradus autem ad gloriosus regem avunculum suum venit et que ei acciderant, narravit et regem in auxilium sibi venire in propria persona rogavit. Rex autem consensit ei ita, quod de servitio Dei dux non remaneret. Et quia consanguineitatis vinculo illi iungebatur, etiam memor sue actionis ducis patris eius, qui sibi in auxilium contra Salomonem venerat, promisit se in propria persona eum auditurum.; *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum* i. m. 119.; A *Képes Krónika* meglehetősen zavaros, különböző eseményeket és forrásokat összeszó 140. fejezetének kritikájához lásd *Bagi Dániel*: *Der angebliche Böhmenfeldzug von Ladislaus I. dem Heiligen im Kapitel 140 der Ungarischen Chronikkomposition des 14. Jahrhunderts*. In: *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis VIII*. Szerk. Barabás Gábor – Kiss Gergely. Pécs 2015. 35–44.

¹¹⁰ *Műgelni Henrik*: *Chronicon* i. m. 192.: (c. 48) Darnach zoch er auf die Pehem und an dem widerczug ward er siech und wart bericht mit gotes leichnam und starb; Haug, H.: *Der Hungern Chronica* i. m. 28^r: (III. 51) Vnd begert an hertzog Conraden von Behem / das er mit im züg / der im auch solches zusaget. Aber er ward mit einem in wendigen krieg dermassen angesucht / das im der heilig Ladislaus helffen must.

¹¹¹ *Bagi D.*: *Böhmenfeldzug* i. m. 38–39.

¹¹² *Marignolli, G. de*: *Chronicon Bohemorum* i. m. 546.: (1091) Post paucos quoque dies ad suos rediens collecta omni substantia eorum cum infinita multitudo animalium [Břetislav — BG] vadiit ad Pannonicum regem, a quo benigne collatur et secum nutrit inter regalia delicias, populo autem, qui cum eo venit, assignavit rex locum gratissimum et amenum ad habitandum nomine Banow juxta castrum nomine Trenem, qui locus est etiam venacionibus aptus. Cetera autem necessaria precepto regis circumstancium regionum populi ministrabant.

¹¹³ *Cronica Przbiconis dicta Pulkaua* i. m. 60.: (1091) Eadem itaque die Conradus, frater regis, omnem rancorem et discordiam inter regem et filium eius sopivit et ipsos omnimode concordavit. Quod audientes nobiles et alii, qui Bretizlao contra regem, patrem suum, adhererant, regem eundem quam plurimum formidantes, induxerunt Brzetislaum, ut non obstante gracia patris dimisso regno una cum ipsis transiret Vngariam, quod et fecit. Quem Vngarie rex Wladislaus velut cognatum suum benigne suscipiens eundem

Szent László külkapcsolatait illetően már csak egyetlen mozzanat van, ami — szintén a hazai krónikás helyek közlése nyomán — felkeltette néhány késő középkori német történetíró érdeklődését, ez pedig az az eset, amikor a keresztes hadjáratra összegyűlt európai országok királyai és fejedelmek Lászlót kívánták megtenni vezérüknek. Ez a beszámoló a mára már elveszett *Gesta Ladislai* nyomán mind a hagiográfiai, mind pedig a szűkebb értelemben vett történetírói munkákban teret nyert.¹¹⁴ A forrásainkban azonban ez a híradás már eltérő módon csapódott le. Műgelni Henrik magyar krónikájában Szent Lászlót a német fejedelmek az elhunyt császáruk utódjául kívánták megtenni, mivel a magyar király „erényről erényre növekedett oly módon, hogy híre messzire elhallatszott”.¹¹⁵ Ugyanez a változat olvasható Jakob Unrest krónikájában is, ahol a szerző szintén összekapcsolja a választófejedelmek László melletti döntését a magyar uralkodó erényeivel, főképp az igazságossággal és a jámborsággal.¹¹⁶ Hans Haug a Thuróczy-krónikát követve tért vissza a hazai történetírók kegyes

Brzetislaum, Boemie regis filium, cum paucis apud se retinuit militibus et populis aliis dans districtum Bahnaw prope castrum Trencz venacionibus aptum et frugibus. Unde Brzetislaus taliter cum suis usque post obitum patris in Vngaria demorabatur.

¹¹⁴ Legenda S. Ladislai regis i. m. 521.: (c. 7) Statuit igitur ire Ierosolimam, et illic, si oporteret, mori pro Christo, ‘qui cum esset splendor glorie et figura substantie’ dei, non dubitavit crudelissimam mortem crucis pro redimendis hominibus sustinere. Cum autem fama Sancti Ladislai regisque nomen longe lateque diffudisset, duces Francorum, Lothoringorum et Allemannorum idem peregrinationis iter convoventes, pium regem Ladislaum sibi suisque ducem ac preceptores fore concorditer petierunt.; *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. i. m. 417. (c. 139).; Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum i. m. 118–119.: (c. 86) Cumque celebrasset Pasca domini in Bodrog, ecce nuncii de Francia et de Hispania, de Anglia et Britania ad eum venerunt, et precipue de Villermo fratre regis Francorum, et ei omnipotentis dei iniuriam se ulcisci manifestaverunt, et sanctam civitatem et sanctissimum sepulcrum de manu Saracenorum liberare pensaverunt, unde gloriosum regem rogaverunt, ut eis rector et gubernator in exercitu Iesu Christi existeret.; A fenti krónikás helyek és Szent László állítólagos „keresztes hadjáratáról” szóló értesülések kritikájához lásd *Veszprémy László: „Dux et praeceptor Hierosolimatorum”. König Ladislaus als imaginärer Kreuzritter. In: “The Man of many devices who wandered full many ways”. Festschrift in honor of János M. Bak. Eds. Nagy Balázs – Sebők Marcell. Bp. 1999. 470–477.**

¹¹⁵ *Műgelni Henrik: Chronicon i. m. 192.: (c. 48) Darnach wuchs der kunig Lasla von tugent zu tugent, das sein lob weit erschall. In den czeiten starb der keyser. Do wurden dy deuschen fursten zu rat und paten yn, da ser das keyserthum enpfing. Daz versagt er yn und wolt bleiben in den wegen seiner veter.*

¹¹⁶ *Unrest, J.: Ungarische Chronik i. m. 492.: ...dauon list man, als der Romisch kayser starb, do pattn churfursten vnd ander fursten verayntlich künig Lasla, da ser das Römisch reich auf nam, wan er seinen nutz nicht suecht, sünder der kristenhait nutz vnd ere vnd furdert den Gots dienst an alln endn vnd behielt die lobliche gerechtigkeit. Er wolt aber das Römisch reich nicht aufnehmen, vnd hat zw Vngern regiert XVIII jar.; A dauon list man kitétel arra enged következtetni, hogy Unrest közvetlen forrása éppen Műgelni Henrik krónikája lehetett.*

elbeszélésének a részleteihez.¹¹⁷ A „magyar” és a „német” hagyomány között figyelemreméltó különbség, hogy míg a német-római császári koronát Szent László visszautasította, mégpedig a magyar királyi cím megtartására hivatkozva, addig viszont a hazai krónikás hagyomány értesülése szerint a keresztes had vezetését nem csupán elvállalta, de még el is búcsúzott Magyarország nemeseitől.

2. 4. Szent László halála és temetése

Szent László halála talán az az egyedüli mozzanat az uralkodó életében, amely valamennyi, a jelen tanulmányban felsorolt történetíró feljegyzésre érdemesnek tartott. Világosan felismerhető itt is a forrásoknak az a köre, amelyeknek az elbeszélését alapjaiban befolyásolta a magyar krónikáirói hagyomány,¹¹⁸ ugyanakkor László király halálának számos, teljesen autonóm leírása is olvasható. Michelsbergi Frutolf az 1095. évnél megjegyzi, hogy „László, Pannóniának az irgalmasság cselekedeteivel teljes királya életét bevégezte az Úrban.”¹¹⁹ Ez a közlés mintául szolgált Aurai Ekkehard,¹²⁰ a pöhldei¹²¹ és a magdeburgi évköny-

¹¹⁷ *Haug, H.*: Der Hungern Chronica i. m. 28^r: (III. 51) Ko^enig Ladislaus wirt erwelt / zu eim obersten haupt man / das gelobt land zu gewinnen. Darnach ward er von allen stenden der Christenheit zu einem o^ebristen hauptman das gelobt vnd heylig land vnd die stat Jherusalem wider zu gewinnen / angemüt vnd gebeten / darein er auch bewilligt.

¹¹⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* i. m. 418–420.: (c. 140) Sanctitate igitur et gratia plenus transiit ad consortia angelorum anno regni sui XIX-o.; *Legenda S. Ladislai regis* i. m. 522.: (c. 7)...dum iam regredi cogitaret, egritudine repentina correptus, viribus corporis cepit omnino destitui, convocatisque regni principibus indicavit dissolutionem sui corporis imminere.; *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum* i. m. 119.: (c. 86) Sanctitate igitur et gratia plenus transiit ad consortia angelorum anno regni sui XIX.; *Mügelni Henrik*: *Chronicon* i. m. 192.; *Ebendorfer, T.*: *Chronica pontificum Romanorum* i. m. 410.: (c. 180) Claruit multis miraculis in vita et in morte, obiit MXCV.; *Schedel, H.*: *Liber chronicarum* i. m. clxxxviii^r: Tandem ac virtutibus plenus, migravit ad consortia angelorum, anno regni sui xix.; *Uő*: *Das buch der Cronicken* i. m. clxxxviii^r: Zu letst starb er im. xix. iar seins reichs vol heiligkeit vnd tugent.; *Mennel, J.*: *Fürstliche Chronik* i. m. 270^r / 15^v: Vnnd Zeledgt starb er Im NeunZehenden Iar geins Reichs vol heilighkheit Vnnd tugend Vnnd igt damit gefarn Zu der geselſchafft der lieben Engel Anno dni / Mxv vff den dritten tag vor dem augstmonat Der xxx Iul.; *Haug, H.*: *Der Hungern Chronica* i. m. 28^r: Vnd als...ko^enig Ladislaus...starb seligklichen / im xix. jar seines Regiments...Anno Domini M.xcv. am iii. kalend. Augusti.

¹¹⁹ *Michelsbergi Frutolf*: *Chronicon* i. m. 106.: XII. XXXVIII. Anno Domini MXCV. Ladizlaus rex Pannonie misericordie operibus plenus vitam finivit in Domino.

¹²⁰ *Aurai Ekkehard*: *Chronicon* i. m. 212.: (1095) Ladizlaus rex Pannoniae...vitam finivit in Domino.

¹²¹ *Annales Palidenses* i. m. 71.: (1095) Ladizlaus rex Pannonie, misericordiae operibus plenus, vitam finivit in Domino.

vek¹²² névtelen szerzői, valamint Dietrich Engelhus¹²³ számára. A László halálát elbeszélő német források másik körét azok jelentik, ahol a magyar király, mint „kegyes emlékezetű férfiú” (*vir piae memoriae*) jelenik meg.¹²⁴ Az ebbe a csoportba tartozó tudósítások közös jellemzője, hogy Szent László elhunytát együtt közlik a Babenberg-házba tartozó II. Lipót osztrák örgróf (1075–1095) és a Gleiberg-Luxemburg-házból származó Heinrich von Laach, az első rajnai palotagróf (1085/87–1095) halálával. Ezekhez az elbeszélésekhez képest Gembloux-i Sigebert rövid, távirati stílusú, mégis kortársinak tekinthető bejegyzése kifejezetten elnagyoltnak hat.¹²⁵ Közös jellemzője a forrásoknak, hogy László halálának az évét alapvetően pontosan tudják, kivételt képez Eike von Repgow, aki a *Szász Világkrónika*ban csak a hozzávetőleges „ezekben az időkben” (*bi den tiden*) kifejezést használja.¹²⁶ Szent László halálát összekapcsolja II. Vratiszláv cseh király halálával (*de hertoge Fratislaus van Behem*, 1092),¹²⁷ Magnus szász herceg (*de hertoge Magnus van Sassen*, 1072–1106) elbai szlávok elleni hadjáratával (a szerző itt minden bizonnyal az 1093. évi schmilauai csatára gondolhatott),¹²⁸ valamint IV. Welf bajor herceg IV. Henrik császárral történt kibékülésével (1096);¹²⁹ de említésre kerül egy üstökös, egy napfogyatkozás, sőt még egy sárkány is, amelyet a „keresztények nagy pusztulása” (*grote sterve der cristenheit*) követett.¹³⁰

¹²² *Annales Magdeburgenses* i. m. 178.: (1095) Lidizlaus rex Pannonie misericordie operibus plenus in Domino vitam finivit. Item Luppoldus marchio et Heinrichus palatinus comes obierunt.

¹²³ *Engelhus, D.*: *Chronicon* i. m. 1093.: (Urbanus II. papa) Ladislaus Rex Pannoniae, plenus operibus misericordiae, finivit vitam in Domino.

¹²⁴ *Annales S. Albani Moguntini* i. m. 246.: (1095) Ladizlaus rex Pannoniae, vir piae memoriae, item Liupoldus marchio, et Heinrichus palatinus comes obierunt.; *Annales Rosenveldenses* i. m. 101.: 39 (1095) Ladizlaus rex Pannonie, vir pie memorie, Lippaldus marchio, Heinrichus comes palatinus, obierunt.; *Annales Hildesheimenses* i. m. 49.: (1095) Ladizlaus rex Pannoniae, vir piae memoriae, item Liupoldus marchio et Heinrichus palatinus comes obierunt.; *Die Reichschronik des Annalista Saxo* i. m. 487.: (1095) Ladizlaus rex Pannonie, vir pie memorie, item Liupoldus marchio et Heinrichus palatinus comes obierunt.; *Annales Magdeburgenses* i. m. 178.: (1095) Lidizlaus rex Pannonie misericordie operibus plenus in Domino vitam finivit. Item Luppoldus marchio et Heinrichus palatinus comes obierunt.

¹²⁵ *Gembloux-i Sigebert*: *Chronographia* i. m. 367.: (1095) Rex Ungarorum moritur.

¹²⁶ *Repgow, E. von*: *Sächsische Weltchronik* i. m. 180.: (c. 192) Bi den tiden starf Ladizlaus der gude koning van Ungeren.

¹²⁷ *Zemlička, J.*: *Čechy* i. m. 113.

¹²⁸ *Wolfgang Bröske*: *Untersuchungen zur Geschichte der Lutizenbundes. Deutsch-wendische Beziehungen des 10–12. Jahrhunderts.* (Mitteldeutsche Forschungen 3.) Köln–Wien 1983². 88.; *Helmolds Slavenchronik* (Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum). Ed. Bernhard Schmeidler. (MGH SS rer. Germ. XXXII.) Hannover 1937. 67–68. (I. 34).; A krónika szövegében említett *Zmilowe* azonosításához l. *Ingrid Pellens*: *Die Slavenpolitik der Billunger im 10. und 11. Jahrhundert.* Kiel 1950. 79.

¹²⁹ *Meyer von Knorau, G.*: *Jahrbücher* i. m. IV. 441–448., 477–479.

¹³⁰ *Repgow, E. von*: *Sächsische Weltchronik* i. m. 180. Do ward oc eclýssis der sunnen, unde ward oc gesehn en drake. Darna volgede en grot sterve in der cristenheit,

Hermann Korner *Chronica novella*-ja és Jakob Unrest *Ungarische Chronik*-ja az 1094-re,¹³¹ a *Cronecken der Sassen* pedig 1098-ra tette Szent László halálának évét.¹³²

A magyar elbeszélő forrásokra támaszkodó német szerzők általában abban is egyet értenek, hogy Szent László temetése Váradon, az általa alapított egyházban történt.¹³³ Elbeszéléseikben ugyancsak több ízben találkozunk azokkal a csodákkal, amelyek Szent László halála után (vagy akár már élete során) történtek, mintegy bizonyosságát téve a magyar király életszentségének: Thomas Ebendorfer pápakrónikája a Szent László-legendát alapul véve beszámol a király holttestének Váradra történő csodálatos elszállításáról, ahová is a László király testét szállító szekér emberek és állatok közreműködése nélkül, saját erejéből jutott el.¹³⁴ Hans Haug magyar krónikájának tudomása van azokról a csodákról és jelekről, amelyek a király halála után, annak sírjánál történtek, hirdetve László szentségét.¹³⁵

unde ward so grot regen unde ungewedere ummate.

¹³¹ Korner, H.: *Chronica novella* i. m. 628.: (1094) Sanctus Ladislaus rex Ungarorum pro eodem tempore obiit feliciter in Domino.; Unrest, J.: *Ungarische Chronik* i. m. 492.: *Er* [László — BG] ...ist gestorbn, do man zalt tausent vnd LXXXXVIII jar, an dem ersten tag des monats Augustk.

¹³² Bote, C./H.: *Cronecken der Sassen* i. m. 331.: (1098) Ock so starff de Konigh van Ungheren Ladislaus.; A krónika egyébként a *Sächsische Weltchronik* nyomán szintén összekapcsolja Szent László halálát Magnus szász herceg Ijutics hadjáratával, a napfogyatkozással és a kedvezőtlen időjárással.

¹³³ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* i. m. 420.: (c. 141) ...et sepultus Waradini in monasterio suo anno Domini M-o XC-o V-o III-o Kalendas Augusti, feria prima.; *Legenda S. Ladislai regis* i. m. 522–523.: (c. 8) Cumque sopore gravati essent, currus in quo positum erat corpus eius, sine subvectione cuiuslibet animalis, recto itinere Waradinum ultro ferebatur.; *Mügelni Henrik*: *Chronicon* i. m. 192.: Und wart begraben zu Wardain in das munster.; Thurocz, J. de: *Chronica Hungarorum* i. m. 119.: ...et sepultus Waradini in monasterio suo anno domini M XC V. III. Kalendas Augusti feria I.; Ebendorfer, T.: *Chronica pontificum Romanorum* i. m. 410.: (c. 180) Waradini sepultus; Schedel, H.: *Liber chronicarum* i. m. clxxxviii: sepultus Waradini anno Domini M.xcv. tercio kal. Augusti.; Haug, H.: *Der Hungern Chronica* i. m. 28v: ...vnd ward begraben gen Wardeyn in das Closter so er gepawen vnd gestiftt hett.; Szent László váradi temetéséről és nyughelyéről összefoglaló jelleggel l. *Solymosi L.*: *Szent László király* i. m. 17–23.

¹³⁴ Ebendorfer, T.: *Chronica pontificum Romanorum* i. m. 410.: (c. 180) quo [ti. Váradra — BG] sine auditorio hominum et animalium est adductus in curru, quem Eubelarius semel orantem elevatum a terra vidit.

¹³⁵ Haug, H.: *Der Hungern Chronica* i. m. 28v: An welchen orten mit vil wunderzeichen er nach seinem tod geleuchtet hat.

Összegzés

Szent László életéről — összehasonlítva akár Szent Istvánnal,¹³⁶ akár Szent Imrével,¹³⁷ vagy éppen Árpád-házi Szent Erzsébettel¹³⁸ — viszonylag csekély számú német történetíró emlékezik meg, és még a középkori cseh történetírásban is meglehetősen ritkán jelenik meg. Ez utóbbiban Szent László alakja meglehetősen egyoldalúan, kizárólag Prágai Kozma szegényes beszámolóinak tükrében rajzolódik ki, azonban még ez a szegényes kép is, ha hozzáadjuk a többi, a csekély számú kortársi értesülést is, már egy emberközeli, jámbor, a rokoni és szövetségi hűséget tiszteletben tartó, mégis gyakorlatias uralkodó portréját vázolja fel a számunkra. Érthető módon a László életével hozzátvetőlegesen egy időben keletkezett munkák leginkább a szomszédaival, elsősorban a Német-római Birodalommal fennálló kapcsolataival és az investitúraháborúban elfoglalt egyházpolitikai pozíciójával összefüggésben mutatkoznak naprakésznek; a hazai belpolitikai eseményekből csak annyi az érdekes számukra, amit be tudnak illeszteni ebbe az egyházpolitikai diskurzusba (ti. a Salamonnal való konfliktus). Mindazonáltal már ezek a kortársi beszámolók sem nélkülözik Lászlónak, mint a szent életű és kegyes uralkodónak a méltatását, akinek ez a kedvező jellemzése — még ha csak a halála apropóján is, de — helyet kapott.

Ez a tendencia a későbbi források esetében nem csupán folytatódott, de gyakorlatilag egyeduralkodóvá is vált. László többé már nem az erényes és erélyes királyként tűnik fel a 13. század utáni német területeken keletkezett forrásokban, hanem egy éteri, szinte légies alakként, akiről a — részben a magyar történeti emlékezet által is aggregált — késő középkori német történetírói hagyomány úgy emlékezik meg, mint egy szent életű, kegyes, a hitet és az egyházat mindenekfelett képviselő, halálával pedig ezt az életszentségét is megkoronázó fejedelmi alakról. Világos azonban, hogy a német történeti irodalom autonóm „Szent László-hagyománya” (amennyiben lehet ilyenről beszélnünk) szintén rendkívül csekély. Valódi forrásértékkel csupán a magyar történeti hagyomány által befolyásolt német kútfők esetében számolhatunk, ez a forrásérték is pedig inkább egy mentalitás-, illetve emlékeztörténeti keretbe helyezhető, Szent László *par excellence* alakjáról vajmi keveset mondanak.

¹³⁶ *Gombos Albin Ferenc*: Szent László a középkori külföldi történetírásban. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk. Serédy Jusztinián. Bp. 1938. I. 629–674.; *Uő*: Saint Etienne dans l’historiographie européenne du Moyen Âge. Archivum Europae Centro-Orientalis 4. (1938) 51–114.

¹³⁷ *Bradács Gábor*: „Heinricus filius Stephani, qui tantis miraculis claruit”: Szent Imre herceg a középkori európai történetírásban. Acta Universitatis Debreceniensis. Series Historica. / Történeti tanulmányok 16. (2008) 51–72.

¹³⁸ *Bradács Gábor*: Der heilige Emmerich von Ungarn und die heilige Elisabeth von Thüringen in der deutschen Geschichtsschreibung des Mittelalters (11–15. Jh). In: Classica – Mediaevalia – Neolatina III. Acta conventus de „Schola Europaea” de vicesimo usque ad diem vicesimum quartum mensis Novembris anno MVII Budapestini, in civitate „Piliscsaba” et Debrecini habiti. Szerk. Havas László – Takács László – Tegye Imre. Debrecen–Bp. 2009. 155–165.

SZENT LÁSZLÓ GALLUS ANONYMUS GESZTÁJÁBAN

Gallus Anonymus történeti elbeszélése¹ az első olyan történetírói alkotás, amely a Piastok udvarában keletkezett, legvalószínűbben 1113–1116 között.² A krónika, vagy inkább geszta egyik lényeges érdekessége, hogy viszonylag sok hírt őrzött meg a magyar történelemből, és öt királyról, így Szent Istvánról, Orseolo Péterről, Salamonról, Szent Lászlóról és Könyves Kálmánról többé-kevésbé részletesen is megemlékezik. A magyar uralkodókról, illetve általában a magyar ügyekről szóló hírek persze nem egyforma súlyúak, ami nem is csoda: szerzőnk Kálmant, és talán Álmost ismerhette személyesen, illetve a püspökből lett művelt uralkodó idején járhatott Magyarországon. A magyar történelem többi szereplőjét, akiket méltónak tartott arra, hogy emléket állítson nekik gesztájában, csak elmondásból vagy írott forrásokból ismerhette.

A gesztában felbukkanó magyar királyok közül László szereplése talán a leginkább érthető. Ő ugyanis Lengyelországban született, abban az időben, amikor apja, I. Béla ott tartózkodott.³ Béla herceg lengyelországi korszaka persze leginkább kényszerszertartózkodásnak tekinthető. Közismert, hogy miután Szent István megvakította Vazult, fiai hosszú évekre külföldi „emigrációba” kényszerültek. Ennek egyik epizódját, a lengyel fejedelem szolgálatában vállalt párbajt egy pomerán vitéz ellen még a magyar krónikakompozíció — vélhetően Kálmánkori — szerkesztménye is megőrizte.⁴ A jelenet persze kellő mértékben megrendezett. A párbajgyőzelem Béla ifjú kori hadi alkalmasságát akarta bizonyítani, a jutalmul elnyert fele királyság és a lengyel fejedelem lányának keze pedig a Béla-ág megfelelő leszármazását volt hivatott bemutatni. Béla lengyelországi

¹ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. Ed. Karol Maleczyński. (MPH n. s. 2.) Cracoviae 1952.

² *Bagi Dániel*: Gallus Anonymus és Magyarország. A geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történetiszemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. századi latin nyelvű történetírásának tükrében. (Irodalomtörténeti füzetek 157.) Bp. 2005.; A gesztáról legutóbb: Nobis operique favete. Studia nad Gallem Anonimem. Ed. Andrzej Dąbrowka – Edward Skibiński – Witold Wojtowicz. Warszawa 2017.

³ Ennek kronológiai problémáit leggazdagabban lásd: *Jerzy Dowiāt*: Bela I węgierski w Polsce (1031/32–1048). *Przegląd Historyczny* 56. (1965) 5.; illetve *Gerard Labuda*: Mieszko II Król Polski (1025–1034). *Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego*. Kraków 1992. 175., 183.

⁴ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. Ed. A. Domanovszky. In: SRH I. 219–505., 334–335.

tartózkodása vélhetően addig tartott, amíg a herceg András király hívására egész familiájával, azaz a családjával és az embereivel együtt haza nem tért Lengyelországból, hogy megosztozzanak az ország feletti hatalmon.⁵

László lengyelországi születésének és tartózkodásának emlékét elevenítette fel Gallus Anonymus. E szerint nem csak csecsemőkorától ott nevelkedett, hanem „szokásaiban és életében teljesen lengyellé vált.”⁶ A hír önmagában nem újdonság: a 14. századi krónikakompozícióban is arról olvashatunk, hogy Béla még Lengyelországban nemzette fiait, Gézá és Lászlót.⁷

Azonban még a Piastok és az Árpádok közötti dinasztikus házasság ismeretében is meglepő, hogy milyen sokat tud Lászlóról szerzőnk, és milyen eszközökkel ábrázolja alakját. A fokozott érdeklődés persze azzal is magyarázható, hogy László uralkodásának idején igen élénkek voltak a lengyel-magyar dinasztikus kapcsolatok is. E tekintetben, és ha a mai szóval politikai kapcsolatokról akarunk beszélni, két ügyet kell figyelembe vennünk. Az egyik II. Merész Bolesław (1058–1079) lengyel király magyarországi száműzetése volt, illetve fiának, Mieszkonak (†1084 k.) a magyar udvarban való nevelkedése, a másik a magyar király beavatkozása az Władysław Herman (1079–1102) és fiai között kitört trónviszályba. Ez utóbbinak mind Lengyelországban, mind Magyarországon komoly visszhangja lehetett, hiszen Gallus Anonymus részletesen emlékezett meg róla, illetve a magyar krónikakompozíció is hátrahagyott néhány információt ezzel kapcsolatban. A két hír eltér egymástól, a magyar krónikakompozíció arról tudósít, hogy a magyarok Krakkót ostromolták,⁸ Gallus Anonymus azonban erről semmit sem tud, hanem arról számol be, hogy Władysław Herman László magyar királyt és Břetislav cseh fejedelmet hívta be a Zbigniewet támogató wrocławiaiak ellen.⁹ A Geszta információja kicsit zavarosnak tűnik, hiszen ugyanabban a fejezetben olvashatunk arról, hogy a cseh Břetislav Herman ellenében befogadta Zbigniewet,¹⁰ azonban nem kétséges, hogy az itt eljegyzett eseményben László magyar királynak szerepe lehetett:

„Így aztán az igen csak megsértődött Ulászló és a nagy haragra gerjedt Sieciech László magyar királyt és Bretiszláv cseh fejedelmet hívták segítségül a

⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. 88.*, 345.

⁶ *...et quasi moribus et vita Polonus factus fuerat.* — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 27., 52.

⁷ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. c. 88.*, 345.

⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV i. m. c. 138.*, 432.; Képes Krónika i.m. 597. sz. lábjegyzet.

⁹ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 4., 69.; A probléma részletes kifejtését lásd *Gesta Principum Polonorum – The Deeds of the Princes of the Poles*. Edited by J. M. Bak – U. Borkowska – G. Constable – G. Klaniczay. Translated and annotated by Paul W. Knoll and Frank Schaer, with a preface by Thomas N. Bisson. (Central European Medieval Texts 3.) Bp.–New York 2003. 126.

¹⁰ Sed, qui prius fugativi per diversa vagabantur, Brethizlaui ducis consilio in Bohemia congregantur. Sicque Bohemorum calliditate quosdam precio conduxerunt, qui Zbigneum furtim de claustris monialium extraxerunt. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 4., 68.

wroclawiak ellen, de ebből inkább gyalázatuk és káruk származott, mint dicsőségük és hasznuk. Mert László király vasra verve vitte volna magával Sieciecht Magyarországra, ha az jóléte érdekében nem a kis Bolesławval menekült volna el.”¹¹

Azonban önmagában a magyar királyról is hagyott hátra feljegyzéseket a gesztairó. Így az első könyv 27. fejezetében a következőket olvashatjuk:

Ugyanő [ti. II. Bolesław] Salamon királyt is elűzte embereivel Magyarországról, és a mind magas növésű, mind pedig kegyességben bővelkedő Lászlót helyezte a trónra. [...] Mondják, soha nem volt Magyarországnak ilyen királya, és már nem hoztak a földek annyi gyümölcsöt útána.”¹²

A névtelen gesztairó fenti megjegyzését többféleképp próbálták értelmezni: az egyik és legvalószínűbb ezek közül, hogy itt a bonitas regis Karoling-kori, Alcuinra visszanyúló hagyományát kell keresni.¹³

Én magam azon a véleményen vagyok, hogy az utóbbi vélemény megalapozottabb, azonban a jelen munka szempontjából nem is az jelenti a legfontosabb szempontot, hogy László idézett ábrázolása valamilyen korai szentkultuszra, vagy csak az uralkodónak a jó termést biztosító képességére utal, hanem az, hogy milyen értéket képvisel a gesztairó Lászlóról alkotott képe a mű egészében. Mindjárt meg kell jegyezni, hogy a műben szereplő nem kis számú személy közül László király az egyetlen, akinek a testi tulajdonságairól ír a szerző.¹⁴ Sem a Geszta megrendelője, III. Bolesław, sem nagy példaképe, az első lengyel király nem részesült ilyen kegyben. Ugyancsak egyedi értéket képvisel az uralkodó jó termést biztosító képessége. A Geszta egészében egy alkalommal fordul még

¹¹ Unde Wladislauus indignatus et Setheus ira nimis inflammatus Wladislauum Ungarie regem et Brethuzlauum Bohemie ducem in auxilium sibi contra Wratislauenses mandaverunt., unde plus dedecoris et dampni quam honoris et proficui habuerunt. Nam Setheum rex Wladislauus vinctum secum in Ungariam transportasset, ni pro salute cum parvulo Boleszlauo transfugisset. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 4., 69.

¹² Ipse quoque Salamonem regem de Hungaria suis viribus effugavit, et in sede Wladislauum, sicut eminentem corpore, sic affluentem pietate collocavit. [...] Dicunt talem nunquam regem Ungariam habuisse, Neque terram iam post eum fructuosam sic fuisse. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 27., 52.

¹³ Pl. *Gerics József*: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. Székely György – Horváth János. (Memoria saeculorum Hungariae 1.) Bp. 1974. 129–130.

¹⁴ Egy kivétel mindenképpen megjegyzendő: a III. Bolesławval ellenséges Sieciech vajda jellemzését Gallus Anonymus Sallustius Catilinájáról mintázta. Ebben azonban — ismerve a szerző vonzódását Sallustiushoz és műveihez — inkább irodalmi mintát, mint tudatos forrásátvételt vélelmezhetünk: ... Setheus palatinus comes ... vir ... nobilis et formosus erat, sed avaricia excecatus... — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 4., 69.; Vö.: *Sallustius*: De coniuratione Catilinae c. 5.; Gallus Anonymus antik olvasmányaival kapcsolatban lásd még: *Karol Maleczyński*: Źródła literackie kroniki t. zw. Galla anonima. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Lwowie 14. (1934) 54–58.

elő hasonló leírás: az első könyvben megadott geográfiai bevezetőben hívja fel a szerző a figyelmet Lengyelország különösen jó természeti adottságaira.¹⁵

Másrészről Gallus Anonymusnak a Lászlóról írott, felettébb hízelgő beállításának fényében látszik igazán, mennyire eltérő beállításban ábrázolja a magyar királyt a következő fejezetben:

„Mikor László király hírül vette, hogy Bolesław érkezik, részben örült barátjának, részben viszont megmaradt a haragja. Részben örvendett, hogy fivérét és barátját fogadja, de félt, hogy annak fivére, Ulászló ellenségévé lett. Nem külföldiként vagy vendégként fogadta, vagy ahogy az egyenlő az egyenlőt szokta, hanem majdnem úgy, mint ahogy jog szerint a vitéznek kell fogadnia a fejedelmet, vagy hercegnek a királyt, vagy királynak a császárt. Bolesław Lászlót királyának nevezte, László pedig elismerte, hogy őáltala lett királlyá. Bolesław esetében azonban egy valamit hiúsága számlájára kell írni, ami sokat ártott korábbi jelességének. Mert amikor a menekült belépett az idegen országba, és egy paraszt sem engedelmeskedett neki, László alázatos férfiúként eléje sietett, és tisztelete jeléül lováról leszállva várt a távolból közeledőre. Azonban Bolesław nem respektálta a szelíd király alázatát, hanem szívében veszedelmes döllyfös gőg ágaskodott, és így szólt:

‘Én neveltem őt fogadott fiamként Lengyelországban, én helyeztem őt Magyarország trónjára. Nem illik tehát, hogy egyenlőként tiszteljem, hanem úgy járja, hogy lovamon ülve, mint a fejedelmek egyikét csókoljam meg őt.’

Észrevéven ezt László, megharagudott és kitért az útjából, mindazonáltal kieszközölte, hogy egész országában úrként szolgáljanak neki. Később pedig egyetértésben és barátként, fivérek módjára találkoztak. Mindazonáltal magyarok mélyebben szívükbe vésték ezt. Nagy irigységet keltett a magyaroknál, és – ahogy mondják – ezzel siettetten halálát.”¹⁶

¹⁵ Patria, ubi aer salubris, ager fertilis, silva melliflua, aqua piscosa... — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. Prohemium.

¹⁶ Cum audisset Wladislaus Boleslauum advenire, partim gaudet ex amico, partim restat locus ire, partim ex recepto quidem fratre gaudet et amico, sed de fratre Wladislauo facto dolet inimico. Non eum recipit velud extraneum vel hospitem, vel par parem recipere quisque solet, sed quasi miles principem, vel dux regem, vel rex impratorem recipere iure debet. Boleslauus Wladislauum suum regem appellabat, Wladislaus se per eum regem factum cognoscebat. In Boleslauo tamen unum ascribendum est vanitati, quod eius pristinae multum obfuit probitati. Nam cum regnum alienum fugativus introiret, cumque nullus rusticorum fugativo obediret, obviam ire Boleslauo Wladislaus ut vir humilis properabat, eumque propinquantem eminus equo descendens ob reverentiam expectabat. At contra Boleslauus humilitatem regis mansueti non respexit, se din pestifere fastum superbie cor erexit. Hunc, inquit, alumpnum in Polonia educavi, hunc rege min Ungaria collocavi. Non decet eum me ut equalem venerari, sed equo sedentem ut quemlibet de principibus osculari. Quod intendens Wladislaus aliquantulum egre tulit et ab itinere declinavit, ei tamen servitium per totam terram fieri satis magnifice commendavit. Postea vero concorditer et amicabiliter inter se sicut fratres convenerunt, Ungari tamen illud altius et profundius in corde notaverunt. Unde magnam sibi Ungarorum invidiam cumu-

Ellentétben a 27. fejezet a *bonitas regis* elveinek megfelelő beállítással, itt már kétféle szemponttal találkozunk: egyrészt úgy tűnik, mintha a szerző kétségbe vonná László uralmának jogosságát, és II. Bolesław-val szemben alávett helyzetben ábrázolja, míg ugyanabban a fejezetben a Bolesław szájába adott megjegyzésekért tulajdonképpen a lengyel királyt teszi felelőssé. Minde mellett a 28. fejezet egyben groteszk kifigurázása az adventus regis ceremonális rituáléjának. II. Bolesławnak elvileg nem szabadott volna királyként megérkeznie Lászlóhoz, hiszen menekült volt, és Lászlónak kellett volna uralkodóként fogadnia rokonát. Azonban Gallus Anonymus, aki bizonyára jól ismerte korának irodalmi hagyományait, csak úgy, mint gesztájának egyéb helyein is, szabályszerűen kiforgatta az *adventus* és *receptio* forgatókönyvét, amivel nyilván műve kiesszéjének közönségének kívánt üzeni.

Munkánk szempontjából persze a legfontosabb kérdést az jelenti, hogy honnan származhattak szerzőnk ismeretei László királyról? Gallus Anonymus gesztájával kapcsolatban annyit mindenképp sikerült tisztázni a kutatásnak, hogy történeteinek forrásait a lengyel fejedelmi udvarban, elsősorban Adwanić nembeli Mihály kancellár segítségével ismerte meg, és nyilvánvalóan III. Bolesław fejedelem jóváhagyásával használta fel őket. Ám mindmáig kérdéses, hogy lehettek-e előtte írott források is gesztája elkészítése során, vagy csak szóbeli hagyomány alapján dolgozott? A régebbi kutatás — a nyilvánvaló bibliai és antik irodalmi párhuzamokon túl — egy konkrét szöveg tudatos felhasználását mutatta ki: Szent Adalbert elveszett szenvedéstörténetét, amelyről Gallus Anonymus maga is beszél gesztájában. Bizonytalanabb kérdést jelent a nagy- és kislengyel évkönyvek és a geszta közötti szövegösszefüggések kérdése, azaz, hogy Gallus Anonymus láthatta-e az évkönyvek mára elveszett archetipusát vagy annak valamelyik közvetlen leszármazóját, vagy minden fordítva történt: a későközépkori évkönyvirodalom merített a geszta szövegéből? ¹⁷ Egyéb forrás, és a lengyel évkönyvirodalom szövevényes és szerteágazó szöveghagyománya miatt ez a kérdés ma még megválaszolhatatlan, és jórészt hit kérdése.

Jómagam fent idézett, 2005-ben megjelent munkámban amellelt igyekeztem érvelni, hogy szerzőnk huzamosabb ideig Magyarországon, Kálmán udvarában tartózkodhatott, ahol megismerhette művelt király udvarában folyó irodalmi tevékenységet is. Sok újat az ott leírtakhoz nem tudok hozzátenni. Valószínű, hogy a Lászlót, már halála után, kegyessége és jó termést hozó képessége, valamint testalkata szempontjából megítélő jellemzés magyarországi forrásból származhatott, és — ahogy ezt történetírásunk megállapította — jó példáját adja a Kálmán udvarában kialakított újszerű László-képnek. Mint legutóbb Veszprémy László is ráirányította a figyelmet, László Kálmán-kori negligálása már-már István szentségét veszélyeztethette volna, így az udvari

avit, indeque cicius extrema dies eum, ut aiunt, occupavit. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 28., 54.

¹⁷ A kérdés összefoglalását a régebbi irodalommal együtt lásd: *Przemysław Wiśniewski*: *Domus Bolesłai. W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów do około 1138 roku*. Wrocław 2008. 134–136.

propagandában az egyébként legitimista Kálmán-kori felfogásban nem Salamon kapott helyet, hanem László.¹⁸

Érdekes azonban, hogy honnan származik László másik ábrázolása, amely a 28. fejezetben maradt fenn? Az ugyanis kevésbé hihető, hogy a II. Bolesław fogadásának körülményeit, valamint a magyar király kedvezőtlen beállítását is magyarországi tartózkodása alatt ismerte meg.

Lengyelország a 11. század harmincas éveiben a birodalom adófizetőjévé vált, és a királyság intézménye is megszűnt, melyet csak 1076-ban sikerült visszaállítani, amikor az investitúra-küzdelmek megindulása miatt a birodalom figyelme elfordult Lengyelország felől. Ekkor IV. Henrik meggyengült helyzetét kihasználva II. Bolesław királlyá koronáztatta magát. Ez azonban nem oldotta meg a Piast-házon belüli konfliktusokat. Vélhetően II. Bolesław kezdetben együtt uralkodott testvérével, Władysław Hermannal, aki azonban 1077 körül elűzte fivérét a trónról. A régebbi történetírás úgy vélte, hogy ebben a hatalmi harcban a krakkói püspök, a 13. században szentté avatott Szaniszló is részt vett, s a király ellen fordult, aki ezért kivégeztette. Azonban később sikerült kimutatni, hogy a konfliktus alapja nem a két testvér közötti hatalmi torzskodás volt, hanem az, hogy a püspök és a király eltérően ítélte meg a belső politikai reformok véghezvitelének szükségességét.¹⁹ A király — feltehetően azért, mert a nagy pogánylázadások utáni keménykezü politikája miatt a püspök szembe fordult vele, 1079-ben megölette. Gallus Anonymus egyébként erről nagyon visszafogottan nyilatkozott, nem akarta felmenteni sem az áruló püspököt, sem a bosszúálló királyt,²⁰ bár megjegyezte: sokat ártott Bolesławnak, hogy a bűnt bűnnel torolta meg.²¹ Természetesen ezt az 1079-ben kialakult helyzetet 1113 után, a mű megírása idején érvényes elvárások alapján szükséges értelmezni. Ekkor III. Bolesławnak két fő célt kellett követnie: bebizonyítania a közvélemény előtt fivére, Zbigniew törvénytelen mivoltát, illetve visszavezetnie saját uralmát a lengyel királyság megalapítójára, I. Bolesławra. E célkitűzések ismeretében látszik igazán, milyen bonyolult viszonyrendszert kellett elfogadható módon ábrázolnia a szerzőnek. III. Bolesław emlékezetre méltó ősei között ugyanis előkelő helyet foglalt el II. Bolesław, aki a két korábbi 11. századi király mellett — megkoronázottsága miatt — megteremthette a jogalapot a királyi cím visszaszerzésére. Jellemzően mutatja e feladat nehézségét, hogy Merész Bolesławról

¹⁸ *Veszprémy László*: Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez. Századok 138. (2004) 2. sz. 331.

¹⁹ *Gerard Labuda*: Święty Stanisław biskup krakowski, patron Polski. Poznań 2000. 63–70., illetve 70–74.

²⁰ Neque enim traditorem episcopum excusamus, neque regem vindicantem sis se turpiter comendamus... — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 27., 53.

²¹ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 27., 53.: ...multum sibi nocuit, cum peccato eccatum adhibuit...; A püspök megöletésének körülményeit lásd: *Tadeusz Wojciechowski*: Faktum biskupa Stanisława. Poprzedza: Kto był Gallus? In: *Uő.*: Szkice historyczne jedenastego wieku. Warszawa 1951.³ 253–272., 261–262.; *Labuda, G.*: Święty Stanisław i. m. 173.

sem tudott egységes képet rajzolni a gesztaíró. Míg a 28. fejezetben általában elmarasztalóan nyilatkozott személyéről, addig az uralkodása megörökítésének szentelt 23–26. fejezetben ő is beléphet III. Bolesław méltó emléké őséinek sorába. Így Merész Bolesław Nagy Bolesław király méltó örököse volt, bátor és merész vitéz (*audax fuit miles et strennuus*), a vendégek jóságos befogadója (*hospitum susceptor benignus*), hadi erényeiben is csak a makulátlan példaképhez volt hasonlítható.²² Különösen kedvező beállítást tartalmaz a király és a szegény klerikus találkozását leíró fejezet, ahol a király bőkezűsége és nagylelkűsége ismerszik meg.²³

A másik faktor, amelyet a gesztaírónak mindenképpen figyelembe kellett vennie a 27. és 28. fejezet megkomponálásakor, Władysław Herman szerepe volt. Herman III. Bolesław apja volt. 1113-ban már nem élt, uralma törvényességének hangsúlyozása azonban mindenképpen szükséges volt annak bizonyítására, hogy III. Bolesław Zbigniew-vel szembeni hatalmi igényei jogosak. III. Bolesław ugyanis hatalmát csak apjától, illetve az ország még apja életében történt felosztásából vezethette le. Még bonyolultabbá teszi a fejezet értelmezését az a körülmény, hogy 1079-ben a birodalommal éppen II. Bolesław fordult szembe, ami 1113-ból nézve erénynek tűnhetett, míg a III. Bolesław létezéséhez nélkülözhetetlen Władysław Herman mind akkor, mind a későbbiekben a birodalom pártján állt, és ez 1113-ban ellenkezett III. Bolesław érdekeivel.

Mindennek fényében érthető, hogy Gallus Anonymusnak egy nagyon kényes feladatot kellett megoldania a 28. fejezetben. Úgy kellett II. Bolesław elűzetését igazolnia (ez tette ugyanis lehetővé III. Bolesław számára, hogy Herman után uralkodjon), hogy közben a királyi hatalom vonatkozásában éppen az elűzött királyt kellett megtennie III. Bolesław egyik legfontosabb ősevé. E sajátos „érdekegyeztetési program” alapelveinek esett áldozatul László király. A magyar királyt egyszerre ábrázolta szelídnek a szerző, szemben Bolesław gőgösségével, de másik oldalról a Geszta alapvető programcélkitűzését követve III. Bolesław királyi elődjének rendelte alá, leírva róla, hogy uralmát csak Bolesławnak köszönheti.²⁴ Vélhető, hogy a 28. fejezet leírása korábbi információkra támaszkodott, mint a 27. fejezeté, és ezeket szerzőnk Krakóban ismerte meg. Ez már csak azért sem valószínűtlen, mert Władysław Herman cseh felesége halála után 1086 körül Salamon király özvegyét, Sváb Juditot vette nőül.²⁵ A magyar király, majd később a lengyel fejedelem felesége, akit a Balti-tenger

²² Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 23., 48–49.

²³ Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 26., 51–52.

²⁴ ...non decet eum me ut equalem venerari, sed equo sedentem ut quemlibet de principibus osculari — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. c. 28., 53–54.

²⁵ Wladislaus ...sororem imperatoris tertii Henrici uxorem prius Salamonis Hungarie regis in matrimonium desponsavit. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. II. c. 1. 63.

menti pomeránokat sikerrel megtérítő Ottó bambergi *püspök kísért el* Lengyelországba,²⁶ szívesen vállalt közéleti szerepet, ahogy Ebo, Ottó püspök egyik életírója ezt *külön ki is hangsúlyozta*.²⁷ Gallus Anonymus pedig külön — igaz, negatív élel — ki is tér arra, hogy Judit megkísérelt viszályt szítani férje és annak fiai között, illetve többször szövetekezett férje egyik bizalmasával, Sieciech vajdával.²⁸ Feltételezhető, hogy a Salamonról, illetve II. Bolesławról szóló hírek részben Judit környezetéből származtak, aki már csak első férje okán is nem valószínű, hogy jó emlékeket őrzött László királyról.

Gallus Anonymus két, egymásnak részben ellentmondó László-képe mellett még egy ügy köti össze a Piastok krónikását és Szent Lászlót: Szent Egyed közép-európai kultusza. Gesztájában számos szent tisztelete tetten érhető, ezek közül — Szűz Márián túl — Szent Egyed, Szent Adalbert, Szent Lőrinc és Szent Móric bukkan fel rendszeresen.²⁹ A szövegben felbukkanó szentek közül kiemel-

²⁶ *Eo tempore soror regis, Iudith nomine, in fratris contubernio morabatur, in qua ille sepius, licet alias felix, infelicitatem fortunę expertus, quia eam servare honeste non poterat, honesto matrimonio iungere disponebat. De hoc se negocio pro honore regis et regni Otto fidelissimus intromisit et duci Poloniorum, ut mulierem pulchram et nobilem, utpote regis filiam regisque germanam, in coniugium peteret, suggerere non cessavit, magnum sibi ac suis honoris commo dum pacisque presidium ex affinitate regis asserens profuturum. Dux itaque viri prudentis, et cuius industriam ante noverat, salubri consilio adquiescens, nuncios honestos non sine muneribus direxit ad regem, eiusque germanam ab eo peciit et accepit uxorem. In cuius item obsequio Otto noster a rege directus Poloniam intravit eique fideliter astitit et ministravit. Quem mulier nobilissima archicapellani functum officio unice dilexit et coluit ac per eum fratri regi preciosa nonnunquam dona direxit.* — Die Prüfeninger Vita Bischof Ottos I. von Bamberg. (MGH SS rer. Germ. 71.) Ed. Jürgen Petersohn. Hannover 1999. 54.

²⁷ *Accidit forte illis diebus, ut germana soror Henrici quarti imperatoris Juditha in matrimonio iungeretur Polizlao Poloniorum duci. Cui ille tamquam fidelissimus adherens capellanus, Polonium venit. Ibique, in brevi loquelam gentis addiscens et prefate matrone obsequio deditus, prudenter se agebat; donec magnus valde et nominatus in regione illa factus est. Sed et nobiles quique et potentes illius terre certatim ei filios ad erudiendum offerabant; sicque Deo cuncta eius opera dirigente. non mediocriter dives esse cepit in possessione auri et argenti. Non enim in ludicris et et vanis mundi illecebris opes, sapientia et fidelitate sua congregates, expendebat; sed ut vir prudens et sensatus rem suam servare noverat. Domna etiam Iuditha, cui familiare contubernium prestabat, frequenter per eum munera varia et permagnifica germane suo imperatori dirigebat; utpote que nullum fide et moribus inter obsequentes sibi prestacionem habebat. Cuius legacionis officium tanta auctoritate et circumpectione persolvabat, ut pro hoc eciam ipsi rerum domino ammirabilis videretur.* — Ebonis Vita s. Ottonis episcopi Bambergensis. (MPH n. s. 7/2.) Ed. Jan Wikarjak. Warszawa 1969. I. c. 3., 9–11.

²⁸ „Sed Zetheus cum regina multo magis conturbatur”. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. i. m. II. c. 17. 83.: „Hactenus de Zetheo et regina dixisse sufficiat...”; — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. i. m. II. c. 4., 69.; A szöveg értelmezéséhez még: *Wiszeński, P.*: Domus Boleslai i. m. 1 134–136.

²⁹ A geszta szentjeinek — nézetem szerint helytelen tipologizálásához lásd: *Terezia Dunin-Wasowicz*: St. Gilles et la Pologne aux XIe et XIIe siècles. Annales du midi 82.

kedő szerepe van Szent Egyednek. Már az első könyv epilógusához írott versből kiderül, hogy Szent Egyed nem lehetett közömbös sem a gesztairó, sem a mű megrendelője számára, hiszen a fejedelem megszületését is a néhai saint-gilles-i apát közbenjárásának tulajdonította: „Bolesław, jó fejedelem, születése isteni kegyelem. Szent Egyednek könyörgése oka élte kezdetének. És ha Isten úgy akarja, meg kedvetek is így tartja, elmondjuk most tinéktek, hogy is volt e történet”.³⁰ A történet, amelyet az epilógus további részein kívül a szerző még egyszer fontosnak tartott megjegyezni az első könyv utolsó fejezeteiben is, a következő: Władysław Herman és felesége, Judit már régóta vágytak gyermekáldásra. Mivel elkerülte őket a fiúáldás, egy bizonyos Franco püspök (*Poloniensis episcopus*) tanácsára, aki felvilágosította őket Szent Egyed létezéséről, aranyból készítettetek egy gyermekformájú szobrot, és azt más értékes ajándékokkal együtt elküldték Saint-Gilles-be, Szent Egyed közbenjárását kérve a gyermekáldás érdekében. A szerzetesek három napig tartó folyamatos könyörgése végre meghallgattatásra talált, és Gallus Anonymus információi szerint, mire a követség hazaért, Judit már várandós volt a jövődő fejedelemmel.³¹ Nem kevésbé fontos szerephez jut Szent Egyed a Geszta befejezésekor: a bűnbánó Bolesław nála nyer bűnbocsánatot Somogyváron.³²

Szent Egyed a segítő szentek egyike. Éltének történetét a 10. század körül keletkezett legendája tartotta fenn.³³ E szerint Egyed előkelő görög családból származott,³⁴ majd szülei halála után hajóval Marseilles-be utazott, és egy erdőben megtelepedve szarvasokat tejjel táplált.³⁵ Itt találkozott a vadászó Wamba nyugati gót királlyal, aki a szent férfiú által táplált szarvast akarta elejteni, de Egyed közbenjárása megmentette az állat életét.³⁶ Az ő nevéhez fűződik a provençe-i Saint-Gilles monostor megalapítása is, amelynek első apátja volt. Szent Egyed legjelentősebb csodatétele azonban — legendája szerint — „Károly frank király”-lyal hozható összefüggésbe. A történet szerint Károly megkérte az apátot, hogy imádkozzon érte, mert olyan bűnt követett el, amelyet még neki sem mer

(1970) 123–135., 134.; E szerint Szent Egyed a kiválasztottakat képvieli, Lőrinc a harcolókat testesíti meg, míg Adalbert a tömegeket, Szűz Mária és Szent Móric megemlézése teljes mértékben hiányzik.

³⁰ Bolezlauus dux inclitus, Dei dono progenitus, hic per preces Egedii, sumpsit causam exordii. Qualiter istud fuerit, si deus hoc annuerit, possumus vobis dicere, si placeat addiscere. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. 5.

³¹ Transeuntes Burgundiam Remearunt Poloniam. Ergo gravem inveniunt Ducisam, quando veniunt. — id. kiadás, 5. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. I. 5.

³² Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. III. c. 25., 158–159.

³³ Vita Sancti Aegidii auctore anonymo. Acta Sanctorum. XLI. 299–304.

³⁴ Vita Sancti Aegidii auctore anonymo i. m. c. 1., 10–11.

³⁵ Vita Sancti Aegidii auctore anonymo i. m. c. 2., 14.

³⁶ Vita Sancti Aegidii auctore anonymo i. m. c. 2., 14–16.

meggyónni.³⁷ A szent férfiú a másnap vasárnapi misén könyörgött Károlyért, mire a legenda leírása szerint megjelent neki az Úr angyala, és egy az oltárra helyezett cédulán tudatta, hogy Szent Egyed könyörgésére a király bűnbocsánatot nyert.³⁸

Szent Egyed kultusza gyorsan elterjedt Európában, a 11. századra már Franciaország északi és keleti részén is számos kolostort szenteltek neki,³⁹ II. Callixtus pápa 1119. évi birtokösszeíró leveléből pedig tudjuk, hogy ekkorra Szent Egyednek Magyarországon, Észak-Franciaországban, Lombardiában és Katalóniában is voltak leányapátságai.⁴⁰ A monostorok számának növekedésével párhuzamosan terjedt és bővült a Szent Egyeddel kapcsolatos csodák köre is. A 12. század közepén működő saint-gilles-i apát, Petrus Guillelmus írásba foglalta a szenttel kapcsolatos addigi csodákat, és itt már szerepel III. Boleslaw esete is.⁴¹

Boleslaw 1112. évi somogyvári zarándoklatát a geszta III. könyvének 25. fejezete tartotta fenn: „Mivel [Boleslaw] nem fejedelemséget, hanem nagyszerű királyságot kormányzott, és különféle ellenséges keresztény és pogány nép veszélyeztette, magát és megóvándó országát az isteni hatalomra bízta, és tárgyalás ürügyén, csak kevesek tudtával, teljes áhítattal elzarándokolt Szent Egyedhez és Szent Istvánhoz. És ennek negyven napja alatt úgy böjtölt volna, hogy nem vágyott volna többre, mint hogy kenyérrel és vízzel üdítse fel magát, ha csak — a nagy megerőltetés miatt — a püspökök és apátok bölcsessége misékkal és imádkozással szeretetből fakadó kötelességgént nem törte volna meg ezt a böjtöt. És minden egyes nap szállásáról gyalog, néha mezítláb, addig ment a püspökökkel és káplánokkal, míg nem teljesítette a Szent Szűz és annak a napnak kánoni óráit, valamint a hét bűnbánati zsoltárt örömmel, és ezt gyakran az elhaltakért

³⁷ ...inter cætera forte salutis colloquia rogavit eum rex suppliciter, ut pro se dignaretur orare. Fecerat namque quoddam turpe facinus, quod nemini umquam, nec ipsi Sancto fuerat ausus confiteri. — Vita Sancti Aegidii auctore anonymo i. m. c. 3., 20.

³⁸ Proxima namque die Dominica, dum Vir sanctus Missam de more celebrans, pro jam dicto rege Dominum in canone deprecaretur, apparuit ei angelus Domini, super altare scedulam ponens, in qua descriptum erat ordine et ipsum regis peccatum, et Aegidii precibus ei esse dimissum. — Vita Sancti Aegidii auctore anonymo i. m. c. 3., 20.; Nagy Károly „bűnével” kapcsolatban lásd még a középkorban róla elterjedt legendákat: Boudais Gaiffier: La légende de Charlemagne. Le péché de l'empereur et sons pardon. In: Recueil de travaux offert A. M. Clovis Brunel: par ses amis, collègues et élèves. I–II. (Membre de l'institut directeur honoraire de l'École des Chartes 12.) Paris 1955. 496–497.

³⁹ Patrick Corbet: La diffusion du culte de saint Gilles au Moyen Âge. (Champagne, Lorraine, Nord de la Bourgogne). Annales de l'Est 5e série, t. 32. (1980) 4.; Dunin-Wasowicz, T.: St. Gilles et la Pologne i. m. 2 134.; Magyarországi jelenlétével kapcsolatban általánosságban: Bálint Sándor: Szent Egyed tisztelete a régi Magyarországon és a mai néphagyományban. In: Somogy megye múltjából. Szerk. Kanyar József. (Levéltári évkönyv 5.) Kaposvár 1974. 3–6. Lásd: Eliana Magnani: Szerzetesi és hatalmi hálózatok. Saint-Gilles du Gard: Languedoc-tól Magyarorszáig (9. század – 13. század eleje). Egyháztörténeti Szemle 8. (2007) 1. sz. 41–71.

⁴⁰ Dunin-Wasowicz, T.: St. Gilles et la Pologne i. m. 2 126.

⁴¹ Csodáinak felsorolását lásd: Liber Miraculorum Sacti Aegidii. Analecta Bollandiana IX. (1890) 393–423., valamint Miracula Beati Aegidii auctore Petro Guillermo. Ed. Georg Heinrich Pertz. (MGH SS XII.) Hannover 1856. 316–323.

való virrasztás után az összes zsoldárral toldotta meg. A szegények lábának mosásában, alamizsnálkodásban olyannyira áhítatosnak és buzgónak mutatkozott az egész zarándokút során, hogy senki, nála irgalmat kereső szűkölködő nem tért vissza könyörülete nélkül. És bármely püspöki helyre, apátságba vagy prépostságba ment az északi fejedelem, annak a helynek a püspöke, az apát vagy prépost, és néha maga Kálmán magyar király is rendes felvonulással Bolesław elé vonult. Maga Bolesław pedig mindenütt felajánlott valamit az egyháznak, de ezeken a legfontosabb helyeken csak aranyat és palástokat hozott elő. És amilyen áhítattal fogadták egész Magyarországon a püspökök, apátok és prépostok, olyan bőkezűen gondoskodtak evilági szolgálatáról, és ő megajándékozta azokat, azok pedig őt. Mindazonáltal a királyi tisztviselők és szolgálok mindenütt követték, és a király bizalmasai feljegyzést készítettek a király számára arról, hol fogadták Bolesławot figyelmesebben vagy figyelmetlenebbül. És ha úgy látszott, hogy valaki figyelmesebben és tiszteletre méltóbban fogadja őt, arról azt mondták, hogy a király barátja és kétség kívül elnyeri az ő kegyét.”⁴²

A szöveghelyet többen a magyar történetírás egy része által képviselt álláspont⁴³ megerősítésére igyekeztek felhasználni, mi szerint Szent László III. Bo-

⁴² Nam cum ipse non ducatum, sed regnum magnificum gubernaret ac de diversis et christianorum et paganorum nationibus hostium dubitaret, semet ipsum regnumque suum servandum divine potentie commendavit et iter peregrinationis ad sanctum Egidium sanctumque regem Stephanum occasione colloqui, paucissimis hoc rescientibus, summa devotione consumavit. Omnibus quippe diebus illius quadragesimae sola contentus panis et aque refectio jejunaret, nisi tanti laboris occasione discrecio presulum et abbatum missis et orationibus illud jejunium caritatis obsequio violaret. Singulis quoque diebus ab hospitio tamdiu pedibus quandoque nudis cum episcopis et capellanis incedebat, donec horas perpetuae Virginis dieique canonicas septemque psalmos cum letania poenitentiales adimplebat, et plerumque cursum psalterii post defunctorum vigiliis adjungebat. In pedibus etiam pauperis abluendis, in elemosinis faciendis ita devotus et studiosus per totam viam illius peregrinationis existeret, quod nullus indigens ab eo misericordiam quaerens sine misericordia recedebat. Ad quicumque locum episcopalem, vel abbaciam, vel preposituram dux septentrionalis veniebat, episcopus ipsius loci, vel abbas, vel prepositus vel ipse rex Ungarorum Colummannus aliquociens obviam Bolesławo cum ordinata processione procedebat. Ipse autem Bolesławus ubique semper aliquid per ecclesias offerebat, sed in illis locis principalibus non nisi aurum et pallia proferebat. Et sic religiose per totam Ungariam ab episcopis et abbatibus et praposis recipiebatur, ita munifice sibi corporale servitium ab ipsis cum summa diligentia parabatur, et ipsos ipse donabat, et ipse ab ipsis donabatur. Ubique tum eum ministri regis et servitium sequebatur, et ubi Bolesławus diligentius vel negligentius reciperetur, notificandum regi a suis familiaribus notabatur. Et quicumque diligentius eum et honestius recipere videbatur, amicus esse regis vel gratiam inde consequi sine dubio dicebatur. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m. III. c. 25., 157–158.

⁴³ *Kerny Terézia*: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és az Árpád-kor folklórjáról*. Szerk. Pócs Éva – Voigt Vilmos. Bp. 1998. 175–197. (különösen: 176.); *Bodor Imre*: Árpád-kori szentjeink utóbbi évtizedekben feltárt emlékhelyei. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója*

lesław látogatásának idején még Somogyváron nyugodott, és csak később helyezték át Váradra.⁴⁴ Amennyiben ez így lenne, akkor I. András és I. Béla után ő lenne a harmadik olyan uralkodó, aki a saját alapítású apátságában temettette volna el magát. Ám a somogyvári temetés lehetőségével szemben már korábban komoly kétségek merültek fel,⁴⁵ legutóbb pedig Solymosi Lászlónak — *nézetünk szerint meggyőző forráskritikai érvekkel* — sikerült bizonyítania, hogy Szent László somogyvári temetkezésének lehetősége eleve hibás forrásértelmezésen alapult.⁴⁶ Én magam már korábban is azon a véleményen voltam, hogy a geszta idézett fejezetét nem lehet felhasználni annak bizonyítására, hogy László teste 1112-ben Somogyváron nyugodott.⁴⁷ Először is figyelembe kell venni, hogy Bolesław elsősorban azért zárandokolt Somogyvárra, mert Szent Egyednek nem volt még megfelelő kultuszhelye saját országában. A Piast-dinasztia Szent Egyed iránti fokozott érdeklődése ellenére meglepő, hogy nem tudjuk bizonyosan: alapított-e Herman vagy fia valamilyen egyházat Szent Egyed tiszteletére Lengyelországban, s ha igen, hol. A kutatásban Teodor Tychez köthető az az igen markáns megjegyzés, hogy Szent Egyed lengyelországi tisztelete legalábbis a késő-középkorig nem járt együtt a patrocíniuma alatt álló egyház létrehozásával.⁴⁸ Vele szemben — igaz késő-középkori kútfők alapján — legalább kilenc, Hermanhoz, illetve III. Bolesławhoz köthető alapítást feltételezett Karol Maleczyński.⁴⁹ Az újabb kutatás már csak egy egyházalapítást tulajdonít Hermannak és fiának, amely a nagy-lengyelországi Inowłódzban történhetett.⁵⁰ Ez a terület azonban 1112-ig biztosan Zbigniew, III. Bolesław lázadó testvére birtokában állt. Ráadásul valószínű, hogy nem valami komolyabb egyházzal, hanem csak egy szentélyről lehetett szó.⁵¹ Másodszor a szövegből egyértelműen kiderül, hogy a lengyel fejedelem útjának két célja volt:

alkalmából. Szerk. Kerny Terézia. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Kiadványai 1.) Székesfehérvár 2007. 35.; *Hankó Ildikó*: A magyar királýsírok sorsa. Géza fejedelemtől Szapolyai Jánosig. Bp. 2008³. 216–217.; *Kosztá László*: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházipolitikai viták a 11–12. század fordulóján. Századok 146. (2012) 2. sz. 298.

⁴⁴ *Fügedi Erik*: Somogyvár francia monostora. In: Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk. Magyar Kálmán. Kaposvár 1992. 55–63. 57.

⁴⁵ *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp. 2000. 175.

⁴⁶ *Solymosi László*: Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. Bp. 2011. 126–127., 141–142.

⁴⁷ *Bagi D.*: Gallus Anonymus i. m. 122.

⁴⁸ *Teodor Tyc*: Zbigniew i Bolesław. In: *Uó: Z óredniowiecznych dziejów Pomorza*. Wybor prac. Ed. Jan M. Piskorski. Poznań 1997. 172.

⁴⁹ *Karol Maleczyński*: Bolesław Krzywousty. Kraków 1975². 262–263.

⁵⁰ *Józef Dobosz*: Monarchia i moźni wobec koóciola w Polsce do pocztaku XIII wieku. Poznań 2002. 160–162., 181–182.

⁵¹ *Dobosz, J.*: Monarchia i moźni wobec i. m. 161.

Szent Egyed, a saját patrónusának felkeresése, illetve Szent István magyar király sírjának székesfehérvári meglátogatása.

Szent Egyed somogyvári kultusza azonban egy egészen más szempontból érdemel figyelmet. Volt már szó róla fenn, hogy Szent Egyed a segítő szentek közé tartozik, és legendája szerint képes volt közbenjárni uralkodók bűnbocsánatának érdekében. Erre nagy szüksége volt mind Szent Lászlónak, mind III. Bolesław-nak, sőt már apjának, Władysław Hermannak is. Utóbbi Herman 1079-ben elűzte II. Bolesławot, aki — ahogy erre már utaltunk — száműzetésben halt meg Magyarországon. Fia, Mieszko herceg Magyarországon nevelkedett, majd apja halála után Władysław Herman visszahívta Lengyelországba, ahol a Geszta születésekor még élő hagyomány szerint „valamilyen ellenfelei, félvén, hogy megtorolja az apjával megesett törvényteleniséget, méreggel veszejtették el a jó természetű fiút, azok pedig, akik vele iddógtak, csak alig kerültek el a halál veszedelmét”.⁵² Bár egyértelműen nem derül ki, ki állhatott II. Bolesław fiának megmérgezése mögött, a Geszta szövege egyértelműen azt sugallja, hogy erre indoka csak Władysław Hermannak lehetett. Feltehetően II. Bolesław elűzését és az ifjú Mieszko tisztázatlan halálát tekinthette Herman és Judit gyermektelenségük okának, és ezért fordultak Szent Egyedhez. Hasonló motívumok állnak III. Bolesław somogyvári zarándoklata mögött. Többször hangsúlyoztuk már e munkában, hogy a Geszta megértéséhez Zbigniewnek a hatalomból történő eltávolítása adja a kulcsot a kezünkbe. Bolesław csak Szent Egyed segítségével nyerhette el hatalma teljességét, hiszen politikailag ugyan győzött, Zbigniewet eltávolította a hatalomból, azonban e bűnét — amiért kiátkozta a gnieznói érsek — csak Szent Egyed bocsáthatta meg.

Nézetünk szerint László Szent Egyeddel kapcsolatos motivációjának hátterében is a családon belüli torzsalkodás, Salamon eltávolítása játszhatott szerepet. László és Géza ugyanúgy fosztotta meg uralmától a törvényesen uralkodó Salamont, ahogy Władysław Herman távolította el II. Bolesławot. László megjegyzése, miszerint nem lehet a legsúlyosabb bűnök nélkül előmozdítani a földi méltóság teendőit, ugyancsak erre vonatkozhatott.⁵³ A dinasztiaon belüli hatalmi harc, illetve annak a testvéreket, unokatestvéreket, unokaöccsöket sújtó következményeit szem előtt tartva lehet megérteni Szent Egyed kultuszának közép-európai recepcióját.

Összegezve a fent elmondottakat, le kell szögezni, Gallus Anonymus gesztájában különleges figyelmet kapott László király. Ennek oka elsősorban a Piastok és az Árpádok közötti családi kapcsolat volt, azonban önmagában is figyelemreméltó, hogy Lászlónak mennyi teret szentelt a gesztaíró munkájában. A Lászlóról szóló hírek két különböző forrásból származhattak, melyek elsősorban a gesztaíró életútjának állomásairól tanúskodnak.

⁵² Aiunt enim quosdam emulos timentes, ne patris iniuriam vindicaret, neneno puerum bone indolis peremisse, quosdam vero, qui cum eo biberunt, vix mortis periculum evasisse. — Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum i. m.I. c. 29., 55.

⁵³ DHA I. 91.: ...quoniam cura terrene dignitatis absque gravissimis no potest promoveri criminibus.

A KIJEVI RUSZ ÉS NYUGATI SZOMSZÉDAI SZENT LÁSZLÓ KORÁBAN

Ha egy uralkodóhoz köthető időszakról beszélünk, akkor többnyire az uralkodása idejét vesszük számításba. Szent László uralkodása (1077–1095) a 11. század utolsó harmadára esik, de már ezt megelőzően, hercegeként töltött éveiről számos adatunk van.

László 1040 körül született Lengyelországban.¹ 1048-ban még gyermek volt, amikor családjával Magyarországra érkezett: apját, Béla herceget — a későbbi I. Béla királyt — a testvére, I. András király (1046–1060) hívta.² Béla hercegeként segítette testvérét a német támadások sikeres visszaverésében. A magyar király és a német-római császár, IV. Henrik (1056–1106) konfliktusát békekötés zárta le, amelynek része volt András király fiának, a gyermek Salamonnak királlyá koronázása 1058-ban, amely a császár testvérével, Judittal kötendő házasság feltétele lehetett. Salamon megkoronázása idején László és testvére, Géza már nagykorúak voltak, emiatt vált szükségessé a koronázásba való beleegyezésük: „*Dicunt alii, quod Bela duce et filiis eius Geycha scilicet et Ladislao cunctisque regni optimatibus consentientibus Salomon unctus esset in regem.*”³ Ettől kezdve László hercegeként folyamatosan jelen volt a magyarországi eseményekben. Bizonyára, apja, Béla mellett volt, amikor lengyel segítséggel Salamon ellenében megszerezte a trónt. Salamon visszatértekor testvérével, Gézával együtt ismét Lengyelországba távozott: „...*imperator [...] Salomonem in Ungariam reduxit. Interenim Geysa filius regis Bele [...] cum duobus fratribus suis adolescentibus assumpsit se seorsum in partes Polonie.*”⁴ Lászlónak szerepe

¹ Apja, Béla herceg a megvakított Vazul fia volt, aki Magyarországról való elmenekülését követően Lengyelországban telepedett le. Feleségül vette I. (Megújító = Odnowiciel) Kázmér ismeretlen nevű testvérét, akit anyja után Richezának, vagy a családi névadás hagyománya szerint Adelhaidnak nevez a magyar történettudomány. Lásd *Kazimierz Jasiński*: *Rodowód pierwszych Piastów*. Warszawa–Wrocław 1992. 147–151.; *Zsoldos Attila*: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 185.; *Makk Ferenc*: I. (Szent) László. In: KMTL 394–395.

² *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: SRH I. 345.

³ SRH I. 353.

⁴ SRH I. 361.

volt a Salamonnal való megegyezésben és a vele való együttműködésben is.⁵ Salamon és Géza konfliktusában László a bátyja mellett aktív szerepe játszott, és jelentős része volt a mogyoródi csatában (1074. március 14.) aratott győzelem⁶ elérésében is. Géza rövid uralkodása (1074–1077) alatt László valószínűleg birtokolta a dukátusi területet, de testvérével konfliktusba nem keveredett. Géza halálát követően lépett az ország trónjára és vitte tovább a megoldatlan konfliktust: Salamon ügyét.

A dinasztiaán belüli konfliktus kezdetét és benne László részvételét tekintve joggal tartjuk „László korának” a 11. század második felét.

A Kijevi Rusz a 11. század második felében

A Jaroszlav-fiak uralma: a „triumvirátus” és felbomlása

A Kijevi Rusz Vlagyimir (978–1015) és fia, Bölcs Jaroszlav (1019–1054) uralkodása idején lett a keresztény világ részévé. A kereszténységet felvevő Vlagyimir megteremtette az egyházszerkezet alapjait (metropólia, Tized-tempлом építése Kijevben) és jelentősen kiterjesztette uralma határait. Jaroszlav építkezései Kijevet egy „Dnyeper-parti Konstantinápolyá”⁷ formálták, az írásba foglalt törvényekkel pedig jelentős lépést tett a varég–rusz és a szláv szokásjog elemeinek „összegyűrése” felé. Uralmukat a nemzetségi szokásjogon alapuló senior–családfő jogállására alapozták.⁸ Az egyes központokba fiaikat ültették, akik az adók beszedésén és Kijevbe juttatásán túl a terület haderejét is szervezték. Ez mindaddig működött, amíg az apai akaratnak engedelmeskedve cselekedtek, de azonnal megingott, amint a helyi erőkre támaszkodva szembeszálltak a kijevi felsőbbbséggel. Nyilván ezt megakadályozandó „cserélgették” az egyes központokat irányító családtagokat. Az utódok között meghatározó rangsort jelentett a „sztarsinsztvo”, azaz a születési sorrend, az egyes központok értékét pedig a beszédhető jövedelem nagysága határozta meg. Ez derül ki abból az osztozkodásból, amit Jaroszlav „végrendeleteként” szokás értelmezni: *„Elhunyt Jaroszlav, Rusz nagyfejedelme. Még életében a következő útmutatást adta fiainak: «Fiaim! [...] kijevi trónusomat idősebb fiamra, a ti testvéretekre, Izjaszlavra hagyom, úgy engedelmeskedjete nekik, ahogy nekem engedelmeskedtetek, legyen ő nektek helyettem. Szujatoszlavra pedig Csernyigovot, Vszevolodra pedig Perejaszlavlot, Igorra meg Vlagyimirt, Vjacseszlavra pedig Szmolenszket hagyom.» És így felosztotta*

⁵ ...rex Salomon et Geysa dux coram Hungaria in Geur pacem iuramento firma-verunt. SRH I. 362.; Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim. SRH I. 365.

⁶ SRH I. 388–391.

⁷ Simon Franklin – Jonathan Shepard: The Emergence of Rus 750–1200. London–New York 1996. 209–217.

⁸ Uo. 245–276.; Font Márta: A kijevi (nagy)fejedelmi hatalom jellegéről. In: Font Márta – Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia. Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. Bp. 2007. 68–69.

*köztük a városokat, és megparancsolta nekik, hogy a másik testvér birtokának határát át ne hágják, és trónjáról el ne űzzék.*⁹

Jaroszlavnak hét fiát ismerjük, közülük ketten, Ilja és Vlagyimir még apjuk életében meghaltak, előbbi 1020-ban, utóbbi 1052-ben. Az ún. „végrendelet” az életben lévő fiúkat sorolja fel, közülük a három idősebb jutott számottevő területhez, nagyságrenddel kevesebb jutott a fiatalabbaknak. A két fiatalabb is viszonylag gyorsan távozott az élők sorából, Vjacseszlav 1057-ben, Igor 1060-ban.¹⁰ Kijevi nagyfejedelemként hárman jutottak szerephez: Izjaszlav–Dmitrij, Szvjatoszlav–Nyikolaj, Vszevolod–Andrej,¹¹ emiatt terjedt el a szakirodalomban a „triumvirátus” kifejezés.

A „végrendeletben” felsoroltakat pontosítva: a legidősebb, Izjaszlav kapta Kijevet, Novgorodot (Pszkovval együtt) és a drevljanok följét (Turov-Pinszk); a következőnek, Szvjatoszlavnak jutott Csernyigov és a Fekete-tenger melletti Tmutorokany; Vszevolodé lett Perejaszlavl és Rosztov-Szuzdal.¹² Bölcs Jaroszlav területfelosztása a következő generáció esetében is csak ideig-óráig működött, amíg a legidősebb három testvér („triumvirátus”) között egyetértés volt (1054–1073). Végül hármuk közül Vszevolod egymaga uralkodott Kijevben (1078–1093).¹³

A rangidősség (*sztarsinsztvo*) elve már ekkor is gondot okozott, a következő nemzedékben pedig a dinasztia létszáma növekedett. A három kiemelt Jaroszlav-fiúnak tíz férfi leszármazottját ismerjük, testvéreiknek további négy gyermeke, és Polockban élő unokatestvérek (Bölcs Jaroszlav unokaöccsei) is igényt formáltak a kijevi nagyfejedelmi pozícióra. A különböző életkorú unokatestvérek között már nehezebb volt a rangidősség megállapítása, emiatt állandósultak a viszályok. Ennek kiküszöbölésére csak a 11–12. század fordulóján kezdtek törekedni: a megegyezésre az ún. fejedelmi gyűlések (*szjezd*) lettek volna hivatottak, az

⁹ A *Poveszty vremennych let* (PVL) néven ismert krónika szövegét a közelmúltban megjelent magyar nyelvű kritikai kiadás alapján idézzük: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. Ferincz István. Jegyz. Balogh László – Ferincz István – Font Márta – Kovács Szilvia – Polgár Szabolcs – Zimonyi István. A tanulmányokat írta Balogh László – Ferincz István – Font Márta – Kovács Szilvia. Szerk. Balogh László – Kovács Szilvia. Bp. 2015. (Magyar őstörténeti könyvtár 30. Sorozatszerk. Zimonyi István). [A krónikaszöveg a továbbiakban: Régmúlt idők elbeszélése (PVL)] 125.; *Font Márta*: A hatalom öröklése a Köztes–Európa országaiban a 11–12. században. In: *Font M. – Sashalmi E.*: Állam, hatalom, ideológia. i. m. 87–102.; *Martin Dimnik*: Power Politics in Kievan Rus’: Vladimir Monomakh and His Dynasty, 1054–1246. Toronto 2016. 8–12.

¹⁰ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 127.

¹¹ A Kijevi Rusz idején a fejedelmek többsége két személynevet viselt: egy dinasztikus hagyományokra épülőt, és egy keresztény nevet. Lásd erről: *Font Márta*: A Rusz fejedelmeinek névadási gyakorlata. In: Legendák, kódexek, források. Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére. Szerk. Kocsis Mihály – Majoros Henrietta. Szeged 2012. 107–117.; *Анна Ф. Литвина – Федор Б. Успенский*: Выбор имени русских князей в X–XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва 2006.

¹² *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Bp.–Pécs 1998. 46.

¹³ *Dimnik, M.*: Power Politics. i. m. 2016. 26–30.

1097, 1100, 1101 években, ahol már első alkalommal (Ljubecs, 1097) megfogalmazódott a „*Birtokolja mindegyikőnk a maga atyai örökségét.*”¹⁴ elv. A 11. század második felét az *ad hoc* kompromisszumok jellemezték, az érdekérvényesítésben kíséretükre és a rokon kapcsolat nyomán megszerezhető fegyveres erőre támaszkodtak.

A dinasztikus kapcsolatok építésében Bölcs Jaroszlav diplomáciája az 1040-es években igen aktív volt.¹⁵ 1039 körül sor kerülhetett a Piast és Rurik dinasztiák közötti kettős házasságkötésre: I. (Megújító) Kázmér feleségül vette Jaroszlav egy nőrokonát (Dobroniega–Maria); Jaroszlav legidősebb fia, Izjaszlav pedig Kázmér testvérét, Gertrúdot.¹⁶ Ennek eredményeként Jaroszlav Kázmért támogatva 1041-ben, majd 1047-ben is hadjáratot vezetett Mazóvia ellen.¹⁷ Jaroszlavnak az északi varég–viking világgal való kapcsolatáról árulkodik leányának – kései forrás, az izlandi sagák szerint Ellisifnek (Elisabeth) – házassága Harald Sigurdsson norvég királlyal (1046–1066), amely 1043/1044 tájára datálható.¹⁸ Ugyancsak ezidőtájt Jaroszlav szerette volna másik leányát a német-római császárral összeházasítani, de ez a törekvés nem járt sikerrel. Valószínűleg III. Henrik (1039–1056) nem volt érdekelt ebben. Az 1043. év Karácsonyán történekről így számol be Lambertus Hersfeldensis: „*Rex incarnationem Domini Goslariae celebravit. [...] Ibi inter diversarum provinciarum legatos legati Ruscarum tristes redierunt, quia de filia regis sui, quam regi Heinricho nupturam speraverant, certum repudium reportabant.*”¹⁹ Ebbe a sorba illeszthető I. András (akkor még csak leendő) magyar király és Jaroszlav Anasztázia nevű leányának házassága, amelyre véleményünk szerint 1043 táján került sor.²⁰ Jaroszlav harmadik leányát, Annát I. Henrik francia király (1031–1060) vette feleségül,

¹⁴ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 194.; Az „otec” (apa) szóból keletkezett az „otcsina”, ebből lett a 16. századra „votcsina”, ami valószínűleg is örökbirtokot jelent. Lásd Ágoston Magdolna: Az orosz történelmi források terminológiája. Szombathely 2004. 141.; 1097-ben lényegében az örökbirtok iránti igény fogalmazódott meg. A gyakorlatban a fejedelmek továbbra is „voloszty” szerzésére törekedtek. A „voloszty” az egyházi szláv „vlaszty” = „hatalom” szó keleti szláv változata; lényegében egy terület feletti hatalmat jelentett, ahol a fejedelem rendelkezhetett az onnan befolyt jövedelemmel: tudott kíséretet fenntartani, és fejedelmi egzisztenciát teremteni. A voloszttyal való rendelkezés tehát nem a földre, hanem a jövedelemre, illetve a jövedelem feletti rendelkezésre (hatalom) vonatkozott. Lásd Font M.: Oroszország, Ukrajna, Rusz. i. m. 52–54.

¹⁵ Manfred Hellmann: Die Heiratspolitik Jaroslavs des Weisen. Forschungen zur osteuropäische Geschichte 8. (1962) 7–25.; Font Márta: I. András és Bölcs Jaroszlav. Világtörténet 5. (37.) (2015) 4. sz. 614–616.

¹⁶ Jasiński, K.: Rodowód. i. m. 144–147.

¹⁷ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 118., 120.

¹⁸ A házasság körülményeiről és az izlandi forrás értelmezéséről lásd Древняя Русь в свете зарубежных источников. ред. Елена А. Мельникова. Москва 2003. (a továbbiakban: DRZI) 523–525.; lásd még Hellmann, M.: Die Heiratspolitik i. m. 15.

¹⁹ Lamberti Hersfeldensis Opera. Ed. Oswaldus Holder-Egger. (MGH. SS rer. Germ. N. S. 38.) Hannover 1984. 58. (a továbbiakban: Lambertus Hersfeldensis)

²⁰ Font M.: I. András és Bölcs Jaroszlav. i. m. 615.

ez a házasság az előzőeknél későbbi, 1049-ben jöhetett létre.²¹ Jaroszlav leányai közül Anna lehetett a legfiatalabb. A fentiekben három megvalósult és egy tervezett házasságról van szó, Jaroszlavnak azonban csak három leányáról van tudomásunk.²² Eszerint az a leány, akit III. Henrik császárral kívánt Jaroszlav összeházasítani, a magyar király feleségével lehet azonos. A visszautasítás is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Jaroszlav végül a császár által pártfogolt Orseolo Péter (1038–1041, 1044–1046) ellenfelét karolta fel. Ez a körülmény I. András és Anasztázia házasságának datálását pontosítja, lényegében megerősíti korábbi álláspontunkat.

Jaroszlav három nagyfejedelemmé lett fia közül a legidősebb a lengyel uralkodóházzal került kapcsolatba, a legfiatalabb, Vszevolod 1046-ban – Bizánccal kötött béke következményeként – a bizánci császár, IX. Konsztantinosz Monomakhosz (1042–1055) leányát kapta feleségül.²³ A középsőnek, Szvjatoszlavnak két házasságáról tudunk.²⁴

Jaroszlav rendelkezése három legidősebb fiának hegemoniáját akarta biztosítani az oldalági rokonsággal szemben. Jaroszlav testvéreinek többségét az uralomért vívott harcban 1015 és 1019 között legyőzte, elűzte, illetve félreállította. Utolsóként 1036-ban Msztjiszlav nevű öccsével szemben sikerült felülkerekednie, aki Tmutorokanyból steppei haderőt tudott felvonultatni ellene.²⁵ Ugyancsak 1036-ban állította félre legfiatalabb testvérét, Szugyiszlavot, őt börtönbe záratta. Csak 1059-ben Jaroszlav fiai engedték szabadon, miután ígéretet tett arra, hogy kolostorba vonul.²⁶ Jaroszlav testvéreinek utódairól csak elvétve tudunk. Akikkel folyamatosan számolnia kellett: Izjaszlav nevű testvérének Polockban gyökeret vert leszármazottjai voltak.²⁷ A „triumvirátus” uralmának

²¹ A házasság körülményeiről és az izlandi forrás értelmezéséről lásd DRZI 353–358.; *Hellmann, M.*: Die Heiratspolitik. i. m. 21–22.

²² Magistri Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Hrsg. Bernhard von Schmeidler. (MGH SS rer. Germ. II.) Hannover 1993. III. 12.: Haroldus a Graecia regressus, filiam regis Ruziae Gerzlef uxorem accepit. Alteram tulit Andreas rex Ungarorum, de qua genitus est Salomon. Tertiam duxit rex Francorum Heinricus, qua epeperit ei Philippum. – három leánynál többet a szakirodalom sehol sem tételez fel, lásd *Hellmann, M.*: Die Heiratspolitik. i. m. 14.; DRZI 357.

²³ A hadjáratról: Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 118–119.; a házasságról: Mikhaél Pszellosz és Ioannész Skylitzész tudósít, lásd erről *Михаил В. Бибиков*: Byzantinorossica. Свод византийских свидетельств о Руси. I. Москва 2004. 92–93., 422., 436.

²⁴ *Александр В. Назаренко*: Несостоявшийся «триумvirат»: западноевропейская политика Ярославичей. (вторая половина XI века). In: *Уб*: Русь на международных путях. Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII веков. Москва 2001. 505–558.; DRZI 369–371.

²⁵ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 115–116.

²⁶ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 127.

²⁷ Brjacsizlav Izjaszlavics (1044-ben halt meg) és utódai mindvégig meg tudták tartani Polockot, ami a mai Belorusz középkori előzménye. Lásd *Микола Ермалович*: Старожытная Беларусь. Полацкі і Навагародскі перыяды. Мінск 1990. 86–150.

első évtizedéről nagyon kevés adat maradt fenn,²⁸ ezek együttes rendelkezéseikről (az unokaöccseik volosztyba ültetése), közös steppei hadjáratokról szólnak; ez utóbbihoz még a polocki Vseszlav is csatlakozott. Az 1064–1068 közötti évek felszínre hozták Jaroszlav „végrendeletéből” eredő feszültségeket. A három irányító fejedelem a volosztyok elosztásánál háttérbe szorította elhunyt fivéreik fiait a sajátjaik javára, ami felélesztette egyrészt a korábbi Polock körüli viszályokat; illetve a Tmutorokanyba menekült fejedelmek aktivizálták a steppe Rusz-ellenes erőit. 1067-ben börtönbe vetették a polocki Vseszlavot, de 1068-ban a kunokkal (polovecek) szemben alulmaradtak. A kunok jelentős győzelmet arattak a három fejedelem egyesült haderejének legyőzésével, ráadásul nem vonultak vissza a steppei szállásterületükre, hanem Kijev és Csernyigov környékén portyáztak.²⁹ Izjaszlav Kijevből lengyel sógorához menekült, vele ment Vszevolod is, egyedül Szvjatoszlav szervezett ellenállást Csernyigov környékén. Kijevben zendülés tört ki, kiszabadították Vseszlavot börtönéből, ő pedig megszervezte uralmát a városban, amelyet hét hónapig tudott fenntartani. A lengyel csapatokkal³⁰ visszaérkező Izjaszlav és Vszevolod elkergették, sőt átmenetileg még polocki volosztyától is megfosztották. A „triumvirátus” hatalma helyreállt. Erről az egységről tanúskodik az 1072. május 2-án lezajlott ünnepélyes esemény, amikor a fejedelmek a teljes püspöki kar jelenlétében szentté avatták két mártírhaltalt halt nagybátyjukat, Boriszt és Glebet.³¹ A szentté avatás mellett a három testvér másik jelentős együttes ténykedése Jaroszlav törvényének megújítása volt, de ezt nem tudjuk datálni: bekövetkezhett már az 1054 utáni első évtizedben, vagy ekkor, az 1069–1072 közötti években.

1073 elején a két fiatalabb testvér összefogott Izjaszlav ellen, elkergették, és március 22-től Szvjatoszlav uralkodott Kijevben. Izjaszlav a családjával és jelentős mennyiségű ingóságával ismét sógorához, II. Bolesławhoz menekült.³² Bolesław nem tudott neki segíteni és vagyonától is megfosztotta, erről több forrás is tanúskodik.³³ Szvjatoszlav nagyfejedelemsége nem volt hosszúéletű, 1076. decem-

²⁸ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 126–128.

²⁹ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 131.; *Kovács Szilvia*: A kunok története a mongol hódításig. Bp. 2014. (Magyar őstörténeti könyvtár 29.) 48–49.

³⁰ Gallus Anonymus krónikáját Bagi Dániel fordításában idézzük: Gall Névtelen. A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Ford. bev. jegyz. Bagi Dániel. Bp. 2007. (a továbbiakban: Gallus); Gallus II. Bolesławnak csak egy hadjáratát említi, amikor királyként támogatta Izjaszlavot. Lásd Gallus 138–139.; A Régmúlt idők elbeszélése szerint Bolesław két alkalommal is segítette Izjaszlavot: 1069., 1076. Vseszlav hatalomátvétele Kijevben 1068. szeptember 15-én történt, Izjaszlav és Vszevolod sikeres visszatérése pedig 1069. május 2-án. Lásd Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 135., 149.

³¹ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 140–141.

³² Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 141.

³³ Gallus 139.; VII. Gergely pápa levele: Quae nimium si vos delectant, inter omnia servanda vobis est caritas, quam, quod inviti dicimus, in pecunia, quam regi Ruscorum abstulistis, violasse videmini. – Das Register von Gregor VII. Ed. Erich Caspar. I–IV. (MGH Epistolae selectae in usum scholarum separatim editae. II. fasc. 1.) Berlin 1955. (a továbbiakban: Regesta Gregors VII.) II. 73. 235.

ber 27-én egy korabeli „műtétbe” belehalt. 1077 elején érkezett vissza Izjaszlav lengyel sereggel, és összecsapás nélkül megegyezett Vszevoloddal, majd július 15-én elfoglalta a kijevi trónt, Az elhunyt Szvjatoszlav fia, Oleg nem fogadta el a neki szánt szerepet, 1078. április 10-én elhagyta Vszevolod csernyigovi udvarát, Tmutorokanyba szökött, ahonnan a kunok haderejére támaszkodva tért vissza. Augusztus 25-én jelentős győzelmet aratott Vszevolod felett, és elvette tőle Csernyigovot.³⁴ Vszevolod és Izjaszlav hadat gyűjtöttek, hogy visszaszerezzék. Sikerrel jártak, de a csatában (október 3.) életét veszttette a nagyfejedelem, és a helyére Vszevolod lépett (1078–1093), akinek rangidősségét senki sem vonhatta kétségbe, mivel Bölcs Jaroszlav fiai közül egyetlenként ő volt életben.

*A Jaroszlav-unokák érdekérvényesítése*³⁵

Vszevolod egyeduralmának évei (1078–1093) korántsem teltek zavartalanul. Felnőtt unokaöccsei közül különösen ketten fejtettek ki nagy aktivitást. Izjaszlav fiai közül: Szvjatopolk, aki a család nyugati útja során jó kapcsolatokra tett szert; Szvjatoszlav fiai közül pedig Oleg, aki Tmutorokanyba húzódott vissza. Izjaszlav fiai kezében maradt Novgorod és a volhíniai Vlagyimir; Szvjatoszlav leszármazottai pedig Tmutorokanyban tartózkodva jelentős területi veszteségeket okoztak Vszevolodnak. Vszevolod legidősebb fiát, Vlagyimirt Csernyigovba ültette, amely ütközőterület volt a steppe felé. Nem véletlen, hogy Vlagyimir Vszevolodovics (bizánci származású anyja után a Monomah melléknevet kapta) a kunokkal állandóan harcolni kényszerült.³⁶

Vszevolod halála után – úgy tűnt – működött *senioratus* (*sztarsinsztvo*) rendje, de csak a kijevi nagyfejedelem személyét illetően. Nem Vszevolod fia, Vlagyimir, hanem Vszevolod idősebb testvérének fia, Szvjatopolk követte őt (1093–1113); és a jövedelmet biztosító központok újraosztására is sor került. Ezen túl a senioratus rendjének nem lehetett érvényt szerezni, és a kijevi nagyfejedelem sem tudta saját hatalmi elképzeléseit megvalósítani. 1093–1097 között állandó belviszályok dúltak. Szvjatopolk és Vlagyimir közösen próbáltak védekezni Oleg Szvjatoszlaviccsal szemben, aki a kunok segítségével akarta Csernyigovot megszerezni. Szvjatopolk mindjárt trónralépte évében súlyos vereséget szenvedett, ekkor halt meg Vlagyimir Monomah egyik testvére, Rosztyiszlav (menekülés közben vízbe fullt); majd egy másik csatában Murom mellett Vlagyimir Izjaszlav nevű fia esett el. A nyugati határszélen a volhíniai Vlagyimirt uraló David Igorevics és az aprócska Peremysl és Tyerebovl volosztyokat bíró fejedelmek között a viszálykodás Vaszilko Rosztyiszlavics megvakításáig fajult. Hiába jöttek össze a fejedelmek a Kijevtől északra épült Dnyeper-parti Ljubecsben 1097-ben az első fejedelmi gyűlésre, amely a Kijevi Ruszt érdekszférákra bontotta. A megállapodás egyik fontos – ha nem a legfontosabb – eleme

³⁴ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 150.

³⁵ Az alábbiakra lásd *Font M.*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. i. m. 49–50.

³⁶ A krónika szövegébe illesztve maradt fenn Vlagyimir Monomah tanítása és Oleg Szvjatoszlavicschhoz írott levele. Lásd Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 177–193.

az volt, hogy Szvjatoszlav leszármazottainak átengedték a csernyigovi területet. A nyugati határszélen rögzítették Jaroszlav unokája, Igor fia David és dédunokái, a Rosztjiszlav-fiak (Rurik, Volodar és Vaszilko) volosztjait, az előbbinek a volhíniai Vlagyimir, az utóbbiaknak Peremysl és Tyerebovl jutott. Ezt követően Szvjatopolk nagyfejedelem elérte, hogy David Igorevicset „békétlenség” miatt megfosztották korábbi székhelyétől, és meg kellett elégednie egy jelentéktlenebb voloszttyal (Dorogobuzs). A volhíniai Vlagyimirt pedig Szvjatopolk a fiának, Jaroszlavnak adta. A Vlagyimir Monomah és Szvjatopolk közötti egyezés értelmében a nagyfejedelem Kijev mellett a turovi területtel rendelkezett, míg Vlagyimir Monomahnak jutott Perejaszlavl és Szmolenszk mellett Novgorod és Rosztov is. Kettejük osztozkodása a rangidősség szempontjából egyenlőtlennek tűnik, oka talán a kunokkal szembeni határvédelem lehetett, amely Vlagyimirre mint perejaszlavlai fejedelemre hárult. Vlagyimir sikerrel vette fel a harcot a kunokkal, bár igaz, hogy szerepét eltúlozza az uralkodása alatt készült krónika.³⁷

A Rusz és nyugati szomszédai

Dinasztikus kapcsolatok a Piastok szemszögéből

I. Kázmér lengyel uralkodó nem véletlenül kapta a Megújító (Odnowiciel) melléknevet. Uralkodása végére visszaszerzett minden területet, amely elődei uralma alatt állt (Kis- és Nagy-Lengyelország mellett Szilézia, Mazóvia, Kujávia).³⁸ Sziléziáért a cseh I. Břestislav (1035–1055) fejedelemmel csapott össze, Mazóviáért vívott harcait Bölcs Jaroszlav segítette. Kázmért fia, II. (Bőkezű = Szczodry) Bolesław követte (1058–1076 herceg, 1076–1079 király), aki trónra lépte után hamarosan találkozott a szomszédos országokban uralkodó rokonainak problémáival. Hozzá menekült I. Béla magyar király fiaival 1060-ban, de Bolesławnak bizonyára szerepe volt abban is, hogy 1063-ban Béla fiai megegyeztek Salamonnal. 1068-ban Krakkóba menekült testvérének, Gertrúdnak családja. Bolesław seregével segítette sógorát, Izjaszlavot, hogy kijevi trónját visszaszeresse. Ezt követően Szilézia adói miatt támadt konfliktusa a cseh fejedelemmel, II. Vratislavval (1061–1085 herceg, 1085–1092 király), akinek felesége szintén Bolesław testvére (Świętosława) volt.³⁹ A cseh–lengyel összecsapás idejét Gallus Anonymus nem datálja, a szakirodalomban hol konkrétan 1072 fordul elő, hol 1073 mint *terminus ante quem*.⁴⁰

³⁷ *Font Márta*: A Poveszty vremennih let mint történeti forrás. In: Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 271–272.

³⁸ *Stanisław Szczur*: Historia Polski. Średniowiecze. Kraków 2002. 106–107.

³⁹ Ez II. Vratislavnak a második, 1062 után kötött házassága. Első felesége Adelhaid, I. András magyar király leánya volt. Adelhaid 1062-ben bekövetkezett halála után nősült újra.

⁴⁰ Gallus 139–140., 139. 197. jegyz. (Bagi Dániel); *Szczur, S.*: Historia Polski i. m. 109.

1073-ban, VII. Gergely pápa pontifikátusától (1073–1085) a keresztény Európában mindenütt érezte hatását a császár és a pápa közötti, a hatalom primátusáért vívott küzdelem, amit leegyszerűsítve az „investitúraharc” elnevezéssel illetünk. A lengyel fejedelmek állásfoglalását ebben a konfliktusban az határozta meg, hogy a nyugati határai mentén a 11. század eleje óta napirenden volt a császárság területi terjeszkedésének kísérlete, amely hol a császári hadak, hol a közvetlen szomszéd hercegségek (Szászöld, Lausitz, Meissen) beavatkozását jelentette. IV. Henrik császárnak (1056–1106) különösen a Szászöld alávetése okozott gondot – már a pápával való szembenállása előtt is. A cseh hercegek, akik a birodalmon belül igyekeztek a maguk számára mind kedvezőbb pozíciót szerezni, valamint Sziléziára támasztottak igényt.

A pápa IV. Henrikkel szemben a közép-európai régióban is támogatókat keresett, Bolesław 1076-ban pápai támogatással királyi koronát kapott és a pápa legátusának jelenlétében sor került a koronázásra is. Hasonló okokból ismerte el VII. Gergely a magyar László király *de facto* királyi hatalmát (*rex electus*) a törvényesen megkoronázott Salamonnal szemben.⁴¹

II. Bolesław számára a koronázás jelentette hatalma csúcsát. Ezt követően fordult ismét a Rusz felé, és 1077 elején csapataival támogatta Izjaszlav visszatérését Kijevbe. A Régmúlt idők elbeszélése az 1076. évnél tudósí arról, hogy „*Vlagyimir, Vszevolod fia és Oleg, Szvjatoszlav fia a lengyelek megsegítésére mentek a csehek ellen.*” Ugyanerről – datálás nélkül – szó esik a szövegbe kompilált *Vlagyimir Monomah intelmei*-nek nevezett részben is: „*Azután Szvjatoszlav elküldött Ljahföldre. Eljutottam Glogovon túlra a Cseh erdőig, 4 hónapig voltam a földjükön, és ugyanabban az évben született meg a fiam, az idősebb, a novgorodi. [...] És Szvjatoszlav meghalt...*”⁴² Ez az esemény nem azonos a lengyelek és csehek korábbi (1073 előtt) hadakozásával, hanem annak folytatása. Eredete valószínűleg visszavezethető IV. Henrik császár 1073-ban a lengyelek ellen tervezett hadjáratára, amely a szászok megmozdulása miatt megghiúsult.⁴³ A császárpárti csehek ellen vezetett hadjárat erre való reakció lehetett. A datálást hitelesíti, hogy 1073. március 22. és 1076. december 27. között Szvjatoszlav volt a kijevi nagyfejedelem, testvére, Vszevolod támogatásával. Mindketten legidősebb fiaikat küldték Bolesław segítségére. Az eset magyarázatot ad arra, miért nem tudta Bolesław támogatni a hozzá menekült Izjaszlavot 1073-ban, aki ekkor elhagyta Lengyelországot; és abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy Bolesław nem tekintette ellenfélnek a Kijevben regnáló fejedelmet sem. Ténykérdés, hogy Izjaszlavnak nyújtott korábbi lengyel támogatás (1069-ben) nem fivérei ellen irányult.

Nem világos, mi okozott konfliktust 1079-ben Bolesław és a krakkói püspök, Stanisław/Szent Szaniszló között. Többféle nézet alakult ki, de alighanem az áll legközelebb a valósághoz, hogy a konfliktus mögött Bolesław és testvére, Włady-

⁴¹ *Font Márta*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Bp. 2005. 140–147.

⁴² Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 149., 182.

⁴³ *Gerard Labuda*: Pierwsze wieki monarchii piastowskiej. Poznań 2012. 186.

slaw Herman, valamint az utóbbi támogatói között húzódott.⁴⁴ Bolesław fiával, Mieszkóval Magyarországra menekült László király udvarába.⁴⁵ Kért-e segítséget a visszatéréshez, nem tudjuk, mindenesetre 1081 körül bekövetkezett haláláig nem hagyta el Magyarországot. Ismert viszont, hogy Lászlónak 1079-ben a Magyarország ellen vezetett német támadás kivédésére kellett erőit fordítani. IV. Henrik támadásának részben Salamon támogatása volt az oka, részben pedig László pápapárti állásfoglalása. László testvére, Zsófia, a szász Magnus herceg felesége volt, rajta keresztül teremtett kapcsolatot sváb Rudolffal, akit IV. Henrik ellenében német királynak választottak. Egy 1078. évi híradás szerint: „... Rudolf pedig Goslarban fényesen megünnepelte a pünkösdöt (május 27.) a szász és türingiai főembereknek nem kis sokasága gyűlvén oda össze, ott velük közösen tanácskozáván hadjáratot készített elő Henrik király ellen. Megérkeztek Fülöpnek, Franciaország királyának követei ... sőt még a magyarok királyái is...”.⁴⁶ László ekkor nősült másodszor, és Rudolf leányát, Adelhaidot vette feleségül.

Bolesław távozásával testvére, Władysław Herman lett a lengyelek fejedelme (1079–1102), a királyi cím elveszett, hiszen az Bolesławnak *ad personam* szólt. 1086-ban László király vele szemben támogatta Bolesław időközben nagykorúvá lett fiát, Mieszkót, aki ekkor visszatért Lengyelországba, és a Ruszból hozott feleséget magának.⁴⁷ László támogatásának időzítése mellett nemcsak Mieszko nagykorúsága szól, hanem az a helyzet is, hogy elmúlt Salamon támadásának veszélye. Haláláról nem tudunk,⁴⁸ viszont 1088-ban felesége újra férjhez ment, éppen Władysław Hermanhoz, akinek ezáltal hansúlyosabbá vált császárpárti politikája.⁴⁹

A magyar krónikakompozíció említést tesz Lászlónak egy hadjáratáról, melynek során Krakkót ostromolta: „*Deinde irruit in Poloniam. Poloni vero contra ipsum venientes pugnauerunt, sed Hungari adiuuante Deo victoriam habuerunt. Exinde Hungari castrum Korokou obsederunt. ...*”⁵⁰ Mivel az esemény leírása a kunok 1091–1092 körüli támadásáról szóló hírt követi, a szakirodalom

⁴⁴ Nem egyértelmű a forrás szövege: Gallus 144., 207. jegyz.; Labuda, G.: Pierwsze wieki i. m. 189–198.

⁴⁵ Gallus 145–146.

⁴⁶ Reichenau-i Bertold krónikája. Lásd Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100. Hrsg. Ian S. Robinson. Hannover 2003. (MGH SS rer. Germ. N. S. 14.); magyar fordítása: *Reichenau-i Bertold: Krónika*. In: ÍF 1050–1116. 122–125. (Thoroczkay Gábor fordítása)

⁴⁷ Gallus 147.; Két hipotézist ismert Sroka, de egyiket sem tartja meggyőzőnek. Az egyik szerint Mieszko felesége Katalin, Vszevolod kijevi nagyfejedeleme leánya volt, a másik adat Długoszra építve Szvjatopolk testvérét, Eudoxiát említi. Lásd *Stanisław Sroka: Węry*. Poznań 2015. 207–208.

⁴⁸ Ez táplálja az ún. pulai legendát, lásd *Rokay Péter: Salamon és Póla*. Újvidék 1990.

⁴⁹ Ulászló/Władysław Herman cseh kapcsolatain keresztül korábban is a császár támogatói közé került. Első felesége, Judit, a cseh II. Vratislav leánya volt. Lásd Labuda, G.: Pierwsze wieki i. m. 200–201.

⁵⁰ SRH I. 415.

az 1093-ra datálást tartja valószínűnek. A Krakkó elleni támadás magyarázata pedig inkább a korábbi, Mieszko megsegítésére irányuló eseményhez lenne kapcsolható. Mieszko ügyében azonban nem tudunk olyan katonai támogatásról, amely a magyar király részvételével valósult volna meg. Az ellentmondást Sroka (Ryszard Grzesik nyomán) úgy oldja fel, hogy László csapatainak megjelenése Krakkó alatt Władysław Herman kérésére történt, aki a sziléziai lázadás miatt kérte László segítségét, maga Władysław pedig nem is Krakkóban, hanem Wrocławban tartózkodott akkor.⁵¹

Dinasztikus kapcsolatok a Přemysl uralkodók szemszögéből

A cseh Přemysl hercegek országa az ezredfordulótól kezdve a Német-római császárság részének tekinthető.⁵² A 11. század eleji dinasztiai belüli ellentétek után a stabilizációt I. Břetislav (1034–1055) teremtette meg. Az ő nevéhez fűződik a hercegi trón öröklésének szabályozása.⁵³ *Vos scitis, quia nostra principalis genealogia partim sterilitate partim pereuntibus in immatura etate me usque ad unum fuit redacta. Nunc autem, ut ipsi cernitis, sunt mihi a Deo dati quinque nati, inter quos dividere regnum Boemie non videtur mihi esse utile, quia omne regnum in se ipsum divisum desolabitur. ...Quia de re rogo vos per Dominum et obtestor fidei vestre per sacramentum, quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natu summum ius et solium obtineat in principatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu.*⁵⁴ Břetislav legidősebb fiát, II. Svyatopluket (1055–1061) állította Csehország élére, neki alárendelt fiatalabb testvéreinek morva területen kisebb részeket juttatott: Vratislavnak adta Olomoucot, Konradnak Brnot, Ottónak pedig Znojmot.⁵⁵ A cseh–morva területeket irányító herceg továbbra is a Német-római császárság alárendeltje maradt, a morva területnek a cseh hercegekhez tartozása viszont stabilizálódott. Rögzült a részterületek száma: Olomouc és Brno tartósan különkormányzatok maradtak, Znojmo pedig csak időnként különült el. A prágai felsőbb hatalomért való versengést Břetislav rendelkezése nem akadályozta meg, és a tartóssá váló különállást az ún. „végrendeletben” megfogalmazott *senioratus* rendje konzerválta.⁵⁶ A morva területek különállása, amely a Prágával való rivalizálásra alkalmat teremtett, hosszútávon fennmaradt, ezt példázzák az 1090-es évek küzdelmei.⁵⁷

⁵¹ Sroka, S.: Wegry i. m. 217.

⁵² Lásd Font M.: A keresztény nagyhatalmak i. m. 141–142.

⁵³ Font M.: A hatalom öröklése i. m. 94–95.

⁵⁴ Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Hrsg. Bertold von Bretholz. München 1995. (a továbbiakban: Cosmas) 102.

⁵⁵ *quod olim pater eius inter filios suos dividens partem dividiam Wratizlao parte malteram Conrado et Ottoni dederat* – Cosmas 105. Lásd még Jozef Žemlička: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997. 73–74.

⁵⁶ Otto Peterka: Rechtsgeschichte der Böhmischen Länder in ihrer Grundzügen dargestellt. Aalen 1965. 27. (reprint: Reichenberg 1928.)

⁵⁷ KMTL 560–561. (Engel Pál); Žemlička, J.: Čechy i. m. 75.

I. Břetislav fiai közül Ottó leszármazottait látjuk később Olomouchban, Konrádét pedig Brno, illetve Znojmo központjaiban. Jaromír prágai püspök lett, Miután II. Spytihněv nem hagyott hátra utódokat, nem volt kétséges, hogy őt testvére, II. Vratislav (1061–1085 herceg, 1085–1092 király) követi. Vratislav 1057 körül I. András leányát, Adelhaidot vette feleségül. Ezt a házasságot az időbeli közelség miatt értelmezhetjük úgy, hogy része volt András király és IV. Henrik közötti békekötésnek, ahogy a másik oldalon Salamon tervezett házassága és koronázása. Adelhaid váratlanul gyorsan bekövetkezett halála (1062. január 27.) után Vratislav Lengyelország felé orientálódott, és II. Bolesław testvérét vette feleségül. Ez a házasság jogalapot teremtett a Szilézia felé terjeszkedés alátámasztására. Ottó olomouci herceg 1066-ban szintén magyar királylánnyal, Eufémiával kötött házasságot. Eufémiát a magyar történettudomány I. Béla leányának tartotta, az utóbbi időben bebizonyosodott, hogy őt is I. András gyermekei közé kell sorolnunk.⁵⁸ A korábbi álláspont arra épült, hogy Géza és László hercegek a mogoródi csata előtt Ottótól kaptak segítséget, ami a rokoni kapcsolatok alapján elvárható volt. A házasságkötés idején Salamon és unokatestvérei között éppen béke uralkodott, illetve, az 1074 eleji segítség kifejezhette Ottó és Prágában uralkodó testvére közötti feszültséget is. Végül az is megfontolandó, hogy Géza és László csak a lengyel és ruszbeli segítség hiányában gondoltak cseh segítségre.

A pápa és a császár közötti rivalizálás során mindkét fél megkísérelte a maga pártjára állítani a cseh fejedelmeket. A birodalmon belüli különállásukra egy — Spytihněvnek írott pápai levél világít rá: „*Spiciocneus dux Boemiae accepit licentiam a papa Nicholao sibi portandi mitram et promisit se daturum omni anno C libros argenti de terra sua sub nomine census*”. Erre utal VII. Gergely levele, amelyet II. Vratislavnak írt 1074. szeptember 22-én: „*Pervenit ad nos nuntius vester [...] sub nomine census missistis, videlicet centum marchas argenti ad mesuram vestri ponderis, fideliter presentuit*”.⁵⁹ A mitra viselése talán a cseh egyház ügyeiben való intézkedésre jogosítja fel a fejedelmet. A levél célzást tesz arra, hogy a pápa a cseh fejedelmet a császár oldaláról maga mellett szeretné tudni. Ezzel szemben Henrik császár koronát ígért Vratislavnak. A koronázás bejelentése 1085. Húsvétján a mainzi birodalmi gyűlésen történt. Ezt követte a prágai koronázás, ahol a császár nem volt jelen. „*In quo conventi idem cesar, omnibus sui regni primatibus... collaudantibus, ducem Boemorum Vratizlam tam Boemie quam Polonie prefecit et inponens capitibus manu sua regalem circulum (sic!), iussit archiepiscopum Trevensem nomine Egilbertum, et eum in sede sua metropoli Praga in regem ungar et diadema capiti eius imponet*.”⁶⁰ A koronázás Vratislav tekintélyét országán belül is emelte, de a birodalmon belüli helyzetén nem változtatott és személy szerint (*ad personam*) csak Vratislavnak szólt. A

⁵⁸ Jasiński, K.: Rodowód i. m. 151., 21. jegyz.; Font M.: I. András és Bölcs Jaroszlav i. m. 618.

⁵⁹ II. Miklós pápa levelére lásd: Font M.: A keresztény nagyhatalmak i. m. 141. Regesta Gregors VII. II. 6. 135–136.

⁶⁰ Cosmas 135.; Font M.: A keresztény nagyhatalmak i. m. 142.

koronázást a pápa nem ismerte el, levelében továbbra is „*gloriosus princeps*”-nek szólította.⁶¹

A koronázás után két évvel (1087) meghalt Ottó olomouci fejedelem. Fiai, Szvatopluk és Ottó továbbra is kapcsolatban maradtak a magyar királlyal, aki utolsó hadjáratát éppen érdekükben vezette cseh földre, Vratislav király ellen.⁶²

A Rusz fejedelmei a német-római császár és a pápa közti konfliktusban

Izjaszlav 1073 márciusában távozott Kijevből, és a Krakóban elmaradt segítség miatt másutt kellett támogatók után néznie. Anonymus Gallus időpont nélküli leírásából a kedvezőtlen fogadtatásra utaló kifejezések illeszthetők ekkorra. Nincs adatunk arra, mennyi időt töltött a krakkói udvarban, de segítséget ekkor biztosan nem kapott, feltehetőleg II. Bolesław küldte tovább a német királyhoz.⁶³ Az odavezető utat azonban homály fedi. Nem tudjuk hol tartózkodott Izjaszlav 1073 közepétől 1074 végéig. Hersfeldi Lampert tudósítása szerint 1075 január elején érkezett IV. Henrik udvarába, Mainzba, ahová a meissenai őrgróf, Dedi kíséretében érkezett. Izjaszlav (Demeter/Dmitrij) a német-római király segítségét kérte. IV. Henrik részben a szászokkal való viszálya, részben az 1074-ben elkergetett Salamon megsegítésének terve miatt Izjaszslavnak sereget nem ígérhetett. A gazdag ajándék nyomán egy követet mégis küldött a Szvjatoszlavhoz Kijevbe. A követ a trieri káptalan prépostja, Burchard volt. Azért éppen ő lett a német uralkodó követe, mert testvére Szvjatoszlav felesége volt. Szvjatoszlav második felesége, Oda rokonságban állt a meissenai családdal,⁶⁴ a hersfeldi Lampert leírása szerint: „*Demetrius nomine, deferens ei inestimabiles divicias in vasis aureis et argenteis et vestibis valde preciosis, petiitque, ut auxilio sibi foret contra fratrem suum, qui se per vim regno expulisset et regnum tyrannica occupasset. Missus est protinus a rege Burchardus Treverensis aecclisiae prepositus agere cum illo de iniuriis, quas fratri intulerat, et commonere, ut regno, quod iniuste invasisset, ultro decederet, alioquin auctoritatem et arma Teutonici regni propediem experturum fore. Is legationi huic propterea oportunus videbatur, quod ille, ad quem mittebatur, sororem eius coniugio habebat, et ipse hac de causa apud regem, ne quid in illum interim gravius decerneretur, summis precibus obtinuerat. Ruzenorum rex Dedi marchioni Saxonico, cuius ductu eo advenerat, a rege commissus est servandus, donec legati*

⁶¹ Žemlička, J.: Čechy i. m. 108–110.; A cseh királyság intézményéről legújabbán lásd Robert Antonín: Ideální panovník Českého středověku. Brno 2013.

⁶² SRH I. 418–419.

⁶³ Labuda, G.: Pierwsze wieki i. m. 186.

⁶⁴ A rokonság összefüggéseire lásd A. Назаренко: Несостоявшийся «триумвират» i. m. 506–514.; DRZI 359–367.; a szászok és IV. Henrik konfliktusára Gerd Althoff: Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde. Darmstadt 1997. 46–50.; Nazarenko által alapértelmezett forrás az Annales Stadenses. Legújabb forráskritikai megközelítést lásd Roman Deutinger: Lateinische Weltchronistik des Hochmittelalters. In: Handbuch Chroniken des Mittelalters. Hrsg. Gerhard Wolf – Norbert H. Ott. Berlin–Boston 2016. 91–93.; Mathias Herweg: Erzählen unter Wahrheitsgarantie – Deutsche Weltchroniken des 13. Jahrhunderts. In: Handbuch i. m. 173–174.

reverterentur.”⁶⁵ A követség Izjaszlav számára kedvezőtlenül végződött: Szvjatoszlav ugyancsak gazdag ajándékot küldött IV. Henriknek, amivel ellensúlyozta Izjaszlav kérését. Erről a wormsi udvarba 1075 júliusában visszaérkező követ jelentése nyomán értesülünk: „*Rex dimisso exercitu, concitus Wormaciam venit. Nec multo post Burchardus prepositus Treverensis aecclesiae, quid ad regem Ruzenorum legatione regia functus erat reversus est, tantum regi deferens auri et argenti et vestium preciosarum, ut nulla retro memoria tantum regno Teutonico uno tempore illatum referatur. Qua regem mercede ad hoc preberet auxilium.*”⁶⁶

Izjaszlav a követ visszaérkezését Dedi őrgróf udvarában várta, de nem tétlenkedett. Idősebb fiát, Jaropolkot VII. Gergely pápához küldte. Bár a Kijevi Rusz egyháza a konstantinápolyi pátriárka joghatósága alá tartozott, és a Konstantinápoly és Róma közötti konfliktus 1054-ben alapvető nézeteltéréseket hozott felszínre, szakításról mégsem beszélhetünk. Főleg olyan értelemben, amely a laikus világban merev szembenállást eredményezett volna. Nem tekinthető rendkívülinek — legfeljebb egyedisége miatt szokatlannak —, hogy a Kijevből elűzött Izjaszlav és családja a római pápához fordult. A pápa 1075. április 17-én kelt levelében Izjaszlav országát a Szentszék védelme alá vette, és pápai legátus küldését ígerte: „... *Demetrio regi Ruscorum et regine uxori eius [...] ex parte beati Petri tradidimus [...] ut beatus Petrus vos et regnum vestrum omniaque vestra bona sua apud Deum intercessione custodiat et cum omni pace honore quoque et gloria idem regnum usque in finem vitae vestrae tenere vos faciat [...] Preterea, ut hec et alia multa, quae litteris non continentur [...] misimus hos nuntios nostros, quorum unus vester notus est et fidus amicus, qui [...] viva voce explebunt.*”⁶⁷

Izjaszlav tartózkodási helyét ezt követően sem ismerjük. Nincs kizárva, hogy 1076-ban Lengyelországban volt, amikor II. Bolesław koronázása történt. Valószínű, 1076 végén – 1077 legelején a lengyeleknél értesült Szvjatoszlav haláláról, mivel 1077 elején hadai gyorsan elindultak.

IV. Henrik császár az 1080-as évek végén újra nősült, és egy kijevi hercegnőt vett feleségül. Az esemény háttéréről szinte semmi sem ismert. A császár felesége Vszevolod nagyfejedelem (1078–1093) Eupraxia nevű leánya lett. Anna-lista Saxo krónikája előbb az 1082. évhez kapcsolja a házasságot: „*Igitur defuncto Udone seniore successit ei filius eius Heinricus marchio. Hic habuit uxorem Eupraxiam, filiam regis Russie, que in nostra lingua vocabatur Adelheid, quam postea duxit Heinricus imperator.*”⁶⁸ Majd 1089-nél ismét megemlíti a császári frigyet: „*Heinricus imperator Colonie nuptias celebravit. Heinrici supradicti marchionis de Stade viduam, filiam regis Ruzorum, ducens uxorem.*”⁶⁹ Az utóbbi dátum a

⁶⁵ Lambertus Hersfeldensis 202.

⁶⁶ Lambertus Hersfeldensis 225–226.

⁶⁷ Register Gregors VII. II. 74., 236–237.

⁶⁸ Die Reichschronik des Annalista Saxo. Hrsg. Klaus Nass. (MGH SS XXXVII.) Hannover 2006. (a továbbiakban: Annalista Saxo) 482.

⁶⁹ Annalista Saxo 482.; Idézi és elemzi a többszörös híradást és az 1080-as évtized eseményeit: Назаренко, А.: Несостоявшийся «триумвират» i. m. 539–557.; DRZI 373–378.

helyes, mivel Vszevolod leányának első férje, Hosszú Henrik, Nordmark grófja csak 1087-ben halt meg. Férje halála után Eupraxia a quedlinburgi kolostorba került, amelynek apátnője a császár testvére volt. Az 1089-ben kötött házasság botrányosan ért véget. Nem tudni mi okból romlott meg a házasság 1093–1094 körül: Henrik bezáratta feleségét, akinek sikerült a fogságából megszöknie. Matild toszkán örgrófnő és férje segítségével Eupraxia megjelent II. Orbán pápa (1088–1099), majd 1095-ben a piacenai zsinat előtt, ahol ügyével foglalkoztak. A házasságot megelőzően nincs hír arról, hogy IV. Henrik és Vszevolod kapcsolatba kerültek volna. Közelebb állhat a valósághoz Althoff megállapítása, mely szerint IV. Henrik házassága a szászokkal kötött béke garanciája lehetett. Sorát a szászok és Henrik császár újabb konfliktusa pecsételte meg. Ennek valószínűségét nem cáfolja az sem, hogy Eupraxia panaszát a források lejegyzői nagy valószínűséggel Henrik császár elleni propagandára is felhasználták.⁷⁰ Eupraxia visszatért Kijevbe, ahol 1106-ban apáca lett, és 1109-ben meghalt. Erről hírt ad a *Régmúlt idők elbeszélése*, de házasságairól nem tesz említést.⁷¹

László ruszbeli kapcsolatai

A mogyoródi csata előestéjén

A magyar krónikakompozícióban Salamon király és a hercegek küzdelme során háromszor egymás után kerül szóba László ruszbeli útja. „*Deinde reverentes ab urbe Keue rex et dux ab invicem sunt divisi. Ladislaus autem consilio fratris sui de civitate Byhor ivit in Rusciam, querere auxilium amicorum suorum, ut contra machinamenta regis sese premuniret.*”⁷² Eszerint László Géza tanácsa nyomán indult el segítséget kérni, ellenfeleik úgy tudták, hogy egyidejűleg Lampert testvérük is elindult Lengyelországba. „... *Vyd et alii consuluerunt regi dicentes: «Domine noveris, quod Ladislaus in Rusciam ivit et Lampertus in Poloniam, conducere exercitum fratri eorum...»*”⁷³ László eredménytelenül tért vissza (Lampertről nincs hír), ezért Géza újból útnak indította Csehországba: „*Dux autem [...] fratrem suum Ladislaum misit in Bohemiam, quia iam tunc reversus erat de Ruscia sine subsidio, ut rogaret Otthonem ducem Bohemorum, ut ipsis in necessitate positus auxiliaretur.*”⁷⁴ Mindegyik szövegrész datálatlan, *terminus*

⁷⁰ Gerd Althoff: Heinrich IV. Darmstadt 2006. 204-219. (Gestalten des Mittelalters und der Renaissance); Steffen Patzold: Die Lust des Herrschers. Zur Bedeutung und Verbreitung eines politischen Vorwurfs zur Zeit Heinrich IV. In: Heinrich IV. hrsg. von Gerd Althoff. Ostfildern 2009. 219-254. (Vorträge und Forschungen LXIX); Eupraxiaról összefoglalóan lásd: Norbert Kersken: Gescheiterte politische Eheverbindungen im östlichen Europa. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012. 245-258., itt: 249.

⁷¹ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 201., 212.

⁷² SRH I. 377.

⁷³ SRH I. 380.

⁷⁴ SRH I. 381.

ante quem-ként a mogyoródi csata (1074. március 14.) adható meg. Nem sokkal korábban a kemeji összecsapáskor (1074. február 26.) még Salamon győzött, nyilván még László távollétében és a cseh segítők nélkül. A segítségkérő út kezdete az előző év (1073) második felére tehető, főleg mert Lászlónak még volt ideje Csehországban is megfordulni a mogyoródi csata előtt.

Nehezebb kérdés, vajon miért gondolhatta László (és Géza is), hogy a Ruszban segítségre számíthatnak. Adat híján csak feltételezéseink lehetnek. Az első, hogy Izjaszlav kijevi nagyfejedelem felesége, Gertrúd, az édesanyjuk testvére volt, ahogy II. Bolesław is. Eszerint László Kijev felé vehette útját. 1073 őszén azonban már nem találta őket Kijevben, így érthető a segítség elmaradása.

A ruszbeli utat illetően élhetünk még azzal a gyanúval, hogy Lászlónak magának lehettek családi kapcsolatai a Rurikida fejedelmek valamelyikével. László királyként kötött házasságáról tudunk: 1078-ban Sváb Rudolf leányát (Adelhaid) vette el. Amennyiben László 1040-ben született, 1078-ban már 38 éves volt. A középkori szokások szerint már húsz évvel korábban meg kellett házasodnia, valamikor az 1050-es évek második felében. A Rurikida fejedelmekkel való kapcsolatteremtésre András király feleségén keresztül épp úgy volt lehetőség, mint a lengyel rokonság kapcsolatait felhasználva. Erről azonban hallgatnak a források, pedig egy korábbi házassága bizonyosan volt. Az 1080-as években férjhez adott leánya nem születhetett Adelhaidtól. Továbbra is egy ruszbeli feleséget feltételezve: a leányokról sokszor nem tudunk, a dinasztia számos férfitagjáról több-kevesebb információval rendelkezve, vélhetjük, hogy a leányok az ismertnél nagyobb számban születtek, és a házasságok közül csak véletlenszerűen jegyezték le a valamely szempontból fontosakat.

Egy tényleges dinasztikus kapcsolat

Egy ismeretlen nevű és származású első feleségtől⁷⁵ született leány (neve ugyancsak ismeretlen) férjét, mint a király vejét említi 1091-ben a somogyvári apátság alapítását rögzítő oklevél. A jelen lévő tanúk névsorában ott találjuk László családtagjait: testvérét, Lampertet és unokatestvérét Dávidot. A családi együttes létszámát növeli „*Gerasclauus filius regis Ruthenorum gener ipsius*”.⁷⁶ Ebből bizonyosra vehető, hogy László egyik leányát a Rurik dinasztia egyik tagjához adta feleségül. Ki lehet az illető? Györffy György Szvjatoszlav kijevi nagyfejedelem (1073–1076) fiának tartja.⁷⁷ Való igaz, Szvjatoszlavnak volt Jaroszlav nevű fia (a Gerasclavus nevet Jaroszlavnak oldhatjuk fel), de magyar kapcsolatainak nyomát nem találjuk. László király veje Jaroszlav Szvjatopolsics lehetett, a hagyományosan lengyel kapcsolatokat ápoló Izjaszlav Jaroszlavics unokája. 1073-ban Izjaszlavval együtt menekült családja, köztük Szvjatopolk

⁷⁵ Zsoldos A.: Az Árpádok és asszonyaik i. m. 186.

⁷⁶ DHA I.268.

⁷⁷ Györffy György: A lovagszent uralkodása. In: Magyarország története. I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Szerk. Bartha Antal. Bp. 1984. 938.

nevű fia is. Szvjatopolk 1050-ben született, valószínű, a menekülés idején neki magának is volt már családja. Visszatérve Szvjatopolk a Lengyelországgal szomszédos volhíniai Vlagyimirba került.⁷⁸ Apja halála után – nagybátyja országlása idején – kedvezőtlen időszak köszöntött rá. Ekkor tájékozódhatott Magyarország felé és házasíthatta össze fiát, az 1070 körül született Jaroszlavot László leányával. Szvjatopolk 1093-ban kijevi nagyfejedelem lett, fiának pedig átengedte Volhíniát.⁷⁹ 1097-ben Jaroszlavot küldte apja Magyarországra Kálmán királyhoz segítségért.⁸⁰ A László idején kialakult rokoni kapcsolat Kálmán idején töretlenül folytatódott. Sőt, Jaroszláv később II. Istvánhoz is folyamodott segítségért, de merőben más politikai körülmények között.⁸¹

Az 1091. évi kun betörés

A magyar krónikakompozíció 138. fejezete (*Rex vadit contra Ruthenos*) László királynak a ruszbeli fejedelmek elleni hadjáratról tesz említést, év megjelölése nélkül. „*Post hec autem rex gloriosus invasit Rusciam, eo quod Kuni per consilium eorum Hungariam intraverunt. Cumque vidissent se Ruteni male coartari, rogaverunt regis clementiam et promiserunt regi fidelitatem in omnibus. Quos rex piissimus graviter suscepit.*”⁸² A krónikának azzal az állításával, mely szerint a kunok a ruszbeli fejedelmek tanácsára támadták meg Magyarországot, egyet lehet érteni. A kunok / kománok (az óorosz forrásokban polovecek) szállásterületei az 1080-as években a Kijevi Rusz déli határai mentén húzódtak,⁸³ és a keleti szláv fejedelmek egymás elleni harcaiban is kezdtek szerepet játszani. A Kijevi Rusz délnyugati részén Jaroszlav dédunokái, a Rosztjiszlavicsok is kihasználták a kunok katonai erejét.⁸⁴ Volodar Rosztjiszlavics 1092-ben jutott Peremysl birtokába, másikuk, Vaszilko pedig Tyerebovlt szerezte meg. A Régmúlt idők elbeszéléséből tudjuk, hogy Vaszilko 1092-ben a kunokat a lengyelek ellen vezette,⁸⁵ így neki bizonyosan volt szerepe a kunok Magyarország elleni támadásában. Elfogadható Pasuto hipotézise, mely szerint László király és Szvjatopolk nagyfejedelem között együttműködés alakulhatott ki a steppei nomádok elleni harcban.⁸⁶

Az 1091. évi kun betöréseket részletesen legutóbb Kovács Szilvia elemezte és összefoglalta a szakirodalomban fellelhető álláspontokat is. Végső következte-

⁷⁸ Олег М. Ранов: Княжеские владения на Руси в X–первой половине XIII в. Москва 1977. 84–85.

⁷⁹ Uo. 88–89.

⁸⁰ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 201–204.

⁸¹ SRH I. 437–438.

⁸² SRH I. 414–415.

⁸³ Kovács Sz.: A kunok története. i. m. 52–53.

⁸⁴ Марта Фонт: Роль соседних кочевников в формировании древнерусских княжеств. In: Место России в Евразии / The Place of Russia in Eurasia. Ed. Szvák Gyula. Бр. 2001. (Ruszsztikai könyvek IX.) 55–63.

⁸⁵ Régmúlt idők elbeszélése (PVL) 160.

⁸⁶ Владимир Т. Пашуто: Внешняя политика Древней Руси. Москва 1968. 52.

tése, hogy mindkét betörést a kunok portyázásának tartja.⁸⁷ A második támadás esetében változatlanul úgy gondoljuk, hogy Vaszilko állhatott a háttérben, a magyarországi betörésből származó zsákmány lehetett a kun „fizetség” katonai segítségük fejében.

Összegzés

A Kijevi Rusz és nyugati szomszédainak kapcsolatát csak töredékesen tudjuk rekonstruálni. A döntő többségében narratív források a dinasztiaknak csak az „érdekes” — a hatalom szempontjából fontos — tagjairól szólnak. Különösen hiányosak ismereteink a dinasztiai nők ágáról. A krónikák mozaikdarabjaiból álló kép azonban azt mutatja, hogy a szomszédos területen uralkodó dinasztiaiak folyamatosan kapcsolatban álltak egymással. Kapcsolataikat a dinasztia érdekei mentén építették, kihasználták a szomszédos dinasztia belüli konfliktusokat: ennek mentén szervezték meg a házasságokat, majd erre építve kértek és adtak katonai segítséget egymásnak.

A Rurik dinasztia a keresztény Európa részének tekintette magát, erről tanúskodik Izjaszlav esete, amikor 1075-ben épp olyan természetességgel fordult a pápához — és hasonló választ is kapott — mint bármely más dinasztia tagja, illetve ország uralkodója. Bölcs Jaroszlav idejéhez képest azonban változást is érzékelhetünk. Jaroszlav házasságpolitikában megragadható diplomáciája a közvetlen szomszédos dinasztiákon túlmutatóan (Norvégia, Franciaország, Bizánc) sikerrel működött. A 11. század második felében a kapcsolatrendszer épült, ebben a kijevi — ha nem is teljes mértékben — de inkább a szomszédos dinasztiákra épül. A Kijevi Rusz fejedelmei közül a Kijevet uraló nagyfejedelmek, illetve a Kijevtől nyugatra, délnyugatra voloszttyot szerző, és a nagyfejedelemmel közelebbi rokonságban álló dinasztiatagok voltak érdekelték.

A Kijevi Rusz sajátos helyzete, hogy a keresztény Európa peremén helyezkedett el, így folyamatosan ütközik a steppe nomádjaival. A 11. század második felében megjelenő kunok eleinte csak ellenfelek, de közvetlenül a steppe szomszédosságában megkapaszkodó fejedelmek a siker érdekében rájuk egyre inkább rájuk hagyatkoztak. Erre egyik első példa Oleg Szvjatoszlavics, aki 1076-ban még a Piast uralkodót segítette a csehek ellen, de 1078-ban kunokkal kergette el Vszevolodot Csernyigovból. A század utolsó évtizedében pedig a délnyugati „határszél” jelentéktelen voloszttyal rendelkező fejedelmei is igénybe vették a kunok haderejét.⁸⁸

Végző soron a dinasztikus kapcsolatok is lenyomatát adják a Kijevi Ruszban fokozatosan kialakuló regionális különbségeknek.

⁸⁷ Kovács Sz.: A kunok története. i. m. 225–231.

⁸⁸ Font, Márta: Old-Russian Principalities and their Nomadic Neighbours: Stereotypes of Chronicles and Diplomatic Practice of the Princes. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 48 (2005):3. 267–276.

Körmendi Tamás

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY HORVÁTORSZÁGI HADJÁRATA ÉS ELŐKÉSZÜLETEI

Dolgozatomban a 11. századi magyar állam expanziós politikájának leg-sikereesebb fejezetét: Szent László király 1091-i horvátországi hadjáratának előkészületeit és körülményeit szeretném megvizsgálni.¹ Ennek során három korábbi írásom² eredményeit összegzem előbb a késő-középkori értelemben vett Szlavónia területének 11. századi hovatartozásáról, a véleményem szerint a horvátországi hadjárat előkészületei közé (is) sorolható zágrábi püspökségalapításról és magának a hadjáratnak a történetéről – majd megkísérlem elhelyezni a hódítást a korabeli Magyar Királyság külpolitikai törekvéseinek sorában.

Szlavónia korai hovatartozása

A 1868-i horvát–magyar kiegyezés és az két ország államközösségének 1918-i megszűnte között lefolytatott (és esetenként közjogi felhangoktól sem mentes) magyar–horvát történészviták egyik központi témájának számított, hogy a „régí” (vagyis későközépkori értelemben vett) Szlavónia³ fölött magyar vagy horvát fennhatóság érvényesült a 11. században, Szent László 1091-i horvátországi hadjárata előtt.⁴ Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával ez

¹ A dolgozat a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (OTKA-K-115896) és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem (Bp.) habilitált docense és az MTA BTK TTI „Lendület” Középkori Gazdaságtörténeti Kutatócsoport tagja.

² *Körmendi Tamás*: Szlavónia korai hovatartozása. Századok 151. (2012) 371–383.; *Uő*: A zágrábi püspökség alapítási éve. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs 2012. 329–341.; *Uő*: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. Századok 159. (2015) 443–477.

³ Szlavónia fogalmát itt és a továbbiakban a szó késő középkori értelmében használom, vagyis a Dráva–Száva-közének nyugati felét, valamint a Száva és a Kapela-hegység (Gvozđ) közé eső területet, nagyjából a Zágrábi-medencét és annak peremhegységeit értem rajta.

⁴ A teljesség igénye nélkül: *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék I–II. Bp. 1880. II. 159., 163–171.; *Pauler Gyula*: Horvát-Dalmátország elfoglalásáról (1091–1111) I. Századok 22. (1888) 198–202.; *Uő*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp. 1899.² I. 452. (341. sz. jegyz.); *Vjekoslav Klaić*: Slavonien vom X. bis zum XIII. Jahrhundert. Agram 1882. 12–14.; *Karácsonyi János*: Halavány vonások hazánk

a diskurzus anélkül szakadt félbe, hogy a kérdést sikerült volna megnyugtatóan tisztázni: elsősorban talán ebből adódik, hogy a kutatás máig sem tudott konszenzusra jutni ezzel a problémával kapcsolatban.⁵ Az alábbiakban előbb röviden összefoglalom a Dráva és a Gvozd-hegység közötti területek korai hovatarthatóságával kapcsolatban rendre elővett kútfők kritikai vizsgálatának eredményeit, majd vázlatosan kitérek a kérdést illetően napjaink magyarországi kutatásában meghatározónak számító elképzelésekre, végül pedig néhány szóban ismertetem a magam álláspontját is.

A későközépkori értelemben vett szlavóniai területeket Ferdo Šišić összesen öt kútfő tanúbizonysága alapján sorolta a 10–11. századi horvát állam fennhatósága alá.⁶ Az általa összegyűjtött forrásbázist a későbbiekben Nada Klaić – akinek egyébként az volt a véleménye, hogy Szlavónia csupán a 10. században tartozott a horvát államhoz, a 11. században viszont már határvonalnak számított a Magyar és a Horvát Királyság között – egy hatodik kútfővel (az általában Bíborbanszületett Konstantinnak tulajdonított, *De administrando imperio* c. munkával) is bővítette a kérdés 10. századi aspektusai vonatkozásában.⁷ Korábbi munkámban ezen forrásszövegeket jómagam is görcső alá vontam.⁸

A filológiai elemzés nyomán véleményem szerint kijelenthető, hogy Dráva és a Gvozd közötti területek fölötti horvát uralommal kapcsolatban rendre felhozott hat kútfő egyike sem állja ki a kritikai vizsgálat próbáját. A közelebbről ismeretlen időpontban, ám bizonyosan 928 előtt tartott II. spalatói zsinat végzéseinek⁹ értelmezése helynévtani és egyházkormányzati szempontból is problematikus.¹⁰ A hagyományosan Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár nevéhez kötött, *De administrando imperio* címen ismert – az újabb kutatások szerint igen bo-

Szent István korabeli határaitól. Századok 35. (1901) 1057.; *Uő*: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/2.) Bp. 1916. 5–11.; *Hóman Bálint*: A zágrábi püspökség alapítási éve. Turul [A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közlönye] 28. (1910) 109–112.; *Ferdo Šišić*: Priručnik izvora hrvatske historije I/1. Zagreb 1914. 322–345. – A kérdés historiográfiáját röviden áttekinti: *Sokcsevits Dénes*: Horvátország a 7. századtól napjainkig. (Szomszéd népek történelme) Bp. 2011. 73–77., 112–115.

⁵ A kérdés szerteágazó irodalmából a teljesség igénye nélkül l. *Györffy György*: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. Levéltári Közlemények 41. (1970) 223–239.; *Nada Klaić*: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb 1975. 278–279., 288., 314.; *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp. 1979. 85.; *Ivo Goldstein*: Hrvatski rani srednji vijek. Zagreb 1995. 352.; *Neven Budak – Tomislav Raukar*: Hrvatska povijest srednjeg vijeka. Zagreb 2006. 105.

⁶ *Šišić, F.*: Priručnik i. m. I/1. 338–345.

⁷ *Klaić, N.*: Povijest Hrvata i. m. 278–279.

⁸ *Körmendi T.*: Szlavónia i. m. 371–383.

⁹ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–XVIII. Coll. et dig. Tadija Smičiklas, Marko Kostrenčić, Duje Rendić-Miočević. Zagrabiae 1904–1990. (a továbbiakban: CDCr) I. 38–39.

¹⁰ *Karácsonyi J.*: Szent László i. m. 7.; *Uő*: Horvát vakoskodás. Századok 52. (1918) 344–345.

nyodalmas keletkezéstörténetű – kútfő vonatkozó szöveghelyeinek (vagyis 13. és 30. fejezetének)¹¹ filológiai és történeti elemzése sokkal inkább arra mutat, hogy a horvát állam és a magyar törzsszövetség közötti határ már a 10. század közepén is valahol a Gvozd-hegységben húzódott.¹² A 14. századi magyar Krónikakompozíció 99. fejezetének azon adata, amely szerint Zvonimir király idejében a horvátok a karantánokkal háborúskodtak,¹³ valószínűleg nem a szlavóniai területek ellen intézett karantán támadás emlékét őrzi, hanem a karantán őgróf hatalma alá vetett isztriai területek és a tengermelléki Horvát Királyság nyugati végvidékeinek határán kialakult konfliktusról számol be – amelynek egyébként más forrásokban is nyoma van.¹⁴ II. András királynak a zágrábi püspökség részére 1217-ben kibocsátott kiváltságlevele¹⁵ a kritikai vizsgálat nyomán bízvást minősíthető 1226/1227 körül készített hamisítványnak,¹⁶ ráadásul *narratió*jának témánkhoz vonható részletét – amely szerint Szent László király volt, aki „Szlavónia földjét avagy bánságát a bálványimádás tévelygésétől kereszténységre térítve Magyarország koronája számára leigázta, és aki ugyanebben a bánságban püspökséget is létesített, és monostort [vagyis káptalant] Szent István király tiszteletére”¹⁷ – egyes vélemények szerint tudatosan a történeti események meghamisításával koholták,¹⁸ míg magam azt a lehetőséget sem zárnam ki, hogy éppen a magyar gestaszerkesztmény fentebb idézett beszámolóját félreértve konstruálták.¹⁹ Tamás spalatói főesperes 1266 és 1268 között befejezett,²⁰ *Historia Salonitanorum atque Spalatensium pontificum* címen ismert nagy művének korai adatai szintén nem állnak gyanú felett: a munka 15. és 17. fejezetében olvasható megjegyzések – hogy ti. az ún. horvát püspök (*episcopus*

¹¹ Constantine Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. Ed. Gyula Morvacsik. (Corpus fontium historiae Byzantinae I.) Washington 1967. 64., 142.

¹² Karácsonyi J.: Szent László i. m. 6.; Györffy Gy.: Szlavónia i. m. 223. – vö. pl. Klaić, N.: *Povijest Hrvata* i. m. 284., 288.; *Lujo Margetić*: *Pitanja iz najstarije povijesti Zagrebačke biskupije i Slavonije*. In: *Uő: Hrvatska i crkva u srednjem vijeku*. Pravnopovijesne i povijesne studije. Rijeka 2000. 300.

¹³ SRH I. 363–364.

¹⁴ Klaić, N.: *Povijest Hrvata* i. m. 378–379.; DHA I. 171.

¹⁵ CDCr III. 147–149.; RA I. 323. sz.

¹⁶ Deér József: A magyar–horvát államközösség kezdetei. In: *Uő: Királyság és nemzet. Tanulmányok 1930–1947*. (Historia Incognita 13.) Máriabesnyő–Gödöllő 2005. 52–53. (68. sz. jegyz.); Györffy, Gy.: Szlavónia i. m. 230–234.; *Nada Klaić*: *Tobožnji Ladislavov „monasterium sancti Stephani regis” u Zagrebu*. Peristil 24. (1981) 39. – vö. pl. *Lujo Margetić*: *O vjerodostojnosti isprava unesenih u potvrdnice pape Grgura IX. iz 1227. godine*. In: *Uő: Hrvatska i crkva* i. m. 328–333.

¹⁷ *monasterium Zagrabiense a sancto Ladizlao rege sanctissime recordationis predecessore nostro constructum, qui terram Sclavonie sive banatum ab errore ydolatrie ad christianitatem convertens corone Hungarie subiugavit, qui etiam in eodem banatu episcopatum instituit et monasterium in honore sancti regis Stephani* – CDCr III. 147.

¹⁸ Györffy Gy.: Szlavónia i. m. 234.

¹⁹ Körmendi T.: Szlavónia i. m. 379–380.

²⁰ *Mirjana Matijević Sokol*: *Toma Arhiđakon i njegovo djelo*. Rano doba hrvatske povijesti. (Knjižnica hrvatske povijesti i kulture 3.) Split 2002. 33–43.

Chroatensis) lelki joghatósága egykor egészen a Drávaig ért, és hogy a szlavóniai területeket csak Szent László csatolta Magyarországhoz²¹ – kései lejegyzésűek, bizonytalan eredetűek és így bizonytalan hitelűek.²² Végül azon ugyancsak II. András király nevére hamisított, keltezetlen²³ oklevél, amely szerint László király „elsőként átkelt a Dráva folyón, és országához csatolva először foglalta el a szláv részeket”²⁴ – valamivel 1343 előtt készülhetett, talán éppen Tamás főesperes munkájának vagy (ami sokkal valószínűbbnek tűnik) az 1217-es évszámmal hamisított zágrábi privilégiumnak a felhasználásával.²⁵

A későközépkori értelemben vett Szlavónia fölött a 11. században állítólag érvényesülő horvát fennhatóság bizonyítására idézni szokott hat kútfő rövid áttekintése alapján tehát egyfelől fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy forrásaink legkorábban 1226/1227 táján – tehát bő másfél évszázad késéssel – kezdenek arról írni, hogy Szent László hadjárata előtt Szlavónia nem lett volna a Magyar Királyság része. Olyasmit pedig még a 13. században is csupán Tamás főesperes jegyez le, hogy a terület a horvát államhoz tartozott volna – az a Tamás főesperes, akinek korai adataival kapcsolatban számos más helyen is jogosnak látszó kételyek ébredtek a kutatásban. Másfelől ismételten le kell szögeznünk, hogy a Dráva és a Gvozd között horvát uralom a 11. század derekán az áttekintett kútfők egyike segítségével sem bizonyítható.

Ha a források azt nem is igazolják, hogy a későközépkori értelemben vett Szlavónia a vizsgált időszakban a Horvát Királysághoz tartozott volna, ez önmagában természetesen még nem jelentheti és nem is jelenti azt, hogy magától értetődően magyar fennhatóság alatt álló területnek kellene tekintenünk. Számos kutató ennek megfelelően azt feltételezte, hogy a Dráva és a Gvozd közötti terület a 11. század nagy részében afféle senkiföldje volt a horvát és a magyar állam között.²⁶ Györffy György ezzel szemben a más vonatkozásban már álta-

²¹ Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitarum atque Spalatinorum pontificum. Ed. Olga Perić, Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol, James Ross Sweeney. (Central European Medieval Texts 4.) Bp.–New York 2006. (a továbbiakban: Thomas Spalatensis) 70., 92.

²² Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 201.; *Uő*: A magyar nemzet i. m. I. 446.

²³ A szakirodalom Koller József (Historia episcopatus Quinqueecclesiarum I–VII. Posonii–Pesthini 1782–1812. I. 293.) nyomán többnyire 1235-re keltezi, ám a fennmaradt példányokban az oklevél dátuma nem szerepel (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [Bp.], Diplomatikai Levéltár 3.; Diplomatikai Fényképgyűjtemény 280 274.).

²⁴ cum (...) primus transiverit Drave fluvium, et partes sibi Sclavicas regno primum occupavit adducto, ubi et sedem fundavit episcopalem videlicet Zagrabiensem – CDCr III. 445.

²⁵ Pauler Gy.: A magyar nemzet i. m. II. 590–593. (vö. Tadija Smičiklas: In: CDCr III. 445.); Györffy, Gy.: Szlavónia i. m. 234–235.; Körmendi T.: Szlavónia i. m. 381–382.

²⁶ Pl. Karácsonyi J.: Halavány vonások i. m. 1057.; Hóman B.: A zágrábi püspökség i. m. 109–112.; Kristó Gy.: Feudális szétagyolódás i. m. 85.; Klaić, N.: Povijest Hrvata i. m. 314. – Nada Klaić szerint a Dráva és Gvozd közötti terület a 10. század második feléig teljes egészében horvát fennhatóság alatt állt, és csak az első ezredforduló táján került volna ki a tengeremléki királyság ellenőrzése alól.

lunk is idézett *De administrando imperio* egy szöveghelyére, valamint itáliai kútfők tanúbizonyságára alapozva azt valószínűsítette, hogy a Zágrábi-medence és környezete már a 10. század hajnalán magyar fennhatóság alá került, a Szent István-i államalapítás idejére pedig szilárd magyar uralom alatt állt.²⁷ Zsoldos Attila igazgatástörténeti argumentumokkal szintén amellet érvelt, hogy magyar királyok hatalma már jóval Szent László hódítását megelőzően is kiterjedhetett a későközépkori értelemben vett Szlavóniára. Először: a magyar királyok egészen a 16. századig nem használták a „Szlavónia királya” címet – márpedig ha ez a terület is fegyveres harcok árán jutott volna az Árpádok kezére, akkor Horvátországhoz és Dalmáciához hasonlóan alighanem az uralkodói intitutiókban is megjelenne. Másodszor: a szlavóniai területeken olyan magyar intézmények is gyökeret vertek, amelyeknek a tengeremelléki Horvátországban és főképp Dalmáciában nyomuk sincsen – első helyen a vármegyékét kell említeni. Amennyiben a Dráva és a Gvozd közötti területen, valamint a tengeremelléken közel egy időben szilárdult volna meg a magyar fennhatóság, akkor mi indokolná ezt a különbséget? Végül harmadszor: a dél-dunántúli Zala és Somogy vármegyék korai szlavóniai jelenlétének kézzelfogható bizonyítékait találjuk az Árpád-kor okleveles anyagában.²⁸

Zsoldos Attila érvelése önmagában is meggyőző, ám véleményem szerint a fenti kép csekély mértékben tovább árnyalható. Egyes nyomok ugyanis arra utalnak, hogy szilárd magyar fennhatóságról és főleg többé-kevésbé kiépült területi igazgatásról a 11. század derekán még csupán a későbbi Szlavóniának a Dráva–Száva-közi területein beszélhetünk. Tizenhat szlavóniai várispánság létéről rendelkezünk 13. századi adattal, és ezek közül tizenegynek a névadó központja a Szávától északra volt.²⁹ Ráadásul ebből a tizenegy várispánságból hét a 13. századi Kőrös megye területén lokalizálható,³⁰ amely ekkoriban még csak nem is érintkezett az országhatárral. Ezek a várispánságok többnyire a későbbiekben sem alakultak önálló megyévé: a 12–13. században a fejlődésük

²⁷ Györffy Gy.: Szlavónia i. m.. 223–239.

²⁸ Zsoldos Attila: Egész Szlavónia bánja. In: *Analecta mediaevalia I. Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. H. n. [Piliscsaba–Bp.] 2001. 274–277.

²⁹ Csezmice, Garics, Gerzence, Gordova, Kemlék, Kőrös, Marócsa, Rojcsa valamint Zágráb a Dráva jobb partján fekvő, de a 12. században megszervezett szlavóniai tartományon eredetileg kívül maradt, attól északnyugatra fekvő varasdi és zagorjei várispánságok (Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. [História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.] Bp. 2011. 153–154., 164., 168., 180., 187., 221., 228., 271.). Kristó Gyula ide sorolja még a glavnicai, a kalniki, a valkói és a kovázdi várispánságot is (Kristó Gy.: A feudális széttagolódás i. m. 131.). Az 1259-ben említett glavnicai várjobbágyság (CDCr V. 151.) azonban egy 1275-i oklevél szerint valójában a marócsai vár népei lehettek (CDCr VI. 122–123.), a kalniki várispánság kapcsán hivatkozott 1265-i oklevélben szereplő Kemnuk inkább Kemlékkel azonosítható (CDCr V. 331.; vö. RA 1433. sz.), Valkó és a mára elpusztult, baranyai Kovázd pedig messze kívül esik a középkori értelemben vett Szlavónián.

³⁰ Csezmice, Garics, Gerzence, Gordova, Kemlék, Kőrös és Rojcsa (Zsoldos A.: *Archontológia i. m.* 153–154., 164., 180., 187., 271.).

megakadt, és elveszítették korábbi jelentőségüket. Ilyen sűrű várhálózat kiépítését leginkább az indokolhatta, ha ezen ispánságok létrejöttének feltételezett időszakában a magyar állam délnyugati védelmi vonalát tartósabban is a Dráva és a Száva között rendezték be. Horvátország 1091. évi elfoglalása után nyilvánvalóan semmi ok nem lett volna a Dráva–Száva-vidéken széles sávban megerősíteni a fegyveres jelenlétet, így az itteni várispánságok többségének a létrejöttét alapos okunk van a 11. századra keltezni. Ennek a vidéknek az igazgatását az első magyar királyok alaposan megszervezték: eleinte Kolon megye, majd ennek 1060 tájára tehető felbomlása után Zala és Somogy terjeszkedett át a Dráva jobb partjára,³¹ a határvédelem feladatait pedig a két dunántúli megye alá rendelt várispánságok láthatták el. A várak tágabb előterében a Száva és a Gvozd közötti sáv a 11. század derekán még valószínűleg a korabeli magyar állam gyéren lakott határvédelmi zónájához, a gyepűhöz tartozhatott. Szlavóniának a Száván túl fekvő nagyobb, de valószínűleg ritkábban lakott vidékein ugyanis lényegesen kevesebb, összesen öt várispánság léte van adatunk.³² Ez talán azt mutatja, hogy itt nem volt szükség olyan erős határvédelmi szervezetre, mint a Dráva–Száva-közén, vagyis ezen a területen vélhetően jóval rövidebb időre me-revedett meg a Magyar Királyság védelmi vonala, mint a Szávától északra. Nem lehetetlen, hogy a korábban laza magyar fennhatóság alatt álló, Száva és Gvozd közötti gyepűt Szent László vonta szigorúbb ellenőrzés alá kevéssel 1091 előtt, a horvátországi hadjárat előkészületeként – ám források híján ez már valóban nem több rendkívül bizonytalan feltételezésnél.

A zágrábi püspökség alapítása

A 19. század második feléig a kutatás egyértelműnek vélte, hogy a késő középkori Szlavónia területét csaknem pontosan lefedő zágrábi egyházmegyét Szent László csakis a tengeremléki Horvátország 1091-i meghódítása után hozhatta létre.³³ Hóman Bálint ugyan szakított ezzel az elképzeléssel,³⁴ ám horvát részről Ferdo Šišić vitába szállt vele³⁵ – és mivel a szakmai párbeszédet az első világháború kitörése itt is megszakította, a nyitva hagyott kérdés a zágrábi püspökség alapítási körülményeivel kapcsolatban is alapvetően eltérő vágányra terelte a horvát és a magyar kutatást, jóllehet egymás eredményei

³¹ *Zsoldos Attila*: Somogy vármegye kialakulásáról. In: Szent István és az állama-lapítás. Szerk. Veszprémy László. (Nemzet és emlékezet) Bp. 2002. 437.

³² Dubica, Gora, Gorica, Oklics és Podgorje – megjegyzendő azonban, hogy Orbász és Szana megye területéről várispánságra vonatkozó adat egyáltalán nem maradt fenn (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 148., 155., 177–178. 181., 201.). Hogy ennek hátterében a magyarországitól eltérő megyeszervezési modellt kell keresnünk, vagy egyszerűen a források egyoldalú pusztulásából adódó furcsasággal van dolgunk, azt a későbbi kutatás feladata eldönteni.

³³ *Pauler Gy.*: Horvát-Dalmátország i. m. 200.; *Uő*: A magyar nemzet i. m. I. 170., 451–452. (341. sz. jegyz.)

³⁴ *Hóman B.*: A zágrábi püspökség i. m. 100–113.

³⁵ *Šišić, F.*: Priručnik i. m. I/1. 358–369.

ebben az időszakban sem voltak tökéletesen ismeretlenek a két ország tudósai előtt.³⁶ Az alábbiakban elsősorban az alapítás évével kapcsolatban szeretném kifejteni álláspontomat³⁷ – mégpedig elsősorban azért, mert a zágrábi püspökség létrejötte véleményem szerint szorosan összefüggött Szent László horvátországi hadjáratának előkészületeivel.

Hóman Bálint volt az első kutató, aki a drávántúli egyházmegye alapításának lehetséges évkörét elsősorban nem köztörténeti megfontolásokból kiindulva, hanem a püspökség létesítéséről 1134-ben készített feljegyzés (közkeletű, ám pontatlan elnevezéssel: Felicián esztergomi érsek ítéletlevele)³⁸ alapján próbálta meghatározni.³⁹ Mint az közismert, az irat az évtizedekkel korábbi alapítás időpontját nem közli, azt azonban igen, hogy mely királyi káplánok működtek közre az új egyházmegye kialakításánál, és hogy mely udvarbéliek tanácsát kérte ki a király az intézkedéssel kapcsolatban. Hóman a feljegyzés által említett személyekre vonatkozó egyéb adatok összevetése nyomán úgy találta, hogy a zágrábi püspökség alapítására sokkal inkább Szent László horvátországi hadjárata előtt, mintsem utána kerülhetett sor: erre elsősorban abból következtetett, hogy a szövegben szereplő Gyula nádort ezt leszámítva csak 1075-ben és 1089/1090 környékén említik forrásaink, míg 1091-ben már bizonyos Péter tölti be a nádori méltóságot.⁴⁰ Ezt az álláspontot horvát részről mások mellett Ferdo Šišić,⁴¹ Miljenko Pandžić⁴² és Lujo Margetić⁴³ részéről is komoly kritika érte, mivel Hómannak azt valóban nem sikerült bebizonyítania, hogy Szent László horvátországi hadjáratát követően nem léphetett ismét hivatalba egy Gyula nevű nádor. Az 1134-es feljegyzésben szereplő Gyula pályafutására vonatkozó archontológiai adatokat magam azonban ettől függetlenül is igen nyomós érvnek gondolom az alapítás korai keltezése mellett. Elvileg persze elképzelhető, hogy az 1075-ben említett Gyula nem azonos személy a zágrábi egyházmegye létrejötte körül szerepet játszó, hasonló nevű előkelővel, vagy hogy ugyanazon Gyula nádor 1091 után ismét szerephez jutott a királyi udvarban – de az effajta vélekedést gyámo-lító adattal egyáltalán nem rendelkezünk.

Hóman úgy vélte, hogy az 1134-i oklevélben a drávántúli főpapi szék létrejöttével kapcsolatban említett személyek egyidejűleg leginkább 1077–1091 között működhettek: a *terminus post quem*-et szerinte csakis Szent László király

³⁶ Klaić, N.: Povijest Hrvata i. m. 499–500.; Josip Buturac – Antun Ivandija: Povijest katoličke crkve među Hrvatima. Zagreb 1973. 67.; Franjo Šanjek: Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7–20. s.). Zagreb 1991. 65.; Mile Vidović: Povijest crkve u Hrvata. Split 1996. 107. – 1091 előtti alapítást valószínűsít azonban: Leija Dobronić: Biskupski i kaptolski Zagreb. Zagreb 1991. 11.

³⁷ Bővebben l. Körmendi T.: A zágrábi püspökség i. m. 329–341.

³⁸ DHA I. 261.

³⁹ Hóman B.: A zágrábi püspökség i. m. 100–107., 113.

⁴⁰ Vö. Zsoldos A.: Archontológia i. m. 15.

⁴¹ Šišić, F.: Priručnik i. m. I/1. 358–369.

⁴² Miljenko Pandžić: Godina osnutka Zagrebačke biskupije (godine 1094. ili 1090?) Arhivski Vjesnik 37. (1994) 161–170.

⁴³ Margetić, L.: Pitanja i. m. 254–256.

trónralépte alapján állapíthatjuk meg (hiszen azt éppen a Felicián érsek nevéhez kötött feljegyzésből tudjuk, hogy az egyházmegye létesítése az ő nevéhez köthető).⁴⁴ Magam azonban úgy vélem, hogy ennél pontosabb keltezés is lehetséges. A zágrábi alapításnál már bácsi érsekként közreműködő Fábián valószínűleg azonos személy lehetett azzal a hasonló nevű préposttal, aki Szent Imre legendája szerint⁴⁵ 1083-ban még a székesfehérvári egyház élén állott. Ez önmagában is arra mutat, hogy Fábián 1083 előtt nem lehetett érsek. Ezenkívül a zágrábi püspökség égi patrónusa a középkor folyamán mindvégig Szent István király volt, az ő tiszteletére pedig nyilvánvalóan nem szentelhetek egyházat azelőtt, hogy ugyancsak 1083-ban kanonizálták volna. Annak sincsen nyoma, hogy a püspökség patrocíniumát akár a 11. század végén, akár a későbbiekben megváltoztatták volna. Bizonyosak lehetünk tehát abban, hogy a zágrábi püspökséget Szent László semmiképp sem állíthatta fel 1083-nál korábban: az alapítás tágabb évkörét így 1083–1091 közé kell tennünk.

A szűkebb évkört, a *fundatio* legvalószínűbb időszakát Hóman abból kiindulva határozta meg, hogy egyfelől a zágrábi püspökségnek szerinte fontos szerepe volt a horvát területek felé irányuló expanzió előkészítésében, másfelől a tengeremelléki hadjárat gondolatával Szent László valószínűleg csak sógora, Zvonimir király halála után kezdhetett foglalkozni.⁴⁶ A magyar historikus a szűkebb évkört ennél fogva 1087–1090 között határozta meg. Gondolatmenete kétségtől logikus, azonban akad benne egy tárgyszerű tévedés: Zvonimir nem 1087-ben halt meg, hanem csak 1089-ben. A zágrábi egyházmegye alapításának valószínű időszakát ennél fogva véleményem szerint nem 1087–1090 közé, hanem 1089-re vagy 1090-re kell kelteznünk.

Szent László horvátországi hadjáratának körülményei

Szent László horvátországi hadjáratáról sajnos igen kevés egyértelmű adattal rendelkezünk. A magyar uralkodó 1091 nyarán Oderisius montecassinói apáthoz intézett levele – és benne a híres megjegyzés, amely szerint „már csaknem egész Szlavóniát elfoglaltam”⁴⁷ – becses és megbízható hitelű, ám a hadjáratban kapcsolatban sajnos fájdalmasan szűkszavú forrásunk. Hasonlóképpen értékelhetjük Dragus zárai prior ugyancsak 1091 kibocsátott oklevelét, amelynek mindössze a dátumában szerepel arra vonatkozó utalás, hogy a magyar uralkodó ebben az évben hódította meg Horvátországot, és ott királyként Álmos

⁴⁴ Hóman B.: A zágrábi püspökség i. m. 107.

⁴⁵ SRH II. 459.

⁴⁶ Hóman B.: A zágrábi püspökség i. m. 113.

⁴⁷ *Slavoniam iam fere totam acquisivi* – DHA I. 272. – Megjegyzendő, hogy a „*Slavonia*” megnevezés ezen a helyen minden valószínűség szerint csupán a „szlávok (vagyis esetünkben a horvátok) országát” jelenti, nem pedig a szó késő középkori értelmében vett, Száva-menti tartományt (vö. Kristó Gy.: Feudális széttagolódás i. m. 92., Zsoldos A.: Egész Szlavónia i. m. 273.).

nevű unokaöccsét hagyta.⁴⁸ Az elbeszélő kútfők tudósításai terjedelmesebbek, ám kevésbé tűnnek szavahihetőnek. A magyar Krónikakompozíció 132. fejezetének híradása⁴⁹ valószínűleg legalább két szerkesztési fázisban keletkezett, ráadásul vélhetően nem tényszerű adatokra támaszkodva állították össze, hanem fiktív alapon konstruálták évtizedekkel az események után a 99. krónikafejezet alapján.⁵⁰ A Krónikakompozíció hitelesnek tűnő 137. fejezete mindössze fél mondatral utal arra, hogy amikor 1091-ben kun támadás érte Magyarország temesi határvidékét, akkor László király éppen „Szlavóniában” volt.⁵¹ Tamás főesperes tudósítása – amelyet műve 17. fejezetében olvashatunk⁵² – döntő részben minden jel szerint a magyar krónikakompozíció bizonytalan hitelű adatainak átvételén alapul,⁵³ a Spalatói Névtelen műve⁵⁴ pedig Tamás főesperes adatait variálja és bővíti minden alapot nélkülöző részletekkel.⁵⁵

A forráskritikai vizsgálat alapján a következő adatok tűnnek megbízható hitelűnek és igazolhatónak Szent László horvátországi hódításával kapcsolatban:

1. a hadjáratra kétséget kizáróan 1091-ben került sor (ezt elsősorban Dragus okleveléből tudhatjuk);
2. 1091 nyarán László király még nem tekintette befejezettnek a hódítást (hiszen azt írta a montecassinói apátnak, hogy „csaknem egész” Szlavóniát elfoglalta, vagyis maradtak meg nem szállt területek);
3. a további előrenyomulásról a magyar uralkodónak valószínűleg a kunok kelet-magyarországi betörése miatt kellett lemondania (Tamás főesperes erre vonatkozó adatát a magyar Krónikakompozíció 137. fejezetében olvasható, közel egykorúnak tartott tudósítása is megerősíti);

⁴⁸ DHA I. 273.

⁴⁹ SRH I. 406. – A Krónikakompozíció két kézirati családja csekély részben eltérő szöveget hoz.

⁵⁰ *Elemér Mályusz – Julius Kristó*: In: Johannes de Thurócz: *Chronica Hungarorum*. II. Commentarii. 1–2. Comp. Elemér Mályusz, Julius Kristó. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum) Bp. 1988. II/1. 395.; *Körmendi T.*: Szent László i. m. 447–451.

⁵¹ SRH I. 412. – A szöveg itt minden jel szerint hasonló értelemben (tehát a tenger melléki horvát területekre vonatkoztatva) használja „Szlavónia” fogalmát, mint az Oderisius-levél, ez pedig egyszersmind arra enged következtetni, hogy az eseményekkel nagyjából egykorú eredetű feljegyzéssel lehet dolgunk.

⁵² Thomas Spalatensis 92–94.

⁵³ *Karácsonyi János*: A horvát történetírás zátonyai I. Századok 47. (1912) 2–3.; *Isidor Kršnjavi*: Zur Historia Salonitana des Thomas Archidiaconus von Spalato. Agram 1900. 22–24.; *Šišić, F.*: Priručnik i. m. I/1. 308–309., 564–565. – vö. *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. 87.; *Körmendi T.*: Szent László i. m. 454–458.

⁵⁴ *Šišić, F.*: Priručnik i. m. I/1. 321.

⁵⁵ *Deér J.*: A magyar törzsszövetség i. m. 84–85. (211. jegyz.). – Mindezekre részletebben l. *Körmendi T.*: Szent László i. m. 444–460.

4. a hadjárat végeztével László király az unokaöccsét, Álmost állította a meghódított területek élére mint horvát királyt (ez ugyancsak Dragus okleveléből derül ki).

Mindössze ezt a néhány tényt tudhatjuk többé-kevésbé bizonyosan a 11. századi magyar történelem egyik legfontosabb külpolitikai akciójáról. Ezek köré kell felépítenünk következtetéseinket a történeti rekonstrukció során.

Amennyiben így teszünk, akkor a hadjáratot időpontját leginkább 1091 tavaszára vagy kora nyarára helyezhetjük: egyfelől mert Szent László vélhetően 1091 nyarán írta fentebb idézett levelét Oderisius apátnak,⁵⁶ másfelől mert amikor ugyanezen évben – valószínűleg szeptember 1-jén – felszentelték a somogyvári apátságot, László már nemcsak a horvátországi hadjáraton volt túl, hanem az országra törő kunokat is megleckéztette.⁵⁷ A hadjárat közvetlen előzményeként Zvonimir 1089-ben bekövetkezett halála nyomán a Horvát Királyság mély belpolitikai válságba sülyedt, amit csak tovább súlyosbított, hogy a korona az uralkodásra már teljesen alkalmatlannak tűnő II. Istvánra szállt. Az idős és talán súlyos betegségtől gyötört⁵⁸ ember nemhogy elődje eredményes politikáját nem tudta folytatni, de országa egységét sem volt képes megőrizni. Rövid uralma alatt Horvátországban minden jel szerint névlegessé vált a királyi fennhatóság: vélhetően függetlenedett a Neretva vidéke és a korábban uralkodói központnak számító Tennen (Knin) környéke is.⁵⁹ Forrásainkból még az sem derül ki, hogy II. István meddig viselte királyi címét. Valószínűleg még 1090-ben (esetleg 1091 elején) meghalt,⁶⁰ ám elvileg az sem elképzelhetetlen, hogy éppen Szent László seregei üzték el.

A krónikakompozíció 132. fejezete szerint a magyar uralkodót testvére, Zvonimir özvegye, Ilona királyné hívta segítségül. Tamás főesperes pedig arról tudósít, hogy horvát előkelők kérték fel a rendteremtésre László királyt. Valójában egyik adatot sem lehet igazolni, sőt a két forrással kapcsolatos, fentebb már jelzett kritikai aggályokat figyelembe véve magam erősen kérdésesnek látom, hogy Szent Lászlónak volt-e bármilyen más motivációja a hódítási szándékon kívül – ebben az ügyben azonban hiteles források híján ma már lehetetlen tisztán

⁵⁶ DHA I. 272.

⁵⁷ Véleményem lényegileg egybevág Pauler Gyula álláspontjával, ám más úton jutottam ugyanarra az eredményre. Pauler azért keltezte a hadjáratot 1091 első felére, mert szerinte Dragus oklevelét a mondott esztendő júliusában bocsáthatták ki (Horvát-Dalmátország i. m. 207–208.; *Uő*: A magyar nemzet i. m. 446. [313. sz. jegyz.]). Magam úgy vélem, hogy a Dragus-oklevél valójában 1091. december 25. és 31. között készülhetett (*Körmendi T.*: Szent László i. m. 445–447.).

⁵⁸ István már 1078-ban kolostorba vonult megromlott egészségi állapotára hivatkozva (CDCr I. 164.) – mivel azonban nem tűnik lehetetlennek, hogy Zvonimir egyetlen szóba jöhető vetélytársaként a herceg nem önszántából választotta a spliti Szent István protomártír monostor magányát, ennek az adatnak a hitele véleményem szerint nem áll minden gyanú felett.

⁵⁹ *Budak, N. – Raukar, T.*: Hrvatska povijest i. m. 140–141.

⁶⁰ Utolsó keltezhető okleveles említése 1089-ből való: CDCr I. 190.

látnunk. Kétségtelen ezzel szemben, hogy a magyar király a lehető leggyorsabban választotta meg a támadás időpontját. László ugyanis nem közvetlenül Zvonimir halála után indította harcba a seregeit, hanem csak két esztendővel később, amikor már szinte minden feltétel az ő terveinek kedvezett mind a horvát területeken, mind pedig azok tágabb környezetében. Horvátországban a belpolitikai válság következtében ekkorra tökéletesen szétfelbomlott a központi hatalom,⁶¹ így az egységes vezetés alatt álló magyar sereggel szemben nem maradt összehangolt hadmozdulatokra képes, számottevő helyi katonai erő. Az észak-adriai térség külpolitikai viszonyai ismereteink szerint szintén éppen 1091 elejére alakultak úgy, hogy a horvát területekkel és a dalmáciai kikötővárosokkal kapcsolatban ambíciókat tápláló többi hatalmak egyike sem tudhatott érdemben fellépni a magyar hódítás ellen. Velence még talán a normannoktól elszenvedett 1084 évi súlyos tengeri vereség következményeit nyögte.⁶² A pápaság 1090 és 1092 között az investitúraharc egyik legválságosabb periódusát élte meg.⁶³ Bizáncot pedig 1091 tavaszán a besenyőkkel vívott harcok kötötték le.⁶⁴ Ezek a hatalmak tehát szintén nem voltak abban a helyzetben, hogy a magyar expanzió útjába álljanak.⁶⁵ László eredetileg a dalmáciai városok hódoltatását is tervbe vehette: nem kizárt, hogy az Oderisius apáthoz intézett levélnek a hódítás befejezetlenségére utaló megjegyzését az a tény indokolta, hogy a tengerpart elfoglalására a kun támadás miatt nem maradt módja.

A hadjárat eseménytörténete és útvonala sajnos nem rekonstruálható.⁶⁶ A meghódított terület kiterjedését forrásaink nem közlik, talán elsősorban a Gvozd

⁶¹ Klaić, N.: Povijest Hrvata i. m. 489–491.

⁶² A köztársaság hajóhadát 1084 őszén Korfu közelében gyakorlatilag megsemmisítették a normannok: ez volt a velencei flotta addigi talán legsúlyosabb veresége (*Heinrich Kretschmayr*: Geschichte von Venedig. I–II. Gotha 1905. I. 165.). Anna Komnéné ugyan arról is beszámol, hogy a velenciek még ugyanebben az évben újabb hajóhadat szereltek fel, és Buthrotum mellett visszavágtak a kudarcért (*Anne Comnène*: Alexiade. I–IV. Ed. Bernard Leib. Paris 1967–1989. II. 54.), de ezt az adatot a kutatás elutasítja, mivel egyfelől valószínűtlen, hogy a korszak viszonyai között rövid néhány hónap alatt valóban sikerülhetett volna felállítani egy ütőképes flottát, másfelől az egyébként igen részletes velencei feljegyzésekben erről az állítólagos második tengeri csatáról szó sem esik (*John Julius Norwich*: Venice: The Rise to Empire. I–II. London 1977. I. 96.).

⁶³ IV. Henrik német-római császár támadása elől II. Orbán pápa 1090-ben Rómából a szövetséges dél-itáliai normannokhoz menekült, és csak a császár 1092-i canossai vereségét követően, 1093-ban térhetett vissza székvárosába (*Bruno Gebhard – Karl Jordan*: Investiturstreit und frühe Stauferzeit 1056–1197. [Handbuch der deutschen Geschichte 4.] München 1971. 55–56.).

⁶⁴ A birodalom dunai határa mentén már évek óta súlyos veszedelmet jelentő besenyők 1091 tavaszán szövetséget kötöttek Cahasz szmirnai emírrrel, és csaknem Konstantinápolyig nyomultak (*Louis Bréhier*: Bizánc tündöklése és hanyatlása. [Varia Byzantina – Bizánc világa I.] Bp. 1999. 283–284.).

⁶⁵ *Körmendi T.*: Szent László i. m. 462–466. – *Vö. Deér J.*: A magyar–horvát államközösség i. m. 35–36.

⁶⁶ Pauler Gyula szerint László serege ugyanazon a hadiúton vonulhatott fel, amely a késő Árpád-korban is összekötötte Magyarországnak központi területeit és az adriai tenger-

és a Velebit vidékét foglalhatták el a Szent László seregei.⁶⁷ A magyarországi kutatásban korábban megfogalmazódott olyan nézet is, amely egyértelműen Szent Lászlónak tulajdonította Tengerfehérvár elfoglalását is.⁶⁸ Az adriai kikötőváros, a Horvát Királyság székvárosa bevételeire azonban semmilyen forrásunk nem utal. Bizonyosak lehetünk viszont abban, hogy a dalmáciai városok 1091-ben még nem kerültek magyar fennhatóság alá. Ezt elsősorban Dragus prior oklevele bizonyítja. A zárai előljáró által kibocsátott diploma tanúbizonysága különösen értékes, hiszen az egyik legfontosabb dalmáciai városban állították ki a hadjárat esztendejében, tehát belső keletkezésű, közel egykorú forrásunk. Dátumában az első helyen Alexiosz bizánci császár uralkodói évét adták meg, ez pedig önmagában is egyértelműen igazolja, hogy az oklevél kibocsátási helye fölött a basileus fennhatósága érvényesült, és nem a magyar királyé. Ráadásul ugyanez az oklevél a magyar királynak csak a horvátországi hadjáratát említi (*Croatie invadens regnum*), dalmáciai hódításokról nem szól.⁶⁹ Tudjuk ezenfelül, hogy 1091 második felében a bizánciak terjesztették ki hatalmukat a tenger melléki kikötővárosokra.⁷⁰

Ugyancsak Dragus zárai prior okleveléből tudjuk, hogy miután Szent László meghódította Horvátországot, „Álmos urat, az unokaöccsét tette ott királlyá.”⁷¹ Amennyiben az események rendjéből indulunk ki, úgy logikusnak tűnik az a gondolat, Álmos megkoronázására akkor kerülhetett sor, amikor Lászlónak a kun támadás hírére vissza kellett térnie Magyarországra.⁷² Álmos király hatalma azonban megdőbbsen szűkösen tűnik forrásaink tükrében. László az Oderisiushoz intézett levelében horvátországi hódításairól szólva meg sem említi az unokaöccsét, és nem éppen a magyar király osztozkodó kedvét mutatja azon sokszor idézett megjegyzése sem, amely szerint „már csaknem egész Szlavóniát

partot. Ezt az útvonalat Pauler döntően 13. századi adatok alapján rekonstruálta (Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 212.; *Uő*: A magyar nemzet i. m. I. 156–157.). Tetszetős feltételezésének azonban súlyos fogyatéka, hogy semmilyen egykorú forrás nem támasztja alá – és akármennyire logikus gondolatnak tűnik is a domborzathoz és a vízrajzi adottságokhoz alkalmazkodó középkori úthálózat viszonylagos állandóságából kiindulni, a későbbi kutatások jó néhány részlettel kapcsolatban megkérdőjelezték Pauler rekonstrukcióját (Glaser Lajos: Dunántúl középkori úthálózata. I. Századok 113. [1929] 143–145.). Györffy György (alighanem nagyrészt Pauler iménti feltételezésére építve) már egyenesen azt valószínűsítette, hogy a Horvátország ellen induló magyar főereg egészen az adriai partokig menetelt, és ott bevette Tengerfehérvárt, segédcsapataik pedig részint a horvát hegyvidéket és Tennent, részint pedig Bosznia keleti részét foglalták volna el (Györffy György: A „lovagszent” uralkodása [1077–1095]. Történelmi Szemle 20. [1977] 558.). Forrásaink azonban ennek az elképzelésnek egyetlen elemét sem igazolják.

⁶⁷ Pauler Gy.: Horvát-Dalmátország i. m. 208.; *Uő*: A magyar nemzet i. m. I. 157.

⁶⁸ Györffy Gy.: A „lovagszent” i. m. 558.

⁶⁹ DHA I. 273.

⁷⁰ Deér J.: A magyar–horvát államközösség i. m. 39.

⁷¹ domnum Almus, suum nepotem in illo statuit regem – DHA I. 273.

⁷² Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) Szeged 1996.² 131.

megszereztem”.⁷³ Rádásul ugyanezen levélben László kizárólag a maga nevében erősíti meg a „Szlavóniában” majdan Szent Egyed javára teendő felajánlásokat is, unokaöccse esetleges közreműködésére nem is utal. Amennyiben csakugyan igaz, hogy Álmos már az Oderisius-levél megírásának időpontjában is horvát királyi címet viselt, akkor még a korabeli vazallus királyságok szintjéhez képest is igen szűkös politikai mozgásteret hagyott neki a nagybátyja.⁷⁴

A horvátországi hadjárat helye a korabeli magyar állam külpolitikájában

Uralkodása első éveiben László király külpolitikája kényszerpályán mozgott. Uralmának legitimációjára állandó veszélyt jelentett az a Salamon, akit 1074-ben épp László segítségével taszított le a trónról Géza herceg, és aki haláláig nem mondott le az ország fölötti hatalom visszaszerzéséről. Salamon az 1080-as évek elejéig IV. Henrik német-római király (1084-től császár) támogatását élvezte, a pápaság és a császárság konfliktusában – amely ekkoriban alapvetően meghatározta a térség politikai erőterét – László így annak ellenére is csak a pápa felé tájékozódhatott, hogy intézkedéseinek tanúsága szerint a gregorianizmus eszmerendszere igencsak távol állt tőle. Salamon azonban 1087-ben meghalt, ezzel pedig egyszeriben megszűnt az a veszélyforrás, amely Lászlót szembe fordította IV. Henrikkel, és így szükségképpen II. Orbán táborába kényszerítette. A magyar uralkodó ettől kezdve valószínűleg már nem a reformpápaság elkötelezett támogatásával igyekezett biztosítani országa pozícióit, hanem kiegyensúlyozott külpolitikára törekedett, amely lehetőleg a császárral és a pápával is békés kapcsolattartást tesz lehetővé.⁷⁵

Ezzel az óvatos külpolitikával szemben a horvátországi hadjárat kétségkívül komoly kockázattal járt. 1075-ben ugyanis Zvonimir király pápai hűbért vállalt,⁷⁶ így az 1091-i magyar hódítás elvileg szentszéki jogokat is sértett.⁷⁷ II. Orbán pápa rádásul hivatalba lépésétől kezdve rendezni kívánta Róma kapcsolatait Bizánccal⁷⁸ – a jelek szerint tehát minden adott volt az adriai térségben egy olyan szövetség kibontakozásához, amely a horvátországi hűbéri jogaiban megsértett II. Orbánt egyesítette volna a dalmáciai területek fölött névleges fennhatóságot gyakorló I. Alexiosz császárral (és a vele szövetségben álló velenceiekkel) a tengermellékre benyomuló László király és Magyarország ellenében. A horvátországi hadjárat után azonban nemcsak az imént vázolt szövetség nem jött létre, de rádásul II. Orbán és Szent László diplomáciai kapcsolatai sem szakadtak meg (vagy legalábbis nem azonnal). Adataink egyértelműen azt

⁷³ DHA I. 272.

⁷⁴ Minderre részletesebben l. *Körmendi T.*: Szent László i. m. 443–477.

⁷⁵ *Deér J.*: A magyar törzsszövetség i. m. 88–91.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 123–124.

⁷⁶ CDCr I. 139–140.

⁷⁷ *Deér J.*: A magyar törzsszövetség i. m. 90.; *Györffy Gy.*: A „lovagszent” i. m. 556.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 133.

⁷⁸ *Bréhier, L.*: Bizánc tündöklése i. m. 287–289.

mutatják, hogy a hadjáratot közvetlenül követő hónapokban Magyarország és a Szentszék között élénk diplomáciai forgalom zajlott.⁷⁹ A látszólag ellentmondásos helyzetre három lehetséges magyarázat kínálkozik.

Először is, Makk Ferenc álláspontja szerint László király azért küldött követet a Szentszékhez, hogy utólagos jóváhagyást kérjen Horvátország elfoglalásához – az éppen 1091-ben (a somogyvári apátság felszentelésére) Magyarországra küldött Teuzo bíboros követségének pedig az lehetett a valódi célja, hogy elismeresse Lászlóval a Horvátország fölötti pápai hűbért. A magyar uralkodó erre nem volt hajlandó, így a pápaság és Magyarország viszonya fagyosabbra fordult.⁸⁰

Másodszor, lehetséges, hogy II. Orbán esetleg azért nem reagált agresszívan László király horvátországi hódítására, mert az adott pillanatban nem rendelkezett az ehhez szükséges erővel. 1090-ben (tehát a hadjáratot megelőző esztendőben) a császár még Rómából is elűzte a pápát, aki ezek után a normannoknál keresett menedéket, és csak azután tudott egyáltalán visszatérni a székvárosába, hogy észak-itáliai szövetségesei 1092-ben Canossánál legyőzték IV. Henriket. Magát a magyar terjeszkedést a pápaság talán nem is ellenezte, hiszen hűbéri jogait aligha érvényesíthette ténylegesen is abban a politikai káoszban, amely a felbomlás szélére sodródott Horvátországban uralkodott. A szentszéki diplomácia tehát esetleg még támogathatta is a rendezettebb belpolitikai viszonyokat teremtő magyar bevonulást, majd hűbéri jogai érvényesítése végett Teuzo bíboros útján megpróbálhatta rávenni László királyt, hogy a horvát területek uraként ő vagy Álmos tegyen vazallusi esküt II. Orbánnak.⁸¹ László persze tudhatólag nem vállalta a hűbért. Ennek következtében a szentszéki–magyar kapcsolatok meglazulhattak (de aligha szakadtak meg), László pedig a korábbiaknál erőteljesebben fordult külpolitikájában a császárság felé.⁸²

Végül harmadszor, véleményem szerint abban sem lehetünk egészen biztosak, hogy Horvátország fölött a László király hadjáratát közvetlenül megelőző években valóban érvényesült volna az 1075-ben kétségtelenül vállalt⁸³ pápai hűbér. 1089-ben vagy 1090-ben a spalatói egyháztartomány zsinatán II. István horvát király és több világi előkelő is jelen volt,⁸⁴ márpedig a laikusok zsinati részvételét a gregorianizmus általában nem támogatta. Amennyiben viszont a korabeli Horvátországban az uralkodó és a felső klérus még egyházkormányzati

⁷⁹ DHA I. 268., 269., 272.

⁸⁰ Makk F.: Magyar külpolitika i. m. 134.

⁸¹ Makk F.: Magyar külpolitika i. m. 134.

⁸² Varga Gábor szerint a pápaság nem a hűbéri eskü elmaradását nehezményezhette, inkább azért nem ismerték el a magyar király horvátországi hódítását, mert ezzel veszélybe sodorták volna a II. Orbán pápa pontifikátusa alatt javulásnak indult szentszéki–bizánci kapcsolatokat (Gábor Varga: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. [Studia Hungarica 49.] München 2003. 147.).

⁸³ CDCr I. 139–140.

⁸⁴ CDCr I. 191. – A zsinatra l. Lothar Waldmüller: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn von der Völkerwanderung bis zum Ende der Árpáden. (Konzilien-geschichte. Reihe A: Darstellungen) Paderborn–Wien–Zürich 1987. 95–96.

kérdésekben sem feltétlenül tartotta magát a reformpápaság elképzeléseihez, úgy talán okkal kérdőjelezhetjük meg, hogy politikai kérdésekben ténylegesen is elfogadták volna a szentszéki fennhatóságot. Ha pedig a pápaságnak esetleg amúgy is csak névleges érdekei fűződtek Horvátországhoz, akkor tökéletesen érthető, hogy ezek miatt nem kívántak újabb külpolitikai konfliktust vállalni az investitúraharc kiélezett küzdelmei közepette. Ebben az esetben Magyarország és a Szentszék később valóban kimutatható konfliktusának az oka talán az lehetett, hogy László mind jobb kapcsolatokat épített ki IV. Henrik császárral. Magam ezt a magyarázatot látom a legvalószínűbbnek.

Hogy a fenti három magyarázat közül melyik állja meg a helyét (vagy hogy egyáltalán megállja-e a helyét bármelyik is), azt egyértelmű forrásadatok híján lehetetlen eldönteni. Az viszont bizonyos, hogy Szent László a fegyverrel meghódított horvát területeket a diplomácia eszközeivel is meg tudta tartani – és ez megint csak azt mutatja, hogy a magyar király tökéletesen időzítette a támadást és hibátlanul mérte fel a térség erőviszonyait.

Hogyan helyezhető el mármost mindezek után a horvátországi hadjárat a korabeli magyar állam külpolitikájában? Szent László a Salamon halálát követő években igencsak aktív, sőt egyértelműen terjeszkedő külpolitikát folytatott. Az 1080-as évek második felében, talán 1089 körül a kalocsai érsekség központját a jóval délebbre fekvő Bácsra helyezte,⁸⁵ és nem tűnik hihetetlennek az a vélemény, hogy ezzel egy esetleg al-dunai expanzió útját kívánta egyengetni.⁸⁶ A horvátországi bevonulás után pedig előbb 1092-ben Vaszilkó tyerebovli fejedelem ellen vezetett hadjáratot,⁸⁷ majd 1093-ban (más álláspont szerint 1094-ben) a krakkói trónharcokba avatkozott be fegyveresen.⁸⁸ Salamon király 1087-i halála tehát alapvetően új perspektívákat nyitott meg Szent László és a magyar külpolitika előtt,⁸⁹ a horvátországi hadjárat pedig ennek a külpolitikai szempontból rendkívül aktív időszaknak a legjelentősebb és legsikeresebb vállalkozása volt – de

⁸⁵ *Thoroczkay Gábor*: A kalocsai érsekség első évszázadáról. In: *Uő*: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. Bp. 2009. 61–64.

⁸⁶ *Ferenc Makk*: Saint Ladislav et les Balkans. *Acta Universitatis de Attila József nominatae. Opuscula Byzantina* 9. (1994) 62. – Más vélemény szerint ugyanakkor a székhelyáthelyezés oka egyszerűen az volt, hogy az uralkodó meg kívánta erősíteni a királyság peremvidégeinek igazgatását (*Kosztai László*: Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. [Dél-alföldi évszázadok 13.] Szeged 2000. 44–45.).

⁸⁷ *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 137.; vö. *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi középkortörténeti könyvtár 21.) Szeged 2005. 135–136.

⁸⁸ *Györffy Gy.*: A „lovagszent” i. m. 560.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 86–87.; vö. *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. I. 173. – A 14. századi magyar krónikakompozíció azon adatára, amely szerint 1095-ben László csehországi hadjáratra készült volna (SRH I. 140.), l. *Bagi Dániel*: Szent László csehországi hadjárata a 14. századi krónikakompozíció 140. fejezetében. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk. Pósnán László – Veszprémy László. Bp. 2016. 161–170.

⁸⁹ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet i. m. I. 160–161.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i. m. 123.

mennyiben tekinthető modellértékűnek a korabeli magyar külpolitika tanulmányozása során? A kérdést már csak azért sem haszontalan felvetnünk, mert megválaszolása véleményem szerint segít jobban megértenünk a zágrábi püspökség alapításának és a horvátországi expanzió előkészületeinek összefüggéseit is.

A német medievisztika eredményei alapján a formálódó Német Királyság, majd alakot nyert és megszilárdult Német-római Birodalom a keleti (tehát főképpen a lengyel, cseh és magyar) területek felé irányuló expanziós törekvéseit rendszerint négy lépésben próbálta megvalósítani:

1. térítőpapok küldése az ekkor még pogány területekre;
2. birodalmi függésbe vont egyházszervezet kiépítése az adott területen;
3. katonai bevonulás;
4. politikai szervezet és világi igazgatás kiépítése.

Szent László horvátországi hadjárata és annak közvetlen előzményei kísértetiesen emlékeztetnek erre az eredendően ottoniánusnak mondott expanziós modellre. Az első lépés ebben az esetben természetesen szükségtelen volt, hiszen a horvát területeken a kereszténység évszázadokkal a magyar hódítás előtt mély gyökeret vert. Ugyanezen okból kifolyólag nem volt indokolt a horvátországi egyházszervezet gyökeres átalakítása sem – ugyanakkor a zágrábi püspökség kialakítása a gyepű magyar oldalán elősegítette a külpolitikai expanzió előkészületeit. A katonai bevonulást maga az 1091-i hadjárat jelentette, a magyar királytól függő politikai struktúra kialakítására pedig bizonyíthatóan még ugyanebben az évben sor került, hiszen Dragus zárai prior 1091-ben kelt oklevele László unokaöccsét, Álmost horvát királynak nevezi. Szent László horvátországi hódítása tehát nem csupán mint a korabeli magyar külpolitika messze legsikeresebb vállalkozása, az utóbb nyolcszáz esztendőn keresztül fennálló magyar–horvát államközösség kezdete érdemel különleges figyelmet – hanem mint a korszak nemzetközileg bevett expanziós modelljének kivételesen eredményes végrehajtása is.

Bárány Attila

MAGYARORSZÁG, BIZÁNC ÉS A NYUGAT A 11. SZÁZAD VÉGÉN*

A tanulmány célja, hogy László külkapcsolatait szélesebb nemzetközi keretek között ábrázolja. A király déli, balkáni irányú politikáját, a Bizánci császársággal való kapcsolatait kívánjuk olyan látószögből vizsgálni, amely teret enged a korszak fajsúlyos európai konfliktusainak ábrázolására. A pápaság és a császárság küzdelmein kívül a dél-itáliai normannok Bizánc elleni inváziói tükrében vizsgáljuk Magyarország nemzetközi helyzetét. Guiscard Róbert apuliai és calabriai herceg balkáni agressziói hasonlóképpen meghatározó módon rányomták a bélyegüket a kor európai konstellációira, s Magyarország sem tudta függetleníteni magát a — számára egyre inkább stratégiai jelentőségű Adriai-térségben is — új geopolitikai helyzetet teremtő háborúktól. A dél-itáliai normannok mellett új hatalomként törekedett fel Velence. Mindketten részt kértek maguknak a Mediterráneum kereskedelmi pozícióiból, ami érzékenyen érintette a Magyar Királyság balkáni érdekeit is. Úgy véljük, László déli politikáját nem lehet elvonatkoztatni a — király saját megfogalmazása szerint — „szomszédságában” zajló hatalmi „újraelosztástól”, s azt párhuzamosan érdemes vizsgálni nyugati, a pápasággal és a császársággal szemben kialakított álláspontjával. Szükséges azt is látnunk, az Itálián és a Német-római Birodalmon túli, nyugat-európai kapcsolatok is megjelennek a magyar politika palettáján — gondoljunk csak Somogyvárra —, amelyeket az itáliai normannokkal való érintkezésekkel összhangban vizsgálunk. Feltesszük, már Kálmán normann házassága előtt lehetett puhatólódzó kapcsolatfelvétel I. Roger szicíliai gróf és Magyarország között, amelynek a lehetőségét a somogyvári alapítás, a Saint-Gilles-lel és II. Orbánnal való érintkezések vonatkozásában tekintjük át.

Pápa és császár

László uralkodása kezdetén jó kapcsolatokra törekedett a pápasággal. Az invesztitúra harc alakulása — 1076-ban a wormszi zsinat kinyilvánította, hogy a pápa méltatlan a pontifikátusra — arra készítette VII. Gergelyt, hogy a legitim módon megkoronázott Salamonnal szemben László oldalára álljon. Az egyházfő ugyan Nehémiás esztergomi érseknek írott, 1077. június 9-i levelében *rex elec-*

*A tanulmány az MTA – DE „Lendület” Magyarország a középkori Európában kutatócsoport (LP 2014–13/2014) keretében készült.

tusként címezte Lászlót,¹ 1079. márciusában már elismerte királyságát.² Ezt megelőzően már történhetett kapcsolatfelvétel, hiszen Gergely úgy szól, „egykor a nevedben követek érkeztek hozzánk, akiket azzal bízunk meg, hogy buzdítsák” Lászlót, küldjön újabbakat.³ Az, hogy az uralkodó pápai hűbért vállaljon — az I. Gézához írottaktól merőben eltérően — fel sem merült. Sőt, a szentatya kérte a királyt, hogy fogadja be IV. Henrik ellenfeleit.⁴ László menedéket adott a Magyarországra érkező Ekbért és Udalrik grófoknak.⁵ Előbbi, Formbach és Neuburg grófja a birodalmi ellenzék fontos alakja „feleségével és minden emberével” talált *asylumra*.⁶ Az egyik számkivetett a király nőrokonát vette feleségül.⁷ Mindez markánsan kijelölte László pozícióját az európai politikai színtéren.

1077-ben Rheinfeldeni Rudolf sváb herceget ellenkirálynak választották. Jelen volt Magnus szász herceg is, az ellenzék egyik feje, akinek a felesége már 1070(–71) óta Zsófia, I. Béla leánya volt.⁸ (l. Melléklet: Dinasztikus tábla.) Egyes nézetek szerint Magnus lehetett a közvetítő a magyar udvar és az ellenkirály között már 1077-ben.⁹ 1078 pünkösdjén László követeket menesztett Rudolffhoz, segítséget és fegyvert ígért. A goslari Hoftag nagy jelentőségű aktus volt: itt határozta el Rudolf, hogy hadba száll a császár ellen.¹⁰ Szinte egész Európa pápapárti fejedelmei képviseltették magukat I. Fülöp francia királytól Lotharingia hercegen át a hollandi és a flandriai grófig.¹¹ E jeles társaságban tett hitet László Róma mellett: a magyarok „Isten és Szent Péter miatt megígérték segítségüket”.¹² Előkészítették Rudolf leánya, Adelheid és a magyar uralkodó házasságát.¹³ László helyesen „választott”: 1078-ban Rudolf győzött IV. Henrik felett. II. Babenberg Lipót osztrák herceg elfordult Salamontól, aki egyre inkább elszigetelődött a határszélen.¹⁴ László bevette Moson várát, mire a még mindig erős IV. Henrik 1079-ben betört a végekre. (Makk Ferenc szerint *ez után*

¹ DHA I. 220–21.; ÍF 1050–1116. 99–100.

² DHA I. 223–24.; ÍF 1050–1116. 119–121.

³ DHA I. 224.; ÍF 1050–1116. 120. Makk Ferenc ford.

⁴ *Deér József*: A magyar törzsszövetség és patrimonális királyság külpolitikája. Kaposvár 1928. [Máriabesnyő-Gödöllő 2015²] (a továbbiakban: Külpolitika), 84.

⁵ ÍF 1050–1116. 120.; *Varga Gábor*: Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert: das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation. München 2003. 145. és 201. jegyz.

⁶ ÍF 1050–1116. 124.

⁷ *Makk Ferenc*: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged 1996. 114.

⁸ *Varga G.*: Ungarn und das Reich i.m. 145.

⁹ *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 113.

¹⁰ *Varga G.*: Ungarn und das Reich i.m. 145.

¹¹ *Uzsoki András*: Szent László hitvese, Adelheid királyné, Rudolf német ellenkirály leánya. In: Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk. Magyar Kálmán. Kaposvár 1992. 145–154. 148.

¹² *Reichenauai Bertold*: Krónika. In: ÍF 1050–1116. 124. Thoroczkay Gábor ford.

¹³ 1078: *Uzsoki A.*: Szent László hitvese i.m. 148.

¹⁴ *Varga G.*: Ungarn und das Reich i.m. 145.

állt a király Rudolf oldalára.¹⁵ Erre utalhat Reichenau Bertold: a magyarok [a segítséget] „nem egészen úgy teljesítették, ahogyan ígérték”.¹⁶ Mivel 1080-ban a császár vereséget szenvedett a szászoktól, a pápa pedig Rudolfot ismerte el királynak, a római zsinat pedig megfosztotta Henriket a koronától, úgy tűnt, a száliakat végérvényesen sarokba szorították.¹⁷ VII. Gergely 1080-ra egy erős pápapárti ligát hozott létre: Normandia, Anglia, Franciaország, Dánia, a német fejedelmek s még a Cseh Királyság is mellette sorakozott fel, de csak László volt rokonságban is a liga fejével.

Óriási fordulatot hozott azonban, hogy néhány hónap múlva Rudolf elesett a hohenmölseni ütközetben, a brixeni zsinat pedig III. Kelemen személyében ellenpápát állított. IV. Henrik már itáliai hadjáratát tervezte, s előhadai győztek is az év őszén a pápa híve, Matild toszkánai örgrófnő felett. Gergely egyre inkább rá volt utalva a normann fegyverek erejére.

Salamon 1085-től besenyő szövetségben fenyegette László trónját, s csak 1087-es halála hozott nyugalmat. Salamon politikájában mindig is ott volt a császárral való kapcsolat, s László tartott attól, hogy a Rómából Gergely pápát elűző, és „saját” pápája által 1084-ben megkoronázott, Itália jó részét uraló Henrik újfent támogatni kívánja Magyarországon. Jól mutatja, hogy a császárellenes Magyarország milyen fontos volt a pápának, hogy VII. Gergely 1080-ban Rudolf király halála után levélben nyilvánította részvétét Adelhaid magyar királynénak.¹⁸ Mindaddig, amíg Salamon élt, László a császárellenes orientáció híve volt. 1087-ben a speyeri gyűlésre küldött követeket, „megígérte, hogy kitart Szent Péter hűségén”, és hajlandó volt támogatni „Németország Szent Péterhez hű fejedelmeit” 20 ezer lovassal.¹⁹ Az általános megítélés szerint miután Salamon nem jelentett már veszélyt, László fokozatosan feladta pápapárti orientációját, és mivel II. Orbán Horvátország koronájáért is hűségesküt követelt tőle a Somogyvárra érkező Teuzo legátus révén, ezért 1091 után a császár felé fordult. A fordulatot az is erősíthette, hogy a Birodalmon belül az ellenzék ereje Hermann von Salm ellenkirály 1088-es halálával megcsappant. IV. Henrik pozíciója pedig egyre inkább erősödött: 1087-ben Aachenben megkoronáztatta fiát, Konrádot római királlyá.²⁰

¹⁵ *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 112–114.

¹⁶ *Reichenau Bertold*: Krónika, In: ÍF 1050–1116. 125.; *quamvis non ita, ut promissum est, omnino perficerent* – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100. (MGH. SS rer. Germ. N. S. 14.) Hrsg. Ian S. Robinson. Hannover 2003. 331.

¹⁷ *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 117.

¹⁸ Das Register Gregors VII. (MGH Epistolae selectae Tom. II. Fasc. II) Hrsg. Erich Caspar. Berlin 1928. Lib. VIII. 564–565. nr. 22.

¹⁹ *Konstanzi Bernold*: Krónika. In: ÍF 1050–1116. 206. Rokay Péter ford.

²⁰ *Varga G.*: Ungarn und das Reich i.m. 146.

A normannok és Bizánc

A normannok és a Bizánci Birodalom már az 1040-es, 1050-es években összeütközésbe kerültek Itáliában. Várható volt, hogy a fékezhetetlen „hatalomszomjú” északiak szemet vetnek a dalmát kereskedővárosokra és az Adriai-tenger térségében is konfliktusba kerülnek a Birodalommal.²¹ A malmukra hajtotta a vizet, hogy a városok a 11. század derekán egyrészt vetélytársuknak tekintették a térségben terjeszkedő Velencét, másrészt a horvát királyságot is fenyegetőnek érezték, s eleinte a normannok felé tapogatództak.²² A manzikerti katasztrófa után Bizánc uralma névlegessé vált, Zára priorja utoljára 1069-ben viselte bizánci hivatali címét.²³ Amikor Bari 1071-es elfoglalásával teljessé vált a normann uralom Dél-Itáliában, a normannok egyből megmutatták a foguk fehérjét Dalmáciában is. Eleinte a városok hívására „független” normann zsoldosok érkeztek, de 1074-ben Giovinazzo (Molfettai) Amicusnak már esze ágában sem volt visszatérni Itáliába, egyre több várost vont az ellenőrzése alá (Spalato, Arbe).²⁴ Vélhetően a IV. Krešimirrel szemben álló VII. Gergely keze is benne volt abban, hogy Amicus hadat vezetett a horvátok ellen is.²⁵ A városok szükségképpen Velence segítségét kérték. Domenico Silvio doge hosszas harcok után verte ki a normannokat.²⁶ Hálából Spalato, Zára és Tengerfehérvár eskü alatt fogadták meg a dogénak, „seniorjuknak”, hogy soha nem fordulnak többé sem a normannokhoz, sem máshoz.²⁷ Egyszer s mindenkorra megismerték a *furor normannorum*-ot. Az 1080-as évekre az észak-dalmáciai városok Velence védőernyője alá húzódtak. A közép- és dél-dalmáciai városok Velencét még mindig a riválisuknak érezték, de támasz híján kénytelenek voltak közeledni hozzá.²⁸

²¹ Anna Komnéné: Alexiasz. Ford. Passuth László. Bp. 1943. [Szeged 2002²] 31.

²² Kapitányfy István: Hungarobyzantina. Bp. 2003. 156.; Uő.: König Ladislaus und Byzanz. Homonoia 1. (1979) 73–96. 91–95.

²³ Kapitányfy I.: Hungarobyzantina i.m. 158.

²⁴ Paul Stephenson: Byzantium's Balkan frontier, a political study of the northern Balkans, 900–1204. Cambridge 2000. 168.

²⁵ Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije: Sv. 1: Listine godina: 743–1100. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Vol. I. Diplomata annorum 743–1100. Redegit Marko Kostrenčić et al. Zagreb 1967. (a továbbiakban: CDCr), 107. sz. 136.; Stephenson, P.: Byzantium's Balkan i.m. 168. Nada Klaić: Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb 1971. 383.; Kapitányfy I.: Hungarobyzantina i.m. 156. 9. jegyz.; Amicus Guiscard engedélye nélkül bocsátkozott a dalmáciai akcióba – Iuvenacus Amici, / (...) dux oderat, et quia fines / Dalmaticos sine velle suo temptavit adire – *Guillelmus Apuliensis* [Apuliai Vilmos]: Gesta Roberti Wiscardii. Ed. Marguerite Mathieu. Palermo 1961. [http://www.thelatinlibrary.com/williamapulias.html – 2017. szept. 9.] Lib III.

²⁶ Georgios Theotokis: The Norman Campaigns in the Balkans, 1081–1108. Woodbridge 2014. 148.

²⁷ nullus nostrorum civium audeat adducere Normannos aut extraneo in Dalmaciam – CDCr I. 108. sz. 137.

²⁸ Kapitányfy I.: Hungarobyzantina i.m. 158.

Egyedül Raguza próbált meg függetlenedni és egyezkedni a normannokkal.²⁹ Guiscard Róbert sem tétlenkedett, kapcsolatot épített ki az Adria túloldalán lévő szláv politikai tényezőkkel is.³⁰ Az 1050-es évek óta tudunk Dalmáciából a normannok uralta területekre áttelepülőkről.³¹

Bizáncnak gyökeresen új politikába kellett kezdenie. Már Manzikert előtt Rómanosz Diogenész belátta, egyszerre nem tud ellenállni a szeldzsüköknek és a normannoknak is, és szövetkezni próbált Róberttel. Dukász Mihály 1074-ben házassági tervet hozott tető alá Guiscard leánya, Heléna és fia, Konstantin között.³² Az őt követő Niképhorosz Botaneiatész azonban 1078-ban felbontotta az eljegyzést, ami ürügyet jelentett Guiscardnak, hogy „ádáz vadkanként emelje szemét” a Birodalomra.³³ Egyre több Dél-Itáliából érkező normann vállalt katonai szolgálatot, s egy-egy zsoldosvezér már-már politikai tényezőként lépett fel. Roussel de Bailleul (Urszeliosz/Phrangopulosz) lázadása megmutatta, hogy a normannok képesek önálló részállamot kiszakítani, és nem átnak akár a szeldzsükökkel is szövetkezni.³⁴ Az új baszileusz, Alexiosz Komnénosz kénytelen volt Róma felé is nyitni.³⁵

Guiscardnak 1059-es esküje óta sokszor meggyúlt a baja a pápasággal, emberei gyakorta dúltak szentszéki területeket is, s a pápa többször ki is átkozta.³⁶ Még inkább tér nyílt azonban a keleti terjeszkedés előtt, amint stabilizálódott a herceg helyzete. 1080-ban IV. Henrik németföldi sikereinek, valamint az ellenpápa megválasztásának köszönhetően VII. Gergely kénytelen volt kibékülni Róberttel.³⁷ Alexiosz, sokat remélve a küszöbön álló itáliai hadjáratától, hatalmas

²⁹ Klaić, N.: Povijest Hrvata i.m. 390.

³⁰ Michael Angold: The Byzantine Empire, 1025–1204: a political history. London 1992.

³¹ Theotokis, G.: The Norman Campaigns i.m. 144.; G[raham]. A. Loud: Roger II and the creation of the Kingdom of Sicily. Manchester 2012. 216.

³² Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565–1453. T. 2. 1025–1204. Bearb. Franz Dölger. München 1925. (a továbbiakban: Dölger, F.: Regesten), 989–990. sz.; W. B. McQueen: Relations between the Normans and Byzantium, 1071–1112. Byzantion 56. (1986) 427–69. 429.; Theotokis, G.: The Norman Campaigns i.m. 141.; Loud, G. A.: Roger II i.m. 212.; Anna Komnéné: Alexiasz i.m. 36–37.

³³ Anna Komnéné: Alexiasz i.m. 42.; H. E. J. Cowdrey: The Age of Abbot Desiderius: Montecassino, the Papacy, and the Normans in the Eleventh and Early Twelfth Centuries. Oxford 1983. 143.

³⁴ Anna Komnéné: Alexiasz i.m. 21–22.; Dölger, F.: Regesten i.m. 997–998. sz.; Theotokis, G.: The Norman Campaigns i.m. 89.; Jonathan Harris: Byzantium and the Crusades. London 2006. 37.

³⁵ Györffy, Gy.: Le relazioni bizantino-ungheresi e la Dalmazia all'inizio del secolo XII. Acta Universitatis de Attila József nominatae: acta antiqua et archaeologica 23. (1981) 65–75. 71.; Dölger, F.: Regesten i.m. 1067. sz.

³⁶ Deér József: A Pápaság és a normannok. Máriabesnyő-Gödöllő 2010. 93.; Loud, G. A.: Roger II i.m. 198. Cowdrey, H. E. J.: The Age of Abbot Desiderius i.m. 138–139.

³⁷ Loud, G. A.: Roger II i.m. 199–206.; Theotokis, G.: The Norman Campaigns i.m. 139.

összeget ajánlott IV. Henriknek, ha lázadást szít a normannok hátában.³⁸ Még egy házasságot is kilátásba helyezett.³⁹ A császár Guiscardot is megkönyékezte, mire a pápa kétségbeesetten menesztett követséget Sváb Rudolphhoz.⁴⁰ Róbert azonban sosem hagyta el Szent Péter zászlaját. Nem volt hajlandó hűbéri esküt tenni a császárnak.⁴¹ Félelmetes harapófogóba foghatták volna VII. Gergelyt, de a „Ravasz” nem az az ember volt, aki elfogadta volna, ha adományként kapja meg Dél-Itáliát.

1081-ben megindultak a normann hadak Bizánc ellen. Róbert elsőszülött fia, Tarantói Bohémond birtokba vette Illyrikon tengerparti sávját, majd előkészítve a terepet apja partraszállásához, megkezdte a térség metropoliszának, Dyrrakhionnak az ostromát. Úgy tűnt, Alexiosz nem képes megálljt parancsolni a normann áradatnak. Ráadásul a szeldzsükök 1081-ben újfent a Boszporuszig kalandoztak.⁴² Az egyedüli lehetőség Velence bevonása volt, igaz, ez áldozatokkal járt. Az 1082-es chrysobullon jelentős kiváltságokat juttatott a Köztársaságnak.⁴³ A dogét a *protosebastos* címmel ruházták fel, s megerősítették *dux Dalmatiae et Croatiae* titulását. Velence gyakorlatilag független hatalmi tényezővé vált.⁴⁴

A bizánci-velencei hajóhad ellen Róbertnek minden erőre szüksége volt, még raguzai hajókat is bevetett.⁴⁵ Az 1090-es években alkotó Apuliai Vilmos szerint a dalmátok szállítóhajókat bocsátottak a rendelkezésére, s a katonaságon túl fegyvereket, utánpótlást és lovakat hajóztak be. Raguzai íjászok is harcoltak a velencei gályák ellen.⁴⁶ Felmerül a kérdés, kiket értett a normann krónikás dalmátokon, hiszen Anna Komnéné nem a dalmát városok lakóit aposztrofálta e néven, hanem Dioclea/Duklja szláv urának, Mihály zétai királynak, illetve fiának, Konstantin-Bodinnak a dyrrakhioni harcokban részt vevő erőit. Apuliai Vilmos valóban Raguzára és más dalmát városokra utalhatott. Mihály a nor-

³⁸ *Dölger, F.*: Regesten i.m. 1067. 1077. 1080. sz.; *Theotokis, G.*: The Norman Campaigns i.m. 148.; *Harris, J.*: Byzantium i.m. 39.

³⁹ *Anna Komnéné*: Alexiasz i.m. 114–116.

⁴⁰ *Anna Komnéné*: Alexiasz i.m. 43.

⁴¹ *Deér J.*: A Pápaság és a normannok i.m. 81–82.; *Loud, G. A.*: Roger II i.m. 203.

⁴² *Theotokis, G.*: The Norman Campaigns i.m. 148.

⁴³ *Dölger, F.*: Regesten...i.m. 1081. sz.; *D. M. Nicol*: Byzantium and Venice. Cambridge 1988. 59–63.

⁴⁴ Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Hrsg. Gottlieb Lukas Friedrich Tafel – Georg Martin Thomas. I–II. Wien 1856. I. 24. sz. 54.; *Anna Komnéné*: Alexiasz i.m. 113.

⁴⁵ Már az 1070-es években alkalmaz dalmát hajókat – *Stephenson, P.*: Byzantium's Balkan i.m. 165.

⁴⁶ *Dalmaticas naves oneri dux eligit aptas, / Ausilio sibi quas gens miserat illa petitas: / Has armis et equis sumptuque virisque repletas / Ad Corifum mittit. (...) / multa Venetica portum (...) Appetit, et naves Roberti marte lacescit. / Gens comitata ducem cum Dalmaticis Ragusea / Telorum crebris consternit iactibus aequor – Apuliai Vilmos: Gesta Roberti Wiscardi... i.m. Lib. IV.; *Loud, G.*: Roger II i.m. 216. *Jean-Marie Martin*: La Pouille du VIe au XIIe siècle. Rome 1993. 437., 504–509.*

mannoktól, Amicustól tartva fordult 1077-ben az abban az időben Guiscarddal szemben álló pápához. Jóllehet VII. Gergelytől kapott koronát, valamint Bar/Antivari prelátusa számára autokefál érsekséget, Bodin pedig ugyan Bizánc ellen lázadt fel, de az 1080-as évek elején Bizánc pártján állt, s a császár oldalán vonult fel a normannokkal szemben, még ha nem is avatkozott harcba.⁴⁷ Apuliai Vilmos raguzai dalmátjai egyértelműen a normannok oldalán harcoltak.

Miközben Guiscard Róbert partraszállt, Velence hosszú évtizedek után először volt képes vereséget mérni a normannokra, sőt blokádnak alá vonta dyrrakhion-i táborukat. Mindennek ellenére 1081 októberében a normannok a szárazföldön legyőzték Alexioszt, s a következő évben, bevéve Dyrrakhiont, az Angyaloktól Őrizetett Város ellen indultak. Ebben azonban megakadályozta őket az itáliai katonai helyzet. IV. Henrik átkelt az Alpokon, és pillanatok alatt Róma falai elé érkezett (1081. május 21.).⁴⁸ Körülzárt a pápát, aki kétségbeesetten kért segítséget Guiscardtól.⁴⁹ Róbertnek haza kellett térnie. A német előrenyomulás saját itáliai pozícióit is veszélyeztette. Veszélyes precedenst teremtett, hogy egyes normann bárók, mint Capuai Jordán, Guiscard unokaöcse – akit Alexiosz is szított – elfogadták a császár hűbérét.⁵⁰ Guiscard nem volt uralkodó, hatalma nem volt sziklaszilárd, a legtöbb normannnak még hűbérura sem volt. A térség messze volt attól, hogy királysággá szervezzék.

Alexiosz a normann táboron belül is megpróbált egyes katonai vezetőket átcsábítani a saját táborába. Az északiak kimerültek a hónapok óta tartó hadban. Anna Komnéné úgy tudósít, a császár azt ajánlotta, hogy akik hajlandók az ő zsoldjába állni, megkapják elmaradt fizetségüket; másoknak viszont, akik haza kívántak térni otthonaikba, biztonságos utat biztosít Itáliába „Magyarországon keresztül”.⁵¹ Anna értesülése figyelemre méltó. Nem kívánunk itt állást foglalni a császárléány megbízhatóságának kérdésében, de nincs szándékunkban kételkedni információi hitelességében. Annak, hogy egy, a Magyar Királysággal való esetleges együttműködés szóba került 1082-83-ban Bizánc diplomáciájában, lehetett realitása, még akkor is, ha a gyakorlatban nem valósult meg, hiszen nem tudunk arról, hogy a normannok közül élt-e valaki ezzel a lehetőséggel. László 1070-es és 1080-as évekbeli bizánci politikája alátámaszthat egy közeledést. Magyarország és Bizánc viszonya nem volt ellenséges, hiszen az 1070-es évek elejének konfliktusai – Nándorfehérvár ostroma és a niši hadjárat – után I.

⁴⁷ John V. A. Fine, Jr.: *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Ann Arbor 1991. 214.; Andrew B. Urbansky: *Byzantium and the Danube frontier. A study of the relations between Byzantium, Hungary and the Balkans during the period of the Comneni*. New York 1968. 27.

⁴⁸ Cowdrey, H. E. J.: *The Age of Abbot Desiderius* i.m. 146.

⁴⁹ Loud, G. A.: *Roger II* i.m. 221.

⁵⁰ Loud, G. A.: *Roger II* i.m. 198., 219., 221. Deér J.: *A Pápaság és a normannok* i.m. 100., 108–109.

⁵¹ τοὺς δ' αὖ εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν βουλομένους ἀπελθεῖν ἀκινδύνως διαβιβάσαι διὰ τῆς Οὐγγρίας [...]; qui vero redire domum mallent, tutum illis iter per Hungariam se daturum – [Anna Komnéné:] Anna Comnenae Alexiadis. I–II. Ed. Ludwig Schopen. (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae 2–3.) Bonn 1839–1878. I. Lib. V. 7. 256.

Géza baráti viszonyt alakított ki, László pedig nem használta ki sem a Dukász Mihály uralkodása végi trónválságot, sem „a Komnénoszok forradalmát”, és nem próbált terjeszkedni a Birodalom kárára.⁵² Az is az érdekközösséget erősíthette, hogy Salamon 1087-ben a besenyőkhöz csatlakozva Adrianopoliszig nyomult.⁵³

1082 áprilisában Guiscard Róbert Itáliába távozott. A magára maradt Bohémond ugyan tovább nyomult előre Thesszália felé, de Lárisszánál vereséget szenvedett.⁵⁴ Szinte hetek alatt összeomlott a normann uralom, csak Dyrrakhion erődje és Korfu maradt a kezükön. 1084 elejére a sereg visszatért Itáliába.⁵⁵ Guiscard felmentette Rómát, IV. Henrik pedig kénytelen volt hazatérni. VII. Gergely éppen csak hogy megmenekült, az Angyalvárból kiszabadulva a normannok kenyerét ette haláláig.⁵⁶ A hatalmi rendszerben azonban nagy úr maradt, hiszen halála után sokáig – 1085 májusától két éven át – nem választottak pápát, a trónusra emelt III. Viktor pedig négy hónapig sem töltötte be hivatalát, s mire új pápát sikerült választani II. Orbán személyében 1088 márciusában, Rómában is III. Kelemen szerezte meg a hatalmat. Egy erős egyházfő hiányában a normannok pozíciói meggyengültek, s hiába készültek újult erővel Bizánc ellen, az előjelek nem sok bizakodásra adtak okot, pedig ezúttal hiába folyamodott Alexiosz a császárhoz, most nem várhatott segítséget.⁵⁷

Guiscard ugyan 1084 őszén Korfunál győzött a velencei-bizánci flotta felett, mégsem sikerült a tengeri ellenőrzést biztosítania, mert Velence az utóvédet vezető Bohémondra vereséget mért. A normannokat malária tizedelte meg, amelynek 1085-ben a herceg is áldozatául esett.⁵⁸ Dyrrakhion elesett, a bizánci uralom gyakorlatilag mindenütt helyreállt, mivel Bohémond nem tudta tovább folytatni a hadjáratot.⁵⁹ A normannokat újabb belviszály sújtotta, mivel Guiscard a terjeszkedést eleve ellenző ifjabb fiát, Roger Borsát tette meg örökösének.⁶⁰ Mindennek az igazi haszonélvezője azonban Velence lett. A kétségtelenül jelentős korfui vereség nem kényszerítette térdre Velencét, hiszen nem sokkal később új flottát felszerelve Buthrotum mellett visszavágott. Körmendi Tamás úgy ítélte meg, hogy valószínűtlen, hogy néhány hónap alatt fel lehetett volna állítani egy új, ütőképes hajóhadat. Igazat kell adnunk, a buthrotumi ütközetéről nem

⁵² *Kapitánffy I.*: Hungarobyzantina i.m. 61.; *Székely, György*: La Hongrie et Byzance aux Xe–XIIe siècles. Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 13. (1967) 291–311. 306–307.; *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. [2003²] 71.

⁵³ *Kapitánffy I.*: Hungarobyzantina i.m. 61.

⁵⁴ *Alexēs G. K. Savvidēs*: Byzantino–Normannica. The Norman Capture of Italy and the First Two Norman invasions in Byzantium. Leuven 2007. 57.

⁵⁵ *Theotokis, G.*: The Norman Campaigns i.m. 176.

⁵⁶ *Deér J.*: A Pápaság és a normannok i.m. 93., 97.; *Loud, G. A.*: Roger II i.m. 231.

⁵⁷ *Kapitánffy, I.*: Hungarobyzantina i.m. 62.; *Dölger, F.*: Regesten i.m. 1114. sz.

⁵⁸ *Theotokis, G.*: The Norman Campaigns i.m. 181.

⁵⁹ *Anna Comnena*: The Alexiad. Ford. E. R. A. Sewter. London 2003. (a továbbiakban: Anna Comnena: The Alexiad), 193.

⁶⁰ *Deér J.*: Külpolitika i.m. 112.

emlékeznek meg a velencei források.⁶¹ Valóban, Anna Komnéné tanúságán kívül nem találni egyéb forrást a csatára. Logikailag viszont nagyon is indokolható egy vereség, miért haladt nehezen a normannok partraszállása, s miért állomásozott a Ión-szigeteken a sereg egy része még Guiscard halála idején is. Maga a herceg is Kephaloníán halt meg. A korfui győzelem ellenére a normannok tengeri erői jelentős csapást szenvedtek. Másfelől Anna nem tűnik hiteltelennek, hiszen hosszasan sorolja, milyen erőfeszítéseket tettek a velenceiek közvetlenül a vereség után, hogy összegyűjtsenek minden szóba jöhető tengeri járművet. Velence a hadjárat közepette volt képes egyfajta regenerálódásra. Nem látjuk, miért lett volna oka a bíborbanszületett hercegnőnek, hogy egy hamis hírt kreáljon egy velencei győzelemről, még akkor sem, ha ez nyilvánvalóan azt látszott igazolni, hogy Bizánc erői felett most sem tudtak a normannok győzedelmeskedni. Más megközelítésünk is van azonban a korfui vereség mértékét illetően: Lupus Protospatarius. A hercegnő adataival — 2500 fogoly, 13 ezer halott⁶² — szemben a bari krónikás 5000 elesetről tud, s a hajóveszteség mértékét illetően is sokkal kisebb adatokat hoz. (Az Anna által említett 18 hajóval szemben csak 5-öt vesztettek, s kettő süllyedt el.)⁶³ Ebben a megvilágításban már nem tűnik olyan drasztikusnak Velence korfui veresége, s a katonai veszteségek sem lehettek olyanok, hogy néhány hónap alatt ne tudja pótolni, akár bizánci anyagi segítséggel. Teljesen új hajóhadat nem kellett felállítani, akkor sem, ha az Anna által közölt veszteség közelebb áll a valósághoz.

Mindezen okfejtésre azért is kerítettünk sort, hogy reális képet nyerjünk Velence valós erejéről az 1080-as évek közepén. Bizánc is érezhette, hogy a normannok meggyengülésével az új szereplő, Velence kezébe került az ütőkártya, és a hatalmi vákuumban reális esély mutatkozott számára, hogy Dalmácia azon részeire is kiterjessze uralmát, amelyek még névlegesen Bizánc ellenőrzése alatt álltak. Ez magyarázhatja a Birodalom azon lépését, hogy 1091-ben normannokat fogadjon a zsoldjába. A Melfi Gottfried vezette csapatokat maga „engedte be” Dalmácia városaiba, ezzel akadályozandó meg a velencei térnyerést.⁶⁴ A normann jelenlét 1093-ig biztosította Bizánc számára a városok feletti ellenőrzést. Alexiosznak annál is inkább szüksége volt a katonai támaszra, mert Szmirna emírje, Csaka 1087-től, a besenyőkkel szövetségben állandó fenyegetést jelentett. Görög földre is betört, és a tengeren is veszélyessé vált: elfoglalta Mytilénét

⁶¹ *Körmendi Tamás*: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének forráskritikai vizsgálata. Századok 149. (2015) 443–77. 464. 74. jegyz. Norwichra hivatkozva – *John Julius Norwich*: Venice. The Rise to Empire. I–II. London 1977. I. 196.

⁶² *Anna Comnena*: The Alexiad i.m. 190

⁶³ *Lupus [Apulus] Protospatarius Barensis* [Protospata]: Rerum in regno neapolitano gestarum ... Breve Chronicon. RIS V. a cura di L. A. Muratori. Milano 1724. 45. [s.a. 1085] [<http://www.thelatinlibrary.com/protospatarius.shtml> – 2017. szept. 9.] Egy másik redakcióban 1000 fő a veszteség: *Uő.*: Annales. Ed. Georg Heinrich Pertz. (MGH SS V.) Hannover 1844. 61.

⁶⁴ *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 131.; *Körmendi T.*: Szent László horvátországi i.m. 471.

és Khioszt.⁶⁵ 1091 tavaszán már Konstantinápolynak a bevétele tervelte.⁶⁶ A baszileusz 1088-ban nemcsak Zvonimir horvát királytól kért segítséget, hanem a Nyugathoz, először Flandriai Róbert grófhhoz fordult.⁶⁷

A normannoknak nem volt ráhatásuk Melfi Gottfriedra, a saját szakállára dolgozott. A báróknak Guiscard után nem volt egyetlen tekintélyes vezetőjük, akit elfogadtak volna akár névlegesen is uruknak. Bohémondot még a saját családja sem fogadta el, apja maga vonta meg tőle elsőszülötti jogait. Most nem állt mögöttük a pápa sem, a Szentszék III. Kelemen kezében volt. II. Orbán csak több mint egy évvel terracinai megválasztása után vonulhatott be Rómába, de akkor is csupán egy rövid ideig — 1089 júniusa és 1090 júliusa között — uralhatta a Várost. Megosztottságukat tovább fokozta, hogy Capuai Jordán újra szövetségre lépett IV. Henrikkel: még magát Orbánt is foglyul ejtette.⁶⁸ A pápa 1092-ig, Henrik canossai vereségéig nem lélegezhetett fel, s a normannokat is lekötötte a háború az 1090-es évek derekáig. Melfi Gottfried Bizánc uralmát képviselte — Dragus zárai prior 1091-ben Alexiosz császárt említi meg az első helyen, mint aki „a konstantinápolyiak fölött uralkodott”.⁶⁹ A normann zsoldosok távozása — 1093 — után a Birodalom képes volt önállóan is befolyást gyakorolni Dalmáciában, még Velencével szemben is. Egyrészt Levounion után, a besenyő fenyegetés elmúltával a szeldzsuk agresszió 1094-ig nem erősödött, másrészt Velencének épp elég gondot okozhatott a saját hatalmi szférájában, az Észak-Adria térségében bekövetkező magyar térnyerés.

Vitatott, hogy meddig terjedt László 1091-es hódítása. László Oderisius montecassinói apátnak írott 1091-es levele alapján a kutatás úgy látja, a király valóban eljutott a tengerpartig és ténylegesen szomszédságba került Itáliával.⁷⁰ A „Sclavonia” azt a szlávok által lakott területet jelentheti, amely a Gvozd és az Adriai-tenger partvidéke között húzódik, és amely a korabeli Horvátországnak (és esetleg Dalmáciának) feleltethető meg. László megfogalmazása ugyanakkor azt sejtette, nem tekintette befejezett ügynek a hódítást.⁷¹ Körmendi úgy vélte, László Horvátország hegyvidéki területeit, a Gvozdot és a Velebitet hódította

⁶⁵ *Angold, M.*: The Byzantine Empire i.m. 112.

⁶⁶ *Kapitánffy I.*: Hungarobyzantina i.m. 65.

⁶⁷ *Dölger, F.*: Regesten...i.m. 1152. sz.; *Angold, M.*: The Byzantine Empire i.m. 136–7.

⁶⁸ *Deér J.*: A Pápaság és a normannok i.m. 95–96.

⁶⁹ DHA I. 273. *Györffy György*: A lovagszent uralkodása (1077–1095). Történelmi Szemle 10. (1977) 533–564. 559.

⁷⁰ *vicinis enim iam agere poteris, quia Sclavoniam iam fere totam acquisivi* – DHA I. 272.; már szomszédként érintkezhetsz velünk, mivel Szlavóniát már csaknem egészen megszereztem – ÍF 1050–1116. 144. Makk F. ford. Deér úgy vélte, László tovább akart terjeszkedni a dalmát városok irányába – *Deér J.*: Külpolitika, 86. Kapitánffy ezzel szemben úgy ítélte meg, a király megfogalmazása tartózkodóan óvatos, „Sclavonia” a horvátok lakta területet jelenti – *Kapitánffy I.*: Hungarobyzantina i.m. 160.

⁷¹ *Körmendi T.*: Szent László horvátországi i.m. 445.; *Deér J.*: Külpolitika i.m. 86.

meg.⁷² A dalmáciai tenger melléket az 1091-es kun támadás miatt már nem tudta elfoglalni, a dalmát városokat ezért Bizánc tudta ellenőrzése alá vonni. Ezt támasztja alá — az évszázadokkal később író — Spalatói Tamás: „mégsem jutott el egészen a tengerparti vidékekig”.⁷³ Körmendi nem szólt arról, a „Velebit” alatt a hegységnek a tenger felé eső oldalát is érti-e. A hegyek lejtői ugyanis szinte az Adriába szakadnak. A Spalatóban élő főesperes számára pedig nem tudhatjuk, mi jelentette a „parti vidékeket”, csak a Zárától délre eső dalmát rész, vagy attól északabbra is? Megengedem, a „szomszédság” alatt azt is érthette a király, hogy erői elérték a mai Rijekától Zenggen, Karlobagon át Starigradig terjedő tenger melléket, vagy annak egy részét, de ott befejezetlen maradt az akció. Időben és térben is nehezen kivitelezhető lett volna a hadjárat 1091 tavaszán és kora nyarán,⁷⁴ így úgy véljük, délebbre, Nona vagy Novigrád térségéig nem terjedhetett ki a radius. A tengerpartra kijutni a legkézenfekvőbb a Zágráb-Modrus-Zengg hadi- és kereskedelmi úton lehetett volna, de ott sem könnyű átkelni a Zengg fölötti hágón, s még nehezebb Karlobag felé. Ha délebbre, a Velebitet megkerülve, s Novigrád felé kanyarodva akart volna a király kiérni az Adriáig — esetleg a Bihácson át, az Una, majd a Zrmanja völgyén vezető úton — az még tovább tartott volna. Ha túl is jutottak a Velebit valamely szorosán, a király távozása után nem gondoljuk, hogy itt, a tengerparti sávban maradandó lett volna a hódítás. Észak-Dalmáciában, Zárától északra, illetve a horvátok által uralt tengerparti sávon is maradt „meghódítandó” terület. Az, hogy Dragus prior is Horvátország „lerohanásáról” (*invadens*) emlékezik meg, még nem jelenti azt, hogy úgy gondolta, a magyarok a tengerpartig el is *foglalták* a területet.⁷⁵ Viszont az, hogy szükségét érezte ezt közlendőnek, azzal együtt, hogy Álmost tették meg királlyá, a hatalmi viszonyokban bekövetkezett változásra utalt. Igaz, ez Zára városát nem érintette, de a Nonától északra fekvő tenger melléki régiót feltehetően igen.

Nona, Tengerfehérvár és Zára minden bizonnyal bizánci kézen maradtak — köszönhetően a normann zsoldosoknak. Ezt látjuk igazolni IV. Henrik Álmos hercegnek küldött 1096-os levelében. Az, hogy Álmos „a görögök ellen szándékozott menni”, arra utal, hogy nem egyszerűen Bizánc, hanem az ellenőrzése alatt álló dalmát városok ellen tervezett akciót, ezzel folytatván az 1091-es hódítást.⁷⁶ Makk 1095-re valószínűsítette a hadjáratot, mi úgy látjuk, ez 1093 utánra tehe-

⁷² Körmendi T.: Szent László horvátországi i.m. 476. Lásd jelen kötetben Körmendi Tamás tanulmányát.

⁷³ Körmendi T.: Szent László horvátországi i.m. 453.; Körmendi T. ford. „Nec tamen usque ad maritimas regiones pervenit” — [Spalatói Tamás:] Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Ed. Damir Karbić — M. Matijević Sokol — J. R. Sweeney. Bp. 2006. (a továbbiakban Thomas Spalatensis) 94.

⁷⁴ Körmendi T.: Szent László horvátországi i.m. 476.

⁷⁵ Körmendi T.: Szent László horvátországi i.m. 445.

⁷⁶ nam cum velles contra Grecos ire — DHA I. 322.; ÍF 1050–1116. 167. Egyetértve Makk álláspontjával — Makk Ferenc: Szent László és a Balkán. In: *Uő.*: A turulmadártól a kettőskeresztig. Szeged 1998. 475.; *Uő.*: In: ÍF 1050–1116. 167. 380. jegyz.; Kapitánffy úgy látja, az akció 1091–95 közé tehető. Ő hamisnak tartotta — Kapitánffy I.: Hungarobyzantina i.m. 161.

tő, amikor a normannok elhagyták dalmáciai állomáshelyeiket, illetve amikor a Birodalomnak újra fokozott szeldzsük fenyegetéssel kellett szembenéznie. Alexiosz a piacenai zsinaton kért újabb segítséget a törökök ellen.⁷⁷ Makk és Györffy György szerint is Alexiosz akciója megfelelt volna az akkoriban császári szövetséges Velence érdekeinek, aki a normannok távozása után remélte, hogy ellenőrzése alá vonhatja a dalmát városokat.⁷⁸ Nem tudjuk, hogy az Itáliában hadakozó IV. Henrik kérte-e arra Álmost, hogy az ő „ügye előmozdításában” segítsen neki, s „visszamaradjon”.⁷⁹ Az, hogy elállt a görögök elleni hadjáratról, szerintünk legkésőbb 1095-re tehető. (Kérdéses az is, valóban támogatta volna-e a császár Álmos esetleges Bizánc elleni hadjáratát. Mi több, a német szakirodalomban a levél hitelessége is megkérdőjeleződött.⁸⁰) A császár kénytelen volt Velencére támaszkodni, hiszen Toszkánai Matildtól és újdonsült Welf férjétől vereséget szenvedett 1092-ben, fiát, Konrádot pedig itáliai (ellen)királyként léptették fel. Henrik előtt ellenfelei lezárták az alpesi hágókat, seregei Itáliában voltak kénytelenek vesztegelni. Bizonyos nézetek szerint éppen ezért is vette fel a kapcsolatot Henrik az észak-itáliai útvonalakat ellenőrző fejedelmekkel, például az Eppensteinekkal, I. Ulrik aquileiai pátriárkával, III. (IV.) Henrik karintiai herceggel és veronai őrgróffal, valamint Poppo és isztriai (és krajnai) őrgróffal. Varga Gábor szerint Poppo őrgróf – lévén Árpád-házi Zsófiának a gyermeke – képezhetett egyfajta hidat Magyarország felé, amely immár, a horvátországi hódítást követően Krajnával és Isztriával lett határos.⁸¹ Mi több, a császár 1095-ben két ízben is járt Velencében, s megújította szövetségét Vitale Falier dogéval. Még a doge leányának keresztapja is lett.⁸² Már László horvát hadjáratát is magyarázhatja a császár és Velence közeledése. Henrik 1090-ben új inváziót indított Itáliába, s László azért is vonulhatott be Horvátországba, hogy megnehezítse a „szomszédságban” Velence és a birodalmi erők együttműködését. A száliak szövetségével Velence térhódítása nehezen lett volna megállítható az Adria partján, s László épp ezt akarta megakadályozni.

Az Álmosnak írott levélben foglaltak ellenére úgy véljük, Magyarország és Bizánc viszonya nem volt rossz a horvát hódítást követően sem. Egyrészt a levél megfogalmazása szerinti „görögök” itt inkább a formális bizánci uralom alatt álló, s szinte önálló hatalmi tényezőként viselkedő dalmát városokat jelenthette. Másrészt, jóllehet Bizánc soha nem mondott volna le Dalmácia feletti igényéről,

⁷⁷ Dölger, F.: Regesten i.m. 1176.; Angold, M.: The Byzantine Empire i.m. 137.

⁷⁸ Györffy György: A lovagszent uralkodása. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk. Székely György. Bp. 1984. (Magyarország története tíz kötetben I/2.) 893–939. (a továbbiakban: Györffy Gy.: Magyarország története), I. 943. Ő úgy látta, hogy a városok görög-velencei szövetség kezén voltak korábban és Álmos maga egy önálló akciót tervezett László halála után.

⁷⁹ Quam amicitiae benevolentiam, te nobis impendisse, (...) sicut (...) remansisti – DHA 322–323.; ÍF 1050–1116. 166–167.

⁸⁰ Varga G.: Ungarn und das Reich i.m. 149. 220. jegyz.

⁸¹ Varga G.: Ungarn und das Reich i.m. 148. 217. jegyz.

⁸² Györffy Gy.: Magyarország története i.m. I. 943.; Varga G.: Ungarn und das Reich i.m. 149.

ekkor nem volt abban a helyzetben, hogy bármilyen igényt emeljen. Azt, hogy 1091-ben a Birodalom uszította volna a kunokat az ország ellen, forrásaink nem támasztják alá.⁸³ A 14. századi krónikakompozíció pusztán annyit állít, hogy amikor Kapolcs betört az országba, a király Szlavóniában tartózkodott.⁸⁴ Spalatói Tamás összekapcsolja ugyan a támadást és a horvát hadjáratot — a király hírt kapott „egy szkíta nép” betöréséről, „visszasietett Magyarországra”⁸⁵ — de egy szóval sem említi, ki(k) lett(ek) volna a felbujtó(k). A krónikaszerkesztmény viszont határozottan állítja, hogy László azért támadt tyerebovli Vaszilkóra, „mivel a kunok az ő tanácsukra hatoltak be Magyarországra”.⁸⁶

Nem tudjuk azt sem igazolni, ellenséges viszonyt indukált-e Magyarország és Bizánc között az, hogy 1091-ben az Oderisius apátnak írott levelében — ezen egyetlen alkalommal — László Moesia királyának titulálta magát.⁸⁷ Eltérő vélemények vannak arról, „Messia” pontosan mely területet jelölhette — e helyütt ezt nem részletezem, mert a kérdésnek az ún. keleti angolokkal kapcsolatos vonatkozásaival Laszlovszky József behatóan foglalkozott.⁸⁸ Nem tartható, hogy László jelentős görög területet – például Szerémet és Nándorfevővárat – vett volna birtokba.⁸⁹ Azt sem tudjuk igazolni, hogy amikor a Pogány-érnél (Pogāniš) újra hadba szállt, s a Temes vidékétől a Duna mellé vonulva Ákost is legyőzte, betört-e bizánci területre. A krónikakompozíció annyit árul el, hogy „elējük lovagolt, mert félt Magyarország feldúlásától”. Egyéb bizonyítékunk azonban nincs arra, hogy átkelt-e a Dunán.

A Birodalom a levounioni győzelem után fellélegezhetett, de nem volt abban a helyzetben, hogy a normannok távozása után fenntartsa az ellenőrzést Dalmáciában. A legerősebb riválisává éppen Velence vált. Itáliában sem volt olyan tényező, amely megfékezhetné volna térnyerését. A normannokat lekötötte őket a belharc, a gyenge II. Orbán 1093-ig még Rómát sem tudta megközelíteni, ki sem jutott Dél-Itáliából.

Van olyan vélemény, hogy Velence agresszív terjeszkedésével szemben a magyar foglalás Horvátországban „a legkisebb fenyegetést” jelentette mind

⁸³ Györffy Gy.: A lovagszent i.m. 559.; Moravcsik Gy.: Bizánc i.m. 71.; Pauler Gyula: A magyar nemzet történelme az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 1893. I. 447.; Nem osztja – Makk F.: Magyar külpolitika i.m. 133.

⁸⁴ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: SRH c. 137. I. 412.; Képes Krónika i.m. 90.

⁸⁵ *audiens, quod quedam gens sui regni fines intraverat, in Hungariam repedavit (...) gens Scythica in Hungariae irrumpens* – Thomas Spalatensis 92–94.

⁸⁶ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 138. SRH I. 414. Képes Krónika i.m. 91.; *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged 2005. 135. Kovács Szilvia viszont önálló kun betörésnek tartja az 1091. évi akciókat. *Kovács Szilvia*: A kunok története a mongol hódításig. Bp. 2014. (Magyar őstörténeti könyvtár 29.) 225–230.

⁸⁷ DHA I. 272.

⁸⁸ *Bárány Attila – Laszlovszky József – Papp Zsuzsanna*: Angol-magyar kapcsolatok a középkorban. Gödöllő-Máriabesnyő 2008-2012. I–II. I. 15–41.

⁸⁹ Makk F.: Magyar külpolitika i.m. 131.

a dalmát tartomány, mind a Birodalom számára.⁹⁰ Bizánc számára az volt a legfontosabb, hogy egy, a tengeren is veszélyes rivális ne vesse meg a lábát Dalmáciában — ez a magyar jelenléttel lehetetlenné vált, amit, Alexiosz az adott helyzetben képes volt elfogadni. László halálát követően a magyar uralom feltehetően meggyengült Horvátországban, s Kálmán 1097-es hadjárata sem szilárdította meg magyar kézben a dalmát tengerpartot, így Velence sorra vette uralma alá a városokat, amit Bizánc kénytelen volt végignézni és újfent megerősíteni a doge *dux* címét. Ahogy Magyarország számára is, Bizánc szemében is Velence lett a fő ellenfél az adriai térségben — különösen az után, hogy mekkora haszonélvezője lesz a keresztes háborúknak. A császárpárti Velencével szemben a pápapárti Kálmán majd szintén II. Orbán híveivel, Roger szicíliai normann gróffal szövetezik.

1097-ben Velence azt kérte, Kálmán adjon választ a levelére, és küldjön követet. A „kiegyezés” nem mondható teljesnek, legfeljebb a status quo időleges elismerése történt. A király *de facto* elfogadta a területi nyereségeket, de a sokatmondó mondat — „kétségesnek tűnik, vajon nevezhetlek-e téged Horvátország és Dalmácia hercegének” — arra utal, *de iure* nem ismerte el azokat.⁹¹ A király leszögezte, nem nyugtalanítja az alávetett városokat, de ragaszkodott hozzá, hogy az azok fölötti jogokról „közös bizonyásgtétel alapján” döntsének, „derüljön ki, hogy miben van neked igazad és miben van nekem igazam az én elődeim nyomán”.⁹² Nyitva hagyja, hogy *valóban* béke lesz-e.

A császárpárti fordulat

Vizsgáljuk meg, mennyiben tartható a tradicionális nézet László fordulatáról. Makk Ferenc úgy látta, László Salamon halála után eltávolodott a pápai orientációtól, és semleges álláspontra helyezkedett.⁹³ Többen abból indultak ki, hogy a király nem volt a gregorián reform híve, ezért is idegenkedett II. Orbántól.⁹⁴ Györffy szerint Teuzo kiküldése egyértelműen drasztikus lépés volt, a hűbért jött követelni.⁹⁵ Más vélemények árnyalni kívánták a „fordulatot”. Deér József úgy vélte, a király kiegyenlítő szerepet akart játszani a felek között.⁹⁶ Körmendi mérsékeltebb álláspontja szerint a király nem volt elkötelezett híve a

⁹⁰ *Kapitánffy I.*: Hungarobyzantina i.m. 159.

⁹¹ quia mihi (...) dubium videtur, utrum ducem te Chroacie atque Dalmatiae nominaverim – Vitale Michiel dogéhez. DHA I. 327. ÍF 1050–1116. 195–196. Makk F. ford.

⁹² ÍF 1050–1116. 193–194.

⁹³ *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 123.

⁹⁴ *Györffy György*: Szent László egyházpolitikája. In: Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Szerk. Dankó Imre. Túrkeve 1971. 63–71.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 123.

⁹⁵ *Györffy Gy.*: A lovagszent i.m. 558.

⁹⁶ *Deér J.*: Külpolitika i.m. 88–91.

reformpápaságnak, de kiegyensúlyozott külpolitikára törekedett, amely a pápával és a császárral is békés kapcsolattartást tesz lehetővé.⁹⁷

1091-ben nem szakadtak meg László kapcsolatai Orbánnal, vagy nem hidegült el azonnal. László továbbra is, a császárhoz közeledve is óvatosan politizált.⁹⁸ Fraknói Vilmos emelte ki, hogy az Oderisiushoz írott levél — keresztényi alázatosságról, a bencések iránti ragaszkodásról tanúskodó — hangneméből sem derül ki, hogy a király elfordulna a Szentszéktől.⁹⁹ A pápaság és Magyarország viszonya meglazulhatott VII. Gergely pontifikátusa után. A gregorián reform híveivel szemben 1087 és 1094 között szinte csak egy pólus létezett: III. Kelemen és IV. Henrik. II. Orbán évekig meg sem közelíthette Rómát, 1094-ig nem is iktatták hivatalába. Az uralkodóknak számolniuk kellett azzal, hogy az ellenpápa az egyetlen súlypont, s László is kénytelen volt Henrik felé közeledni. Kérdés, hogy ez mennyire volt erőteljes.

Tekintsük át, melyek azok a források, amelyekre a császárpárti fordulat alapozható. A császár Álmoshoz írt levele „szövetségről” szól, amit „atyáddal kötöttünk” [ti. Lászlóval, nagybátyjával], amit „e naptól kezdve a jövőben is sértetlenül” meg akar „örizni”.¹⁰⁰ Ezen szófordulatok — *ab hac die in antea*, illetve *illibatum servare* — arra is vonatkozhatnak, hogy *ez előtt* már nem volt olyan szilárd a szövetség, ezért kell a jövőben (*omni tempore*) megerősíteni. Konstanzi Bernold szerint László találkozni akart Henrikkel — Körmendi datálása alapján¹⁰¹ — 1092 karácsonyán, amiben Welf bajor herceg megakadályozta: a „megbeszélésre”, amit korábban terveztek, „már majdnem összejöttek”.¹⁰² Györffy szerint viszont a császár mégis talált utat Lászlóhoz.¹⁰³

Segítségül hívjuk II. Orbán öt évvel később Kálmánhoz írott levelét is. Ebben a pápa megfogalmazásai — „a magyarok népei már régóta [...] üdvösségünk pásztoraikat elhagyták, idegen nyájak nyomában járnak”, illetve „országod már régen felhagyott az apostoli Szék iránti engedelmisséggel” — arra utalnak, hogy László jóval 1095 előtt tért le Róma hűségéről és csatlakozott III. Kelemenhez.¹⁰⁴ A császárhoz való „átállásra” egyedül az vonatkoztatható, hogy a „téveszme fejedelmeinek” kiszolgáltatta magát.¹⁰⁵ Olyan érzésünk van, hogy a pápa azért hangsúlyozza ennyire László elszakadását, s azért ecseteli hosszasan Kelemen vétkeit, Henrik „utálatos cselekedeteit”, hogy ezzel is kikényszerítse Kálmán hűségesküjét. Ez a kútfőnk is azt sugallja, a fordulat 1091-92-re tehető,

⁹⁷ Körmendi T.: Szent László horvátországi i.m. 472.

⁹⁸ Deér J.: A Pápaság és a normannok i.m. 91.

⁹⁹ Fraknói Vilmos: Szent László levele a montecassinoi apáthoz. (Értekezések a történeti tudományok köréből XIX.) Bp. 1901. 13.

¹⁰⁰ *fedus, quod cum patruo tuo inivimus* – DHA I. 322.; ÍF 1050–1116. 167.

¹⁰¹ Körmendi T.: Szent László horvátországi i.m. 474. 121. jegyz.

¹⁰² *quem ad colloquium pervenire prohibuit, quod idem Heinricus et rex Ungarorum condixerunt, ad quod etiam pene iam convenerunt* – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz i. m. 493.; ÍF 1050–1116. 204.

¹⁰³ Györffy Gy.: A lovagszent i.m. 560.

¹⁰⁴ *jam diu regnum tuum ad apostolice sedis obedientia desivit* – DHA I. 317–318.

¹⁰⁵ ÍF 1050–1116. 163. Thoroczkay G. ford.

de nincs semmilyen forrásunk, amely alátámasztaná, hogy *akkor* is ezen német orientáció mentén politizált László, amikor megváltozott a konstelláció. 1092, a canossai vereség, majd Orbán 1093-as Rómába való visszatérése, Konrád ellenkirállyá emelése; majd az új pápa győzelmét hirdető piacenzai zsinat után nem lett volna értelme továbbra is Henrik mellé állni vagy kitartani mellette.¹⁰⁶

Egyéb bizonyítékunk nincs. Vannak mindazonáltal olyan jelek, amelyek arra utalnak, hogy László távolodott a német szövetségtől, és puhatolózott a császárral szemben álló tábor felé is.

Ha már 1090-ben is az ellenpápa pártján állt volna László, akkor nem igazán érthető, miért jött Magyarországra az év kora nyarán Jaromír (Gebhart) prágai püspök. A *Řemysl* dinasztia tagja azért hagyta el Csehországot, mert konfliktusba került bátyjával, II. Vratislav fejedelemmel, ugyanis utóbbi megszegte a prágai püspökség — Prágai Kozma szerint — 1086-ban megújított, IV. Henrik és III. Kelemen pápa által is megerősített kiváltságlevelét.¹⁰⁷ Jaromír csalódottan látta, hogy 1088-ban Vratislav újraélesztette az olmtüzi püspöki széket és saját hívét tette meg püspöknek. A fejedelemnek is, és Jaromírnak is különösen jó kapcsolata volt a száliakkal, IV. Henrik a püspököt kancellárjának is kinevezte. Egy családi belviszály miatt azonban a császár nem akart konfrontálódni Csehországgal, s nyilván a herceggel való jó viszony megőrzését tekintette elsődlegesnek, nem hiába tette meg királlyá 1085-ben.¹⁰⁸ Különösképp számított Vratislavra, hiszen 1088-ban II. Egbert meissenai őrgróftól vereséget szenvedett. Henriknek a Birodalom keleti területein szüksége volt támaszra, 1090 elején újabb itáliai hadjáratát tervezte. Matild 1089-ben hozzáment legveszedelmesebb ellenfele fiához, II. Welf herceghez, III. Kelemen pedig egyre inkább visszaszorult Itáliában, így a legkisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy Jaromír sérelmeivel foglalkozzon. A püspök nézetünk szerint hiába is fordult volna a császárhoz. Önmagában az, hogy Lászlóhoz ment, azt mutatja, hogy úgy tekintette, Magyarország nem a bátyját támogató Henrik szövetségese. Logikus, hogy III. Kelemenhez sem volt érdemes fordulnia. Prágai Kozma ugyan csupán azt közli, hogy „Rómába akart utazni”, hogy „az egyházát ért igazságtalanságot bepanaszolja az apostoli férfinak”, „de előbb régi barátjához, Lászlóhoz [...] járult, [...] és útjához Rómába segítséget kér”.¹⁰⁹ Ebből azonban még nem tudjuk meg, melyik pápáról van szó, Kelemenről vagy Orbánról. A kutatás álláspontja nem egyértelmű.¹¹⁰ Az adott időszakban nagyon gyorsan — hónapok, sőt hetek alatt is — változott, hogy Róma mely pápa (és hívei) kezén volt. Kézenfekvő azt megvizsgálnunk, mikor ki bírta a Várost. 1089 őszén és 1090 elején II. Orbán

¹⁰⁶ *Körmendi T.*: Szent László horvátországi i.m. 464. 75. jegyz.

¹⁰⁷ Hamis. DHA I. 243–246.; ÍF 1050–1116. 282–3. Kozmánál jelenik meg, hogy egy püspökség létezik – *Györffy Gy.*: A lovagszent i.m. 556.

¹⁰⁸ *Varga G.*: Ungarn und das Reich i.m. 147.

¹⁰⁹ *Prágai Kozma*: A csehek krónikája. In: ÍF 1050–1116. 284.

¹¹⁰ Deér szerint Kelemenhez akart menni Rómába, akivel már 1089 óta összeköttetésben állott – *Deér J.*: Külpolitika i.m. 90–91.; Ezzel szemben: az ellenpápát megtagadja – *Györffy Gy.*: A lovagszent i.m. 556.

visszaszorította Kelemen pártját, és a normannok — Roger Borsa apuliai herceg és Roger szicíliai gróf — támogatásával 1089. június 28-án birtokba vette a Szentszéket. 1090 nyarán azonban már ki is szorult a Városból, igaz, Kelemen sem tudta azt teljesen az ellenőrzése alá vonni csak 1091 tavaszán.¹¹¹ Amikor Jaromír elindult, 1090 júniusának első felében, még nem tudhatta azt, hogy a hó végére Orbán kiszorul Rómából, s annak a tudatában indult útnak, hogy hónapok óta Orbán az úr Rómában. Orbánnál kereste az igényének az elismerését, s tudhatott arról is, hogy Matild grófnő házasságával az új pápa hívei erősödtek meg. Az Itálián keresztül való utazás is Matild és Orbán híveinek a területein vezetett, Kelemen ellenőrzése nagymértékben visszaszorult. Ezért az, hogy Lászlót választotta — nem csak Magyarországon keresztül utazott, hanem pénzbeli segítséget (*auxilium*) is kért, ahhoz, hogy a *reformpápa*hoz utazzon — arra utal, hogy a magyar királyról is úgy tudta, hogy *nem áll* Henrik pártján. Kétségtelenül közrejátszott ebben az is, hogy Lászlóval, azon túl, hogy „régibaráta” (*antiquus amicus*) volt, rokonság is összefűzte. Jaromír fivére, Ottó morva herceg László sógora volt: Eufémiát, I. Béla leányát vette feleségül.¹¹² Ottó is császárellenes politikát folytatott, támogatta Lászlót a mogyoródi csatában. Ha a püspök Lászlótól akart pénz kérni, nem IV. Henrik szövetségesét látta benne. Magyarországon érezhette magát biztonságban, s ha a császárral szemben nem is láthatott ellenpólust a királyban, legalább egy kiegyenlítő, semleges, közeputas álláspontot remélhetett: László nem szolgáltatta volna ki Henriknek.

1091-ben László befogadta Břetislavot, aki „nagyon viszálykodott” apjával, II. Vratislavval. A herceget a „háborúban elszántak” követték, a királyt „a mágások és a nép fegyveres sokasága”.¹¹³ Anyja, Adelheid I. András leánya volt, ezért is „ismerte fel rokonaként” a király. A császárpárti királytól menekülő herceget László nem csupán „szívesen fogadta”, hanem 2000 katonájának „lakhelyet jelölt ki”, „élelmet és természetbeni szolgáltatást” kapott. Břetislavot „a király önmagánál, a királyi udvar pompás körülményei között helyezte el”.¹¹⁴ Nehéz Lászlót a császár oldalán felvonultatni, amikor nyíltan vállalta, hogy a Vratislavot „a trónjától megfosztani” kívánó számkivetettet legitim trónkövetelőnek kijáró „táplálással” látta el. II. Břetislav 1095-ben, már cseh herceggént megpróbálta kizárni az örökösödésből unokaöccseit, Ottó morva herceg fiai, s helyükbe saját öccsét, Bořivojt ültetni. László beavatkozott unokaöccsei — Szvatopluk és

¹¹¹ *Otto Köhncke*: Wibert von Ravenna (Papst Clemens III): ein Beitrag zur Papstgeschichte. Leipzig 1888. 77. *Peter Partner*: The Papal State in the Middle Ages and the Early Renaissance. Berkeley–Los Angeles 1992. 139.

¹¹² Lásd Font Márta és Csákó Judit tanulmányát jelen kötetben.

¹¹³ *Prágai Kozma*: A csehek krónikája. In: ÍF 1050–1116. 285. Szegfű László ford.

¹¹⁴ *Prágai Kozma*: A csehek krónikája. In: ÍF 1050–1116. 286. *recognoscens cognatum suum (...) benigne suscepit (...) concessit militibus eius inhabitare locum (...) victualia et cetera nature amminicula per preceptum regis ab adiacentibus subministrabantur eis regionibus, (...) Bracizlaum cum paucis secum rex habuit in deliciis aule regalis* – Die Chronik der Böhmen von Cosmas von Prag. Hrsg. Berthold Bretholtz. (MGH SS rer. Germ. N. S. 2.) Berlin 1923. 155.; *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 137.

Ottó — érdekében.¹¹⁵ Tetten érhető a császárellenes orientáció: Břetislav apja örökségét folytatva IV. Henrik hívéül szegődött, az olmützi hercegek pedig, a hagyományos ellenzéki politikát folytatva II. Orbán pártján álltak.¹¹⁶

Csábító lehetőség lenne császárellenes megnyilvánulásként látnunk, hogy László nem adta ki IV. Henrik kérésére a nála menedéket lelő, Kijevbe utazni szándékozó feleségét, Eupraxiát (Praxedis), Vszevolod nagyfejedelem leányát.¹¹⁷ 1094-ben a konstanzi, majd a következő évben a piacenzai zsinaton Eupraxia a férje „bűnös üzelmei” miatt II. Orbán döntőbíróását kérte, aki neki adott igazat. Annak alátámasztására azonban, hogy IV. Henrik valóban tett-e lépéseket, hogy kiadattassa hitvesét, csekély forrásadat áll a rendelkezésünkre. A szakirodalomban hivatkozott kútfők közül sem az *Annales Augustani*, sem Konstanzi Bernold nem szólnak a császárné magyarországi tartózkodásáról,¹¹⁸ Reichersbergi Gerhoh — évtizedekkel később írott — *De investigatione Antichristi* című teológiai művét kivéve.¹¹⁹ Gerhoh adatáról Balanyi György 1915-ben számolt be,¹²⁰ amire később Deér és Makk is támaszkodott.¹²¹ Gerhoh elfogult, a „gonosz” császárt „természetellenes bűnökkel” igyekszik befeketíteni. Mégis, az egyik adata, miszerint Magyarországon Eupraxiának „rokonai voltak” (*parentes habebat*), meggyőző. A hercegnő Szvjatopolk kijevi nagyfejedelemnek az unokatestvére volt, akinek a fia — a Somogyvár alapításánál is jelen lévő — Jaroszláv Szvjatopolcsics volhíniai fejedelem, László veje volt. Azt nem közli Gerhoh, mikor történt Eupraxia menekülése. Piacenzában volt 1095 márciusában, tehát nem biztos, hogy még László életében Magyarországra ért. Ha van valóságalapja Gerhoh közlésének, László politikáját nehezen lehetne Orbán-ellenesnek látnunk — vagy az esemény már átnyúlt Kálmán uralkodására.

Konstanzi Bernold arról tudósít, hogy 1094-ben I. Welf bajor herceg Bertold sváb herceggel, valamint „a többi sváb főekkel kötött [...] legszilárdabb

¹¹⁵ Makk F.: Magyar külpolitika i.m. 136. Mindazonáltal a Přemyslidák belső konfliktusaiba való fegyveres beavatkozási kísérletről Csáky Judit jelen kötetben szereplő tanulmánya szerint az átvizsgált cseh forrásanyag nem tud. Lásd továbbá: *Bagi Dániel*: Szent László csehországi hadjárata a 14. századi krónikakompozíció 140. fejezetében. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok. 6–16. század.* Szerk. Pósn László – Veszprémy László. Bp. 2016. 162–170

¹¹⁶ Deér J.: Külpolitika i.m. 86.

¹¹⁷ Deér J.: Külpolitika i.m. 92. Lásd Font Márta tanulmányát jelen kötetben.

¹¹⁸ *Annales Augustani*. (MGH SS III.) *Annales, chronica et historiae aevi Saxonici*. Ed. G. H. Pertz. Hannover 1838. 134.; *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz ... i. m. 512., 519.*

¹¹⁹ Regina vero in proprio et mariti videlicet dimissi regno latendi securitatem non inveniens primo ad Ungaricum regnum, ubi quosdam parentes habebat, fuga devenit. Dumque et inde eam imperator missis nuntiis retrahere destinasset, in Ruteniam, (...) repedavit – Libelli de lite imperatorum et pontificum saculis XI. et XII. conscripti. Hrsg. Ernst Dümmler – Ernst Sackur et al. Hannover 1897. III. 324.

¹²⁰ Balanyi György: Magyar vonatkozások Gerhoh reichersbergi prépost műveiben. *Történeti Szemle* 4. (1915: 2) 181–201. 184.

¹²¹ Makk F.: Magyar külpolitika i.m. 137.

békét [...] kiterjesztette Magyarországra és Bajorországra” is.¹²² A Welfek és Zähringeni II. Bertold sváb herceg 1093-ban kötöttek császárellel szövetséget Ulmban. A „kiterjesztést” (*propagavit*) érthetjük úgy, Lászlóval szaporították táborukat. Ha László egyáltalán szóba jöhetett, nehéz őt császárpártiként látni. A sváb herceg és László között talán már az 1080-as években meglévő kapcsolatot jelentett, hogy Bertold is Rudolf király leányát, a magyar királyné húgát, Ágnest vette feleségül. Ezzel összhangban áll, s 1093-94-re helyezhető, hogy a császár fia, Konrád is a pápa oldalára akarta állítani Lászlót.¹²³ Konrád 1093-ban lázadt fel apja ellen, meg is koronázták Itália uralkodójává.¹²⁴ Nem tudunk arról, valóban megtörtént-e a kapcsolatfelvétel. II. Orbán pápa viszont hangsúlyosan utalt Konrádra a Kálmánnak írott levelében, mondván „maga a fia is elutasította a vele [IV. Henrikkel] való közösséget”.¹²⁵

A fentiek fényében árnyalni lehet Lászlónak IV. Henrikhez és II. Orbánhoz fűződő viszonyát. Úgy tűnik, Lászlónak nem volt rossz viszonya a császár ellenfeleivel. Konkrét politikai együttműködésről, az egy tervezett találkozáson kívül nem tudunk a császár és a király között. Arról sincsenek kézzelfogható adataink, hogy a király és az egyház viszonya ne lenne továbbra is barátságos — elég csak László egyházi adományait néznünk.¹²⁶ Ahogy a hivatalos egyházzal nem szakít a király, nem lesz rögvest Henrik támogatója sem. Sőt, továbbra is kapható kisebb szolgálatokra a pápa felé — maga Jaromír is így gondolhatta. II. Orbán 1091 nyarát követően — amikor újfent menekülnie kell Rómából — nem volt abban a helyzetben, hogy hűbéri jogait érvényesíttethesse Horvátország felett.¹²⁷ A pápaság az investitúra harcok közepette a Horvátországhoz fűződő érdekeit névlegesnek tarthatta, nem akart újabb konfliktust vállalni. Elképzelhető, hogy a kiélezett helyzetben Orbán úgy ítélte meg, a „kisebbik rossz”, ha Magyarországé lesz Horvátország, mint ha a császárral szövetséges Velenecé szerzi meg. Talán nem is ellenezte, nem is volt hozzá ereje. Leginkább arra törekedett, hogy jó viszont alakítson ki Bizánccal. Lehet, nem a hűbéri eskü elmaradását nehezményezte, hanem azt, hogy László veszélybe sodorja bizánci kapcsolatait.¹²⁸

¹²² *pacem (...) cum Alemanniae principibus (...) ad Ungariam propagavit* – Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz ... i. m. 510.; *Konstanzi Bertold: Krónika*. In: ÍF 1050–1116. 207.

¹²³ *Makk F.*: Magyar külpolitika i.m. 136.

¹²⁴ *Ian S. Robinson*: Henry IV of Germany 1056–1106. Cambridge 1999. 279., 286–292., 295–297., 300.

¹²⁵ *ipse etiam filius (...) ab eius se consortio sequestrarunt* – DHA I. 317–18.; ÍF 1050–1116. 164.; *Pósán László*: Németország a középkorban. Debrecen 2003. 97.

¹²⁶ *Deér J.*: Külpolitika i.m. 90–93.

¹²⁷ Körmendi szerint nem érvényesül a hűbér – *Körmendi T.*: Szent László horvátországi i.m. 478.

¹²⁸ *Alfons Becker*: Papst Urban II (1088–1099). Teil 1-3. Stuttgart–Hannover 1966–2012. Teil 2. 70–71.; *Varga G.*: Ungarn und das Reich i.m. 148.; *Neumann Tibor*: A somogyvári bencés monostor alapítása. In: PPKE műhelytanulmányok. Szerk. Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba 1999. 33–46. 45.

Tagadhatatlan, Orbán 1096-os levele negatívan festi le Lászlót, amiből arra lehet következtetni, hogy viszonyuk megromlott 1095-öt megelőzően. Lehetséges, hogy ez már arra az időszakra tehető, amikor a pápa újra megerősödik: 1093 utánra. Varga Gábor úgy vélte, László maga hajlott arra, hogy a császárral való viszonyon lazítson. A király oroszországi, lengyel és cseh politikájában nem sok hasznát vette az Itáliában időző Henriknek.¹²⁹ Györffy szerint pedig a pápával való szakítás később, a szabolcsi zsinat után következett be.¹³⁰ Egészen más pápa lesz II. Orbánból 1094 után, amikor Welf és Toszkánai Matild szinte „bezárta” Henriket Itáliába. Konrád ellenkirály elvette a pápa hívének, Roger grófnak a leányát (Konstancia/Maximilla), hűségesküt tett Rómának, Itália egyre nagyobb része pedig átállt Orbán hűségére.¹³¹ (l. Melléklet: Dinasztikus tábla.)

Éppen a császárfi normann házassága kapcsán vethetjük fel, hogy létezhet a pápán és a császáron túl másik út is. A Birodalmon túl másfajta kapcsolatokat is lehet építeni, amelyek hasznosnak bizonyulhatnak a déli irányú, adriai és balkáni terjeszkedésben. Tételezzük fel, Kálmán házasságát megelőzően már László megkezdte a puhatolózást a pápapárti Roger gróf irányában. A közeledéshez Velence jelentheti a kulcsot. 1094 után roppant mód megerősödött, néhány év alatt bekebelezte a dalmát városokat. 1097-ben Trau hűséget fogadott a Signoriának.¹³² A spalatóiak két gályával segítették Velencét.¹³³ Bizánc sem látott a szeldzsuk fenyegetés közepette más utat, mint a normannok helyett „beültetni” a városokba Velencét. Lászlót zavarta Velence terjeszkedése, „befejezetlen dolga” volt Dalmáciában.

A normann házasság előzményei

A normannokhoz való közeledésről akkor is beszélhetünk, ha adott esetben normannok ülnek Dalmáciában. A normann hercegségek és grófságok nem követtek egységes politikai orientációt, nem lehet őket egyetlen politikai egységként látni. A több száz, szinte egyenrangú hűbérurat csak sokára lehetett egy államban összekovácsolni. Guiscard Róbert sem élvezett egyöntetű hatalmat. 1085-ben a hadsereg is Roger Borsát kívánta látni a hercegi pozícióban, nem pe-

¹²⁹ Varga G.: Ungarn und das Reich i.m. 149–150.

¹³⁰ Györffy Gy.: A lovagszent i.m. 564. Thoroczkay Gábor jelen kötetbéli tanulmányában úgy véli, a gyűlés egy külpolitikai irányváltás közben érte a magyar egyházat.

¹³¹ Pósa L.: Németország i.m. 97.; Farkas Csaba: Magyar követek Szicíliában. Könyves Kálmán szicíliai házassága és Roger gróf dinasztikus politikája. In: *Magister historiae* II. Szerk. Farkas Csaba – Lados Tamás – Ribi András – Uhrin Dorottya. Bp. 2016. 35–53. 40.; Loud, G. A.: Roger II i.m. 231. Konrádra és házasságára l.: Elke Goetz: *Der Thronerbe als Rivale: König Konrad, Kaiser Heinrichs IV. älterer Sohn*. *Historisches Jahrbuch* 116. (1996) 1–49. 34–35.

¹³² CDCr I. 167. sz. 207.; Deér J.: Külpolitikai i.m. 96.; Kapitányfy I.: Hungarobyzantina i.m. 76.; Klaić, N.: Povijest Hrvata i.m. 320.; Györffy Gy.: Le relazioni bizantino-ungheresi i.m. 72.

¹³³ CDCr I. 168. sz. 208.

dig Bohémondot.¹³⁴ Az Adria partjain cirkáló kalózok vagy a Bizánc szolgálatába álló zsoldosok egyéni érdekeiket tartották szem előtt, s távol álltak a megfontolt, mérsékelten politizáló Rogertől. A szicíliai gróf II. Orbán egyik legfőbb híve volt, elismerte a pápai investitúrát, s a pápa is sokszor időzött birtokain.¹³⁵ Mindig is ellenezte Bohémond Bizánc-ellenes hadi akcióit, és soha nem ambicionálta, hogy keresztes hadjáratra megy.¹³⁶ Nem is lépett fel területiális igényekkel a keleti Mediterráneumban.¹³⁷ Hasonló békepárti állásponton volt unokaöccse, Roger Borsa is.¹³⁸ Roger gróf Borsát támogatta Bohémonddal szemben az évtizedekre nyúló testvérháborújukban.¹³⁹ Borsa is hűséges tagja volt a pápapárti erőknél.¹⁴⁰

II. Orbán Kálmánnak írott, 1096. július 27-i leveléből ismerjük, hogy a pápa, Odilo saint-gilles-i apátot küldte Magyarországra.¹⁴¹ Az apát Kálmán házasságában is közvetítőként járhatott el. Roger és a király közötti követváltásokra 1096 késő nyara és 1097 májusa között került sor. Úgy véljük, ha Odilo közbenjárt, az eltelt kilenc hónap nem elegendő egy ilyen dinasztikus házasság előkészítésére, egyrészt a nagy távolság miatt, másrészt úgy gondoljuk, egy ilyen súlyú, a magyar dinasztikus politika gyakorlatától szokatlan, távoli felek közötti frigy nem történhetett meg előzetes tárgyalások nélkül. Ismerhették egymást már korábban. A dinasztikus összeköttetésnek igen nagy politikai súlya volt, hiszen Kálmán pápapártiságát, Magyarországnak a Szentszék hűségére való visszatérését volt hivatva alátámasztani. Ilyesmit nem lehetett néhány hónap alatt „elintézni”. Mindkét fél jó előre előkészíthette a terepet.

Malaterrai Gaufréd beszámol a házasságot megelőző követségekről. A hercegnő 1097 májusában indult útnak Terminiből. Ha nem Orbán júliusi levelét vesszük kiindulópontnak, *amikortól* megindulhattak a tárgyalások, akkor sincs túl sok idő, hiszen Malaterrai Kálmánról, mint királyról szól, s ő 1095. július 29., László halála után került a trónra, igaz, az Álmossal való trónküzdelem miatt

¹³⁴ Loud, G. A.: Roger II i.m. 217. *Theotokis, G.*: The Norman Campaigns i.m. 144.; *Deér J.*: Külpolitika i.m. 85.

¹³⁵ Salvatore Fodale: Il Gran Conte e la sede apostolica. In: Ruggero il Gran Conte e l'inizio dello Stato normanno. Relazioni e comunicazioni nelle Seconde Giornate normanno-sveve (Bari, maggio 1975). Bari 1977. 25–42. 37.; G. A. Loud: The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest. Harlow 2000. 229.; *John Julius Norwich*: The Normans in the South 1016–1130. London 1967. 272–274.

¹³⁶ Makk Ferenc: The Árpáds and the Comneni. Bp. 1989. 13.

¹³⁷ Farkas Cs.: Magyar követek i.m. 50.; *Deér J.*: A Pápaság és a normannok i.m. 110–112.

¹³⁸ Hubert Houben: Roger II of Sicily. A Ruler Between East and West. Cambridge 2002. 21.; Donald Matthew: The Norman Kingdom of Sicily. Cambridge 2008. 19.

¹³⁹ Loud, G. A.: The Age of Robert i.m. 255–260.; *Deér J.*: A pápaság i.m. 100.; Matthew, D.: The Norman Kingdom i.m. 18.; Luigi Russo: Boemondo e la “prima crociata”, spunti per un riesame. In: “Unde boat mundus quanti fuerit Boamundus”. Boemondo I di Altavilla. Un normanno tra Occidente e Oriente (Canosa di Puglia, 05–09 maggio 2011). Ed. Cosimo D. Fonseca – Pasquale Ieva. Bari 2015. 122–134. 124., 132–133.

¹⁴⁰ Houben, H.: Roger II i.m. 21.; Loud, G. A.: The Age of Robert i.m. 222.

¹⁴¹ DHA I. 317–318.; ÍF 1050–1116. 162–165.

feltehetően csak 1096 tavaszától lett az ország ura. Tehát a *tényleges* tárgyalások valószínűleg csak 1096 tavaszán kezdődhettek, így egy évnél többel nem számolhatunk. Malaterrai négy követségről ír. Elsőként Kálmán küldött követeket, azután Roger velük együtt elküldte Magyarországra a saját megbízottait, akik arra kérték a királyt, indítson egy újabb küldöttséget. Amikor az újabb magyar követség megérkezett Szicíliába, a gróf még egy követséget menesztett a magyar királyhoz. Amikor a *második* szicíliai követség visszaérkezett, Roger „megállapította az időpontot, amikor elküldi [...] a leányát”.¹⁴² A négy követség kivitelezhetetlen a korabeli tengeri utazás viszonyai közepette. A mediterrán térségben a korban a kiszámíthatatlan viharok miatt késő ősztől kora tavaszig nem igazán hajóztak a part menti utazáson kívül. Itt pedig négyszer kellett átkelni az Adrián. A szárazföldi út nem merülhetett fel — ugyan Fraknói Vilmos azt feltételezte, hogy Rómán keresztül utaztak Szicíliába¹⁴³ — mivel az adott időszakban Észak-Itália még IV. Henrik ellenőrzése alatt állott. A legvalószínűbb, hogy tengeren utaztak. Arra azonban, hogy egy év alatt négyszer járják meg a Palermo és Magyarország királyi székhelyei közötti távot, nem látok reális esélyt. Mi több, Kálmánnak egyéb dolga is volt, hiszen a keresztesek ugyanabban az időben vonultak keresztül az országon. Bouillon Gottfried csak novemberben távozott, a király személyesen kísérte, mivel az előző hónapokban rossz tapasztalatokat szerzett: Amiens-i Péter, Gottschalk és Folkmar erői ellen haddal kellett fellépnie. Nem valószínű, hogy mindeközben — júniustól késő őszig — valóban tudott volna a követségekre koncentrálni. Egy Palermo és a királyi székhelyek közötti utazás becslésem szerint legalább két hónap, ha mégis nekiindultak volna télvíz idején, még több.¹⁴⁴ Ha szigorúan számolunk — de nem feltételezzük, hogy a hajózásra legkevesébé alkalmas december, január és február hónapokban is utaztak — akkor 1097 májusától 11 hónapot kell visszaszámolnunk. Ez esetben 1096 júniusában kellett elindulnia az első magyar követségnek — ekkor azonban a király a mosoni kaputól Zimonyig kíséri Remete Pétert. Úgy vélem, ahhoz, hogy 1097 májusára útnak induljon a hercegnő, nagyobb előkészületekre volt szükség. Valószínűnek tartom, hogy a kapcsolatfelvételre már László életében sor kerülhetett, esetleg magát a házasságot kezdeményezhette Kálmán. Ha Kálmán trónra jutva rögvest házastársat kért Szicíliából, akkor is nehezen lehetett volna kivitelezni, hogy 1097 májusára elinduljon. Lehetséges, hogy az rejlik Malaterrai azon tudósítása mögött, hogy Roger az első magyar követeket nem tartotta megfelelőnek — olyanokat kért, akik „némi tekintéllyel, méltósággal vagy renddel bírnak, akiknek [...] könnyebben lehet hinni”¹⁴⁵ —, hogy az *első* követeket még László küldte. Azért kellett „szavahihetőbbek”, mert

¹⁴² *Malaterrai Gaufréd*: Roger calabriai és szicíliai gróf és fivére, Robert Guiscard herceg tettei. In: ÍF 1050–1116. 201. Thoroczkay G. ford.

¹⁴³ *Fraknói V.*: Szent László levele i.m. 30.

¹⁴⁴ Farkas becslése másfél hónap – *Farkas Cs.*: Magyar követek i.m. 44.

¹⁴⁵ ut si executum quod coeperat velit, alicujus auctoritatis gradus, vel ordinis personas, quibus facilius credatur – [Gaufredus Malaterra:] *De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardis Ducis fratris eius*. Ed. Ernesto Pontieri.

időközben más került a trónra. Nem lehet véletlen, hogy a *második* követséget vezető Hartvik győri püspökről 1097 előtt, Kálmán uralkodását megelőzően nem tudunk.¹⁴⁶ Kálmán ismerhette Rogert már korábban is: erre utalhat Malaterrai azon bejegyzése, hogy akkor fordult a szicíliai grófhhoz a frigy ügyében, amikor (már) hallotta „Rogernek a hírét”.¹⁴⁷

Számolnunk kell azzal is, hogy Malaterrai időrendje nem valós. A hercegnő érkezését illetően hinnünk kell neki, mert 1097 késő tavasza előtt Kálmán nem fejezte be horvát hadjáratát, s feltehetően nem volt a kezében Tengerfehérvár, ahová leendő hitvese érkezett. Sőt, azért fogadhatta 5000 fegyveres, mert a hadjáratból maradtak vissza. Az is a feladatuk lehetett, hogy az éppen meghódított Horvátországon keresztül biztosítsák a menyasszony útját.

Somogyvár

Annak, hogy Magyarország már 1097 előtt kapcsolatba kerülhetett az Hauteville-dinasztiával, ékes bizonyítékát szolgáltatja Somogyvár. Az is elhatárolás, hogy akár Saint-Gilles apátjának, Odilónak, akár az apátság kegyurainak, a normann Rogerrel rokonságban álló, Orbán-párti a toulouse-i grófoknak is részük lehetett a kapcsolatfelvételben. Somogyvár igazolhatja, hogy nyugati, francia orientáció már László alatt is létezett.

László már az Oderisiusnak írott levél, 1091 nyara előtt felvette a kapcsolatot a Saint-Gilles-lel: a monostornak „levelében ajánlotta magát”.¹⁴⁸ További vizsgálatra szorul, mennyivel azelőtt kezdődhetett meg az érintkezés. A kutatásban többek is úgy vélekedtek, hogy az alapítás célja a pápa jóindulatának megnyerése volt.¹⁴⁹ A király szándékosan „választott” egy pápai közvetlen joghatóság alatt álló apátságot. Már az 1091-es év folyamán, a horvát hadjárat alatt készíti elő az alapítást.¹⁵⁰ Oderisiusra, mint közvetítőre számít Orbán és Saint-Gilles felé: „Szent Benedek monostorának [...] pártfogásába ajánlom magam”.¹⁵¹ Fraknoi rámutatott, hogy akár még korábban megkezdhetette a király a kapcsolat kiépítését Rómán túlmenően is a pápapárti erőkkal, és lehetséges, hogy azért fordult Oderisiushoz, mert vele és a montecassinói apátsággal a normannok, különösen Roger igen jó kapcsolatot ápolt. Fraknoi szerint elképzelhető, hogy László már évekkel 1091 előtt tárgyalt a normannokkal, Velence térhódításától tartva, s tervezett horvátországi akcióját szem előtt tartva. A

Rerum Italicarum Scriptores V. pt.1. Bologna–Città di Castello 1927–1928. 102.; *Malaterrai Gaufréd*: Roger calabriai i.m. 200.

¹⁴⁶ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. 90.

¹⁴⁷ *audens famam Siculorum gloriosi comitis Rogerii – Gaufrédus Malaterra*: De Rebus Gestis Rogerii i.m. 102.; *Uő.*: Roger calabriai i.m. 200.

¹⁴⁸ *Sancti Egidii congregationi me litteris meis commissi* – DHA I. 272.

¹⁴⁹ *Györffy Gy.*: A lovagszent i.m. 554.; *Kiss Gergely*: A somogyvári bencés apátság és francia kapcsolatai. Egyháztörténeti Szemle 2. (2000: 1) 43–61. 47.

¹⁵⁰ *Kiss G.*: A somogyvári bencés i.m. 47.

¹⁵¹ *sancti Benedicti conuentui (...) commendo* – DHA I. 272.

tengerpart meghódításában — ami, láttuk, László szívügye volt, hiszen 1091-ben további terveket szőtt — a potenciális ellenfél, Velence hátában jól jöhetett egy, az Adriai-tengeren is bizonyított, s Dalmáciában is tapasztalatot szerzett erő. Akár egy házasság is szóba jöhetett. Talán megkérte Roger egy leányának a kezét valamely unokaöccse számára.¹⁵² A szövetségesre a normann grófnak is szüksége volt: Roger és unokaöccse, Roger Borsa véget nem érő harcot vívott Bohémondal és Capuai Jordánnal Guiscard örökségéért.

László Oderisiusnak azt írja, ügyében követet vár vissza a pápától: a „követ útján, akit a pápa küld majd hozzám, írad meg, mit [...] szándékozol tenni”.¹⁵³ A pápához Sorinus milest és egy káplánt küld. Az apáttól azt kéri, hogy *legalább* a pápától Magyarországra küldendő követ útján írjon neki. Miért ne üzenhetne a visszatérő Sorinusszal és a káplánnal? Tudja esetleg előre, hogy követei *később* fognak hazatérni? Arra is utalhat a „legalább” (*saltem*), hogy a pápa követe hamarabb fog útnak indulni. S ezt miből gondolja László? Valószínűleg abból, hogy ő tudja, Sorinus maradni fog tovább Rómában, vagy van valamilyen más megbízatása is: tovább mehet akár a szicíliai grófhhoz is. A levél által sugallt időrend alapján feltehetjük, hogy László követeinek más, huzamosabb időt igénylő feladataik is voltak. A király magától Oderisiustól is vár követeket: „a tieid közül egyeseket el fogsz küldeni hozzám”.¹⁵⁴ A bencés követektől egyrészt Szent Benedek ereklyéiből remél kapni, másfelől lehet, hogy beszámolnak majd Oderisius egyéb, a király számára teljesítendő megbízatásáról is. Ha a pápapárti normannok felé közvetít az apát, jogosan tudatosítja vele a király, hogy az övé Szlavónia és Moesia, valamint az újonnan megszerzett területeken „a mi embe-reink”, a Benedek-rendnek adományokat „akarnak felajánlani”;¹⁵⁵ s ha az apát követe megérkezik, a király újabb adományokat ad majd.¹⁵⁶ Lehetséges, hogy bőkezűségével — ahogyan igen sok javadalmat adott Szent Egyed apátjának¹⁵⁷ — a pápai udvarra is akart hatni.¹⁵⁸

Az, hogy a király nem tud Montecassinóba ajándékot küldeni, „gonosz emberek támasztotta akadályok” és „a földeteken levő zavaros viszonyok miatt”, III. Kelemen Itália nagy részét ellenőrzésük alatt tartó híveire vonatkozhat.¹⁵⁹ Érződik a sorok mögött a császárellenes él. Ha az László szándéka, hogy a pápát

¹⁵² *Fraknoi V.*: Szent László levele i.m. 11.

¹⁵³ per legatum, quem papa mihi mittet – DHA I. 272.; ÍF 1050–1116. 144.

¹⁵⁴ credo te quosdam de tuis, quibus placita nostra suggeremus ad me missurum, quod exspecto – DHA I. 272.

¹⁵⁵ in Ungaria et Messia et Sclavonia vestro loco nostri homines offerre voluerint – uo.

¹⁵⁶ quod sit tibi imago futuri beneficii, si quandoque me per legatos tuos exquisiveris – uo.; s ez legyen számodra a jövőbeli adomány példaképe, ha majd követeid útján megkeresel engem – ÍF 1050–1116. 144. Makk F. ford.

¹⁵⁷ Scias etiam me sancti Egidii abbati plurima in terre Ungarie prestitisse beneficia – DHA I. 272.

¹⁵⁸ *Levárdy Ferenc*: A somogyvári Szent Egyed apátság XIII. századi kerengőjének építése. In: Szent László és Somogyvár, 253–286. 257.

¹⁵⁹ ÍF 1050–1116. 144.

rávegye Horvátország elfoglalásának elfogadására, jó választás, ha Montecassino, a Benedek-rend, a normannok és Saint-Gilles útján akar rá hatni. A király tudatában lehetett annak, hogy ebben az időben a pápa — 1090 nyara óta Rómából kiszorulva — főként Roger és Roger Borsa vendégszeretetét élvezte.¹⁶⁰ 1091 őszén Sorinus és László káplánja *nem* Rómába mentek, hanem kifejezetten Orbánhoz, aki Capua és Benevento térségében tartózkodott. Rómában csak III. Kelemen találták volna. A pápa a somogyvári adományról legkésőbb november 17-én, a latiumi Alatriban értesült, ekkor meg is erősítette Saint-Gilles javait.¹⁶¹ (Sorinust Fraknoi, a *Sorinnes* helynévre alapozva francia származásúnak tartja, de ezt nem érezzük kellően megalapozottnak.¹⁶²)

Vélhetően Oderisius, Roger és Odilo mellett Toulouse grófjaira, Saint-Gilles korábbi kegyuraira is számított a király közvetítőként, akik bensőséges viszonyt ápoltak Orbánnal — már azóta, hogy Cluny apátja lett.¹⁶³ (Külön tanulmányban tekintem át, hogy IV. Vilmos, Toulouse grófja 1093-ban járt-e Lászlónál.¹⁶⁴) Egy szoros, rokoni kapcsolatokkal körülbástyázott szövetségi rendszernek lesz tagja Kálmán. Roger leányai képezik az összekötő kapcsot: ahogy Konrád császárfi is azzal tett hitet Orbán mellett, hogy feleségül vette Roger leányát, úgy Vilmos fivére, Rajmund pedig egy másikat, Matildát.¹⁶⁵ (Korábban is a Hauteville-házból választott hitvest: Fressendát, Guiscard hűgát.¹⁶⁶ [l. Melléklet: Dinasztikus tábla.]) A szintén Orbán-párti I. Fülöp francia király Roger egy további leányát, Emmát jegyezte el.¹⁶⁷ Toulouse-nak a normann házasság erőt biztosított, Saint-Gilles pedig — lévén a compostelai zarándokút egyik megállóhelye — tekintélyt adott neki, mi több, Rajmund a keresztes hadjárat egyik „apostola” lesz.¹⁶⁸ IV. Rajmund Orbán egyik legfőbb híve volt, sokszor fogadta birtokain, s a szentatya a saint-gilles-i monostorban is sokat időzött, 1095-ben Clermontba is innen indult.¹⁶⁹ 1096-ban ő szentelte fel a monostor Szent Egyed oltárát.¹⁷⁰

¹⁶⁰ G. A. Loud: *The Latin Church in Norman Italy*. Cambridge 2007. 143.; Becker: Papst Urban II i.m. 66–67.; Hubert Houben: Urbano II e i Normanni. In: *Uő.*: Il mezzogiorno normanno-svevo. Monasteri e castelli, ebrei e musulmani. Napoli 1996. 115–143.

¹⁶¹ DHA I. 275.

¹⁶² Fraknoi V.: Szent László levele i.m. 10.

¹⁶³ Fraknoi V.: Szent László levele i.m. 29.; Baumgarten Ferenc: A saint-gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal. *Századok* 40. (1906) 389–411. 407–409.

¹⁶⁴ Bárány Attila: Nyugati követek Bodroiban – Wyllermus, a francia király *fratere*. (megjelenés alatt)

¹⁶⁵ Farkas Cs.: Magyar követek i.m. 38.; Pierre Aubé: *Les empires normands d'Orient*. Paris 2006. 98.

¹⁶⁶ Loud, G. A.: Roger II i.m. 199.

¹⁶⁷ Aubé, P.: *Les empires normands* i.m. 98.

¹⁶⁸ A gróf Odilo révén válik a keresztes hadjárat vezetőjévé – Kiss G.: A somogyvári bencés i.m. 48. 28. jegyz.

¹⁶⁹ A pápa több időt tölt el Saint-Gilles-ben, mint általában a monostorok többségében – uo.

¹⁷⁰ Kiss G.: A somogyvári bencés i.m. 50.

Saint-Gilles-i Rajmund azért is közvetíthetett a házasságban, mert 1096 őszén maga is a térségben járt, ugyanis a szárazföldön, az Adria partján volt a Szentföldre.¹⁷¹ A partvidéket kihaltak találta, élelmezési gondjai voltak, mindazonáltal az év tavasza óta már magyar kézben lévő Horvátországon — Tengerfehérvárott már kora nyár óta magyar ispánról tudunk — keresztül egy levélváltás a magyar királlyal elképzelhetőnek tűnik.¹⁷²

Az alapítás előkészítése azért is indulhatott meg korábban, mert a valószínű dátum — Szent Egyed napja — előtt Magyarországra kellett érkeznie Odilónak és a saint-gilles-i küldöttség tagjainak, valamint Teuzo legátusnak. Legkevesebb 4-5 héttel megelőzően útnak kellett indulniuk, Teuzót pedig még korábban meg kellett bízni a pápának. Lehetséges, hogy Orbán már az előtt tudott László alapítási szándékáról, hogy a király megindult volna Horvátország ellen. Egy ilyen nagyszabású esemény, egy nemzetközi vendégsereglet fogadásának előkészítése időt vett igénybe. Meg kellett előznie Orbánhoz és Saint-Gilles-be küldött leveleknek, illetve az apáttól és a pápától is érkeznie kellett üzenetnek László számára, 1090-ben, vagy előbb. Teuzo személye jelzi, a pápa igen fontosnak tartotta a megbízatást. San Giovanni e Paolo kardinálisa, a gregorián reform erős embere, a Szentszék befolyásos alakja II. Orbán belső köréhez tartozott. 1095-ben elkísérte Saint-Gilles-be, és Le Puy püspökével és a toulouse-i gróffal együtt szervezte a keresztes hadat.¹⁷³ Teuzo és Odilo — és a nem csekély számú francia küldöttség — súlyát mutatja, hogy a király felvonultatta előttük az Árpád-ház hercegeit, Lampertet és Dávidot, a veszprémi püspököt és a későbbi esztergomi érseket, a pannonhalmi apátot, valamint Jaroszláv volhíniai fejedelmet.¹⁷⁴ Elképzelhető, hogy az egyházi pályára készülő Kálmán is találkozott Odilóval, ezért szól úgy Orbán 1096-ban, hogy a saint-gilles-i apát ismeri: „jelentette [...] Odilo [...] hogy] Személyed [...] az egyházi írásokban is kiművelt”.¹⁷⁵

Az apátság régészeti-művészettörténeti feltárása alapján feltehető, hogy állhatott valamilyen egyház, vagy egyházi funkciók ellátására szolgáló épület

¹⁷¹ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet történelme i.m. I. 591.; Font Márta: *Koloman the Learned, King of Hungary*. Szeged 2001. 68.

¹⁷² [*Petrus Tudebodus*:] *Historia de Hierosolymitano Itinere*. Ed. J. H. Hill – L. L. Hill. Philadelphia 1974. 27. *Raymond d'Aguilers: Le 'Liber' de Raymond d'Aguilers*. Ed. J. H. Hill – L. L. Hill. Paris 1969. 36–37.

¹⁷³ *Kiss Gergely*: „Teuzo sancte Romane Ecclesie legatus, Teuzo cardinalis”. (Adalékok az I. László-kori pápai-magyar kapcsolatok történetéhez). In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged 2000. 265–276.

¹⁷⁴ Feljegyzés a somogyvári apátság alapításáról. In: ÍF 1050–1116. 135–140.; *Fügedi Erik*: Somogyvár francia monostora. In: Szent László és Somogyvár, 55–63. 57. Jelen kötetben Thoroczkay Gábor tanulmányában rámutat, Dávid herceg is dotálhatta a franciaországi monostort, hiszen az ő temetését is feljegyezték Saint-Gilles halottaskönyvébe.

¹⁷⁵ *Retulit enim nobis (...) Odilo (...) strenuitatem vestram (...) industrias scripturis (...) ecclesiasticis eruditam* – DHA I. 317.; ÍF 1050–1116. 162.

már 1091 előtt. A felszentelés az építkezést követte.¹⁷⁶ Marosi Ernő lehetségesnek tartja az 1091 előtti és utáni építést, Levárdy Ferenc a 11. század utolsó harmadára, Magyar Kálmán 1077 utánra, Bakay Kornél pedig éremleletek alapján 1070–80 közé teszi annak kezdetét.¹⁷⁷ (Tóth Melinda viszont nem tartja valószínűnek 1091 előtt.¹⁷⁸) Az építkezés akár 6–8 éves előkészítést is igényelt. A betelepülést megelőzően meg kellett indulnia a kivitelezés technikai előkészítésének.¹⁷⁹ Elképzelhető, hogy évekkel az alapítás előtt elszánta magát a király a monostoralapításra, s talán azt is eltökélte, hogy francia szerzetesekkel népesíti be. E célból már az 1080-as években felvehette a kapcsolatot Saint-Gilles-lel. Közel áll hozzánk Neumann Tibor álláspontja, aki mindezt 1085 utánra valószínűsíti, azzal indokolva, hogy sok időbe telt a többszöri levélváltás.¹⁸⁰

Anonymus Gallus tudósít róla, hogy Władysław Herman lengyel fejedelem — mivel nem született gyermeke — 1085-ben felvette a kapcsolatot a saint-gilles-i apátsággal, annak védőszentjéhez fohászkodva adományt tett.¹⁸¹ A gyermektelenségtől szenvedő Judit I. András unokája volt. László minderről bizonyára magától a fejedelmi pártól értesülhetett.¹⁸² Mieszko, II. Merész Bolesław fia Lászlónál lelt menedékre, és a királynak valószínűleg része volt abban, hogy 1086-ban — lehetséges, hogy a saint-gilles-i adománnyal párhuzamosan — Władysław Herman visszafogadta. 1085-ben — lehet, éppen László Saint-Gilles-lel való kezdeti puhatolódzásával párhuzamosan — Władysław gyermeke megfogant, és 1086. augusztus 20-án megszületett.

Az is összekapcsolja Władysław Hermant és Lászlót, hogy a herceg éppen Odilo apáthoz fordul. Igaz, a Gallus által közölt levélben csak az „O” monogram szerepel, ugyanabban az időpontban hivatalosan pedig még Benedek volt az apát, de az újabb kutatások igazolták, hogy Odilo korábban vehette kézbe az irányítást.¹⁸³ Az apátságot később is szoros kapocs fűzte a Piastokhoz: a dinasztia tagjainak haláláról Saint-Gilles-ben külön halotti misével emlékeztek

¹⁷⁶ Neumann T.: A somogyvári bencés i.m. 34.

¹⁷⁷ Marosi Ernő: Magyarországi művészet Szent László korában. In: *Athleta patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. Mezey László. Bp. 1980. 205–221.; *Levárdy Ferenc*: A somogyvári apátság román maradványai. Művészettörténeti Értesítő 17. (1968) 165–188. 170.; *Bakay Kornél*: Somogyvár. Bencés monostor maradványai. Bp. 1985. 6.; *Uő.*: Szent László király somogyvári apátsága. Bp. 2008. 45.; *Magyar Kálmán*: Somogyvár és Saint-Gilles régészeti emlékei. (Különös tekintettel a somogyi Árpád-kori francia-magyar kapcsolatokra). In: Szent László és Somogyvár, 155–220. 170.

¹⁷⁸ Tóth Melinda: A somogyvári bencés apátság és temploma az Árpád-korban. In: Szent László és Somogyvár, 221–252. 225.

¹⁷⁹ Levárdy F.: A somogyvári Szent Egyed apátság i.m. 265.

¹⁸⁰ Neumann T.: A somogyvári bencés i.m. 43.

¹⁸¹ Gall *Névtelen*: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei. Ford., bev., jegyz. Bagi Dániel. Bp. 2007. (a továbbiakban Gallus) 151.; *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag* i.m. 134.

¹⁸² Füßy Tamás: A Szent Egyedről nevezett somogyvári bencés apátság történetéhez. *Katholikus Szemle* 16. (1902) 50–59., 116–133. 119.

¹⁸³ Gallus: A lengyel fejedelmek i.m. 151.

meg. Judit, sőt, László is szerepel a *Necrologiumban*.¹⁸⁴ Nem véletlen, hogy III. Boleslaw későbbi magyarországi látogatása során felkereste Somogyvárat.¹⁸⁵ Franciaországban is számon tartották a kapcsolatot: a 12. század közepén, Szent Egyed Petrus Guillelmus által írásba foglalt csodáiban már szerepel III. Boleslaw születése.¹⁸⁶

Az alapítás mögött hasonló motívumokat figyelhetünk meg. Lászlónak sem született fia. Leánya, Piroska is csak 1088-ban látta meg a napvilágot. Házassága 10 évig gyermektelen volt.¹⁸⁷ (Első leánya egy korábbi házasságából született.¹⁸⁸) A királyné 1090-ben meghalt, tehát ez előtt volt a kapcsolatfelvétel.¹⁸⁹ Másfelől Władysław Hermannál is felmerült, hogy azért fordult Szent Egyedhez, mert ő bocsáthatja meg az uralkodók vétkeit. A bűnökért azzal kell vezekelniük, hogy elmarad a gyermekáldás.¹⁹⁰ Władysław Herman vétke az, hogy 1079-ben elűzte II. Boleslawot, aki számkivettként halt meg; fiát, Mieszkót pedig „még reggel veszejtik el” ellenfelei.¹⁹¹ László is bűnei miatt kérheti Egyed közbenjárását: a Salamonnal való torzsalkodás, a koronázott király eltávolítása rejtőzhet amögött: „bűnös vagyok, [...] a földi hatalom ügyét nagyon súlyos vétkek nélkül nem lehetséges előmozdítani”.¹⁹²

Egyes nézetek szerint László Saint-Gilles-lel való korábbi kapcsolatát igazolhatja Somogyvár Clunyhez való kötődése is, mivel a Szent Péter és Pál partrocinium magára Clunyre utal.¹⁹³ Van olyan nézet, mely szerint László anyai nagyapja, Piast Kázmér herceg Clunyben volt szerzetes, s rajta keresztül kerülhetett kapcsolatba a király a monostorral.¹⁹⁴ Lászlónak azonban nem volt

¹⁸⁴ Kiss G.: A somogyvári bencés i.m. 53.

¹⁸⁵ Neumann T.: A somogyvári bencés i.m. 42.; Fügedi E.: Somogyvár francia i.m. 57.; Magyar Kálmán: Somogyvár Magyarország virágzó Árpád-kori központja (Források a XI–XIV. századból). In: Szent László és Somogyvár, 11–55. 39. Kifejezetten Szent Egyed miatt jöhetett, s nem pedig azért, mert László Somogyvározt nyugodott volna. *Solymosi László*: Szent László király somogyvári sírjának legendája. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. Bp. 2011. 126–127., 141–142. Lásd: Bagi Dániel tanulmányát jelent kötetben.

¹⁸⁶ Bagi Dániel: Gallus Anonymus és Magyarország. A geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történelemszemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin történetírásának tükrében. Bp. 2005. 156.

¹⁸⁷ Kiss G.: A somogyvári bencés i.m. 56.

¹⁸⁸ Kiss G.: A somogyvári bencés i.m. 55. 50 jegyz.; Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 186.

¹⁸⁹ Uzsoki A.: Szent László hitvese i.m. 151.; Neumann 1085-re teszi – A somogyvári bencés i.m. 42–43.

¹⁹⁰ Neumann T.: A somogyvári bencés i.m. 41. Lásd jelen kötetben Bagi Dániel és Thoroczkay Gábor tanulmányát.

¹⁹¹ Bagi D.: Gallus Anonymus i.m. 163.

¹⁹² ÍF 1050–1116. 143.

¹⁹³ Magyar K.: Somogyvár és Saint-Gilles i.m. 165.; Neumann T.: A somogyvári bencés i.m. 36.; Füßy, T.: A Szent Egyedről nevezett i.m. 119.

¹⁹⁴ Neumann T.: A somogyvári bencés i.m. 44.

Kázmér nevű nagyapja.¹⁹⁵ A kérdéses Kázmér, László anyjának, Richezának a fivére lehet, akiről nem tudjuk, hogy valóban Clunyben volt-e.¹⁹⁶ Önmagában a Péter és Pál patrocínium nem igazolja, hogy Clunynek része lett volna az alapításban.¹⁹⁷

Valószínűnek tűnik, hogy László és Saint-Gilles apátságának a tárgyalásai már jóval 1090 előtt megindultak, lehetséges, már 1085 és 1090 között. Az erős kötődést támasztja alá az is, hogy a kolostorban évente megemlékeztek a magyar uralkodó – valamint az Árpád-házi Dávid herceg – temetése napjáról.¹⁹⁸ A király ereklýeket kérhetett, az imaközösségbe ajánlotta magát, s francia szerzeteseket hívott be.¹⁹⁹ A gyermekáldáson kívül az a politikai motívum is megfigyelhető, hogy közeledni kívánt a pápaság felé, ezért „keresett” a Szentszék oltalma alatt álló nullius apátságot.

Összegzés

Az investitúra háborúk mellett Európa másik fő játszmája zajlott a Balkánon egy „újonnan jött” szereplő és a tradicionális hatalom, Bizánc között. Ahhoz, hogy László politikáját teljességében meg tudjuk ítélni, szükséges látni, milyen helyet foglalt el ebben a diplomáciai konstellációban. Másfelől, Európa fő koordináta-rendszerében a szereplők helyét a császárhoz és a pápához fűződő viszony jelölte ki, e nélkül mind László bizánci, mind dalmáciai politikáját nehéz értékelni. Ezen kapcsolatok tükrében árnyalni lehet a király 1091-es fordulatát is. A korábbi nézetek talán túlságosan is fekete-fehéren ítélték meg a király álláspontját, mondván László nem ismerte el a pápa igényét Horvátországra, ezért III. Kelemen obedienciájára tért. Úgy látjuk, egyrészt nem teljesen biztos, hogy ilyen radikális fordulatra került sor, másrészt, ha el is távolodott a király a pápaságtól, nem tudjuk, pontosan mikor, s milyen mértékben közeledett IV. Henrik felé. Ahogy az egyházzal sem szakított nyomban a király, nem lett rögvest Henrik támogatója sem. A nyugati pápai párttal, s magával II. Orbánnal való kapcsolatot támaszthatja alá, hogy akár évekkel 1091 előtt elszánhatta magát a király, hogy monostort alapít Somogyvárott, s már az 1080-as években felvette a kapcsolatot a saint-gilles-i apátsággal. Amögött, hogy a király közeledni kívánt a pápaság felé, több politikai motívum is megfigyelhető, s nem csupán a horvátországi hódítás elismertetése. A pápaság a Horvátországhoz fűződő érdekei okán nem akart újabb konfliktust vállalni. Elképzelhető, II. Orbán kevésbé látta a

¹⁹⁵ Kiss G.: A somogyvári bencés i.m. 53.

¹⁹⁶ Bagi D.: Gallus Anonymus i.m. 137. 188. jegyz.

¹⁹⁷ Kiss G.: A somogyvári bencés i.m. 55.

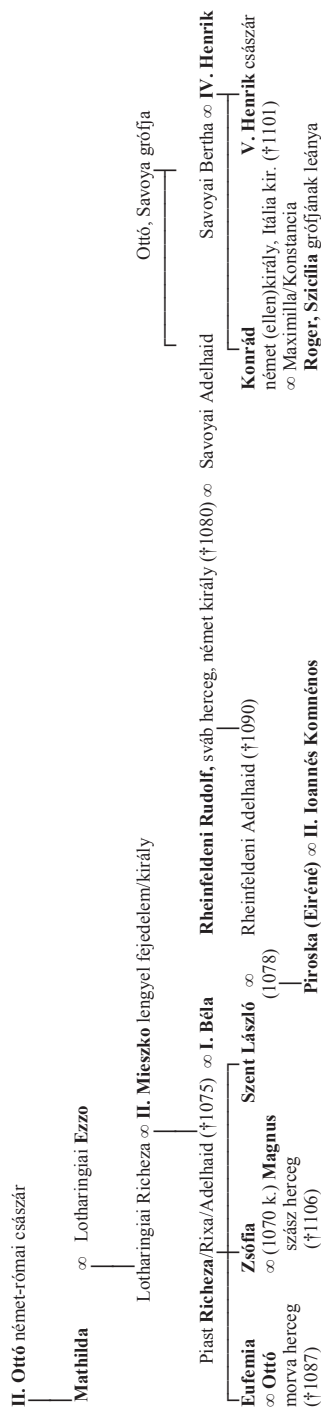
¹⁹⁸ A 12. század elején készült obituarium feljegyezte Szent László temetése napját (július 29.). *Solymosi László*: Egy tévedés nyomában. (Szent László király somogyvári temetésének legendája). In: Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. Szerk. Illés Pál Attila – Juhász-Laczik Albin. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák 7.) Piliscsaba 2012. I. 151–171.

¹⁹⁹ Neumann T.: A somogyvári bencés i.m. 45.

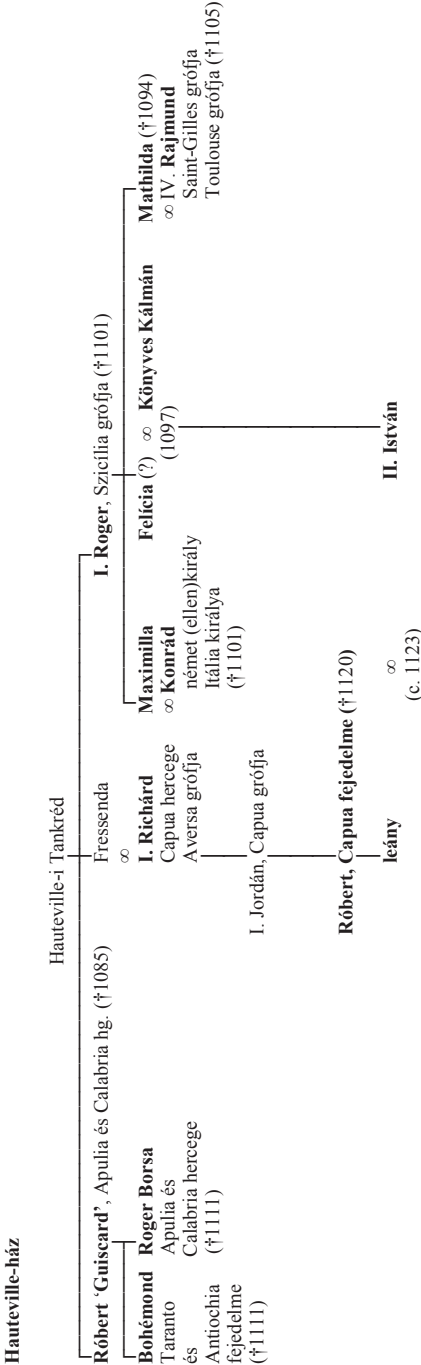
magyar térhódítást fenyegetőnek, mint a császárral szövetséges Velence adriai előretörését. Nem biztos, hogy Orbán ebben a helyzetben hűbéri esküt követelt volna. Feltehető, hogy az adott helyzetben — 1094-ig nincs szilárdan a kezében Róma — László szövetségét, vagy akár középutas semlegességét értékesnek találta, s amikor stabilizálta hatalmát Itáliában, megromlott a viszonya a császár felé sem teljesen ellenséges Magyarországgal. Lehetséges, hogy a Kálmán-kori normann és francia kontaktusokat — Montecassino, Toulouse grófjai vagy II. Orbán közvetítésével — László uralkodása alatt kezdeményezték. A közeledésben Velence adriai térnyerése játszhatott szerepet, amellyel László dalmáciai tervei szükségszerűen összeütközésbe kerültek. A dalmáciai tervek kijelölték a Magyar Királyság pozícióját: Velencével szemben a pápapárti normannok bizonyultak hasznosnak. Ugyanakkor nem szabad a dél-itáliai normannokat általánosítva egységes hatalmi centrumként látnunk. Néhány év múltán változik a konstelláció, 1108-ban Kálmánt Bizánc és Velence oldalán találjuk a Birodalom ellen aspiráló Bohémondal szemben, igaz, a stabilan pápapárti normannok most sem támogatják Antiochia urát.²⁰⁰

²⁰⁰ *Bárány Attila: Hongrie et les Normands de l'Italie du Sud à la fin du 11e et dans la première moitié du 12e siècle. "Men anei en Ongria". Relations franco-hongroises au Moyen Âge II.* Sous la direction de Attila Györkös – Gergely Kiss. (Memoria Hungariae 4) Debrecen 2017. 25–72.

Az Árpád-ház német kapcsolatai a 11. század második felében

Az Árpád-ház normann kapcsolatai a 11–12. században

Pósán László

IDŐJÁRÁSI VISZONYOK, ÉHÍNSÉGEK ÉS JÁRVÁNYOK A 11. SZÁZADBAN ÉS A 12. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Az utolsó jégkorszak végét (kb. i.e. 10000) követően az éghajlat többször változott Európában, ami komoly hatással volt a történelem alakulására is. A római birodalom expanzióját például nagymértékben elősegítette az a körülmény, hogy i.e. 300 körül egy meleg periódus kezdődött, ami közel 500 évig tartott. Ebben az időszakban jelentősen visszahúzódtak a gleccserek, járhatóak voltak az Alpokon átvezető utak, így a római hadsereg itt akadálytalanul és folyamatosan tudott közlekedni. A 3. századtól viszont egy lehűlési periódus következett, ami a 6. század közepén, második felében és a 7. században érte el csúcspontját. A nehezebbé vált életfeltételek miatt nem véletlen, hogy ez volt a népvándorlás és az arab hódítás időszaka.

A 9. századtól ismét egy meleg periódus kezdődött, amit a klímakutatók a 13. század közepéig, végéig, azaz a virágzó középkor idejére datálnak, és középkori „klíma optimumnak”, vagy „középkori meleg időszaknak” neveznek. Ezekben az évszázadokban gyakoribbá váltak a meleg és száraz nyarak. A felmelegedés mértéke 1–2 °C-kal meghaladta az 1931–1960 közötti években mért átlaghőmérsékletet, az észak-európai és észak-atlanti térségekben pedig akár 3–4 °C-kal is melegebb volt az időjárás. A gleccserek Európában, Észak-Amerikában, Ázsiában ismét sokkal rövidebbek lettek, az Izland és Grönland közötti tengerről eltűnt az úszó jég, és Grönlandon olyan földrétegekből ástak ki sírokat, amelyek a 20. század végén még állandóan fagyott réteget jelentettek. Grönland jelentős része ekkor jégmentes, és valóban zöld volt.¹ A virágzó középkori meleg periódusban a Dél-kínai-tenger térségében és Kelet-Ázsiában is melegebb volt, mint napjainkban, pedig a légkör széndioxid tartalma minden bizonnyal alacsonyabb lehetett, mint manapság.² A magasabb átlaghőmérsékletnek köszönhetően megnőtt a kultúrnövények termeléséhez szükséges tenyészidő, így az északabbra

¹ *Hubert Horace Lamb*: The Early Medieval Warm Epoch and Its Sequel. *Paleogeography, Paleoclimatology, Paleoecology* 1. (1965) 13–37.; *Jean M. Grove – Roy Switsur*: Glacial Geological Evidence for the Medieval Warm Period. *Climatic Change* 26. (1994) 143–149.; *Karl-Heinz Ludwig*: Eine kurze Geschichte des Klimas. Von der Entstehung der Erde bis heute. München 2006. 116–125.; *Wolfgang Behringer*: A klíma kultúrtörténete a jégkorszaktól a globális felmelegedésig. Bp. 2010. 101–103.

² *Hong Jan*: A composite sea surface temperature record of the northern South China Sea for the past 2500 years: A unique look into seasonality and seasonal climate changes during warm and cold periods. *Earth-Science Reviews* 141. (2015) 2. sz. 122–135.

illetve a magasabb tengerszint feletti területeken is lehetővé vált a földművelés. Angliában és Skóciában ekkoriban olyan területeken is termeltek gabonát, ahol ez később, a 14. századdal kezdődő ún. „kis jégkorszakban” már lehetetlenné vált.³ A gabonatermelés északi kiterjedése legjobban Skandináviába igazolható: Norvégiában egészen a 70. szélességi fokig termeltek árpát, Közép-Norvégiában pedig Trondheim vidékén még búzatermelésre is alkalmas volt a klíma, és Izlandon is tudtak ekkor gabonát termelni.⁴ Azt, hogy milyen mértékű volt a középkori meleg periódusban az átlaghőmérséklet emelkedése, legjobban a szőlőtermelés földrajzi kiterjedése jelzi. A szőlő esetében ugyanis igen nagy szerepe van a klímának és az időjárásnak. A gabonatermeléshez hasonlóan a középkori klíma optimum időszakában a szőlőművelés is jóval nagyobb területekre terjedt ki, mint korábban vagy manapság. Németországban nem csak a Majna, Rajna és Mosel folyók vidékén termesztettek szőlőt (de a mai szőlőhegyeknél 200 méterrel magasabban is), hanem ettől jóval északabbra, a Balti-tenger déli partvidékén (Holstein, Mecklenburg, Pomeránia, Kelet-Poroszország), Angliában, sőt Skócia és Skandinávia déli részein is. Ez csak olyan kedvező klimatikus viszonyokkal magyarázható, amikor ritkák voltak a tavaszi éjszakai fagyok, a nyári és kora őszi napsugárzás mennyisége pedig elég jelentős volt ahhoz, hogy a szőlő beérjen.⁵ Ehhez a nyári átlaghőmérsékletnek Angliában 0,7–1 °C-kal, Közép-Európában pedig 1–1,4 °C-kal kellett magasabbnak lennie, mint ma.⁶ A mainál melegebb időjárás tette lehetővé, hogy a vikingek megtelepedjenek az észak-atlanti szigeteken, és Európában is egyre több földet vonjanak művelés alá. A termelés növekedésével összefüggésben egyre jobban kiszélesedett a településhálózat és gyarapodott a népesség.⁷ A termelésnövekedés, népességgyarapodás és új földek művelés alá vonása nem csak Európát jellemezte, hanem hasonló folyamatok voltak a Távol-Keleten is. A 10–11. században például a kínaiak jelentős számban települtek északra, Mandzsúriába.⁸ A felmelegedés és gleccserolvadás

³ *Hubert Horace Lamb: Climate, History and the Modern World.* London 1982. 296–297.; *Harald Müller: Mittelalter.* Berlin 2015. 61.

⁴ *Behringer, W.: A klíma kultúrtörténete* i. m. 106.; *Lamb, H. H.: Climate, History and the Modern World* i. m. 196.; *Rüdiger Glaser: Klimageschichte Mitteleuropas 1000 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen.* Darmstadt 2001. 21–27.

⁵ *Wilfried Weber: Die Entwicklung der nördlichen Weinbaugrenzen in Europa.* Trier 1980. 15–24.; *Hubert Horace Lamb: Klima und Kulturgeschichte: der Einfluss des Wetters auf den Gang der Geschichte.* Reinbeck bei Hamburg 1989. 198–199.

⁶ *Dirk Meier: Entwicklung von Klima, Natur und Umwelt im hohen und späten Mittelalter zwischen Klimaoptimum und Kleiner Eiszeit.* In: *Adel und Bauern in der Gesellschaft des Mittelalters. Internationales Kolloquium zum 65. Geburtstag von Werner Rösener.* Hrsg. Carola Fey – Steffen Krieb (Studien und Texte zur Geistes- und Sozialgeschichte des Mittelalters 6.) Korb 2012. 17.

⁷ *Müller, H.: Mittelalter* i. m. 61.; *Werner Rösener: Agrarwirtschaft, Agrarverfassung und ländliche Gesellschaft im Mittelalter.* München 1992. 17.

⁸ *Angela Schottenhammer: China.* In: *Migrationen im Mittelalter. Ein Handbuch.* Hrsg. Michael Borgolte. Berlin 2014. 53.

következtében megemelkedett a tengerszint, így Északnyugat-Európa partvidékén, az Északi-tengernél a földek védelmére megkezdődtek a gátépítések.⁹

A virágzó középkort — mint a meleg időszakokat általában — nagyobb csapadékmennyiség jellemezte, a hőmérséklet alakulásában pedig jelentős évszaksbeli különbségek mutatkoztak. A telek inkább hidegek voltak, nem ritkán kifejezetten zordak, viszont a vegetáció számára oly fontos tavaszi átlaghőmérséklet akár 2-3 °C-kal is meghaladta az 1891 és 1960 közötti időszak átlaghőmérsékletét. A nyarak többnyire forrók és szárazak voltak.¹⁰ Ugyanakkor olyan szélsőséges, extrémnek mondható időjárási események is gyakran előfordultak, amelyek ma szinte elképzelhetetlenek. Különösen meglepő, hogy a ma melegnek és száraznak ismert közel-keleti és mediterrán térségekben a 11. században egészen zord telek is voltak. Ibn al-Jawzī arab krónikás beszámolója szerint például Mezopotámiát 1007-ben igen hideg időjárás jellemezte.¹¹ 1009-ben Dél-Itáliában volt kemény tél.¹² 1010–1011 telén Konstantinápolynál befagyott a Boszporusz, Mezopotámiában a Tigrisen, Egyiptomban pedig a Níluson jégtablák jelentek meg.¹³ A már említett arab krónikás, Ibn al-Jawzī arról emlékezett meg, hogy az 1026–1027. évi tél különösen zord volt Mezopotámiában: „*Ebben az évben novembertől januárig olyan tél jött, amelyet még senki sem látott. A Tigris és a csatornák vize teljesen befagyott, és a kemény időjárás miatt sok ember meghalt.*”¹⁴ Ez a körülmény, a mediterrán, a közel-keleti és belső-ázsiai szélsőséges, kedvezőtlen időjárás készítette az oguz törzseket arra, hogy elhagyják közép-ázsiai szállásterületeiket, és a 11. század első évtizedeiben Irán határvidékére, majd fokozatosan egyre nyugatabbra húzódnak. Az 1026–1027. évi kemény telet a következő évben is hasonlóan zord tél követte, de 1031–1032 telén is befagyott a víz Bagdadban.¹⁵ A hideg telek és forró, aszályos nyarak következtében 1047-ben a Tigris és Eufrátesz folyók vidékén akkora éhínség támadt, hogy ebben az évben a muszlim hívókat felmentették a mekkai zarán-

⁹ Behringer, W.: A klíma kultúrtörténete i. m. 109.; Marie Luisa Allemeyer: „Kein Land ohne Deich...” Lebenswelten einer Küstengesellschaft in der Frühen Neuzeit. Göttingen 2006. 43.

¹⁰ Behringer, W.: A klíma kultúrtörténete i. m. 103.; Meier, D.: Entwicklung von Klima i. m. 17.

¹¹ Ronnie Ellenblum: The Collapse of the Eastern Mediterranean. Climate Change and the Decline of the East, 950–1072. Cambridge 2012.

¹² Graham A. Loud: Southern Italy in the eleventh century. In: The New Cambridge Medieval History. Vol. 4. c. 1024 – c. 1198. Ed. David Luscombe – Jonathan Riley-Smith. Part 2. Cambridge 2008. 95.

¹³ Lamb, H. H.: Klima und Kulturgeschichte i. m. 182.; Ellenblum, R.: Collapse of the Eastern Mediterranean i. m. 49.

¹⁴ Idézi Johannes Preiser-Kapeller: Dürre, Strum und wilde See. Eine kurze Klimageschichte der Kreuzzüge. Karfunkel-Zeitschrift für erlebbare Geschichte. Combat-Sonderheft 10. (2014) 52–53.

¹⁵ Ellenblum, R.: Collapse of the Eastern Mediterranean i. m. 65–68.

doklat kötelezettsége alól.¹⁶ Az Észak-atlanti térségben és Európában kétség kívül jól érzékelhető virágzó középkori klíma optimum a Földközi-tenger és a Közel-Kelet tájain — úgy tűnik egyáltalán nem volt optimális. Természetesen a Közel-Kelet, Észak-Afrika vagy Kisázsia mellett a 11. századi Európában is gyakran voltak szélsőséges időjárási viszonyok. A már említett 1009. évi hideg dél-itáliai telet megelőzően 1002-ben és 1003-ban is sok hóval járó, hosszú teleket, s nyomukban nagy árvizeket jegyezték fel a Duna vidékén. 1010–1011 telén, amikor a Boszporusznál befagyott a tenger, Közép-Európában is nagyon hideg volt, amit a forró nyár közepén nagy jégverés súlyosbított. Tíz évvel később, 1020–1021-ben szintén nagyon hosszú és hideg tél következett.¹⁷ A hosszú tél után nagyon forró és száraz nyár jött. 1022 nyarán a nagy hőség miatt Nürnbergben sok ember halt meg, minden gyümölcs és szőlő megfagyott, a szántók kiégtek, sok kút, patak, de még folyó is kiszáradt, elapadt.¹⁸ A szélsőségesen változó időjárás miatt 1025-ben számos területen komoly éhínség támadt, amit baljós égi jel előzött meg. A Quedlinburgi Évkönyvek beszámolója szerint 1025. február 4-én a Nap triplán látszott az égen, és ezt követően még ugyanebben az évben éhínség következett.¹⁹ Egy 11. századi francia krónikás szerint 1032–1033 között Franciaországban „... az időjárás annyira mostohává vált, hogy sem a vetésre, sem az aratásra nem volt alkalmas idő, főként az áradások miatt... Az állandó esőzés miatt a föld annyira sáros lett, hogy három éven át egyetlen vetésre alkalmas barázdát sem lehetett találni”. Ennek következtében „az egész földkerekségen éhínség támadt, és csaknem az egész emberi nem pusztulása fenyegetett [...] Borzalom elbeszélni, hogy akkoriban a dühöngő éhség sokakat rávitt, hogy emberhúst egyenek.”²⁰ 1035-ben Franciaországtól északra, a Mosel-vidékén és Flandriában volt nagy éhínség, mert télen és kora tavasszal két nagy árvíz is pusztított.²¹ 1036-ban kemény tél következett Közép-Európában.²² 1041-ben a télen leesett sok hó olvadása számos helyen súlyos árvizeket okozott.²³ 1042-ben és 1043-ban az Alpoktól északra fekvő Európát csapadékos, esős nyarak és szigorú, kemény telek jellemezték. Különösen súlyos helyzet alakult ki Liège térségében, ahol az 1042. évi ínséges esztendőt még hat egymást követő válságos

¹⁶ *Aly Mazahéri*: A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-től a 13. századig. Bp. 1989. 28–29.

¹⁷ *Konrad Kretschmer*: Historische Geographie von Mitteleuropa. München–Berlin 1904. 134.

¹⁸ *Rüdiger Glaser*: Klimageschichte Mitteleuropa. Darmstadt 2009. 61.

¹⁹ *Annales Quedlinburgensis*. (MGH SS III.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1839. 90.

²⁰ *Raul Glaber*: *Historiae*, IV. 10. In: Egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Középkor I/1. Szerk. Sz. Jónás Ilona. Bp. 1978. 160–161.

²¹ *Gesta Treverorum*. (MGH SS VIII.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1848. 180.

²² *Kretschmer, K.*: *Historische Geographie* i. m. 134.

²³ *Pierre Alexandre*: Le climat en Europe au Moyen Âge. Contribution à l'histoire des variations climatiques de 1000 à 1425, d'après les sources narratives de l'Europe occidentale. Paris 1987. 338.

év követett, melyek közül az 1043. és 1044. évek voltak a legsúlyosabbak.²⁴ Fritz Curschmann számba vétele szerint az 1042 utáni ínséges esztendőkről összesen 16 különböző forrás emlékezett meg.²⁵

Sziciliában 1059. februárban kitört az Etna, ami erős földrengéssel járt. A vulkáni hamu és gázok következtében — Freisingi Ottó beszámolója szerint — szántók és falvak váltak pusztasággá („*Ea tempestate terrae motu concussa Sicilia Ethnaque extennante agri villaque vastatae sunt*”).²⁶ A vulkánkitöréssel a légkörbe került gázok, forró hamu és por embereket és állatokat pusztító hatását a kor embere a pestissel, azaz betegséggel azonosította („*Hoc anno magna mortalitas hominum et pestis peccorum facta est*”).²⁷ A légkörbe került nagy mennyiségű vulkáni gáz és hamu jelentős hatással volt a hőmérsékletre, időjárásra. Az altaichi kolostor évkönyvének feljegyzése szerint a következő évben, 1060-ban az egész Német-római Birodalomban annyira szigorú tél volt, olyan nagy mennyiségű hó esett, hogy az sok ember halálát okozta. A kemény telet nagy árvíz követte.²⁸ Mindez éhínséget okozott 1061-ben („*magna fames multos occidit*”).²⁹ Két évvel később, 1063 tavaszán, április közepén négy napig tartó kemény, viharos téli idő jött vissza, és a gyümölcsfák, valamint a szőlő nagy része elfagyott („*Tempore veris, medio mense Aprilis, per quatuor dies hymens saeva, ventuosa et nivosa aves et pecora frigore extinxit, arborum et vinearum maximam quoque partem perdidit*”).³⁰ 1066-ban az Északi-tenger partvidékét, Északnyugat-Európát sújtotta ínség.³¹ A súlyossá vált életkörülmények minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy 1066-ban sok flamand szegődött el Hódító Vilmos seregébe.³² A középkori krónikások szerint az 1066. év csapásaira, nehézségeire égi jel is figyelmeztetett: nyolc nappal Húsvét után egy üstökös jelent meg az égen, amit harminc napig lehetett látni („*Cometae sunt visae in octavis paschae, id est VIII Kal. Maii, et per dies XXX duraverunt*”).³³ De a kö-

²⁴ Anselmi Gesto episcoporum pontificum Tungrensis. Traiextensis sive is accliesiae Leodiensium. (MGH SS VII.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1846. 221.

²⁵ Fritz Curschmann: Hungersnöte im Mittelalter. Ein Beitrag zur deutschen Wirtschaftsgeschichte des 8. bis 13. Jahrhunderts. Leipzig 1900. 36.

²⁶ Idézi Elke Freifrau von Boeselager: Die Erwähnung von Naturkatastrophen in mittelalterlichen Chroniken. In: Naturkatastrophen und Naturrisiken in der vorindustriellen Zeit und ihre Auswirkungen auf Siedlungen und Kulturlandschaft. Hrsg. Winfried Schenk – Andreas Dix. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie 23. (2005) 80.

²⁷ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz. Hrsg. Ian S. Robinson. (MGH SS rer. Germ. N. S. 14.) Hannover 2003. 186.

²⁸ Annales Altahenses maiores. Ed. W. von Giesebrecht – E. L. B. von Oefele. (MGH SS rer. Germ. IV.) Hannover 1891. 55.; Siegfried Epperlein: Bäuerliches Leben im Mittelalter. Schriftquellen und Bildzeugnisse. Köln–Weimar–Wien 2003. 22.

²⁹ Chroniken Bertholds von Reichenau i. m. 188.

³⁰ Uo. 190.

³¹ Meier, D.: Entwicklung von Klima i. m. 17.

³² Henri Pirenne: A középkori gazdaság és társadalom története. Bp. 1983. 134.

³³ Chroniken Reichenau i. Bertold i. m. 192.

vetkező esztendőök sem bizonyultak jobbnak: 1067-ben már egészen korán, november 13-án beköszöntött a tél, ami igen kemény volt, s egészen 1068. március 12-ig tartott, majd a hóolvadást árvíz követte, tavasszal és a nyáron pedig sok eső esett. 1069-ben ismét zord tél köszöntött Közép-Európára.³⁴ 1070-ben szeles, esős, de nem különösebben hideg tél következett. 1071-től azonban ismét több, kemény hideget hozó, zord telet jegyeztek fel, amikor október végétől, vagy november elejétől egészen márciusig vagy ápriliséig tartott a tél.³⁵ A hosszú tél és a tavaszi hűvös idő nem kedvezett a szántóföldi növényeknek, így a gyenge termés miatt Németország északi részén, Bréma vidékén 1072-ben éhínség tört ki, és sok szegény ember az utcákon halt meg.³⁶ 1074-ben is zord tél jellemezte Közép-Európát.³⁷ Erről az évről Magyarországról is van adatunk. A Képes Krónika szerint, amikor Salamon király Géza herceg ellen vonult, „biztonságosan átkelt a befagyott Tiszán”.³⁸ A Szolnokhoz közeli Kemejnél vívott csata 1074. február 26-án volt,³⁹ így az átkelést az ütközet előtti napokra tehetjük, azaz február végén még olyan vastag jég borította a Tiszát, hogy azon egy hadsereg nyugodtan átvonulhatott.⁴⁰ A krónika arról is beszámolt, hogy „a győzelem után a király Thoroydnál [Tokaj?] átkelt a befagyott Tiszán, és Péter fiának udvarházában szállt meg”.⁴¹ A Képes Krónika adatai szerint tehát a Tiszát még február végén, március elején is olyan vastag jég borította, hogy azon biztonságosan lehetett közlekedni, mert Kemejtől Tokajig legalább két-három nap volt az út, azt pedig nem feltételezhetjük, hogy Salamon serege azonnal a csatát követő napon már elindult volna Tokaj felé. De a források szerint nem 1074, hanem az 1010–1011. évi „elképzeltelenül hideg tél” után 1076–1077 tele volt a leghidegebb és legzordabb a 11. században. A feljegyzések arról számoltak be, hogy folyamatosan, megszakítás nélkül nagyon zord idő jellemezte Európát. Az Augsburgi Évkönyvek szerint a hó november közepétől 1077. április közepéig megmaradt, a nagy hideg miatt a fák kifagytak, a szántóföldeken pedig szinte semmi sem termett, így az emberek még a következő évi vetőmagot sem tudták megtermelni („*Hiemis continua asperitas, et nivium importunitatis a Kalendris Novembris usque post Kalendas Aprilis, ita ut arbores arescerent, tanto deinde terrae frugum sterilitas, ut etiam semen deesset*”).⁴² Reichenauai Bertold is arról emlékezett meg, hogy 1076–1077 telén nagyon sok hó esett, a Rajna annyira befagyott, hogy a jegén még áprilisban is át lehetett hajtani egy ökrös szekeret. Az Elba,

³⁴ Kretschmer, K.: Historische Geographie i. m. 134.

³⁵ Uo. 134.

³⁶ Meier, D.: Entwicklung von Klima i. m. 17.

³⁷ Alexandre, P.: Le climat en Europe au Moyen Âge i. m. 340.

³⁸ Képes Krónika. Ford. Bellus Ibolya. Bp. 1986. 146.

³⁹ Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp. 1986. 64.

⁴⁰ Kiss Andrea: Időjárási adatok a 11–12. századi Magyarországról. In: „Magyaroknak eleiről...” Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendős Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Piti Ferenc – Szabados György. Szeged 2000. 257.

⁴¹ Képes Krónika i. m. 148.

⁴² Annales Augustani. (MGH SS III.) Ed. Georg H. Petz. Hannover 1839. 129.

a Duna, a Rhône és a Loire folyókat szintén jég borította. Annyira hideg volt, hogy az Alpoktól délre, Észak-Itáliában befagyott a Pó, sőt még Közép-Itáliában, Rómánál a Tevere is.⁴³ Konstanzi Bernold feljegyzése szerint az „évszázad telén” Németországban október végétől május végéig hó borította a földeket.⁴⁴ A zord tél miatt nagyon rossz lett a termés, és Németország déli, délnyugati részein éhínség alakult ki.⁴⁵ 1078-ban a száraz nyár, majd az újabb hosszú s hideg tél okozott komoly problémát a mezőgazdasági termelésben.⁴⁶ Reichenauai Bertold leírása szerint 1079 nyarán annyi eső esett, hogy alig termett gabona.⁴⁷ 1080-tól egyre gyakrabban voltak száraz, meleg nyarak. 1083-ban különösen forró nyár köszöntött Németországra. Szászországban a földeken kiszáradt a gabona,⁴⁸ és „sok gyermek és öreg halt éhen”.⁴⁹ Az 1080-as évek első felének száraz, aszályos nyarai legalább akkora nehézséget jelentettek a gabonatermesztés számára, mint a '70-es évek zord telei. Konstanzi Bernold feljegyzései szerint 1085-ben éhínség volt Itáliában.⁵⁰

Az 1080-as évek első fele nem csak Európában, hanem Belső-Ázsiában is aszályos időszakot jelentett.⁵¹ 1086 telén azonban ismét sok hó esett Közép-Európában, tavasszal pedig nagy árvíz következett.⁵² A Képes Krónika megjegyzése szerint 1087-ben igen kemény tél volt a Balkánon, mert amikor Salamon és a kunok támadása Bulgária és Görögország határvidékeire csúfos kudarcot vallott, s a görög császár serege irgalmatlanul szétverte őket, a menekülő Salamon „... könnyedén átkelt a Dunán, minthogy be volt fagyva”.⁵³ Az 1088. és 1089. évek szintén sok csapadékkal és árvizekkel jártak.⁵⁴ 1090. áprilisban Németországban hóesés és fagy okozott komoly károkat a szántókon és a gyümölcsösökben.⁵⁵ Ebben és a következő évben a nyarak szárazak és aszályosak voltak Nyugat-Európa nagy részén.⁵⁶ Az 1091–1092. évi tél ismét hosszúra nyúlt Németország középső részein, Csehországban és a Duna vidékén. Ez utóbbi térségben 1092

⁴³ Chroniken Reichenauai Bertold i. m. 252.

⁴⁴ Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz. (MGH SS rer. Germ. N.S. 14)i. m. 409.

⁴⁵ Curschmann, F.: Hungersnöte im Mittelalter i. m. 23.

⁴⁶ Kretschmer, K.: Historische Geographie i. m. 134.

⁴⁷ Chroniken Reichenauai Bertold i. m. 345.

⁴⁸ Meier, D.: Entwicklung von Klima i. m. 17.

⁴⁹ Massimo Montanari: Éhség és bőség. A táplálkozás európai kultúrtörténete. Bp. 1996. 55.

⁵⁰ Chroniken Konstanzi Bernold i. m. 451.

⁵¹ Molnár Ádám: Időjárás-varázslás Belső Ázsiában. (Körösi Csoma Kiskönyvtár 21.) Bp. 1993. 37.

⁵² Kretschmer, K.: Historische Geographie i. m. 134.

⁵³ Képes Krónika i. m. 169.

⁵⁴ Kretschmer, K.: Historische Geographie i. m. 134.

⁵⁵ Uo. 134.

⁵⁶ Alexandre, P.: Le climat en Europe au Moyen Âge i. m. 342.; Curschmann, F.: Hungersnöte im Mittelalter i. m. 123.; Léopold Delisle: Études sur la condition de la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie au Moyen Âge. Évreux 1851. 630.

tavasznán nagy áradások történtek.⁵⁷ Európa keleti részén az 1092. évi nyár nagyon száraz és aszályos volt.⁵⁸ A krónikák feljegyzései szerint 1093-ban egész Európában mindenhol nagyon sok eső esett.⁵⁹ Egy flamand évkönyv arról számolt be, hogy Flandriában 1093 októbere és 1094 áprilisa között állandóan esett az eső.⁶⁰ Az Augsburgi Évkönyvekben „esősként” (*pluviosus*) szerepelt 1093 ősze.⁶¹ Bajorországban a heves viharokkal járó sok csapadék nagy áradásokat okozott.⁶²

A sok csapadék mellett két baljós égi jelenség is komoly aggodalmat okozott: 1093. augusztus 1-én meteor vagy üstökös tűnt fel az égen, szeptember 23-án pedig napfogyatkozás történt.⁶³ A következő év valóban szerencsétlenséget hozott, és a dögvész éveként jegyezték fel a krónikák. A források pestisről számoltak be Szászországból,⁶⁴ Thüringiából,⁶⁵ Vesztfáliából,⁶⁶ Frankföldről,⁶⁷ a Rajna-vidékről,⁶⁸ Svábföldről,⁶⁹ Bajorországból,⁷⁰ Hessenből.⁷¹ A dögvész Németalföldön is pusztított, különösen Flandriában,⁷² Liège-ben,⁷³ Hainaut-ban⁷⁴ és Brabantban.⁷⁵ Franciaország több vidékén szintén tömegesen estek áldozatul a

⁵⁷ Annales Augustani i. m. 134.

⁵⁸ *Jevgenyij Pantelejmonovics Borisenykov – Vaszilij Mihájlovics Paszetszkij: Eksztremalnye priridnye Javlenyija v Ruszkij Letopiszah XI–XVII vv. Leningrád 1983. 119.*

⁵⁹ Annales Ottenburani. In: Monumenta Germaniae Historica Series Scriptores V. Hrsg. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1844. 8.; Annales Blandinienses. (MGH SS V.) 27.; Ekkehardi Urangiensis Chronica. (MGH SS VI.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1844. 207.

⁶⁰ Annales Blandinienses i. m. 27.

⁶¹ Annales Augustani i. m. 134.

⁶² Frutolfs und Ekkehards Chroniken und die anonyme Kaiserchronik. Hrsg. Franz-Josef Schmale – Irene Schmale. Darmstadt 1972. 106–107.

⁶³ Bertholdi Liber de Constructione Monasterii Zwivildensis Libri II. (MGH SS X.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1852. 111.

⁶⁴ Annales Augustani i. m. 134.

⁶⁵ Annales Sancti Petri Erphesfudenses. (MGH SS XVI.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1859. 16.

⁶⁶ Annales Brunwilarenses. (MGH SS XVI.) 726.

⁶⁷ Annales Wirziburgenses. (MGH SS II.) 246.

⁶⁸ Annales Sancti Disibodi. (MGH SS XVII.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1861. 14.

⁶⁹ Annales Rosenfeldenses. In: (MGH SS XVI.) 100.; Annales Neresheimenses. In: MGH SS X. 21.; Annales Sancti Georgii in Nigra Silva. (MGH SS XVI.) 294.; Annales Zweifaltenses. (MGH SS X.) 54.

⁷⁰ Chroniken Bertholds von Reichenau i. m. 459–461.; Annales Ottenburani i. m. 8.

⁷¹ Annales Ottenburani i. m. 8.; Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. (MGH SS rer. Germ. N. S. 2.) Hrsg. Bertold Bretholz – Wilhelm Weinberger. Berlin 1923. II. 163.

⁷² Gesta Abbatum Gemblacensium. (MGH SS VIII.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1849. 547.

⁷³ Annales Leodienenses. (MGH SS IV.) 29.

⁷⁴ Gesta Abbatum Lobbiensium. (MGH SS XXI.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1869. 313.

⁷⁵ Annales Parchenses a Nativitate Johannis. (MGH SS XVI.) 604.

járványnak, elsősorban Normandiában, Elzászban és Burgundiában.⁷⁶ Konstanzi Bernold feljegyzései szerint Regensburgban és környékén két hét leforgása alatt 8 500 ember halt meg.⁷⁷ Prágai Kozma arról számolt be, hogy amikor Andreas olmützi püspök és ő maga, mint prágai püspök a mainzi birodalmi zsinatról hazafelé tartottak, a bajorországi Amberg templomába az ott heverő rengeteg holttest miatt nem tudtak bemenni.⁷⁸ Az Augsburgi Évkönyvek arról tudósítottak, hogy Augsburg vidékén sok faluban a pestis megtizedelte a parasztokat és a papokat is.⁷⁹ A Bec-i apátságban (Normandia) szintén sok szerzetes vált a járvány áldozatává.⁸⁰ A régebbi irodalom elfogadta a középkori krónikák beszámolóját, és pestisként kezelte az 1094. évi nagyarányú mortalitást.⁸¹ Az újabb kutatások azonban „Szent Antal tüzeként” (*ignis sacer*), azaz anyarozs-mérgezőként azonosították a 11. század végi tömeges megbetegedést.⁸² Az anyarozs vagy varjúköröm (*Claviceps purpurea*) egy gabonaparazita fitopatogén gomba, amely hidegebb és nedvesebb körülmények között az érett gabonakalászban a virágok helyén nő, 2–5 centiméter hosszú, görbült és fekete színű. Az anyarozs leggyakrabban a rozsban fordul elő, de búzában, árpában és zabban is megtelepedhet, és ha a gabonával együtt megőrlik, az ilyen lisztből készült kenyér elfogyasztásával tömeges mérgezés (ergotizmus) következik be, ami látszólag járványszerű. A mérgezést szenvedett emberek ágyékán kelések jelennek meg, égő fájdalom jelentkezik, majd a végtagok megfeketednek, elhalnak, s letörnek. A középkori emberek számára ezek a tünetek nagyon hasonlítottak a pestisre, ezért nem meglepő, hogy a korabeli források a pestist okolták a tömeges halálozásért. Az anyarozs-mérgezés mellett 1094-ben a németalföldi és északi-tenger melletti német partoknál nagy vihardagály okozott súlyos árvizet és pusztulást.⁸³

A pusztulás, a tömeges halálozás éve után 1095-ben az éhség éve következett Európában, különösen Észak-Franciaországban és Németalföldön. A krónikák nagy szárazságról (*magna siccitas*) és terméketlen földekről (*sterilitas*)

⁷⁶ Chronica Sigeberti Gemblacensis. In: MHG SS VI. 366.; Annales Sancti Disibodi i. m. 14.; Chroniken Bernolds von Konstanz i. m. 461.

⁷⁷ Chroniken Bernolds von Konstanz i. m. 460.

⁷⁸ Cosmae Pragensis i. m. II. 63.

⁷⁹ Annales Augustani i. m. 134.

⁸⁰ Annales Sancti Disibodi i. m. 14–15.

⁸¹ William John Simpson: A Treatise on Plague Dealing with the Historical, Epidemiological, Clinical, Therapeutic and Preventive Aspects of the Disease. Cambridge 1905. 20.; Raymond H. [Henry] P. [Payne] Crawford: Plague and Pestilence in Literature and Art. Oxford 1914. 104.

⁸² Horst Fuhrmann: Deutsche Geschichte im hohen Mittelalter: von der Mitte des 11. bis zum Ende des 12. Jahrhunderts. Göttingen 1978. 23.; Jacques Le Goff: Medieval Civilization 400–1500. Oxford 1991. 239.

⁸³ Elke Freifrau von Boeselager: Sturmfluten an der norddeutschen Küste im Mittelalter – Erlebnis und Konsequenz. In: Natur im Mittelalter. Konzeptionen – Erfahrungen – Wirkungen. Akten des 9. Symposiums des Mediävistenverbandes. Marburg 14–17. März 2001. Hrsg. Peter Dilg. Berlin 2003. 230.

terre) számoltak be.⁸⁴ Egy Poitiers-i krónikás szerint a szárazság 1095. március 25-től augusztus 16-ig tartott.⁸⁵ A Maillezais-i Évkönyvek szerzője áprilistól szeptemberig datálta a szárazságot.⁸⁶ Az aszály egész Európát sújtotta, így a Kijevi Rusz területét is.⁸⁷ A nagy szárazság, a kiégett gabonaföldek szerencsétlensége mellett Flandriában 1095. szeptember 10-én még földrengés is volt.⁸⁸ Az 1093–1095 közötti krízisidőszak, s különösen az 1095. évi élelmezési gondok, súlyos éhínség Nyugat-Európában komoly társadalmi nyugtalanságot és feszültséget okozott. Nem véletlen, hogy a Szentföld visszafoglalására vonatkozó pápai felhívás elsősorban ezeken a területeken talált nagy visszhangra. 1095 vége és 1096 augusztusa között II. Orbán felhívására több tízezer ember kerekedett fel Flandriából, Németországból, Franciaországból és Itáliából, hogy Keletre induljon.⁸⁹ Azoknak a nélkülöző, egyszerű embereknek, akik Remete Péter „népi kereszteseihez” csatlakoztak, s útra keltek Jeruzsálem felé, nem a bűnbocsánat lehetősége jelentette a fő motivációt, hanem egy „tejjel s mézzel folyó ország” ígérete, ahogyan a Biblia is nevezte a Szentföldet. Az első keresztes hadjáratot övező széleskörű lelkesedés így nem kis mértékben összefüggött az időjárás alakulásával.⁹⁰ Az első szentföldi keresztes hadjáratral összefüggésben a magyar történeti hagyomány szerint a nyugat-európai fejedelmek László magyar királyt akarták megnyerni a keresztes sereg vezérének, s a magyar uralkodót annak elvállalásában csak váratlan halála akadályozta meg. A valóságban azonban I. László még Orbán pápa keresztes felhívása előtt, 1095. július 29-én elhunyt, a clermonti zsinat viszont csak 1095. november 18. és 28. között volt.⁹¹

A keresztes hadak elindulását követő évben, 1097-ben ismét nagy árvíz pusztított Közép-Európában.⁹² 1099-ben a nyolc egymást követő héten át tartó, megszakítás nélküli, rendkívül hideg tél súlyos károkat okozott a szántófölde-

⁸⁴ Annales Blandinienses i. m. 27.

⁸⁵ Idézi *Alexandre, P.*: Le climat en Moyen Âge i. m. 342.

⁸⁶ Chronicon S. Maxentii. In: Recueil des Historiens des Gaules et de la France. XII. Ed. Léopold Delisle. Paris 1877. 403.

⁸⁷ *Borisnyekov, J. P. – Paszetszkij, V. M.*: Eksztremalnye Prirodnye i. m. 119.

⁸⁸ Chronica Sigeberti Gemblacensis. (MGH SS VI.) Ed. Georg Heinrich Pertz. Hannover 1844. 367.

⁸⁹ *John France*: Victory in the East: A Military History of the First Crusade. Cambridge 1994. 123–124.; *David Nicolle*: The First Crusade 1096–1099. Conquest of the Holy Land. Oxford 2003. 21., 32.

⁹⁰ *Philip Slavin*: Crusades in Crisis: towards the Re-Assessment of the Origins and Nature of the „People’s Crusade” of 1095–1096. *Imago Temporis. Medium Aevum* 4. (2010) 178.; Az ún. „népi keresztesekről” lásd *Heinrich Hagenmeyer*: Peter der Eremit. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzuges. Leipzig 1879. 111.; *Theodor Wolff*: Die Bauernkreuzzüge. Tübingen 1891. 108–119.; *Hunyadi Zsolt*: A keresztes háborúk világa. Debrecen 2010. 21–23.; *Peter Thorau*: Die Kreuzzüge. München 2004. 45–48.

⁹¹ *Veszprémy László*: Magyarország és a keresztes hadjáratok. In: *Uő*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztések, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Bp. 2008. 80.

⁹² *Kretschmer, K.*: Historische Geographie i. m. 134.

ken, aminek éhínség lett a következménye.⁹³ A svábföldi ínséggel kapcsolatosan feljegyezték, hogy „*ahogyan a szegények körében ilyenkor szokás, füveket keverték el egy kis liszttel*”.⁹⁴ De az 1100. esztendő is nagyon szigorú téllal járt, s ez tovább súlyosbította az éhínséget.⁹⁵ A történeti források szerint a 11. század folyamán 30 olyan év volt, amikor Európában szinte mindenhol ínséges időkről emlékeztek meg. Ha az egyes országokat vagy vidékeket sújtó ínségeket vesszük számba, a virágzó középkorban mindenhol a 11. századot tekinthetjük a legmostohább évszázadnak. Ebben az időszakban például Franciaországban 26, Németországban pedig 38 ínséges esztendőt jegyeztek fel.⁹⁶

A sok nyomorúságot okozó 11. századi időjárási viszonyok a 12. században sem lettek sokkal jobbak. 1104-ben Izlandon kitört a Hekla vulkán,⁹⁷ Európában pedig 1110-ben ismét kemény tél következett.⁹⁸ 1116-ban Észak-Itáliában befagyott a Pó folyó, de az 1118. évi tél még ezen is túltett. Szászországban a fagyok egészen júniusig tartottak, Velencében pedig befagyott a lagúnák vize, és a Szent Márk térre a szárazföldről lóháton is el lehetett jutni.⁹⁹ A hosszú és zord telet nagy éhínség követte,¹⁰⁰ de az időjárás miatti rossz termés 1115 és 1117 között ismét komoly élelmezési gondokat okozott.¹⁰¹ 1122-ben megismétlődött az 1118. évi zord tél, és a velencei lagúnák vize újból befagyott.¹⁰² A 12. század első két évtizedének inkább hideg éveit az 1130-as évektől forró és száraz esztendők követték. Az 1130. év nyara például olyan aszályos és meleg volt, hogy a folyókban alig folyt víz, a Rajnán egyszerűen át lehetett gázolni. 1135-ben a forró és száraz nyár idején annyira lecsökkent a Duna vízszintje, hogy a soha nem látott alacsony vízállást kihasználva Regensburgnál ekkor rakták le az ottani kőhid alapjait.¹⁰³ A forró nyarakhoz azonban — ahogyan a 11. században is — gyakran nagy viharok, extrém időjárási események társultak. 1133-ban az

⁹³ Montanari, M.: Éhség és bőség i. m. 62.

⁹⁴ Pierre Bonnassie: Consommation d'aliments immondes et cannibalisme de survie dans l'Occident du haut Moyen Âge. Annales E.S.C. XLIV. (1989) 1045.

⁹⁵ Curschmann, F.: Hungersnöte im Mittelalter i. m. 39.

⁹⁶ Bonnassie, P.: Consommation d'aliments immondes i. m. 1043–1044.; Curschmann, F.: Hungersnöte im Mittelalter i. m. 37.; Fernand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság, kapitalizmus, XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen. Bp. 1985. 70.

⁹⁷ Cornelia Weinmann: Der Hausbau in Skandinavien vom Neolithikum bis zum Mittelalter. Berlin–New York 1994. (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker, N.F.) 262.

⁹⁸ Kretschmer, K.: Historische Geographie i. m. 134.

⁹⁹ Dario Camuffo: Freezing of the Venetian Lagoon since the 9th Century A.D. in Comparison to the Climate of Western Europe and England. Climatic Change 10. (1987) 53.

¹⁰⁰ Behringer, W.: A klíma kultúrtörténete i. m. 104.

¹⁰¹ Meier, D.: Entwicklung von Klima i. m. 17.

¹⁰² Camuffo, D.: Freezing of the Venetian Lagoon i. m. 53.

¹⁰³ Behringer, W.: A klíma kultúrtörténete i. m. 104.

özönvízszerű nyári esők Európa nagy részén tönkretették a termést,¹⁰⁴ télen Itáliában befagyott a Pó folyó vize,¹⁰⁵ 1134-ben pedig Flandria partjainál az orkán erejű szél hatalmas tengerárt okozott, és az így létrejött tengernyúlvány (Zwin) egészen Brügge városáig terjedt, amely így vízi kijáratot nyert a tengerre.¹⁰⁶ Az 1130-as évek végén Északnyugat-Európában ismét gyakoriak voltak az esős nyarak, ezek következtében a rossz terméseredmények, inségek, és több helyen újból tömeges pusztulást okozott az anyarozs-mérgezés.¹⁰⁷ A Brabant tartományban fekvő Afflingheim kolostorban írt krónika szerint az 1139-ben kezdődött éhínség 12 évig tartott.¹⁰⁸ 1141-ben Flandriában és Hennegau-ban ismét megjelent a „szent tűz”, azaz az anyarozs-mérgezés. Az ergotizmus és az éhínség 1144-ben már Angliáig, a Rajna-vidékig és a Mosel térségéig terjedt ki.¹⁰⁹ 1145-ben egész Németországban éhínség volt, ami 1147-ig tartott, és „ezekben a terméketlen időkben mindenfelé sok ember halt éhen”.¹¹⁰ Ezek az események érdekes összefüggést mutatnak a második keresztes hadjárat meghirdetésének és megindulásának idejével. Ahogyan 1095-ben, úgy 1147-ben is a súlyos inség idején hirdették meg az újabb keresztes hadjáratot a Szentföldre, amikor az élelemhiány és az anyarozs-mérgezések miatti magas halandóság hatására nagyobb lett az emberek hajlandósága arra, hogy elhagyják otthonaikat.¹¹¹ 1148-, 1149-, és 1150-ben átmenetileg javult az élelmezési helyzet, de 1151-ben az időjárás okozta rossz termést követően visszatért az inség. Kelet-Franciaországban, Németországban és Lotharingiában sok ember és jószág pusztult el.¹¹² Az itt élő emberek közül sokan elhagyták egyre élhetetlenebbnek tűnő lakóhelyeiket, és Európa más tájain kerestek maguknak megélhetést. Nem véletlen, hogy Magyarországon is a 12. század közepén jelentek meg nagyobb számban a nyugati telepések.¹¹³ Ebben minden bizonnyal szerepe lehetett Freisingi Ottónak is, aki szinte paradicsomként, vagy legalábbis Egyiptomként (ahová a Biblia szerint a zsidó törzsek is vágytak) írta le a magyarok földjét („*ut tamquam paradisus Dei vel Egyptus spectabilis esse videtur*”).¹¹⁴ A 12. század közepét követő évekből

¹⁰⁴ Curschmann, F.: Hungersnöte im Mittelalter i. m. 14.

¹⁰⁵ Camuffo, D.: Freezing of the Venetian Lagoon i. m. 53.

¹⁰⁶ www.die-ganze-nordsee.de/?s=chronik+der+sturmfluten, letöltés 2017. szept. 1.

¹⁰⁷ Curschmann, F.: Hungersnöte im Mittelalter i. m. 138–140.

¹⁰⁸ Auctarium Afflingemense. (MGH SS VI.) 400.

¹⁰⁹ Laurentii de Leodio Gesta episcoporum Virdunensium et abbatum s. Vitoni. (MGH SS X.) 515.; Annales Cameracenses auctore Lamberto Waterlos anno 1099–1170. In: MGH SS XVI. 516.

¹¹⁰ Idézi Meier, D.: Entwicklung von Klima i. m. 17.

¹¹¹ Alfred Haverkamp: Die Mosellande im 12. Jahrhundert – Motive zur Auswanderung? Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde 4. (1981) 23.

¹¹² Curschmann, F.: Hungersnöte im Mittelalter i. m. 143–145.

¹¹³ Zsoldos Attila: Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig). Debrecen 1997. 181–183.

¹¹⁴ Ottonis episcopi Frisingensis et Rahewini Gesta Frederici seu rectius Cronica. Textum imperatori transmissum ed. Georgii Waitz. Hannover–Leipzig. 1912. 192–195.; Erik Fügedi: Das mittelalterliche Ungarn als Gastland. In: Die deutsche Ostsiedlung des

még két nagyobb időjárási és természeti eseményről kell említést tennünk. 1164-ben a Weser és Elba vidékén, valamint Kelet-Frízföldön a vihardagály 20 000 emberéletet követelt,¹¹⁵ Szicíliában pedig 1169-ben újból kitört az Etna, s ennek mintegy 15 ezer ember esett áldozatul.¹¹⁶

Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. Hrsg. Walther Schlesinger. Sigmaringen 1975. 476–477.

¹¹⁵ www.die-ganze-nordsee.de/?s=chronik+der+sturmfluten, letöltés 2017. szept. 1.

¹¹⁶ *Hans Pichler*: Italienische Vulkangebiete IV. Ätna, Sizilien. (Sammlung geologischer Führer Bd. 76.) Stuttgart 1984. 48–49.

Tózsza-Rigó Attila

A 11–12. SZÁZAD FORDULÓJA, A KERESKEDELMI FORRADALOM, MINT KORSZAKOLÁSI LEHETŐSÉG KEZDETE

Minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a kereskedelmi forradalom vízváltató-jelentőségű eseménysor volt az európai társadalom- és gazdaságtörténetben. Mindemellett azonban továbbra is számos olyan kérdés vetődik fel az említett történeti tendenciával kapcsolatban, amelyeket mindeddig kevésbé vizsgált a szakmai közönség.¹ Jelen tanulmány fókuszában Dietrich Gerhard ún. „Régi Európa” (*Alteuropa, Old Europe*) koncepciója áll. Pontosabban fogalmazva Gerhard azon elképzelése, hogy mennyiben tekinthető a középkori kereskedelmi forradalom korszakhatárnak az európai történelem periodizációjában.²

A kereskedelmi forradalom tárgyalása során gyakran már az alapvető kronologizációs kérdések is számos értelmezési lehetőséget vetnek fel. Figyelembe véve, hogy Gerhard koncepciója is hasonló kérdéskört boncolgat, érdemes erre a területre részletesebben is kitérni. Jacques Le Goff közismert interpretációjában a vizsgált folyamat a 11–13. század közötti időszakra datálható.³ Az utóbbi évtizedek egyik jelentős gazdaságtörténésze, a dán E. Damsgaard Hansen a folyamat kezdő időszakaként — Le Goffhoz hasonlóan — az ezredfordulót jelöli meg.⁴ Hansen a folyamat lezárásának a kérdését mintegy nyitva hagyva, szinte folyamatosan azt sugallva művében, hogy a kereskedelmi forradalom hatásmechanizmusa az újkorig, sőt a modern korig terjed ki. A téma olasz-amerikai szakértője, Robert Sabatino Lopez a folyamatot jóval nagyobb időszakra terjeszti ki. Lopez értelmezése szerint a kereskedelmi forradalom tulajdonképpen átöleli a hagyományos korszakolás szerinti teljes érett középkort, nevezetesen ebben a koncepcióban a vizsgált gazdaságtörténeti folyamat a 950–1350 közötti korszakot

¹ *Avner Greif: On the Political Foundations of the Late Medieval Commercial Revolution: Genoa During the Twelfth and Thirteenth Centuries. Economic History* 54. (1994) 2. sz. 271–287., 271.

² *Dietrich Gerhard: Old Europe. A Study of Continuity. 800–1800. New York* 1981.

³ *Jacques Le Goff: Kaufleute und Bankiers im Mittelalter. (Reihe Campus 1066.) Frankfurt am Main–New York* 1993. 12.

⁴ *Damsgaard E. Hansen: European Economic History. From Mercantilism to Maastricht and beyond. Kopenhága* 2005. 47.

fogja át.⁵ Végül, de a legkevésbé sem utolsó sorban említhetjük még a közelmúlt egyik legjelentősebb szakértőjének, Peter Spuffordnak az álláspontját. Spufford, nagyban illeszkedve a braudeli *long durée* szellemiségéhez, az ún. hosszú 13. századra helyezi a folyamat súlypontját, azaz Spufford a kereskedelmi forradalom legfontosabb szakaszait az 1160–1330 közötti korszakra pozicionálja.⁶

Jelen tanulmányban a Le Goff által kidolgozott koncepciót veszem alapul.⁷ A Le Goff-féle szűkebb időbeli interpretáció szerint a 11–13. században lezajlott kereskedelmi forradalom több olyan eseménysorral állt kapcsolatban, amelyek egymáshoz való viszonyát érdekes módon nehéz meghatározni, nevezetesen számos esetben nem állapítható meg egyértelműen, hogy a korszakban lezajlott eseménysor a kereskedelmi forradalom okaként, vagy inkább okozataként értelmezhető. Le Goffnak ez a megfogalmazása már önmagában mutatja, hogy sokszor már a kereskedelmi forradalom kontextusba helyezése is alapvető értelmezési problémákat vet föl. Jelen tanulmányomban elsősorban olyan folyamatokat fogok érinteni, amelyek a Gerhard-féle korszakolási koncepció alátámasztásához, vagy cáfolatához szolgálhatnak támpontként.

A korszak demográfiai folyamatai még viszonylag könnyen kontextusba helyezhetők, azaz az ezredforduló időszakában, a népvándorlás utolsó szakaszának a lezárulta után fokozatosan stabilizálódó, pozitív népesedési tendenciák mutathatók ki az európai társadalmakban. Ez az általános népességyarapodás — a számos regionális különbségtől eltekintve — nagy általánosságban egyértelműen a gazdasági konjunktúra előzményének tekinthetők.

Kissé leegyszerűsítve kijelenthető, hogy az ezredforduló időszakától általánosan csökkent a népesedést negatívan befolyásoló, nagy horderejű események hatása. Ezek közül elsősorban a külső betörésekből, valamint a belső fegyveres konfliktusokból származó bizonytalansági faktorok csökkenését emelhetjük ki. Mindemellett fontos tényező volt a korszakban, hogy fokozatosan javult az európai népesség élelmezési helyzete. Összességében ezek a folyamatok együttesen a demográfiai helyzet fokozatos javulását eredményezték, s a 11–12. századra összességében pozitív demográfiai folyamatok voltak jellemzőek. Mindez erőteljesen hatott a gazdasági rendszerre. Ilyen közvetlen hatások közül elsődlegesen a kereslet általános növekedése említhető. Az alapvető élelmezési cikkek, majd mintegy további lépcsőkként az iparcikkek, végül szinte a teljes termelési szférára kiható keresletnövekedés magától értetődő módon nemcsak a primér és a szekundér termelési szektorok fellendülését eredményezte, hanem — egyre fokozottabb mértékben — ösztönzőleg hatott a kereskedelemre is. Amikor pedig a 11–12. század fordulójától megindult a nyugat-európai civilizációs centrum katonai expanziója is, azaz megkezdődött az első keresztes hadjárat, az további jelen-

⁵ Robert Sabatino Lopez: *The Commercial Revolution of the Middle Ages 950–1350*. Cambridge 1976.

⁶ Peter Spufford: *Money and Its Use in Medieval Europe*. Cambridge–New York–Melbourne 1993. 240.

⁷ A Le Goff-féle korszakolás mellett több tényező is szól. A döntés részletes indoklása szétfeszítené jelen tanulmány terjedelmi kereteit.

tős impulzust szolgáltatott a mediterrán térség kereskedelmi forgalmának, mind térbeli értelemben, mind a lebonyolított kereskedelmi forgalom tekintetében.

További kiemelendő tényező, hogy mindennek fontos előfeltétele volt, hogy a 11. század végére a jelentősebb észak-itáliai államok (leginkább Velence, Pisa és Genova) saját társadalmi-, gazdasági- és (hajózás)technikai fejlődési folyamatoknak eredményeként ekkorra már elértek egy olyan szintet, amelynek köszönhetően hatékonyan be tudtak kapcsolódni a levantei térséggel folytatott kereskedelmi forgalomba.

A fent vázolt demográfiai és gazdaságtörténeti folyamatokkal szorosan összefüggtek Nyugat-Európa társadalomtörténeti tendenciái. A városiasodás nemcsak településföldrajzi szempontból alakította át a kontinens térképét, hanem számos társadalom- gazdaság- és mentalitástörténeti változást is előidézett. Amint az közismert, a Szent László korabeli, keresztény nyugat-európai központ évszázadokra meghatározó átalakulásokon ment keresztül. A városiasodás egyik legfontosabb életre hívó tényezője a kereskedelem (újja)születése volt. A városi funkciókat tekintve a római kori városi kultúrához képest jelentős eltérés mutatható ki. A 11–12. század folyamán megerősödő városok, vagy városiasodó települések a középkor vizsgált szakaszában elsősorban gazdasági (azaz elsődlegesen kereskedelmi és kézműipari) központokként funkcionáltak, és kevésbé érvényesült esetükben a politikai, adminisztratív és/vagy katonai szerepkör. Le Goff — Dubyvel és Pirenne-nel egyetértve — a 11–12. századi keresztény Európa fejlődési tendenciáinak egyik legfontosabb alapjaként a kereskedelmi szféra növekedését jelöli meg.⁸

A korszak további jelentős folyamata, hogy a korai urbanizáció eredményeként, a népességekonzentráció súlypontjai áthelyeződtek a korábbi feudális központokból azokba a városokba, amelyeknek a térbeli eloszlása az esetek nagy többségében már jellemzően a kereskedelem csomópontjai felé gravitált. A kereskedelmi forradalomért leginkább „felelős” társadalmi réteg, azaz a kereskedők, illetve az ő tevékenységük, mentalitásuk, pedig már egyértelműen csak városi keretek között értelmezhetők. A különböző termelési szférákból származó gazdasági többlet felhasználása azonban ekkor még — néhány magasan városiasodott régiótól (Észak-Itália, Dél-Németalföld, Dél-Hispánia, stb.) eltekintve — döntően inkább a nemességtől függött, majd csak a 14–15. század fordulójától változott meg ez a helyzet széles területeken a polgárság javára.⁹ Erre a kérdéskörre a későbbiekben még részletesen ki fogok térni.

A kereskedelmi forradalom első jelei az első szakaszban, azaz a 11. században nem mutathatók ki egyidőben a teljes nyugat-, illetve délnyugat-európai térségben. Három olyan jelentősebb régió emelhető ki, amelyekben jelentkeztek a folyamat első egyértelmű jelei. Ebből a három régióból kettő — nem meglepő

⁸ Jacques Le Goff: *Medieval Civilization 400–1500*. Cambridge–Oxford 1990. 54–55., 70.

⁹ Edward Cavanagh: *Corporations and Business Associations from the Commercial Revolution to the Age of Discovery: Trade, Jurisdiction and the State, 1200–1600*. *History Compass* 14. (2016) 10. sz. 493–510. 499.

módon — a Szent László korabeli Európa legvárosiasodottabb térségei közé tartozott.

A kereskedelmi aktivitás két történeti nagyrégióban volt a legmagasabb. Közismerten a Mediterráneum és a Balti-térség képezte ennek a magas szintű aktivitásnak a két központi térbeli tengelyét. A földközi-tengeri üzleti hálózatok európai oldalon egyértelműen Észak-Itália felé gravitáltak, illetve kisebb jelentőséggel, de a keresztény és a muszlim Ibéria, valamint Provence és a Rhône völgye is egyre fokozottabb mértékben profitált a mediterrán térség forgalmából. A későbbiekben a Hanza által uralt német-szláv-skandináv északi tengely hamar kapcsolatot talált a Mediterráneummal. Ennek a kapcsolatfelvételnek az eredményeként kezdett formálódni Európa harmadik vezető régiója, Dél-Németalföld, illetve annak peremtérségei. A déli és az északi kereskedelmi tengelynek ebben az érintkezési zónájában a kereskedelmi aktivitás történeti léptékben viszonylag hamar, egy erőteljes (kézmű)ipari termelést generált. Többek között ennek köszönhetően vált Flandria és Brabant a középkori Európa egyik legjelentősebb posztóipari központjává. Ez a konjunktúra pedig maga után vonta Dél-Németalföld említett peremtérségeinek, azaz Délkelet-Angliának, Normandiának, valamint a Maas- és az Alsó-Rajna-völgyének a fejlődését is. Áttételesen pedig ennek az aktív kapcsolatrendszernek lett az eredménye a 12. században a champagne-i vásároknak a megerősödése is.¹⁰

Az itáliai kereskedők a 12. század elejétől már nem elégedtek meg azzal, hogy a keresztes hadjáratok által az európai üzleti hálózatba újra bevont, vagy felerősített levantei kereskedelmet uralták, hanem egyre inkább igyekeztek domináns szerepet kivívni Nyugat-, sőt részben már Észak-Európa piacain is. Az itáliai kereskedőtökének ez az expanziója az említett térségekben már a 12. század első felében kimutatható, s a rendelkezésre álló források alapján az is megállapítható, hogy az itáliaiak a század második harmadára már egy kiforrott üzleti hálózatot működtettek a nyugat-európai régiókban is, térbeli értelemben súlyponttal Délkelet-Angliára, Flandriára, Észak-Franciaországra, valamint összekötő régióként a Rhône völgyére koncentrálva.¹¹

Továbbá érdemes még röviden megemlíteni, hogy a 11–13. századi gazdaságtörténeti folyamatoknak nagy szerepe volt abban, hogy a polgárság gazdasági erejének a növekedése együtt járt a politikai pozícióik megerősödésével is. Mindez alapjául szolgált annak a történeti fejlődésnek, amelynek eredményeként Európa sűrű városhálózattal rendelkező térségeiben a városi polgárság egyre erőteljesebben tudta pozicionálni magát.¹²

¹⁰ *Le Goff, J.*: Kaufleute und Bankiers i. m. 13.

¹¹ *Günter D. Roth*: Internationale Bankgeschäfte im späten Mittelalter. Scripta Mercaturae 1. (1969) 89–90., 89–90. — Roth egy ismeretlen milánói forrást idéz.

¹² *Anna Maria Pult Quaglia*: Citizenship in Medieval and Early Modern Italian Cities. In: *Citizenship in Historical Perspective*. Ed. Steven G. Ellis – Gudmundur Hálf-danarson – Ann Katherine Isaacs. Pisa 2006. 108–113. 108.

A tanulmány második tartalmi egységében elérkeztünk ahhoz a kérdéshez, hogy mennyiben szolgálhat a kereskedelmi forradalom korszakolási lehetőségként a középkor és a kora újkor között. Ennek a kérdésfelvetésnek a központjában Dietrich Gerhard ún. „Régi Európa” (*Alteuropa, Old Europe*) koncepciója áll. Gerhard munkásságához röviden csak annyit érdemes itt hozzáfűzni, hogy nagy hatással voltak rá a braudeli hagyományok, illetve Otto Hintze állam- és társadalomtörténeti, valamint Otto Brunner gazdaságtörténeti írásai. Gerhard koncepciójában a 18. század vége előtti ún. „régi Európa” korszaka visszanyúlik egészen a 11–12. század fordulójáig és átfogja a klasszikus periodizáció szerinti teljes érett és késő középkort, valamint a kora újkor három évszázadát.¹³ Eszerint a megközelítés szerint tehát a régi Európa születése a 11–13. század közé tehető. Ebből az időszakból a szerző a társadalmi-, szellemi- és településföldrajzi átalakulási tendenciák mellett az egyik legfontosabb momentumként a kereskedelmi forradalmat emeli ki. Ezzel Gerhard tulajdonképpen nem is tartja fontosnak elválasztani egymástól a középkor utolsó szakaszát és a kora újkort. Más megfogalmazásban a kiterjesztett kora újkor koncepciója más értelmezést nyer, ugyanis így a kora újkor első szakasza mintegy belenyúlik a tradicionális értelmezés szerinti érett középkor nagy részébe is.

Amennyiben a klasszikus középkori struktúrákat szeretnénk elválasztani a kora újkori jelenségsoroktól, úgy társadalomtörténeti szempontból a 14. századi krízis-sorozat viszonylag kényelmes lehetőséget kínál a két korszak közötti cezúra felállításához. Pusztán gazdaságtörténeti megközelítésből azonban jóval nehezebb dolgunk van, mivel ebből a szempontból vizsgálva valóban számos olyan jelenség mutatható ki a 11–13. századi gazdasági rendszerben, amely már előremutat a kora újkorra jellemző, korai kapitalista gazdasági rendszer bizonyos jelenségeire. Az egyik ilyen fontos momentumként említhető a hitelforgalomnak az egyre fokozottabb jelenléte a rendszerben, valamint az erre épülő bankrendszer megjelenése.

A nemzetközi kereskedelmi forgalom résztvevői már jóval a korai kapitalista gazdasági rendszer 15–16. századi kialakulása előtt úgymond tömegesen keresték a lehetőségeket arra, hogy tényleges készpénzforgalom nélkül bonyolítsanak le üzleteket. A 11–12. század fordulójától az üzleti ügyek gördülékenyebbé tétele érdekében bevezetett hitelügyletek nagyban hozzájárultak a kereskedelmi forgalom fenntartásához, illetve a folyamat további fázisában tovább generálták az árucserére épülő körforgást.¹⁴ Robert Sabatino Lopez, korábban idézett munkájában a kereskedelmi forradalom központi jelentőségű változásának tartja, hogy a 12. század első felétől a hitelek egyre nagyobb arányban helyettesítették

¹³ Frühe Neuzeit – Frühe Moderne? 1992: Forschungen zur Vielschichtigkeit zur Übergangsprozessen. Hrsg. Rudolf Vierhaus. (Veröffentlichungen des Max-Planck Instituts für Geschichte 104.) Göttingen 19. A témához még bővebben: Gerhard, D.: Old Europe. A Study i. m.

¹⁴ Lopez, R. S.: The Commercial Revolution i. m. 72.

a készpénzt, mint fizetőeszközt. Ezek a hitelek ebben az időszakban még elsősorban klasszikus áruhitelként épültek be a rendszerbe.¹⁵

Ennél szorosabb együttműködésre utalnak a — nagy valószínűséggel már a 12. század elejétől jelen lévő — ún. *commenda*-szerződések. Ezekben az esetekben a hitelező a nagyobb távolságra utazó kereskedő számára előre megfinanszírozta útjának költségeit. Az ilyen együttműködések tulajdonképpen már átmeneti kereskedelmi társulásokként is értelmezhetők. A társuló felek számára azonban más-más rizikófaktort jelentett egy ilyen üzlet lebonyolítása. Amennyiben valamilyen előre nem látható okból elveszett az áru, vagy nem sikerült megfelelő módon értékesíteni, úgy a pénzügyi veszteséget a hitelezőnek kellett viselnie, a kereskedőnek pedig „csak” a befektetett munkája veszett oda. Nyereség esetén azonban a visszatérő kereskedő a hitelösszeg visszafizetésén túl általában a profit háromnegyedét volt köteles átadni a hitelezőnek.¹⁶ Mindehhez hozzátehetjük, hogy a hitelező számára további előnyt jelentett, hogy a befektetett összeg megtérülése érdekében neki nem kellett kockáztatnia személyes biztonságát. A szárazföldi kereskedelemre létrejött későbbi társulástípusok (*compagnia*, *societas terrae*) esetében a hitelezők részesedése általában a nyereség felére mérséklődött.¹⁷ A fejlődési folyamatot összefoglalva, a 12. század második felére, a hiteltípusok gyarapodásával a kereskedő-bankároknak egyre nagyobb tőkeerejű befektetésekre nyílt lehetőségük.¹⁸

A hitelezés jelentőségét tárgyalva Gerhard kiemeli, hogy az üzleti hitelek mellett már ekkor is jelentős szerepet játszottak az állami, vagy egyházi központokkal bonyolított hiteltranzakciók. Olyannyira, hogy Gerhard szerint a pápaság és a világi uralkodók jelentős része számára már a 12–13. század folyamán is hatalmi bázisuk függött a potenciális hitelforrásoktól.¹⁹ Az egyre nagyobb mértékű állami hitelezés a későbbiekben megmutatta ennek a szférának a magas kockázati szintjét is. A kiterjedt hitelkihelyezés eredményeként a 14. század második felétől már tudunk olyan korai itáliai bankárokról, akik kénytelenek voltak csődöt jelenteni, mivel a tőlük jelentős összegű kölcsönöket felvevő uralkodók nem tudták törleszteni a hiteleket.²⁰

Az ún. készpénz nélküli tranzakciók iránti széles körű igény tehát már az érett középkor első szakaszában is kimutatható. Ilyen tranzakciótípusoknak tekinthetjük többek között a záloglevelekkel történő, széles körben elterjedt üzletelést is.²¹ Egyes szerzők megközelítésében már az ezredfordulót megelőző időszakban is jelentősnek mondható ezeknek a tranzakciótípusoknak, azaz a hi-

¹⁵ Lopez, R. S.: *The Commercial Revolution* i. m. 155.

¹⁶ Le Goff, J.: *Kaufleute und Bankiers* i. m. 22.

¹⁷ Le Goff, J.: *Kaufleute und Bankiers* i. m. 23.

¹⁸ John E. Dotson: *Banks and Banking*. In: *Medieval Italy: An Encyclopedia*. Ed. Christopher Kleinhenz. New York 2004. 89–92. 91.

¹⁹ Gerhard, D.: *Old Europe. A Study* i. m. 70.

²⁰ Le Goff, J.: *Kaufleute und Bankiers* i. m. 28.

²¹ Weisz Boglárkának tartozom köszönettel, hogy felhívta figyelmem a záloglevelek jelentőségére.

telforgalom valamilyen kezdetleges formájának az üzleti jelenléte. Az észak-európai térségben az angolszász, illetve a normann forrásokban egyértelműen kimutathatók jelentős hitelügyletek már a 970–1030 közötti történeti dokumentumokból.²²

Térbeli értelemben ezek a korai készpénz nélküli tranzakciók elsősorban az arabokkal fenntartott kereskedelmi forgalomra voltak inkább jellemzőek.²³ Bár a muszlim-arab betörések létükben fenyegették a kora középkori keresztény államokat, mégis áttételesen vagy direkt módon fontos impulzust adtak a későbbi kereskedelmi fejlődésnek. Mivel ezek a keresztény térségek — hathatós külső segítség nélkül — csak saját védelmi képességük növelésében bízhattak, meg kellett erősíteni a városok védelmi képességét. Az észak-itáliai városok, vagy városiasodó települések erősítési munkálatai áttételesen ösztönzőleg hatottak a gazdasági élet, főként az ipari szféra bizonyos szegmenseire. Továbbá fontos tényező volt, hogy a konfliktusok megkövetelték a hajózási tapasztalatok felelevenítését is. Ennek eredményeként a 11. században a fontosabb itáliai városok (például Pisa és Genova) már jelentős flottával szállhattak szembe észak-afrikai ellenfeleikkel. Ez a folyamat a század folyamán ösztönző tényezőként hatott a kereskedelmi hajózás fejlődésére is.²⁴ A muszlim-keresztény kapcsolati hálózatok direkt módon is befolyásolták az európai gazdasági rendszert, ugyanis az észak-afrikai régiók és a kereszties hadjáratok előtti levantei térség árucsoportjai jelentős részben az arabokkal fenntartott békés érintkezés keretében kerültek be az európai gazdasági vérkeringésbe.

A mediterrán térség kereskedelmi forgalmát elősegítő hitelkonstrukciók közül érdemes itt kiemelni az ún. „tengeri hitelt”. Ez utóbbinak a megtérülése a hitelező számára még nagyobb kockázatot rejtett magában azokhoz a kölcsönügyletekhez viszonyítva, amikor olyan kereskedőnek hiteleztek, aki szárazföldi forgalmat bonyolított. Az Észak-Itáliából kihajózó kereskedőknek nyújtott hitel ugyanis csak akkor térült meg, ha a hajórakomány szerencsésen visszatért.²⁵ Ennek a speciális hitelkonstrukciónak a jelenléte a tárgyalt korszakban szintén azt támasztja alá, hogy a hitel már ekkor elengedhetetlen eszköze volt a kereskedelmi rendszer működésének.

Mind a mediterrán, mind a közép-európai régiókban jelentős szerepre tettek szert a korai hitelforgalomban a városiasodó települések zsidó kereskedői. A korai városok fejlődésében egy zsidó közösség kialakulása a gazdasági prosperitást jelezte, s ilyen módon a korai városfejlődésben is kiemelt jelentőséget tulajdoníthatunk ennek a migrációs folyamatnak. A betelepülő zsidó üzletemberek a kereskedelem mindhárom szintjén, a lokális, az interregionális, valamint a régiókon túlnyúló távolsági kereskedelemben is szerepet vállaltak, majd a 12–13. századtól a prekapitalista gazdasági rendszer keretében a hitelszférában

²² *Spufford, P.*: Money and Its Use i. m. 93–94.

²³ *Günter D. Roth*: Internationale Bankgeschäfte i. m. 89.

²⁴ *Nagy Balázs*: Távolsági kereskedelem, városfejlődés és ipari termelés. In: *Európa ezer éve. A középkor. I–II.* Szerk. Klaniczay Gábor. Bp., 2004. I. 324–335. 324.

²⁵ *Le Goff, J.*: Kaufleute und Bankiers i. m. 21.

is jelentős pozíciókat vívtak ki maguknak. Nem ritkán maguk a városok urai is támogatták a zsidók betelepülését, mivel ettől a gazdasági élet felvirágzását és ezzel a fennhatóságuk alá tartozó települések fejlődését remélték.

A korabeli hitelforgalom vizsgálata sajnos komoly nehézségekbe ütközik, ugyanis az ezredfordulót követő időszakból rendkívül gyér forrásbázis maradt fenn ebben a témában.²⁶ Az árucserét elősegítő hitelek egyre erőteljesebb jelenléte a gazdasági rendszerben új típusú történeti forrásokat is életre hívott. További fontos jelenség, hogy mindez már nemcsak a korábban említett három nagy gazdasági régióban mutatható ki. Többek között említhető itt, hogy már az 1156-os augsburgi városjog-gyűjtemény (*Stadtrechtsurkunden*) is rendelkezett a pénzváltásról. A hitelrendszerre vonatkozó, tömeges információkat tartalmazó forráscsoportok azonban jókora „fáziskéséssel” jelentek meg a délnémet térségben, a kereskedelmi hitelek tartalmazó augsburgi betáblázási könyv (*Unterkaufbücher*) 1276-tól kínál viszonylag folyamatos adatsorokat.²⁷ A 15. század pénzügyi központjának tekintett Nürnbergben a hasonló, tartozási ügyeket is tartalmazó városkönyv szinte ezzel egyidőben, 1285-ben indul (*Acht-, Verbots-, und Fehdebücher*). A német térségből hasonló forrásokról leghamarabb az 1240-es évekből van adatunk Lübeckből és a dél-morva Iglauból (ma: Csehország, Jihlava).²⁸

Összességében azonban több fontos különbség hangsúlyozható a vizsgált korszak, valamint a 15–16. századi gazdasági rendszer között. Elsőként ki kell emelnünk, hogy bár az áruhiteleknek már a kereskedelmi forradalom idején is alapvető szerepe volt a rendszer fenntartásában, mégis megállapítható, hogy a hitelforgalom ebben az időszakban még nem múlta felül a tényleges pénzforgalmat. Továbbá ugyancsak fontos tényező, hogy a 11–13. századi kereskedők üzleti struktúrájában a hiteltranzakciók jelentősége nem haladta meg az árucserének a részesedését. Más megfogalmazásban úgy is interpretálhatjuk ezt a jelenséget, hogy a 11–13. században a kereskedők a hitelre, mint az árucserét elősegítő pénzügyi eszközre tekintettek, s nem elsősorban mint önálló üzleti lehetőségre.

Ezzel szemben a 15. századtól fokozottan nőtt a hitelszféra részesedése, olyannyira, hogy egyes becslések szerint a 15–16. század fordulójától a korabeli pénzgazdaság helyett már joggal beszélhetünk inkább a teljes rendszert meghatározó hitelgazdaságról.²⁹ Továbbá a 16. század második harmadától egyre

²⁶ Spufford, P.: Money and Its Use i. m. 336.

²⁷ Friedrich von Blendinger: Einleitung. In: Zwei Augsburger Unterkaufbücher aus den Jahren 1551 bis 1558. Hrsg. von Friedrich Blendinger. (Deutsche Handelsakten des Mittelalters und der Neuzeit 18.) Stuttgart 1994. 11–34. 13.

²⁸ Werner von Schultheiß: Einführung in die Rechts- und Sozialgeschichte und das Kanzlei- und Urkundenwesen Nürnbergs im 13. und 14. Jahrhundert. In: Die Acht-, Verbots-, und Fehdebücher Nürnbergs von 1285–1400. Hrsg. Werner von Schultheiß. Nürnberg 1960. 7–240. 17.

²⁹ Pierluigi Ciocca: L'Instabilità dell'economia. Prospettive di analisi storica. Torino 1987. 26.; Immanuel Wallerstein: Das moderne Weltsystem. Kapitalistische Landwirt-

inkább jellemző volt, hogy a kora újkori társaságok üzleti stratégiájában a hitelügyletek a befektetett tőkemennyiség és a profit alapján már egyaránt megelőzték az árucserére épülő üzleti szféra jelentőségét. A hitelügyletek ekkorra tehát — ellentétben a Szent László korabeli rendszerrel — már nem pusztán pénzügyi eszközként funkcionáltak, hanem a kora újkori cégek üzleti stratégiájának központi elemét képezték.

A két korszak közötti alapvető különbségekre további eklatáns példaként hozható fel a kora újkori állami hitelezésnek a jelentősége is. Gyakran előfordult, hogy az állami központoknak nyújtott hitelek törlesztése jelentősen elhúzódott. A közvetlen megtérülésen túl a korabeli cégek elsősorban arra is igyekeztek felhasználni ezeket a hiteleket, hogy további gazdasági szférákra is hatást gyakoroljanak. Gondolhatunk itt elsősorban az államnak nyújtott hitelek fejében megszerzett állami koncessziókra leginkább a bányászati szférában.

A hitelrendszerhez röviden érdemes még kitérni a bankszféra kérdésére. Az európai bankszektor első fejlődési fázisát közismerten a 12–13. századra helyezjük. A korai bankokra a leginkább közismert példák az észak-itáliai pénzintézetek (Siena, Genova, Velence, stb.). Némi időbeli csúszással Itálián kívül is kimutathatók a pénzváltó tevékenységből kinőtt banki szféra. Így Barcelona vált a 13. század második felében az ibériai térség banki központjává.³⁰ Mindazonáltal a banki tevékenység megjelenése még nem azonosítható a teljes európai rendszert átszövő kiforrott bankrendszerrel. Ez utóbbi is inkább csak a 15–16. században értelmezhető.

Végül, de nem utolsósorban megemlíthető, hogy az európai gazdasági rendszernek a 14. századi krízist követő „visszarendeződési” folyamatában egy társadalomtörténeti és egyben térbeli váltás is jól érzékelhető. Korábban említettem, hogy a Le Goff-i értelemben vett kereskedelmi forradalom idején a különböző termelési szférákból származó haszon újra elosztása még döntően a nemességtől függött. A 14–15. század fordulójától viszont a gazdasági rendszerben jelentkező többlet áru- és pénzmennyiség újraelosztása, azaz pontosabban a rendszerbe történő visszaforgatása már sokkal inkább a polgárságból kikerült üzleti szereplők döntésétől függött és sokkal kevésbé a nemességtől. Mindez leginkább nyilván a kereskedelemből származó profit, illetve az abból képzett tőkére értelmezhető.

Az említett térbeli váltás pedig úgy vázolható, hogy a korábbi korszak észak-itáliai központjai fokozatosan vesztek jelentőségükből, s a gazdasági erőforrások egyre inkább az Alpoktól északra eső centrumokban koncentrálódtak. A 15–16. században még a korábban érintett Nürnbergben, majd Augsburgban. A délnémet központok az új kihívásoknak megfelelően merőben más üzleti

schaft und die Entstehung der europäischen Weltwirtschaft im 16. Jahrhundert. Wien 1986. 106–108.; A vonatkozó magyar nyelvű szakirodalom áttekintéséhez: *Tózsá-Rigó Attila: A dunai térség szerepe a kora újkori Közép-Európa gazdasági rendszerében. Délnémet, osztrák, (cseh-)morva, és nyugat-magyarországi városok üzleti és társadalmi hálózatai.* Miskolc 2014. 69–71.

³⁰ *Spufford, P.: Money and Its Use i. m. 257–258.*

struktúrát és vállalati rendszert építettek fel.³¹ Majd a 17. századtól ezek a központok is másodrangú szerepbe szorultak a tengeri államok konkurenciájával szemben.

Összegezve tehát hangsúlyozandó, hogy a Szent László korabeli Európa társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból egy alapvető változássorozatot élt meg. Ezek a változási tendenciák valóban több évszázadra meghatározták a gazdasági rendszer fejlődési vonalait. Mindazonáltal mégis több szempontból is megkérdőjelezhető a Gerhard-féle korszakolási elmélet, miszerint az *Old Europe*, vagy *Alteuropa* koncepció, hosszú kronologizációs szakaszként, a 11–12. század fordulójától kiterjeszthető egészen a 18. századig. Pusztán gazdaságtörténeti szempontból ennek a cáfolatnak a legkézenfekvőbb magyarázata, hogy a 15–16. század elején egy olyan változássorozat következett be, amely a Szent László korabeli átalakulásokhoz mérhető jelentőséggel bírt. Mindez kibővíthető azzal, hogy a 14. század társadalom- gazdaság- és mentalitástörténeti válság, valamint a kora újkori társadalomtörténeti változások is több szempontból megtörték a klasszikus kronologizáció szerinti érett középkor óta regisztrálható fejlődési tendenciákat.

³¹ *Tózsá-Rigó Attila*: A dunai térség szerepe i. m. 39–57.

